

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი

მ. შ ა შ თ ა რ ი ა

დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი
1965

8 1` 1
899.962.1.09
ქ 153

XVII—XVIII სს. დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა ერთ-ერთი წამყვანი სანწიგნობრო კერა იყო საქართველოში. წიგნში მონოგრაფიულადაა შესწავლილი დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის ისტორია და მისი განვითარების ძირითადი ეტაპები. ნაშრომში დადგენილია, რომ ამ კულტურული კერის ძირითად საქმიანობას წარმოადგენდა აგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული და პოლემიკურ-დოგმატიკური კრებულების შედგენა, ძველი ხელნაწერების შეგროვება-გამრავლება. წიგნს დართული აქვს გადამწერთა და წინამძღვართა სრული სია.

დაჯიო ტარეჯის უდაბნოს მოკლე ისტორია

გვიანფეოდალური ქართული საეკლესიო მწერლობის ისტორიის განვითარებაში ისეთი დიდი როლი არც ერთ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებას არ უთამაშია, როგორც დავით გარეჯის მონასტერმა შეასრულა. XVII საუკ. მიწურულიდან XVIII საუკუნის შუა წლებამდე მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში იგი იყო ერთადერთი საშწიგნობრო ცენტრი, რომელიც ავითარებდა და ცოცხლად ინახავდა როგორც საზღვარგარეთული ქართული მონასტრების, ისე საქართველოში არსებული ს აგანმანათლებლო კერების კულტურულ ტრადიციებს.

ამავე დროს, დავით გარეჯის უდაბნოს მნიშვნელობა ჩვენ ისტორიაში უფრო იზრდება თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ პერიოდის ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დავით გარეჯას საკმაოდ საპასუხისმგებლო როლი ეკისრა. იგი იყო ქართლ-კახეთის მეფეთა ერთ-ერთი ძირითადი დასაყრდენი. თავისი დიდი ავტორიტეტით დავით გარეჯა მხარში უდგა ქვეყნის მმართველებს და მათთან ერთად იბრძოდა ერთიანობისათვის, სიმშვიდისა და ცხოვრების ნორმალური პირობებისათვის.

თბილისიდან 80-იოდე კილომეტრის დაშორებით, სამხრეთ-აღმოსავლეთით, კახეთის ტერიტორიაზე, ყოვლად უნაყოფო მთებზე და კლდეებში გაშენებულია გარეჯის მონასტერი. ბუნებრივი პირობებით იგი განსხვავდება მეზობელი რაიონებისაგან. აქ არა არს აქა წყალი, არამედ იპყრობენ წვიმისაგან კლდის ქათა შინა და სმენ მას; არა არს ტყე, არამედ ძეძვი, მით ხარშვენ და აცხობენ¹.

¹ ე ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ნ. ბერძენიშვილისა და თ. ლომაურის გამოცემა, 1941, გვ. 51.

ილარიონ ქართველის ცხოვრების მეტაფრასული რედაქციის ავტორის აღწერით „ადგილი იგი უდაბნო და ყოვლითურთ განშორებულ იყო სოფლისაგან, ფიცხელი ფრიად და უნუგეშინის-ცემო; სადა იგი არათუ ყოვლად სენაკებსა აშენებნ მუნ მყოფნი იგი მოლუაწენი, არამედ ქუაბთა შინა და ნაპრალთა კლდესა მკვდრ არიან; არათუ ოდენ გემოთაგან და საშუშბელთა სოფლისათა განუშორებიან თავნი თჳსნი, არამედ თჳთ საჭიროსა მისგან გორცთა სახმარისა, რომელ არს პური და წყალი, ფრიად ნაკლუ-ლეგან არნ და უნუგეშინის-ცემო“².

აქ დამკვიდრებულა პირველად VI საუკ. I ნახევარში ერთ-ერთი ასურელი მამა დავითი, შემდეგ გარეჯელად წოდებული.

საქართველოში სირიელ მამათა მოსვლის პრობლემა კარგა ხანია იპყრობდა მკვლევართა ყურადღებას. ამ საკითხს მიეძღვნა არაერთი საფუძვლიანი გამოკვლევა, რომლებშიც განხილულია ე. წ. სირიელ მამებთან დაკავშირებული ისტორიულ-ლიტერატურული და კულტურული პრობლემები.

სპეციალისტების მიერ გაზიარებულია აკად. კ. კეკელიძის მოსაზრება, რომლითაც ე. წ. სირიელი მამები სულაც არ ყოფილან სირიელები, არამედ „პირწაყარდნილი ქართველები იყვნენ“³, აღმსარებლობით მონოფიზიტები, რომლებიც VI საუკუნის პირველ ნახევარში სირიაში ატეხილი შფოთისა და მონოფიზიტთა დევნის შედეგად გამოიქცნენ სამშობლოში. აკად. კ. კეკელიძის სამართლიანი თქმით, თითოეულმა მათგანმა მიაშურა იმ კუთხეს, საიდანაც ისინი იყვნენ⁴. „რომელიმე კახეთით, რომელიმე კუხეთით და სხუანი ზენასოფლით“ წავიდნენო, ამბობს სირიელ მამათა ბიოგრაფი.

საუარაუდოებელია, რომ დავითი თავისი მოწაფეებით — ლუკიანეთი და დოდოთი კახელები იყვნენ და ამიტომაც აიორჩიეს მათ სამოღვაწეოდ კახეთი, გარეჯის უდაბნო, რომელსაც დავით გარეჯელის ავტორი ასე ახასიათებს: „მრავლად შემწუხელი არს მზისა მცხინვარებითა მიმართ ზედ-მოფენილთა. ვინაჲთგან ვორიოსა კერძოთა მყოფი და ყოვლითურთ განმარტებით მდებარე უმეტეს

² ნ. ს ა ბ ი ნ ი ნ ი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურლი, 1882, გვ. 373. ქვემოთ ყველგან „საქართველოს სამოთხე“.

³ კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, საკითხი სირიელ მოღვაწეთა ქართლში მოსვლის შესახებ, ეტიუდები. ტ. I, თბ., 1956, გვ. 41.

⁴ იქვე, გვ. 42.

ყოველთა აღმოსავალისა სანახებთა სიციხისა მიერ შეიცვების, რომლისა ძლით და წყლისაგან ნაკლულევან არს და სხუათა ყოველთავე სხეულსა ნუგეშინის-მცემელთა საკმართაგან⁵.

გარეჯის უდაბნოში დავითმა და ლუკიანემ „პოვეს ქუაბიცა რაამდე მცირე, რომელსა ქუეშე ყვეს მკვდრობაჲ მათი შემწუხელობისათჳს სიციხისა მიერ და ჰაერთა მიერ შთამორტყეხულისა წჳმისათჳს“. ხოლო „საზრდელი მოირეწიან ძირთაგან რათმე მდელითა. რამეთუ იყო ჴამი გაზაფხულისაჲ და უხუებით პოვიან ნუგეშინის-საცემელი ჳორცთაჲ. და ესრეთ მოირეწდეს საზრდელსა და აღიდებდეს ღმერთსა მომცემელსა ყოველთა კეთილთასა“⁶.

ასე ჩაეყარა საფუძველი გარეჯის უდაბნოში განდგეგილობას, მეუდაბნოეობას, სამონასტრო ცხოვრებას.

დავითის და ლუკიანეს ქვაბები თითქმის პირვანდელი სახითაა დღესაც შემონახული. ზათი დეტალური აღწერილობა გამოქვეყნებული აქვს აკად. გ. ჩუბინაშვილს, რომელმაც ხელოვნების-მცოდნეობის თვალსაზრისით სპეციალურად შეისწავლა დავით გარეჯა. გ. ჩუბინაშვილი წერს: „Изучая состав монастыря Давида в „расселение топ“, мы находим в теперешнем нижнем дворе еще совершенно сохранившимися две пещеры, естественные, но с небольшими в них исправлениями форм... Первая пещера расположена пониже; это невысокая пещера приблизительно овальная в плане, с потолком, естественно переходящим в стены... Немного выше этой пещеры находится подобная вторая, столь же неровная естественная пещера несколько выровненная внизу как и первая... Едва ли можно сомневаться, что именно здесь и было действительно, начало и зародыш всех пустыней Гареджийских“⁷.

დავით და ლუკიანეს გარეჯაში დამკვიდრების შემდეგ გარეჯაში იწყეს თავმოყრა მეუდაბნოეებმა, რომელნიც პირველ ხანებში, რა თქმა უნდა, ბუნებრივ ქვაბებში თავსდებოდნენ, ხოლო შემდეგ

⁵ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტები, გამოკვლევისა და ლექსიკონით გამოსცა ილ. აბულაძემ, 1955, გვ. 151. ქვემოთ ყველგან პროფ. ილ. აბულაძის გამოცემა.

⁶ ილ. აბულაძის გამოცემა, გვ. 154.

⁷ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи; Очерки по истории искусства Грузии, Тбилиси, 1948, стр. 27. ქვემოთ ყველგან გ. ჩუბინაშვილი, Пещерные...

იწყებს ხელოვნური სენაკების და ქვაბების გამოჭრა. ეს სამუშაო ჩანს, დავითის სიკაცხელეშივე დაუწყიათ.

ასე ჩაეყარა საფუძველი მონასტრების მშენებლობას გარეჯაში, რომელსაც მისი პირველი მკვიდრის სახელისაგან შეერქვა შემდეგში დავით გარეჯა⁸.

წარმოდგენილი ისტორია შეეხება VI საუკუნეს. იმ პერიოდს როდესაც ჩვენში, კერძოდ დავით გარეჯაში, ყალიბდებოდა სამონასტრო კოლონია. სხვა მასალა, რომელიც გარეჯას შეეხებოდა, ამ პერიოდის შესახებ არ არსებობს.

მემდეგი პერიოდი დავით გარეჯის უდაბნოს ისტორიაში, რომლის შესახებაც ჩვენ წერილობითი მასალა მოგვეპოვება, არის IX—XII საუკუნეები. ამ პერიოდს ეკუთვნის თვით დავით გარეჯელის ცხოვრების კიმენური და მეტაფრასული რედაქციები, ილარიონ ქართველის ცხოვრებანი და მონასტერში შემორჩენილი მხატვრობა. თვით დავით გარეჯის ისტორიისათვის მეტად საყურადღებოა ილარიონ ქართველის ცხოვრების რედაქციები, რომლებიც ავსებენ ერთმანეთს და საშუალებას იძლევა ნაჩვენები იქნეს ილარიონის როლი და დამსახურება დავით გარეჯის უდაბნოს სამონასტრო ცხოვრების განვითარებაში.

როგორც აკად. კ. კეკელიძის მიერ არის გარკვეული, ილარიონის ცხოვრების სამი რედაქცია არსებულა. პირველი ეკუთვნის ექვთიმე ათონელს, რომელმაც ბერძნულიდან გადმოიღო ბასილი ასიკრიტის შრომა; ექვთიმეს შრომის საფუძველზე შემდგარა თეოფილე ხუცესმონაზონის მეტაფრასული რედაქცია; ბოლოს, ამ ორი რედაქციის საფუძველზე, შეუდგენიათ სვინაქსარული საკითხავი ილარიონისა⁹.

ამ წყაროების საშუალებით გაირკვა, რომ ილარიონი დაბადებულა დაახლოებით 822 წლის მახლობლად, იგი თხუთმეტი წლის ასაკში (ე. ი. 837 წელს) მიუყვანიათ დავით გარეჯაში, სადაც მას დაუყვია პერიოდულად 20 წელი.

⁸ დავით გარეჯის სახელთან დაკავშირებით იხ. ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გვ. XX—XXI; ლ. მელიქსეთ-ბეგის, დავით უძლეველა და დავით გარეჯელი, საიუბილეო კრებული მიძღვნილი კ. კეკელიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი, გვ. 224—226; შდრ. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, I, ნაკვეთი I, გვ. 275—276.

⁹ კ. კეკელიძე, ნაწყვეტი ქართული აგიოგრაფიის ისტორიიდან, ეტიუდები, ტ. I.

ილარიონმა გარეჯაში „პოვნა მრავალნი კაცნი მოღვაწენი“¹⁰. მოწონებია მას „ქუაბი ერთი მცირე“, რომელიც, დავით გარეჯელის ცხოვრების ავტორის ჰცნობით, ბუბაქრ ბარბაროზს გამოუყვებითა. „ნათელს ილო ბუბაქრ, კუალად მოვიდა წინაშე წმიდისა დავითისსა შვილი იგი ნათლისაჲ. და თანა მიატანნა სათხარნი და მუშაკნი და შეუქმნა ეკლესიაჲ სალოცველად ძმათა, რომელი-იგი უკუანაჲსკნელ წმიდამან და ღმერთ-შემოსილმან. ილარიონ განავრცელა და აკურთხა“¹¹.

ამის შემდგომად ილარიონმა „იწყო შენებად მონასტერი მამათაჲს და შეკრიბნა მას შინა ვითარ სამეოცდაათექუსმეტნი ძმანი ღირსნი და მოლუაწენი“¹².

იერუსალიმიდან დაბრუნების შემდგომ კიდევ ერთი მონასტერი ააგო ილარიონმა, ამჯერად უკვე ქალთა, რომელშიც აღკვეცა საკუთარი დედა და დაი თვისი. მისი ბიოგრაფის ცნობით: „ალაშენა მონასტერი დედათათჲს მოწესეთა ადგილსა და შეენიერსა და მეიყვანა მას შინა ღირსნი იგი დედაჲ თჳსი და ილუწიდა შვილებრითა მოლუაწებითა და შეწირნა სოფელნი რავდენნიმე, ვითარ შემძლებელ იყო, და განუწესა წესი და კანონი, ვითა ჯერ-არს მონასტერსა შინა ყოფისაჲ, ლოცვისა, და მარხვისა, და ყოვლისავე წესიერად ქცევისა“¹³.

დავიმოწმეთ რა საჭირო ცნობები, რომლითაც კარგად ჩანს ილარიონის როლი გარეჯის შემდგომ დაწინაურება-აშენების საქმეში, იხადება შემდეგი კითხვები: 1. სადაა სავარაუდებელი ილარიონის მიერ აგებული ქალთა მონასტერი, 2. რას გულისხმობს ბიოგრაფიის ცნობა: „იწყო შენებად მონასტერი მამათათჲს“.

პირველ საკითხთან დაკავშირებით აკად. გ. ჩუბინაშვილმა 1948 წელს საინტერესო პიპოთეზი¹⁴ წარმოადგინა, რომელიც მანვე დაასაბუთა 1959 წელს ხელოვნებათმცოდნეობის პოზიციებიდან¹⁵.

აკად. გ. ჩუბინაშვილის აზრით, ილარიონის მიერ აგებული ქალთა მონასტერი ივარაუდება სოფელ აკურაში, სადაც, მართ-

¹⁰ ათონის კრებული, გვ. 72.

¹¹ პროფ. ილ. აბულაძის გამოცემა, გვ. 174.

¹² ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, ტ. I, ს. ყუბანეი-შვილის რედაქციით, გვ. 171.

¹³ ათონის კრებული, გვ. 78.

¹⁴ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные..., стр. 42.

¹⁵ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахети, том I, 1959, стр. 121—123.

ლაც, დატულია ადრეული ხანის ბაზილიკა. გ. ჩუბინაშვილი ეყრდნობა რა XVI საუკუნის ერთი საბუთის ცნობას¹⁶, ფიქრობს, რომ ეს ბაზილიკა უნდა ყოფილიყო დავით გარეჯის მეტოქი.

აკად. გ. ჩუბინაშვილი აკურაში შემორჩენილ ბაზილიკას უკეთებს რა სტილისტურ ანალიზს, ასკვნის, რომ ძველი ყველა ზონაცემებით IX საუკუნისაა.

1959 წელს აკად. გ. ჩუბინაშვილმა სხვა დოკუმენტური მასალებიც წარმოადგინა იმის დასამტკიცებლად, რომ ბაზილიკა IX საუკუნისაა. ეს მოსაზრება დამაჯერებელი ჩანს, მას რომ ერთი გარემოება არ აბრკოლებდეს. ბაზილიკას აკურაში დაუტავს წარწერები, რომელშიც მოხსენებულია აღმაშენებლის სახელი. 1. „ქ. წმიდაო ღმრთისმშობელო, შეიწყალე ტბლ და შვილნი მისნი, მოსწრაფებაჲ იქმნა და აღაშენა წმიდაჲ ესე საყდარი შენი“. 2. „წმიდაო ღმრთისმშობელო, შეეწიე ერისთავთ-ერისთავსა¹⁷ დვლთა და ძეთა მისთა“¹⁸. ეს წარწერები პირველად წაიკითხა თ. ბარნაველმა. მან პალეოგრაფიულად წარწერები IX საუკუნით დაათარილა. აკად. გ. ჩუბინაშვილმა გაიზიარა თ. ბარნაველის დათარიღება და ამით უფრო გაამაგრა საკუთარი მოსაზრება.

მაგრამ ისმის კითხვა: თუ კი აღმშენებელი დავით გარეჯის მეტოქისა, ე. ი. აკურას ბაზილიკისა არის ილარიონი, მაშინ რატომ არ იხსენიება იგი წარწერაში? წარწერაში იხსენიება ერთგან ტბლ და მეორეგან დვლთა. ამის შესახებ თ. ბარნაველი წერს: „В первой надписи упоминается некий „ТБЛ“ — ктитор-строитель храма. Буквы ТБЛ могли быть раскрыты как „Тбели“ (что не подходит территориально) или же как собственное имя Табал (Таблаи), но за неимением других данных решение вопроса относительно имени ктитора остается открытым. Во второй надписи остается не раскрытой группа букв ДВЛТА, в которой должно быть указано или территориальное владение упоминаемого в надписи лица или его имя... Таким образом, имена

¹⁶ Акты Кавказской Археографической комиссии, том I, Тифлис. 1866, стр. 11—14; თ. გორდანიძე, კრონიკები, II, 1897, გვ. 429—430; საბუთები, № 1377; ცენტრარქივის ფონდი 1448, № 2242.

¹⁷ წარწერის ამოკითხველი თ. ბარნაველი ერისთავთ-ერისთავს კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს.

¹⁸ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, том I, стр. 118. კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, კრებული შეადგინა და განმარტებები დაურთო თეიმურაზ ბარნაველმა, 1961, გვ. 7—9.

უპოминаемых в подписях лиц, непосредственно связанных со строительством этого храма, не удастся точно установить⁴¹⁹.

აკად. გ. ჩუბინაშვილი ზემოთ დასახელებულ წიგნებში აკურის მონასტერთან დაკავშირებით აღადგენს მონასტრის ისტორიის ორ პერიოდს. პირველი—IX საუკუნის 50-იანი წლები, როცა მონასტერი აშენებულ იქნა და მეორე—XVI საუკუნის მეორე ნახევარი, როდესაც ალექსანდრე მეფემ, მოათავსა რა თავის და ქეთევანი მონასტერში, განაახლა იგი²⁰.

მოდწეული მასალებით აკურის იატორიის გათვალისწინება შეიძლება XVIII საუკუნემდე. თუმცაღა ისიც აღსანიშნავია, რომ ამ მასალებიდან არ ჩანს XVIII საუკუნეში მონასტერი ქალთა იყო თუ კაცთა.

აკადემიკოსი გ. ჩუბინაშვილი ვარაუდობს, რომ ილარიონის კომპლექსი უნდა იყოს „В южной половине. расселены павры. Это пещерный комплекс сверху ес, с особой небольшою церковью, трапезной и другими помещениями“²¹.

XI საუკ. სხვა ცნობა დავით გარეჯის მონასტრის შესახებ არა გვაქვს. შეიძლება მხოლოდ ერთადერთი მინაწერის მოტანა, რომელშიც მოხსენებულია ვინმე იოანე გარეჯელი: „მომიკსენეთ სულიერი იმაჲ ჩემი იოვანე გარეჯელი, წმიდასა ლოცვასა თქუენსა“²².

თამარის ეპოქაში დავით გარეჯაც, მსგავსად სხვა ეკლესიამონასტრებისა, უნდა დაწინაურებულიყო, თუმცაღა ცნობები სრულებით არ შემ. ნახულა. ამ დროისათვის დავით გარეჯაში ძალზე განვითარებული „ანს სამხატვრო სკოლა, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა ზემოთ ნათქვამი დებულების დაშვებისათვის და რომლის შესახებაც საკითხის ისეთი დიდი სპეციალისტი როგორც აკად. გ. ჩუბინაშვილია, წერს: „Сохранившиеся обрывки росписей Гареджийских монастырей дают мне основание утверждать, что в эту эпоху здесь создается своя живописная школа, работы которой мы можем проследить на протяжении нескольких веков. И эта школа выступает с такими выдающимися

¹⁹ იქვე. თ. ბარნაველის მოსაზრება გამოქვეყნებული აქვს გ. ჩუბინაშვილის თავის წიგნებში— Архитектура Кахетии, том I, стр. 117—118. შდრ. კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, გვ. 9.

²⁰ Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, стр. 118—123.

²¹ Г. Чубинашвили, Пещерные..., стр. 40.

²² ხელნაწერი A—1103, 219v

произведениями, которые имеют значение, далеко выходящее за пределы не только Гараджинских пустынь или даже грузинского искусства, но за пределы вообще всей той живописи, которая обнимается общим понятием византийской. Эти росписи должны составить совершенно особую главу в общей истории христианской живописи, ибо они открывают нам такие стороны, такие элементы, которые можно поставить в один ряд со стремлением итальянских тречентистов высвободиться из оков византизма в направлении к индивидуальной живописи²³. სწორედ ამ სკოლის მხატვრების მიერაა შექმნილი თამარის, მისი ძის გიორგი ლაშას და დიმიტრი თავდადებულის პორტრეტები. თამარის პორტრეტის მომხიბვლელობამ XVII საუკ. დასაწყისში თეიმურაზ პირველს ათქმევინა შემდეგი:

მეფენი მოვლენ სურვილით, შენსა სახესა ჰმონებენ,
შეურაცხყოფენ მნათობთა, ნათლად არ იოიგონებენ,
სხივ-მოსიერად გიბზებენ. უკუდავ-მყოფელად გმონებენ,
და იშვებენ, ძათთა პატიეთა მათ ლხინთა შეუწონებენ.

მონღოლების შემოსევის პერიოდში დავით გარეჯის ისტორიის მაუწყებელი მასალები თითქმის არ მოგვეპოვება. განსაკუთრებით ეს ითქმის XIII—XIV საუკუნეების შესახებ. ამ დროისათვის დავით გარეჯის ისტორიაზე მსჯელობა უკვე ეარაუდების ხასიათს იღებს და ემყარება სხვადასხვა ძეგლში რამდენიმე ადგილას დავით გარეჯის მხოლოდ უბრალო დამოწმებას. XIII საუკუნიდან მხოლოდ ორი ძეგლის დასახელება შეიძლება, რომლებშიც იხსენიება გარეჯა: 1. გამთაალმწერელი და 2. ე. წ. რკონის დაწერილი²⁴.

გამთაალმწერელს XIII საუკუნის 60-იანი წლების ამბებთან დაკავშირებით მოთხრობილი აქვს შემდეგი: ა) „სადუნმა ჰქმნა კეთილიცა საქმე მონასტერთა და გლახაკთა მიმართ... მან მისცა

²³ Г. Чубинашвили, Пещерные..., стр. 55—56.

²⁴ საველისო კალენდრის ცნობით, XIII საუკ. მოღვაწეობდნენ დავით გარეჯაში პიმენ სალოსი და ანტონი. 16 მარტს ძვ. სტილით დადებულია მათი ხსენება: „პიმენ სალოსისა, ლეკთა განმანათლებელისა და თანამოღვაწისა მისისა ანტონი მესხისა, მეფეთა მამხილებელისა (XII), რომელნიც ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ დავით გარეჯის მონასტერში მეფის დიმიტრის თავდადებულის დროს და ლეკებში ქრისტიანობას ავრცელებდნენ“ (1954 წლის გამოცემა, გვ. 35). ეს ცნობა სავარაუდებელია მოდის კალმასობიდან.

ყალანი და მალი ათორმეტთა უდაბნოთა გარესჯისათა და განათავისუფლა ქვეყანაჲ გარესჯისა და მსახურებდა მეფესა დიმიტრის²⁵. მეფე დიმიტრი თავდადებულმა „მოუწოდა კათალიკოსსა აბრაჰამს და ეპისკოპოსთა, მონასტერთა უდაბნოთა გარესჯისა მღვდელ-მონაზონთა და ყოველთა მთავართა სამეფოსა მისისათა“²⁶.

სადუნს²⁷ თავისი დიდი გავლენის წყალობით ადვილად შეეძლო დავით გარეჯის გათავისუფლება ეკონომიური (ყალანი, მალი) ვალდებულებებისაგან.

დავით გარეჯის უდაბნო მოხსენებულთა ე. წ. რკონის დაწერილში, რომელსაც მისი პირველი გამომქვეყნებელი თ. ჟორდანიას 1259 წლით ათარილებს, ხოლო ნ. შოშიაშვილი კი 1260 წლით. რკონის დაწერილს ერთვის ხელრთვები, რომელთა შორის მე-10 რიგზე არის გარეჯის მონასტრის მოწესის ხელრთვა: „ამის მეპურქლეთ უხუცესისა კახასაგან დაწერილისა მისისა ნასყიდისა სოფლისათვის, რომელი შეუწირავს მისის მონასტრისადა, ჩუენ სამისავე უდაბნოსა გარესჯისა მოწესენი და ყოველნივე ერთსულობით დაუმტკიცებთ. შემცვალებელნი ამისნი იყავნ წყეულ, კრულ და შეჩუენებულ და დამამტკიცებელნი ღმერთმან აკურთხენს. მე, ანტონი, ჩემითა ჯელითა დამიწერია. შემცვალებელნი ამისანი შეჩუენებულნი იყვენ და წყეულ: დამამტკიცებელნი ღმერთმან აკურთხენს“²⁸.

ეს ამონაწერი მეტად საინტერესოა. აქედან ჩანს, რომ მონასტრის წინამძღვრად ყოფილა ანტონი. მართალია, ამ ანტონის შესახებ არაფერია ცნობილი, მაგრამ მარტო მისი სახელის ცოდნაც მეტად მნიშვნელოვანია.

დაახლოებით ამ პერიოდისა (1274 წ.) ერთი სომხური წარწერა, რომელშიც მოიხსენებიან მღვდელნი გარეჯისანი²⁹.

მე-14 საუკუნის ისტორიული წყაროებიდან მხოლოდ ერთადერთი ცნობის მოტანა შეგვიძლია. დაუკავს იგი „ჯელმწიფის კარის

²⁵ ქართლის ცხოვრება. პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, გვ. 272.

²⁶ იქვე, გვ. 287.

²⁷ სადუნი³ შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია. უძველესი დროიდან XIX ს. დამდეგამდე, I, გვ. 253.

²⁸ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 132—145; ნ. შოშიაშვილი, რკონის დაწერილი როგორც საისტორიო წყარო, საკანდიდატო დისერტაცია. გვ. 296.

²⁹ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ენიმიკის მოამბე, ტ. V—VI, გვ. 170.

გარიგებას“. ქართული ყოფის ამსახველ ამ მეტად მნიშვნელოვან ძეგლში გარეჯის შესახებ გვითხულობთ: „გარეჯული ძღვენი: კაპარი, კალამი და ცოტა ძღვენი, ცოცხი კარგად დაწყობილი. ამ ცოცხთ ფარეშთ-უხუცესი აიღებს, პურობას უქანით ნოხსა გარდმოგვს მეფის წინაშე, ოდეს წესია. და უდაბნოთა საწელიწდისთაო არ მართებს.

სანახავი ძღვენი: ლეცი კეოტსა ზედა დაცმული, ჩურჩხელი, ორთა კაცთა ქონდეს, ნუში, ნაფეი თუთუბო, ალარდენი და ბროწეული, თორმეტი თაფლის ქვევრი, სილალორი³⁰.

ორთა ძმათა ჯმა-კეთილთა და კარგთა მკითხველთა წინამძღვარი გამოარჩევს, დარბაზს მივლენ ორშაბათსა პირმარხვასასა და სამხრის ლოცვასა ზედა ფსალმუნსა აიღებენ... და რაჲ სამჯრისასა გამოილოცვენ, არცავენ უდარბაზებს. თუთ იგინი მეფეს კითხვენ, მეფე იჯრასა და სადგომსა გაუჩენს, ამოდ და საბატიოდ ამყოფებს. აღვსებისა ორშაბათსა რაჲ გამოილოცონ, არცა დაეთხოვებიან, არცა რას იტყვან, შესხდებიან და წაველენ“ (ე. თაყაიშვილის გამოცემა, 1920 გვ. 15)³¹.

ამ ცნობაში ფაქტიურად დავით გარეჯის მონასტრის შესახებ არაფერია ნათქვამი, მხოლოდ მითითებაა გარეჯის მონასტრის წარმომადგენელთა მონაწილეობაზე მეფის დარბაზობაზე. ამავე დროს, დაახელებულია გარეჯული ძღვენი. ეს უქანასკნელი გელათური ძღვენის პარალელურადაა მოხსენებული. გელათის მონასტერი XIII—XIV საუკუნეებში ჩვენში ერთ-ერთი ძლიერი სამეფო მონასტერია, ამიტომ მის პარალელურად გარეჯის მოხსენიება გვაფიქრებინებს, რომ დავით გარეჯა ამ დროისათვის იმავე პრივილეგიებით და უპირატესობით სარგებლობდა, როგორითაც გელათი. აქედან გამომდის, რომ XIII—XIV სს. დავით გარეჯა სამეფო მონასტერთა რიგს ეკუთვნოდა. ასეთი ცნობა კი ჩვენ ამ პერიოდის გარეჯაზე არა გვაქვს.

დავით გარეჯის უდაბნოს სხვადასხვა ეკლესიის (ძირითადად კი უდაბნო-წამებულის და ბერთუბნის) კედლებზე შემორჩენილია ქართული, სპარსული და სომხური წარწერები, რომელთაგან გან-

³⁰ აღსანიშნავია, რომ საბა ლექსიკონისათვის სიტყვა სალალორს იღებს ხელმწიფის კარის გარიგებიდან.

³¹ ეს აღწერილი ვალდებულებანი, როგორც ექ. თაყაიშვილმა თავის დროზე მიუთითა, „უცელებლად სავალდებულოდ დარჩენილა შემდეგ საუკუნეებშიც“. იხ. ექ. თაყაიშვილი, კელმწიფის კარის გარიგება, 1920, გვ. XXI. შდრ. თ. ქორდანიას მიერ გამოცემული საბუთი, ქრონიკები, II, გვ. 300—301.

საკუთრებით საყურადღებოა ე. წ. პოლიგლოტური წარწერა 4 ენაზე. ეს უკანასკნელი სათანადო კომენტარებით გამოაქვეყნა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა. წარწერების უმრავლესობა თარიღდება 1302, 1332, 1351, 1352, 1467, 1682 წლებით და ამდენად მათ გარეჯის ისტორიისათვისაც აქვთ მნიშვნელობა, რადგან XIV საუკ. ქართულ წერილობით წყაროებში გარეჯის შესახებ, როგორც ზემოთ ვთქვეთ, მხოლოდ ერთადერთი ცნობა გვაქვს—ხელმწიფის კარის გარიგებაში.

სომხურ წარწერებში მოხსენებული პირები სომეხი ემიგრანტები არიან, რომლებმაც 1319 წლის მიწისძვრისაგან ანის დაქვეყნის შემდეგ თავი შეაფარეს ქართლ-კახეთს. ემიგრანტთა უმრავლესობას მოუწახვლებია და მოულოცავს გარეჯის უდაბნო და ისეთი ეკლესიების კედლებზე, რომლებიც ამ დროისათვის უკვე დახურულნი იყვნენ, მიუწერიათ სხვადასხვა შინაარსის წარწერები²². ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ სხვა ეკლესია-ღვრები ამ დროისათვის მოქმედნი იყვნენ.

XIV საუკ. მიწურული და XV საუკუნის დამდეგი ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში მეტად მძიმე პერიოდია. თემურ-ლენგის შემოსევებმა ქართლ-კახეთი ეკონომიურად დააძაბუნა. განსაკუთრებით აუტანელი იყო მეხუთე, მეექვსე და სხვ. შემოსევები, რომლებიც 1400 წ. იწყება. ამ თავდასხმების დროს თემურმა თავის ჯარებს უბრძანა მუსრი გაეცლოთ არა მარტო მოსახლეობისათვის, არამედ მოესპოთ ყველა სააოსებო საშუალება, დაეწვიათ, დაეწვათ ნაგებობანი, ნათესები, ბალ-ვენახები და ა. შ.

თემურ ლენგის შემოსევებმა ქვეყანა ეკონომიურად გატეხა წელში. პოლიტიკურად დაამდაბლა, საუკუნეთა განმავლობაში მან გამოკეთება ვეღარ შეძლო, პოლიტიკური ავტორიტეტი ვერ აღიდგინა. ქვეყნის ნორმალური ცხოვრება მოიშალა, მთელი რიგი რაიონები უკაცრიელი გახდა, დაქვეითდა მოსახლეობის კულტურული ღონე.

რა თქმა უნდა, ასეთ პირობებში კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების საქმიანობის მასშტაბი საგრძნობლად შემცირდა. უმრავლესობა სამწიგნობრო ცენტრებისა მიწასთან იქნა გასწორებული: მაგ. ქვაბთახევის მონასტერი და სხვ.

²² ლ. მელიქსეთ-ბეგი, გარეჯის სომხური ეპიგრაფიკა და პოლიგლოტური წარწერა ქართულ-სომხურ-სპარსულ-ჟიდურული, ენიშკი-ის მოამბე, ტ. V—VI, 1940. გვ. 165—168.

როგორც წყაროებიდან ჩანს, დავით გარეჯასაც თავის მხრებზე გადაუტანია ზთელი ის საშინელება, რაც თემურ ლენგმა დაატრიალა ჩვენში. დაუნგრევეიათ თვით მონასტრები, მოშლილა მეურნეობა, სამონასტრო ცხოვრება, შეწყვეტილა კულტურული საქმიანობა. ანტონ პირველის სიტყვით: „ხოლო ბარბაროსნი მოკრებად ქართლისა განეფინნეს და რაჟმელა დაშთეს ვნებანი, რომელი არა მიიღო მაშინ ქართლმან, რამეთუ წმიდანი ეკლესიანი და ყოველნი პალატნი ცეცხლითა და დარღვევითა აღიწნნეს, მონასტერნი მოცეცხლნეს ყოველნი და მონაზონნი და მოწესენი და ქალწულნი მახლისა მიმართ და ტყუშობისა მივიდეს. მაშინ ზღუდელნი, დიაკონნი უწყალოდ მოიკლევოდეს და ჩინებულება და პატრიოსნება ნათესავობითი თუთოეული მივიდა უპატივობად“³³. მაგრამ დავით გარეჯის მონასტერი, ისევე როგორც სვეტიცხოველი, მალე განახლდა. მეფეთ-მეფე აღექსანდრემ დიდი მზრუნველობა გამოიჩინა მონასტრისადმი, აღადგინა იგი, განაახლა და სამონასტრო ცხოვრებისათვის შექმნა ნორმალური პირობები. სწორედ მის მიერ განახლებულ მონესტერში აღიკვეცა კიდევაც იგი ბერად ათანასის სახელით. ანტონის სიტყვით: „თუთ მონაზონ იქმნა და სახელ იღვა ათანასი და გაბრწყინდაცა ღუაწლითა მონაზონებისა“³⁴.

თ. ჟორდანიას თავის „ქრონიკების“ II წიგნში გამოქვეყნებული აქვს XV საუკუნის რამდენიმე საბუთი, რომელნიც მეტ-ნაკლები მოცულობით გვაწვდის ცნობებს დავით გარეჯის უდაბნოს შესახებ. 1428 წლის საბუთში ლაპარაკია დავით გარეჯის აგარიანთაგან აოხრებაზე: „ჩუენთა პაპათა და ნათესავთაგან გამართულნი უდაბნონი გარესჯისანი ჟამთა ვითარებითა აგარიანთ ჭელისაგან მოშლილ იყო“³⁵.

1438 წელს იგივე აღექსანდრე მეფე უკვე სვეტიცხოველისა და გარეჯის მონასტრის მამულების საზღვრების საკითხს ეხება და აგვარებს, რადგანაც „ჟამთა ვითარებისა და შლილობისაგან მცხეთისა და გარესჯისა უდაბნოსა მამულთა მათნი მემზლურენი შემოეცალნეს“³⁵.

1443 წლის საბუთიდან უკვე ირკვევა, რომ გარეჯის უდაბნო იმდენად აღდგენილია, რომ ცალკეულ მონასტრებს საკუთარი.

³³ მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 561.

³⁴ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, გვ. 231.

³⁵ იქვე, გვ. 244.

წინამძღვრები ჰყავთ. საბუთში ვკითხულობთ: „ესე წიგნი მოგაქსენეთ თქვენ, კათალიკოზსა შიოს, ჩჴმნ, დოდორქისა წინამძღუარ-მან, და ერთობ კრებულთა მას ჟამსა, ოდეს თქვენ წინაზე მოვედით და თოლფჯის შემოწირვას შემოგვხუწენით. !დიდი ხანი და ჟამი გავოსულყო, რომ აღარა ჰქონებოდა და თქვენ გულს-მოდგინედ შემოსწირეთ ქუეყანა თოლფჯი და ჩჴნ დოდორქისა მოძღუარი და წინამძღუარი და კრებულნი კარგაღებულსა აღაპსა გარდაგიწდიდეთ... და თქვენ კათალიკოზისა შიოსთჳს ლოცვასა გჴოფდეთ... მე გარესჯის მოძღუარი დავით ამის გამთაფლებლო ვარ“.

1464 წელს მეფეთ მეფის გიორგის ძე ალექსანდრე დავით გარეჯას სწირავს სოფელ ვეძისხევს: „ჩჴმნ მეფეთ-მეფის გიორგის ძემან მეფემან ალექსანდრე და ძემან ჩჴმნმან პატრონმან გიორგი... მოვიდეს წინაზე ჩჴმნსა იათორისშვილნი შოთასძენი... გარესჯის წინამძღუარი... და ძჴმლითგან მათი მკჳდრი სოფელი ვეძისხევი მათითა სასაფლაოჲთა, მონასტრითა... რაგურაც თქჴმნით გუართა გარესჯისა უდაბნოთათჳს თავი და მანუღი შეუწირავს, აგრეთვე იმავ მამულითა ჩჴმნ შეგჴწირავხართ“³⁶.

1467 წ. გარეჯაში სომხური წარწერა გაუკეთებია იოვანე ხუცესს, წარმოშობით სომეხს³⁷.

1479 წელს იგივე ალექსანდრე ათაგისუფლებს, ათარხნებს, დავით გარეჯას: „ვითა სამართლად გუმართებდა, ეგრეთ ჯარ-ვიჩინეთ და ვიძიეთ გულსმოდგინებით, გუჯრითა ამით ჩჴენ: ა დამტკიცეთ, ვათარხნეთ და ვათაგისუფლეთ ორნივე უდაბნონი გარეჯისანი: დავითის საფლავისა, მრავალ[მ]თისა და დოდორქისანი... გარეჯისა სახლი მისითა შესაფლეთა, მანუღებითა, სოფლებითა, შენითა და უშენითა წითითა, ბარითა, რანიცა გარეჯისა უდაბნოთა სიგელნი და გუჯარნი ჰქუნან, მათითა მზღურითა შეგუიწირავს და დაგუიმტკიცებია და გუითარხნებია ყოვლისა სათხოვარისაგან“³⁸.

ბემოთ დამოწმებულია თითქმის ყველა ცნობა, რომელიც კი XV საუკუნიდან შემოგვრჩენია. ამ მეტად მწირი ცნობებიდან რამდენიმე საგულისხმო დასკვნის გაკეთება შეიძლება:

1. XV საუკუნის პირველ მეოთხედში მეფე ალექსანდრეს მიერ დავით გარეჯა იმდენად აღდგენილ და განაწლებულ იქნა,

³⁶ თ. ქორდანიძე, ქრონიკები, II, გვ. 283.

³⁷ ლ. მელქისეთ-ბეგის დასახელებული წერილი, გვ. 158.

³⁸ თ. ქორდანიძე, ქრონიკები, II, გვ. 300.

რომ შესაძლებელი გახდა თვითვე აღკვეცილიყო იქ ბერად ათანასეს სახელით.

2. XV საუკ. 40-იანი წლებიდან დავით გარეჯაში მოქმედებს სამი დამოუკიდებელი მონასტერი: ა) დავით გარეჯის, რომლის წინამძღვარად 1443 წელს ყოფილა დავითი; ბ) დოდორქის მონასტერი, რომელსაც ყოლია საკუთარი წინამძღვარი, მოძღვარი და კრებული. სამწუხაროდ, არც წინამძღვრის, არც მოძღვრის და არც კრებულის წევრების სახელები ცნობილი არ არის; გ) ნათლისმცემლის მონასტერი.

ცნობების თვალსაზრისით XVI საუკუნეშიც დაახლოებით იგივე მდგომარეობაა, როგორც წინა XV საუკუნეში. ჩვენამდე შემორჩენილია მხოლოდ რამდენიმე დოკუმენტი, რომელთა უმრავლესობა ძირითადად მონასტრის ქონებრივ მდგომარეობას შეეხება. 1503 წლის საბუთი იწყება: „ჩუენ პატრონმა მეფეთ მეფემან ალექსანდრე და ძეთა ჩუენთა გიორგი და დიმიტრი და პატრონმა დედამან ჩუენმან დედოფალთა-დედოფალმან ნესტანდარეჯან და თანამეცხედრემან ჩუენმან დედოფალმან ანნა ესე გასათავებელი წიგნი მოგაქსენეთ... ასე რომე, რაცა გარესჯისა მამულისა გამოსაველი იყოს, მისი ნახევარი მცხეთას არა დააკლდებოდეს და ნახევარი გარესჯისა უდაბნოთა“³⁹... ამ ციტატაში „უდაბნოთა“ მრავლობითი რიცხვი გულისხმობს, რა თქმა უნდა, არა ერთ მონასტერს.

1513 წლის დოკუმენტით, რომლის პირი ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში⁴⁰, ბრძანებს მეფეთ მეფე გიორგი: „მცხეთასა და უდაბნოსა მისი ნუ დააკლდების“.

1581 წელს ალექსანდრე მეფე და დედოფალი თინათინი წყალობის წიგნს უბოძებენ „დავითის ყმათა აკურელთა“. ამ დოკუმენტშიც იგულისხმება დავით გარეჯის უდაბნო.

როგორც დამოწმებული საბუთებიდან ჩანს, დავით გარეჯაში ცხოვრება ხანგრძლივი პერიოდით არასოდეს არ მოსპობილა. ამიტომ მცდარია გავრცელებული შეხედულება, თითქოს მონღოლების შემოსევის შემდეგ XVII საუკ. მეორე ნახევარამდე გარეჯაში სამონასტრო ცხოვრება ჩამკვდარა.

მართალია, გარკვეულ პერიოდში სამონასტრო კოლონია გარეჯაში ფრიად შესუსტებული იყო, მონასტერში შემცირებული

³⁹ თ. ქორდანიძე, ქრონიკები, II, გვ. 319.

⁴⁰ Ad—2175.

იყო ბერთა რაოდენობა, არ წარმოებდა შემოქმედებითი საქმიანობა. გაუქმდა თვით მონასტერთა უმრავლესობაც კი, მაგრამ უდაბნო მთლიანად, ხანგრძლივი დროით არასოდეს არ გაუქმებულა, ძირითად ცენტრებში — დავით გარეჯაში, ნათლისმცემელსა და დოდოში არ ჩამყვდარა ცხოვრება⁴¹.

ამ დებულების დამადასტურებელი საილუსტრაციო მასალა ძალზე ძუნწადა გვაქვს შემორჩენილი. თითოეული საუკუნიდან (XIV—XV—XVI—XVII საუკ. I ნახევარში) მხოლოდ თითებზე ჩამოსათვლელი საბუთები თუ მოგვეპოვება, მაგრამ ის რაც გვაქვს, აშკარად ჩვენი დებულების სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

დავით გარეჯის ცხოვრებაში XVII საუკუნის პირველ ნახევარში უდიდესი ტრაგედია დატრიალდა. იგი მონაწილე გახდა იმ უბედურებისა, რომელიც კახეთს თავს დაატყდა 1616 წ. შაჰ-აბაზის შემოსევის გამო. შაჰ-აბაზი აკად. ნ. ბერძენიშვილის სამართლიანი აზრით, ყველაზე თანმიმდევრული ყიზილბაში იყო, რომელიც იბრძოდა ქართველების წინააღმდეგ. „ქართველი ხალხის ისტორიაში უმაღალითო შავი დღე დატრიალდა, საქართველოს ყოფნა-არყოფნის დღე იდგა. ბრძოლამ ერთ წელიწდს გასტანა. ყოველი ციხე, ეკლესია-მონასტერი, სასახლე, ტყე, ხევი მტერს ომით უნდა აეღო... კახეთმა ამ შემოსევისას მთელი თავისი მოსახლეობის ორი მესამედი დაჰკარგა... მტერმა დასწვა, დაანგრია და გაანადგურა, რასაც კი მისწვდა. შაჰ-აბაზის საგანგებო ბრძანებით არღვევდნენ სასახლეებს, ციხეებს, ეკლესია-მონასტრებს...“⁴²

დავით გარეჯის უდაბნომ ქვეყნის ეს საშინელება საკუთარ მხრებზე გადაიტანა. იგი მიწასთან იქნა გასწორებული შემოსეული ურდოების მიერ, ბერებს მუსრი გაავლეს. ანტონ კათალიკოსის ცნობით, რომელმაც სპეციალური საკითხავი („დღესა სამშაბათსა წმ. აღდგომისასა, შესხმა და მოთხრობა ღვაწლთა და ვნებათა წმიდათა ღირსთა მოწამეთა გარესჯისათა“) უთივნა 1616 წლის ტრა-

⁴¹ არ შეიძლება აქ არ დავიმოწმოთ ტარასი მესაიშვილის შრომიდან „რამდენიმე სტრიქონი, რომელშიც იგივე აზრია გამოთქმული. თხზულებას ეწოდება „მოკლე აღწერა საქართველოს მონასტერთა“. დავით გარეჯა „მდებარეობა ხევსა შინა საშვალ ხსენებულთა მათ კლდეთასა და ჰაიეს შენ და ვიდრე აქაჲმდგე განჯოძობასა შინა ათას ორასი წლისასა და არაოდეს, დაცობილ არს მას შინა დიდება ღვთისა, ღვაწლნი, შრომანი, ცრემლთა თხევანი და ლოფლთა დენანი წმიდათა იამათა“... (ქ—135, 65რ.

⁴² ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯანაშიაშვილი. ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1946, გვ. 335.

გედიას გარეჯაში, „მრავალი მათგანნი მოჰყვდნეს შინაგან წმიდისა ეკლესიისა, რომელნიმე დაჰკლნეს თვთ წმიდასა ზედა ტრაპეზსა უწყალოდ“.

ამავე ფაქტს ვრცლად გადმოგვცემს თეიმურაზ 1 ერთი მეტად დაზიანებული დოკუმენტი, რომელიც 1639 წელსაა გაცემული⁴³. მაგრამ ამ დოკუმენტის მნიშვნელობა მარტო შაჰ-აბასის შემოსევის აღწერით არ შემოიფარგლება. დოკუმენტის მეორე ნაწილის მნიშვნელობა უფრო დიდია, რადგანაც მასში დაცულია ცნობები გარეჯის უდაბნოს კვლავ აღშენებისა და განახლების შესახებ: „ხოლო მრავალმოწყალემან ღმერთმან არა უგულებელს-ყო და არც სრულიად განგუწირნა მოწყალებითა მისითა და შემწობითა თქუენითა. კჳლად გვაგნა მეფობასა და პატრონობასა. ჩუენსა ზედა და კჳლად ჯელვყავით აღშენებად უდაბნოთა თქუენთა. განვაგეთ და დავაყენეთ წინამძღუარად კაცი ღირსი და ღმრთისმოშიში მარკოზ, სასრე რომე წინა-ჟჳნა საგარეჯოს გამოსაღები ნახევარი უდაბნოს მიიღებოდეს საზრდელად იქ მდგომთა მონაზონთათჳს, ვითარცა ჯელმწიფეთ სიგელში სწერია და განჩენილი არის იმ გჳარად და ჩუენ განსრულებით ვერ დაეანებეთ: ვერცა ყმა, ვერცა საზრდო პური ამისთვის, რომე ჩუენი სახელმწიფო აოტრებული იყო უსჯულოთაგან. ზემოორე ვთქუით და იქ მდგომნი მონაზონიცა ცოტანი იყუნეს და რა ეგმარება სრულობით, რომელიცა იმათ არა ეგმარებოდათ, ჩუენ ვიხარჯევდით, აწე იპრიანოს ღმერთმან და ძალმწივობამან თქუენმა, როდესაც აშენდეს ჩუენი საჯელმწიფო და მანდ მდგომნი მონაზონნი განმრავლდენ, როგორცა აქას წინაჲთ ჯელმწიფეთ პაპათა და მამათა სიგელითა გაურიგებიათ, ჩუენც [ი]სრე სრულობით გაგითაოთ და არა მოგიშალოთ“⁴⁴.

⁴³ ტენტოარქივი, ფონდი 1448, № 1037. არქივშივე გვხვდება ამ საბუთის პირი. ფონდი 230(5), დავთარი № 1, განყოფილება. № 12, რიგის № 14, გვ. 138.

⁴⁴ ეს დოკუმენტი გამოქვეყნებული აქვს პ. ცხელიშვილ-კარბელაშვილს „ივერიაში“, 1893, № 88. ამ დოკუმენტთან დაკავშირებით გვინდა შევნიშნოთ, რომ საბუთში უზუსტობას აქვს ადგილი. ცნობილია, რომ 1616 წელს, შაჰ-აბასის დიდი შემოსევის დროს თეიმურაზი გაიხიზნა იმერეთში (ვახუშტი, ზ. კიკნაძის გამოცემა, გვ. 178—179), ხოლო 1634 წელს კვლავ დაბრუნდა ქახეთში (საქ. ისტორია, I, 1948, გვ. 347). ქრონოლოგიის ამ ჩარჩოებში საბუთში ნათქვამი 26 წელი არ ეტევა (1634—26 = 1608 წ. 1616 + 26 = 1642 წ.). სავარაუდებელია, თეიმურაზი მთელ თავის ექსორიობას გულიანმობს (დოკუმენტი აგრეთვე დაბეჭდილია АКТЫ-ში. ტ. I, 1866, стр. 17. ნაწყვეტები გამოქვეყნებული აქვს ტ. რუხაძეს. იხ. ლიტერატურული ძიებანი, ტ. V, გვ. 235).

ციტირებული სტრიქონები მეტად მნიშვნელოვანია. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ თეიმურაზ პირველი ჯერ კიდევ თავის სამეფოდან ექსორია ქმნილი, იმერეთში გახიზნული, ზრუნავს და გარკვეულ ნაბიჯებს დგამს დავით გარეჯის მონასტერთა წესრიგში მოყვანისათვის. რამდენადმე აწესრიგებს უდაბნოს ორგანიზაციასაც, ნიშნავს წინამძღვარს.

მიუხედავად დიდი უბედურებისა, რაც გარეჯის უდაბნოში დატრიალდა, სამონასტრო ცხოვრება იქ არ მოსპობილა.

ეს რომ ასე არ ჯოფილიყო, გარეჯაში სამონასტრო ცხოვრება იმდენად ვერ აღორძინდებოდა, რომ ორ ათეულ წელიწადში, რასაკვირველია, 1639 წლისათვის და უფრო ადრეც წინამძღვარი ყოფილიყო საჭირო. მართალია, მონასტერი ძალზე დაზარალდა, დასუსტდა ეკონომიურად, საგრძნობლად შემცირდა ბერ-მონაზვნების რიცხვი, თითქმის შეწყდა კულტურული შემოქმედებითი საქმიანობა, მაგრამ თქმა იმისი, რომ „მონასტერს მგლები და ტურები დაეპატრონენ“, არ უნდა იყოს სწორი. მართალია, საბუთები, რომლებითაც უფრო თამამად შეიძლებოდა ამის მტკიცება შემორჩენილი არ გვაქვს, მაგრამ მასალა მაინც საკმარისია იმისათვის, რომ დავით გარეჯაში სამონასტრო ცხოვრების გაუქმება არ ვივარაუდოთ.

XVII საუკუნის 60-იან წლებში დავით გარეჯისადმი დიდ ყურადღებას იჩენს არჩილ მეფე, რომელმაც თავისი სახელმწიფო მოღვაწეობა კახეთში დაიწყო. არჩილმა, უპირველეს ყოვლისა თავი მოუყარა გაბნეულ ბერებს, აღადგინა რამდენიმე დანგრეული ნაგებობა და ეკონომიური საფუძვლების გამაგრება სცადა. 1660 წლის ახლო დროინდელი საბუთით ვგებულობთ, რომ გარეჯელები და ჩერქეზელები დაობენ მთის შესახებ. „ჩერქეზელნი და გარეჯელები მთასა ცილობენ და ამას წინათაც ჰქონდათ საარჩლო“¹⁵.

1672 წელს სპეციალური დოკუმენტით (Ad—61) არჩილმა მონასტერს ჯამაგირი გაუჩინა. მანვე სცადა მონასტრის საორგანიზაციო და სამეურნეო საკითხების მოგვარება. „ამას წინანდელად მეფეთაგან, როდესაც ქუშყანა შენად ყოფილა, მონასტრებს ყმაც ცალკე ჰყოლიათ და წინამძღუარიც ცალკე ჯდომილა, ახლა ვითამც ყმაც ცოტა დარჩომოდათ და მონასტრებიც დაკნინებულყო გავეერთეთ და ორივე წინამძღუარს მივაბარეთ“¹⁶. არჩილს მონასტ-

¹⁵ თ. ჟორდანია, ქართულ-კახეთის..., გვ. 197.

¹⁶ Ad—2260. საბუთი 1672 წელსაა გაცემული, ჩვენამდე შემონახულია XIX საუკუნის შუაწლების პირი. გამოაქვეყნა იგი ივ. ლოლაშვილმა: სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, გვ. 25.

რისათვის დაუდგენია წინაშედგარი, როგორც ეს ონოფრე მაჭუტაძის ცნობილი დიდი გუჯარიდან ჩანს. მონასტერს მოუპოვებია კვლავ პოპულარობა, რაზედაც მეტყველებს ის, რომ არჩილის აღდგენილი მონასტერი 1673 წელს მოუწახულებია და იქ მთელი დიდი მარხვა გაუტარებია გარეჯის არქიმანდრიტს, ნინოწმიდელ ეპისკოპოს ნიკოლოზს. თავისთავად ეს ნიშნავს, რომ მონასტერი ეკონომიურად იმდენად გამართული ყოფილა, რომ მას შეძლებია ეპისკოპოსის ხანგრძლივი პერიოდით დახვედრა.

XVII საუკუნის 80-იანი წლებიდან დავით გარეჯის ისტორიაში იწყება ახალი პერიოდი. დავით გარეჯაში მოღვაწეობას იწყებს ონოფრე მაჭუტაძე, ამ უკანასკნელმა თითქმის მიუსწრო არჩილის მიერ გარეჯაში დადგენილ ბერებს. „იმათ მიცვალებას უკან ჩუვენც ზედ მოვესწრენით მონასტერსაო“—წერს ონოფრე მაჭუტაძე თავის გუჯარში.

ონოფრე მაჭუტაძის მოღვაწეობის დახასიათებას, მისი როლის ჩვენებას გარეჯის უდაბნოს აღორცინების საქმეში ჩვენ ცოტა ქვემოთ შევეცდებით. აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ონოფრე მაჭუტაძე XVII—XVIII საუკუნეების მოღვაწეთა შორის ყველაზე დიდი ფიგურაა დავით გარეჯის ისტორიაში. სწორედ ამიტომაც, ერთ-ერთი ჰაგიოგრაფი მას გარეჯის მეორედ აღმშენებელს უწოდებს.

ონოფრე მაჭუტაძის წყალობით უდაბნოში კვლავ გამრავლდა ბერმონაზვნები; ცალკეულ სამონასტრო ერთეულებს უკვე დამოუკიდებელი ინტერესები გაუჩნდათ, რაც გახდა ძირითად საფუძვლად ერთი მონასტრის საძაღ განშტოებისათვის. სწორედ ამ დაშლის, განშტოების პროცესმა თავისებური ასახვა პოვა 1702 წლის საეკლესიო კრების დოკუმენტში: „სახელითა... კათალიკოზმან ევდემოზ, ამბა ალავერდელმან პატრონმან ნიკოლოზ, მთავარეფისკოპოზმან ქრისტეფორემ, ნინოწმინდელმან იოსებ, სულ-ქართველთა და კახთ ეფისკოპოზთა... ესე წიგნი, პირი და ფიცი დაესდევით და შეკრვა-განხსნის ბძანება... ესე წიგნი, პირი და ბძანება დაესდევით, ასე რომ რომელიც ბერი დავით გარეჯას, თუ ნათლისმცემელს, თუ დოდოს, თუ ბერთუბანს მივიდეს მეტანიად და დასადგომად და აღთქმა ყოს მუნ მონასტერსა შინა სამყოფად, და მერმე კვლად უკუნიქცეს და დაუტეოს თვისი მეტანია მონასტერი და სხვად მონასტრად მივიდეს ჩვენად უშენდობოდ და ერის გამოურჩევლად, დაუპატიჯებლად თავის ნებით და წადილით და გულისწყრომით, ამპარტავნობით და უთმინობით გამოვარდეს, ან

სიტყვით ვისითმე მოლორდეს და წავიდეს, წყეულ იყოს და შეჩვე-
ნებული“⁴⁷...

1702 წლის საეკლესიო კრებამ გარკვეული ფარგლები დაუდო
რა სამივე მონასტერს, მისცა მათ ცალ-ცალკე განვითარების შე-
საძლებლობა. მართლაც, ამ პერიოდიდან დავით გარეჯის უდაბ-
ნოს ისტორია უკვე სამი დამოუკიდებელი მონასტრის — დავით გა-
რეჯის, ნათლისმცემლის და დოდოს ისტორიაა. სამივე მონასტე-
რი თავის საკუთარ ინტერესებს და ტრადიციებს ავითარებდა.
დავით გარეჯა ძირითადად სამეურნეო-საორგანიზაციო საკითხებ-
ში იყო ტონის მიმცემი, ნათლისმცემლის მონასტერში ჩამოყალიბ
და ლიტერატურული სკოლა, ხოლო დოდორქის მონასტერი კი,
რომელიც XVIII საუკუნის 10-იანი წლებისათვის გაუქმდა, ძირი-
თადად ხელნაწერების გადაწერას აწარმოებდა.

დავით გარეჯის უდაბნოს არც XVIII საუკუნეში ჰქონია
ნორმალური არსებობისათვის აუცილებელი პირობები. პირ-
იქით, საქართველოს ისტორიის ეს პერიოდი რთული და დაძა-
ბული პერიოდი თავისებურ დაღს ასვენდა დავით გარეჯის სამო-
ნასტრო ცხოვრებასა და შემოქმედებით საქმიანობას.

1688 წელს გამეფდა ერეკლე პირველი (ნაზარალხანი), ვა-
ხუშტის სიტყვით: „წესთა საქართველოსათა უცნობელი და მეფო-
ბისა გამოუცდელი“⁴⁸. მიუხედავად ნაზარალხანის მაჰმადიანობისა
იგი დიდად უწყობდა ხელს დავით გარეჯის დაწინაურებას და
ფეხზე დადგომას⁴⁹. მისი უშუალო მატერიალური დახმარებით შეძ-
ლო ონოფრე მაქუტაძემ დავით გარეჯისათვის გალავნის შემოვ-
ლება და მონასტრისათვის თავდაცვითი ხასიათის ნაგებობების
აგება. ონოფრეს ეს სამუშაოები დაუმთავრებია 1695 წელს⁵⁰.

XVIII საუკუნის პირველ ოცეულში გარეჯას კვლავ მძიმე
დღეების გადატანა მოუხდა. განუწყვეტელი ლეკთა თარეში მძიმე
ტვირთად აწვა ქვეყანასაც და მონასტერსაც. ერთი ხელნაწერის
(A—100) პეტად მნიშვნელოვანი მინაწერის ცნობით „ამ ქორონი-
კონსა 1713 წ. ქართლმ[ა] და კახეთმა ოკრებაჲ დაიწყო.

⁴⁷ Ad—340. თ. ჟო რ დ ა ნ ი ა, ქართლ-კახეთის..., გვ. 13—14.

⁴⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ზ. კიკინაძის გამოცემა, გვ. 92.

⁴⁹ პ. კ ა რ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, გვ. 131.

⁵⁰ წარწერა გამოქვეყნებული აქვს გ. ჩუ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ს წიგნში „Пе-
шерные...“, стр. 99, ივ. ლ ო ლ ა შ ვ ი ლ ს ხემათ დასახელებულ წიგნში, გვ. 37
და თ. ბ ა რ ნ ა ვ ე ლ ს წიგნში „კახეთის ისტორიული წარწერები“.

უდაბნოც სუსტდებოდა, ხან ოსმალს ეჭირა, ხან ყიზილბაშს ცოდვათა ჩმთა (?)... ამ წიგნის წერასა ავიყარენით ამ მონასტრის დამ და ჰლექი[ს] შიში შეიქნა ჩუენი ქუეყანა და ნამეტნად კახეთი. დიად, დიდა შიში შეიქნა. გავაყვიოთ, ნახევარი მამანი და ძმანი აქ დადგნენ—თუთ დიდი ბესარიონ და მისი კრებულნი. ზოგნი ქალაქსა, სასახლე გუქონდა — დიდი ილარიონი იქ იყოფებოდა, ზოგნი გრკონსა, ზოგნი ყინკვია წის ნიკოლოზის ტაძარში“ (გვ 300—301).

ანალოგიურ ცნობას იძლევა მეორე ხელნაწერის მინაწერი: „სრულ იქმნა გმაცა ესე მეორე წესსა ზედა ტუბიკონისასა ჯელითა ჩემ ცოდვილასა ხუცესმონაზონისა ეფთვივისათა ეამსა მას, ოდეს რავდენიმე ძმანი განგუშორეს ამისგან შიშითა ლეკისათა და წარვიდეს ზაზნად ქარაულს, და მე დავრჩი მონასტერს ამას შინა სხუთა თანა ძმათა. უჟალო, შემწე გუშყავ დაშთოვილთა ამათ მონათა შენთა მეოხებითა ნათლისმცემლისათა“⁵¹.

როგორც ამ ამონაწერებიდან ჩანს, ყოველი შემოსევის დროს ბერების უმრავლესობა მონასტერს ტოვებდა და იხიზნებოდა უფრო მეტად დაცულ სხვადასხვა რაიონებში. ასე რომ მონასტრის ყოველი განახლება, უპირველეს ყოვლისა, გულახსმობდა ბერების კვლავ უკან დაბრუნებას და შექდეგ კი დაზიანებულ ნაგებობათა აღდგენას.

ქართლ-კახეთის მეფეები ყოველ ღონეს ხმარობენ მონასტრის წესრიგში მოყვანისათვის. ამ მხრივ საგულისხმოა ერეკლე პირველის გარდა ვახტანგ VI და განსაკუთრებით ერეკლე II და მისი ძის — გიორგი XII საქმიანობა.

ვახტანგ VI გარეჯაში მტკვრიდან სარწყავი რუ გაუყვანია და სხვა სამუშაოებიც ჩაუტარებია⁵². უაუოდ ვახტანგ VI მითითებით და ინიციატივით, ვახუშტი აბაშიძის (ვახტანგ VI სიძე) ხელმძღვანელობით 1720 წ. შედგა პროექტი, რომლითაც გარეჯაში უნდა აგებულყო ან განახლებულიყო თავდაცვითი დანიშნულების ნაგებობანი⁵³.

მონასტრებისადმი ერეკლე II და გიორგი XII დიდი ყურადღების საილუსტრაციოდ მრავალთაგან დავიმოწმებთ ორ სა-

⁵¹ A—111, წიგნი IV, 36r.

⁵² ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941, გვ. 51.

⁵³ ვახ. ბერიძე, XVIII საუკ. ქართველ ხუროთმოძღვართა ნახაზები, იბ. აკად. ს. ჯანაშიას საზ. მეზეუმის მოაზრებ. ტ. XIV—b, 1947, გვ. 219—234.

ბუთს: „ჩვენ მაგიერად მისს ყოვლად სამღვდელოებას უფალს ნი-
ნოწმანდელს იოანეს წმინდას მარჯვენას ამაო რის ყოფა ეუწყოს.
მერე დავით გარეჯის მონასტრის ბერების მონასტრიდამ გამოსელა
და აქეთ-იქით დაფანტვა გვესმის და თქვენ ამას უნდა ეცადნეთ,
რომ ერთათვე შემოჰკრიბოთ და მონასტრის საქმეზედაც თვალყური
დაიჭიროთ, რომ სასმლიდამ, საკმლიდამ და ეკლესიის ნივთიდამ
არავინ რა დააკლოს“⁸¹.

მეორე — „ჩვენ მაგიერად მის ღირსებას დავით გარეჯის არ-
ქიმანდრიტს გერმანეს ხელის მთხვევნა მოხსენდეს. მერმე შენი
წიგნი მოგვივიდა და მანდაური ანბავი რაც ყოფილიყო, ყველა
გარჩევითა მოგეწერა და შევიტყვეით. მაგ მონასტრის საქმეზე
ნინოწმინდელიც აქ გვახლავს და საგარეჯოს მოურავიც დავიბა-
რეთ. ღმრთით რაც [ყოფილიყო] ამ ზამთრობით გაეწყობა და ან
გაქეთდება, იმის ბინას დავდებთ, მუშას გამოგვზავნიტ და გავაქე-
თებინებთ. თოფები და ტყვივა წამალი გამოგვიგზავნია, ესენი ახლა
მოგივათ. მანდ მყოფნი ვინცა ხარო, ნურვინ შეორგულდებით და
ნურვინ ბეშინდებით, და ამაზე საარწმუნო იყავით: ერთი ბერი
რომ არ დადგეს, მე მაგ მონასტერს არ დაველი და არც უკაცოთ
გაუშვებ. ბერი რომ არავინ დადგეთ, ერის კაცს და ხუცეს ხომ
ბევრს ვიშოვნი, რომ დავაყენო ღმრთის შეწევნით; მაგ მონასტრის
საქმეს ყველას კარგათ გავარიგებთ, დეკემბერს 24, ქკს უფა
[1773 წ.].

შენმა მადლმა, მხილება კი არ ვარგა, მაგრამ რომელიც ან უწინ
წინამძღვრები იყვნენ და ან ახლა შენ ხარ, თუ მაგ ყარაულით
და მაგ კაცით ყოფილხარო, დიად ნაკლებობა ყოფილა. და
ღმერთთან დიდი დანაშაული გაქვთ, თორემ ამაში მე სულ ბრალი
არა მაქვს რა; რომ არ[ა] იყოს, ორმოცი-ორმოცდაათი კომლი
კაცი ხომ გყავსო, რატომ უნდა კაცი არ შეინახოთ. ქართლი და
კახეთი რომ სულ ლაშქრობს და იხოცებიან, მაგისი ყმანი რატომ
უნდა აგრე განებვივრებული იყვნენ? აბა რა გზა აქვს, რომ
ხუთი კაცი და ექვსი კაცი მანდ გამოუწყვეტელნი არ იყვნენ და
არ იმსახურებოდენ“⁸².

აღსანიშნავია ისიც, რომ ერეკლე II და გიორგი XII ყო-
ველთვის მკაცრად სჯიან იმ მდივნებს, რომლებსაც ნებსით თუ
უნებლიეთ დავით გარეჯის ყმები შეცდომით ჯარში გასაწვევ სია-
ში შეჰყავთ.

⁸¹ Ad—175.

⁸² Ad—355; თ. ეო რ დ ა ნ ი ა, ქართლ-კახეთის..., გვ. 119—120.

XVIII საუკუნის 60-იან წლებში, აზატ ხანისა და მომთაბარე ლეკების განუწყვეტელი შემოსევების შედეგად დავით გარეჯის ერთ-ერთი მონასტერი—დოდოსრქის მონასტერი საშვილიშვილოდ დაიკეტა. მთელი ავლა-დიდება, სახმარი ნივთი, წიგნები, მამულები გადავიდა დავით გარეჯის მონასტრის განკარგულებაში; ეს უკანასკნელი თავის სურვილის მიხედვით ხმარობდა მათ (სმ—3022, გვ. 2024), მხოლოდ კონტროლი კი დაეკისრა ნინოწმიდელ ეპისკოპოსს.

ქართველ მეფეთა მთელი ყურადღება მიმართული იყო იქითკენ, რომ შემდეგში როგორმე მოეხერხებინათ დოდოს აღდგენა, მონასტრის განახლება, (სმ—656), მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა. დოდოს წინამძღვარი გადაყვანილ იქნა გარეჯის წინამძღვრად.

ყოველი შემოსევის შემდეგ თითქმის აუცილებელი იყო მონასტრების აღდგენა და გაშავრება. შეკეთება ქირდებოდა⁵⁶ ხან გალავანს, ხან თვით ეკლესიებს. ერეკლე 1782 წელს იძლევა ბრძანებას: „ქ. მინბაშებო და ლაშქარ-ნავისებო, ნათლისმცემლის მონასტრის გალავნის ქვის მოსაზიდათ გიორგობის ზორიგიდამ ზაზა უზბაშს თავის თაბუნითვე ოცდაათი კაცი მიაბარეთ და ერთს კაცს დღეში ორი შაური მიეცემათ“⁵⁷.

1772—1780 წლებში დავით გარეჯაში, წინამძღვარ გერმანეს დროს, ჩატარებულა საფუძვლიანი შეკეთება, რომლის საფასური ძირითადად გიორგი ბატონიშვილს (შემდეგში, გიორგი XII) გაუღია. 1779 წლის აპრილის 5 გიორგი ბატონიშვილი წერს: „ქ. წმიდის და დავით გარეჯის მონასტრის არქიმანდრიტს გერმანეს და სულ ერთობით კრებულთა. ბატონიშვილი გიორგი წმიდას მარჯვენეს ხელს კოცნას მოვახსენებთ. მერე თქვენვე მოგვხსენებათ, ღმრთის შეწევნითა მაგ ეკლესიის გაკეთება გვინდოდა, ჩვენც ასე ვამბობდით. რომ შიგნიდამ თალი შეგვეკრა აგურითა და კირითა, მაგრამ ვეძვობ. თქვენც ასე გვრჩივით და გეთქოთ და ჩვენ კი არა გვითხარით რა. ჩვენ ასე შევიტყვევით: მარნის ბანისაცა, საყდრის ბანისაცა და პალატის ბანისაცა, რომ ზევიდამა სჯობიაო აგურითა და კირით გადალესვაო. რადგან თქვენ ასე გიმჯობინებიათ გაკეთება, ჩვენც აგრე ვამჯობინეთ მაგ ეკლესიის

⁵⁶ დავით გარეჯის შეკეთების შესახებ იხ. Hd—3046 (გამოქვეყნებული აქვს ნ. ბერძენიშვილს, მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის.), Hd—14539 და ა. შ.

⁵⁷ Ad—1332.

გაქეთება. კირიც ნასყიდი გვაქვს და ხელის მიყოფაც გვინდა, ღწის მადლით, კეთებისა. ახლა ეს კალატოზები გამოგვიგზავნიან. ამ კალატოზებს კარგად გა[ა]შინჯეთ. შიგნიდანაც, საიდანაცა ის წყალი ჟონავს და ჩამოდის, ისიც უჩვენეთ და ზევიდანაც კარგათ უნდა გაშინჯოთ, რომ ისე კარგათ შეიტყონ წყალი საიდან ჩამოდის და საიდან ეონავს, კარგათ უნდა გაშინჯოთ და გაზომოთ: ზევიდან მარნის ბანიცა, საყდრისაცა და პალატისაცა, რომ ან რაერთი კირი მოუნდება და რაერთი აგური მოუნდება მაგათ გადალესვასა და გაქეთებასა. ასე, ასე რიგათ უნდა გაქეთდეს ღწის მადლითა ეგ ეკლესია. პალატი და მარანი, რომ წყლის ჩამოსვლისა და ჩამოგონის თიქრი აღარა ქონდეს. კარგათ გასინჯეთ და ამ კალატოზებსაც გა[ა]შინჯეთ და წვრილათ კარგათ მოგვწერეთ, რომ მაგისი ვარაუდი დავიჭიროთ“⁵⁸...

როგორც ჩანს, იშვიათად, მაგრამ მაინც დავით გარეჯის უღაბნოში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში წინააღმდეგობის დაუქითხავად ჰქვეითნ სენაკებსა და ქვაბებს. მართალია, ეს არ ყოფილა მასიური მოვლენა, მაგრამ იშვიათ გამონაკლისებს მაინც ჰქონია ადგილი. ამ მხრივ საინტერესოა 1787 წ. საბუთი, რომელსაც ერეკლე II იძლევა: „ჩვენ მაგიერათ ჩვენსა იმედათ მისაჩენელს ამირეჯიბს მინბაშს ზაზას და დავითს ასე უამბეთ: მერე ამ საბრალოს ბერს მაგ კლდის გამოკაფაზე ამდენი ამაგი უქნია. თუ არ გააქეთებინებდით, იმავე პირველათ უნდა დაგეშალათ; თუ არა, ამდენი ჭირნახული დაზღვა, ახლა ამ კეთილს საქმეს რატომ უშლით, ნაღ ზომ ერთი კრებულის დასადგომი არა გაქეთდება რა, ან სამი სენაკი გამოიჭრება და ან ოთხი. ამათგან თქვენ[ი] საენებელი რა იქნება, თუ რომ საბოლოოთ გეფიქრებათ რა. ჩვენ ეს წიგნი მოგვცია, რომ მანდ მდგომი ბერი ვინც იყოს, იმ კლდეში ღგომის მეტს არც მიწას, და არც სახნავს, და არცა რას სხვას თქვენ არას გეცილებოდესთ და არცა რა გაწყენიონ. ეს წიგნი მათის უწმინდესობის ჩვენის ძმის კათალიკოზისაგანაც დამტკიცებულია. იმ ბერს ახლავ ნება მიეცით მანდ ღგომისა, უარი აღარ უთხრათ“⁵⁹.

* საქართველოს სსრ ცენტრარქივის ფონდი 1448, № 2037 გამოქვეყნებული აქვს პ. კარბელაშვილს, „ივერია“ 1893, № 130. პ. კარბელაშვილი და გ. ხუბინაშვილი ვარაუდობენ, რომ შეკეთდა იოანე ღვთისმეტყველის ეკლესია იხ. Печерные монастыри... გვ. 103.

⁵⁹ Ad -1255.

გასარკვევია თუ რომელ ეპარქიაში შედიოდა გარეჯის უდაბნო თავის არსებობის მანძილზე? ეს საკითხი მით უმეტეს საინტერესოა, რომ მასზე პრეტენზიას აცხადებდა რამდენიმე საეპისკოპოსო, ამ კითხვაზე პასუხის გაცემის საშუალებას წყაროები მეტნაკლები შესაძლებლობით იძლევიან.

ილარიონ ქართველის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ დავით გარეჯა რუსთველი ეპისკოპოსის საძწყსოს შეადგენს. „ცხოვრებაში“ ეკითხულობთ: „და ესმა ეპისკოპოსისა რუსთველსა ღირსებაჲ მისი, აღდგა და მივიდა მოკითხვად მისა. იხილა რაჲ პირი მისი ყუთელი და სიტყუაჲ მდაბალი და სამოსელი შეურაცხი, მოიკითხა იგი ამბორის ყოფითა წმიდითა“⁶⁰... ამ ცნობას იმეორებს ექვთიმე ათონელის რედაქცია: „მოვიდა ეპისკოპოსი რუსთველსაჲ (sic) ხილვად მისა და აკურთხა იგი მღლლად“⁶¹.

მეტაფრასულ რედაქციაში, რომელიც მ. საბინინის მიერაა „საქართველოს სამოთხეში“ გამოქვეყნებული, ეპისკოპოსის წარმომავლობა ნაჩვენებია არაა.

გვიანფოდალურ ხანაში კი ცნობები ქარბადაა, რომლიდანაც აშკარად ჩანს, რომ უდაბნო სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვა ეპარქიაში შედიოდა. უპირატესად ერთმანეთს ეცილებოდნენ ნინოწმიდისა და სამეზის ეპარქიები. ხანდახან ამ ცილობაში ბოდბის, ალავერდისა და ნეკრესის ეპისკოპოსებიც ღებულობდნენ მონაწილეობას. მიუხედავად ამისა, უმრავლეს შემთხვევაში გარეჯის უდაბნო ნინოწმიდელს ემორჩილებოდა, რასაც მოწმობს მთელი წყება დოკუმენტებისა⁶².

XIX საუკუნეში დავით გარეჯის უდაბნომ თანდათანობით დაკარგა თავისი მნიშვნელობა. მაგრამ იგი, როგორც საკულტო დაწესებულება, კვლავ რჩებოდა და, მაშასადამე, ბერები ძველებურად განაგრძობდნენ იქ ცხოვრებასა და საქმიანობას.

დავით გარეჯას ამ პერიოდში შედარებით უფრო მშვიდი დღეები ჰქონდა, თუმცა ზანდახან, როგორც ეს მასალებიდან ჩანს, ძველებურად ლეკთა მარბევი ბრბოები კვლავ აიკლებდნენ ხოლმე მონასტერს⁶³.

⁶⁰ ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, ტ. I, გვ. 171.

⁶¹ ათონის კრებული, გვ. 78.

⁶² Ad—737, 745; Sd—3012. გვ. 2012; ცენტრარქივის საბუთი, ფონდი 1448, № 2242. დ. ფურცელაძე, Церковные гуджарии..., გვ. 77, 80, 82, 83, 85 და ა. შ.

⁶³ ამ მხრივ მეტად საინტერესო ცნობებს იძლევა ხელნაწერი Q.—315, რომელიც ტარასი ალექსი-მესხიშვილს ეკუთვნის. ტარასის შრომა გამოქვეყ-

ძველ საქართველოში, თვით XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე, დავით გარეჯის უდაბნოს სამონასტრო კომპლექსი წარმოადგენდა მეტად ღონიერ ფეოდალურ-სამეურნეო ორგანიზაციას. დავით გარეჯის უდაბნო აერთიანებდა მონასტერთა მთელ კომპლექსს, რომელიც 25 კვადრატულ კილომეტრზეა გაშენებული. ამიტომ თავისუფლად შეიძლება მას „დიდი მონასტერი“ ეწოდოს, სხვა დიდი მონასტრების—გარძიის, გელათის, შიომღვიმის, გუდარეხის და სხვათა ანალოგიით⁶⁴.

დავით გარეჯა სამეთო მონასტერი იყო⁶⁵. ეს იმას ნიშნავს, რომ თვით მეფეები პატრონობდნენ მონასტერს და ზრუნავდნენ მისი მატერიალურ-ეკონომიური ბაზისათვის—უნიშნავდნენ ჯამაგირს, ნატურით ულუფას და სხვ. ხშირ შემთხვევაში თვითვე ახდენდნენ სამონასტრო ცხოვრების რეგლამენტირებას.

საბუთების მითითებით, დავით გარეჯის უდაბნოში 12 დამოუკიდებელი მონასტერი შედიოდა. იმავე საბუთების მონაცემების შესწავლის საფუძველზე დავით გარეჯაში 12 მონასტრის არსებობაზე შეიძლება დაეკვივება. რიცხვი 12 სირიელ მამებთან ძალზე ტენდენციურად იხმარება. ცნობილია, რომ სირიელი მამები 12-ზე მეტნი იყვნენ, მაგრამ ტრადიცია ამბობს, რომ იოანემ მაინცდამაინც 12 მოწამე წამოიყვანაო. როგორც აკად. კ. კეკელიძე შენიშნავს: „აქ უკვე გარკვეულ ტენდენციასთან გვაქვს საქმე: ამ მოღვაწეების მისიას ჩვენში აღარებენ იესო ქრისტესა და 12 მოციქულთა მისიას საქრისტიანოში“⁶⁶.

მ. ჯანაშვილი უდაბნოს მონასტერთა შემდეგ ნუსხას იძლეოდა: 1) გარესჯა, 2) მოწამეთა, 3) უბერთუბანი, 4) დოდოსრქა, 5) ნათლისმცემელი, 6) ჩიჩხიტური, 7) თეთრსენაკები, 8) მღვიმე, 9) ქალაქირი, 10) მოხატული, 11) ვერანგარეჯა და 12) პირუკულ-

ნებულია „საქართველოს სასულიერო მახარებელში“, 1864, № 1, 2, 3, 5. იხ. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, წიგნი I, ნაკვეთი I, გვ. 298, სქოლიო 1. 1851 წლის გარეჯის მონასტრის აოხრებაა გადმოცემული ხელნაწერ H—649-ში. დოკუმენტის ავტორი ისაკი თვით იყო ლეკების შემოსევის მსხვერპლი. იგი ლეკებს ტყვედ წაუყვანიათ და შემდეგ ძლივს მოუხერხებია თავის დაღწევა. [დოკუმენტი პლ. იოსელიანის შეკვეთითაა დაწერილი 1853 წ. 29 მაისს.

⁶⁴ ბ. ლომინაძე, გელათი, 1955, გვ. 71.

⁶⁵ დავით გარეჯაში დასაფლავებულია გიორგი XII პირველი ცოლი, რომელიც 1780 წ. 2 ივნისს გარდაიცვალა. იხ. Ad—458. შდრ. Ad—453; 451. 446; 450.

⁶⁶ კ. კეკელიძე, გრიუდები, ტ. I, გვ. 25.

მართი⁶⁷. ეს დასახელება, რომლითაც მ. ჯანაშვილი ცდილობდა ტრადიციისა და გადმოცემების გამართლებას, ისტორიულ წყაროებში ვერაფრითაა მხარდაჭერას ვერ პოულობს. უმრავლესობა აქ ჩამოთვლილი დასახელებიდან უძველეს წყაროებში არ დასტურდება. დავით გარეჯის ადგილზე დაკვირვებაც ადასტურებს, რომ მონასტრების, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, რაოდენობა 12-ზე ნაკლები იყო, ხოლო ეკლესია-სამლოცველოები კი 12-ზე გაცილებით მეტი. ამ უკანასკნელთა მონასტრებად ჩათვლა კი შეცდომაა. ამიტომ სავსებით მართალია, ჩვენის აზრით, პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი, რომელიც წერს, რომ „ათორმეტნი უდაბნონი ერთგვარი termui technici-ა, რომელიც ერთიმეორის ახლოს მდებარე უდაბნოთა ანუ მონასტერთა კომპლექსს აღნიშნავს საერთოდ“⁶⁸.

ერთი რამ შექვევლია, დავით გარეჯის უდაბნო ერთ კომპლექსად აერთიანებდა რამდენიმე მონასტერს, რომელთა რიცხვი, როგორც ვთქვით, 12 არ ყოფილა, 12 ტექნიკური ტერმინია, გარკვეული ტენდენციების გამომხატველი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დავით გარეჯაში ძირითადად ყოველთვის სამი მონასტერი იყო. ეს ვარაუდი დასტურდება 1259 წლის ე. წ. რკონის დაწერილში. („ჩუენ სამისავე უდაბნოისა გარესჯისა მოწესენი“). ეს მონასტრები იყო: დავით გარეჯა, იოანე ნათლისმცემელი და დოდოსრქა. ეს სამი მონასტერი კი აერთიანებდა რამდენიმე (12-ზე მეტს) ეკლესია-სამლოცველოს. ამ უკანასკნელთაგან ზოგიერთი თავისი სიდიდის გამო პირობითად მონასტრად იწოდებოდა. ამ ეკლესიათა უმრავლესობა დროთა განმავლობაში მოიშალა, გაუქმდა.

საინტერესოა ვახტანგ VI ერთი ლექსი, რომელშიც ჩამოთვლილია უდაბნოს წმიდა ადგილები:

„ამას უკან სულისათვის უდაბნონი მოვილოცე,-

წმიდას დავითს თაყვანი-ვც, ერთი მაღლი გაითცე,

ბერთუბანი, ჩიჩხატურით, ცაღვა ჩემი ამიბოცე.

და ნათლისმცემლით წამებულთ, დოდოვ მტერი დამიბოცე“⁶⁹.

⁶⁷ ბატონიშვალი ე ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს გეოგრაფია. გამოცემული მ. ჯანაშვილის რედაქტორობით. 1904, გვ. 67, შენ. 122. შდრ. П. Иоселиани, Описание древностей г. Тифлис, 1866, стр. 43.

⁶⁸ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, გარესჯის „მრავალმთის“ სომხური ეპიგრაფიკა და პოლიგლოტური წარწერა—ქართულ-სომხურ-სპარსულ-უღელურული, „ენიშკი-ს მოამბე“, ტ. V—VI, 1940, გვ. 156.

⁶⁹ ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები. აღ. აბრამიძის რედაქციით, 1947, გვ. 18... „სალმუნაუკულისა“.

ვახუშტიც თავის გეოგრაფიაში იძლევა სწორედ ამ დასახელებებს⁷⁰. მაგრამ ნიშნავს თუ არა რომ ვახტანგისა და ვახუშტის დროისათვის ეს ეკლესია-მონასტრები მოქმედი იყო?

რა თქმა უნდა, არა. ვახტანგისა და ვახუშტის დროს მხოლოდ სამი მონასტერი იყო მოქმედი.

ამ პერიოდისათვის თითო მონასტერთან თითო ეკლესია არსებულა, მაგ. დავით გარეჯის მონასტერი დავით გარეჯის ლავრას უდრიდა, იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი—იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიას და დოდოს მონასტერი—დოდოს ეკლესიას⁷¹.

დასახელებულ სამ მონასტერს შორის არსებობდა მჭიდრო ეკონომიურ-კულტურული და მეზობლური კავშირი⁷² როგორც ძველად, ისე XVII—XVIII საუკუნეებში, რაზედაც მრავალი დოკუმენტი მიუთითებს. „ეს წიგნი მოგვცით ჩვენ დავით გარეჯის წინამძღვარმა მამა ონოფრემ, თქვენ წმიდის დოდოს წინამძღვარს მამა ზაქარიას და თქვენს კრებულთ, ასე რომე ერთი ძველთგანი გუჯარი თქვენი და ჩვენის მონასტრის საერთო ვიპოეთ, მეფის ალექსანდრისაგან განახლებული ჩვენის ჭაბისა და თქვენის ტაძრებისა და კიდე მხვისა. ის გუჯარი ჩვენს მონასტერში არის, და როდესაც სალაპარაკოდ ითხოვთ, მოგართმევთ“⁷³.

ერთი ხელნაწერის (A—256) მინაწერით ვგებულობთ: „თვესა ოქტომბერსა ერთსა, დღესა პარასკევსა, [1753 წელს] ვისესხეთ ათი ლიტრა ფქვილი ჩვენ დოდოელთა. მას ჟამსა იყო მეფე ქართველთა ზე მეუფე თეიმურაზ და კახზე მეფე ირაკლი. ჩვენი წინამძღვარი სვიმონ“.

დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტერთა საკუთრებაში იყო მთელი წყება სოფლებისა, დიდი ფართობი სახნავ-სათესი მიწები-

⁷⁰ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, გვ. 50—51.

⁷¹ Ad—88-ის (ამისი პირი Sd—3022, გვ. 2021) ცნობით, გარეჯის მონასტრის ეკლესიები შემდეგი საეკლესიო იყო: „პაგა“ მონასტრისა შინა სამი ეკლესია არს: ერთი საღთთა ფერიკცალებია, რომელთა შინაცა ასვენია წმ. მამისა დავითის გუამი. მეორე დიდი ეკლესია წისა იოანე მახაოებლისა და ღისმეტყუელისა, და მესამე წმიდისა ნიკოლასისა“...

⁷² ხშირად უპირობოდ კი მოადიოდან, იხ. Ad—126 და ამისი პირი Sd—2022, გვ. 1088.

⁷³ Ad—487. იგივე დოკუმენტი: თ. ჟორდანიძე, ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორიული საბუთები, 1903, ფოთი, გვ. 46.

სა, ვენახები, ზერები, ტყეები, საძოვრები, წისქვილები (Ad—376) და სხვ. ზუსტი სიის შედგენა, თუ რა სიმდიდრეს ფლობდა უდაბნო მთლიანად არააშკარა თუ მოუხერხებელი, არამედ შეუძლებელიც კია, მიუხედავად იმისა, რომ მთელი შემორჩენილი საბუთების სამი მეოთხედი მხოლოდ ქონებრივი მდგომარეობის ამა თუ იმ მხარეს ეხება.

ჩვენ გვინდა დავიმოწმოთ ერთი საბუთი, რომელიც დღეს ცენტრალურ ისტორიულ არქივში ინახება და რომელიც დეტალურად, მაგრამ მაინც არა ზუსტად წარმოგვიდგენს უდაბნოს ერთი მონასტრის — იოანე ნათლისმცემლის ქონებრივი მდგომარეობის სურათს.

საბუთი ნაკლულია, აკლია დასაწყისი. დოკუმენტი წარმოადგენს იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის ეზოების წერილს თუ პასუხს ამავე მონასტრის წინამძღვრის საჩივარზე.

საბუთი დათარიღებული არ არის, მაგრამ მისი დაახლოებითი დათარიღება დიდ სიძნელეს არ ქწარმოადგენს. იგი დაწერილია XIX საუკ. დამდეგს, *terminus post quem* non^ა საბუთის დაწერისა არის 1810 წელი, რადგანაც საბუთი მიმართულია კათალიკოსისადმი, ხოლო კათალიკოსობა კი ჩვენში 1810 წელს გააუქმეს. ჩვენში პირველი ეკზარხოსი (ვარლამ ერისთავი) 1811 წლიდან დაინიშნა.

მართალია, დოკუმენტი შედარებით ახალი დროისაა, მაგრამ მასში ფაქტიურად ძველი მდგომარეობაა ასახული. მოგვყავს შესაფერისი ადგილები, მით უმეტეს, რომ იგი ჯერ არსად არ გამოქვეყნებულა: „მათი ზღაღი“ ღირსება მოახსენებს უწმიდესობასა მონასტრის შემოსავალსა, ნაკლულოვანობასა და თავის ხარჯსა მონასტერზედ მრავალსა და ჩვენ [აქვე მოვახსენებთ; თუ შემოსავალი არა აქვს, ესე დიდი ხარჯი საიდანა აქვს? ვკითხანთ, გვიპასუხოს: გარნა მონასტრის შემოსავალნი და ხარჯნი, ურიგოდ წარგებანი მონასტრის შემოსავლისანი, ქვემოთა ტაბულა წვლილად დაისხმიან:

ნათლისმცემლის მონასტრისა არის: პირველი სოფელი ხაშში, სანატრელის მეფის ირაკლის მოწყალებით და შეწყენით „აშენებული. ამას სოფელში არიან ხიზანნი და მკომურნი ოთხმოც კომლამდინ, დიდად მოსამსახურენი მონასტრისანი. ამ სოფელში არის ზვარი და ბაღი, ბერების შრომით და სოფლის გარჯით აღშენებული, რომლისაგანაც მოგვივა დვინო მრავალგზის ასოცი საპანე, და ზოგჯერ ასი და ზოგჯერ უფრო ნაკლები. და ხილისა

სხუა და სხვა გვარის სიმრავლე, რომელსაც ბერები ვერცაღა მემოხილვად ზიენებუნიან. ამავე სოფელში არის სამღებრო ოც თუმნად. ამავე სოფლიდან შემოგვივა სოფლის კაცთ ზუშაკობით და შინ გარჯით ზაჟრი და ქერი სამოცდაათი ურემი. და სამარხოც ლობიო და სხვა მოგვივა ათი ურემი, ანუ ნავლი. კიდევ ამავე სოფლის წისქვილთ შემოვა პური ორმოცი ურემი. ამავე სოფლით სალანაძი გასანერგლო, თავის გასანერგლო (!) და სხვადასხვა ზრავალი.

ნათლისმცემლის მონასტერს აქვს ზანავის სოფელში ზვარი, რომლისაგანაც ბერების ზუშაკობით მოვისთვლებთ ასს საპანეს ღვინოსა. და კაცი გეყავს კომლი ხუთი ხაშმელთ კაცთამებრ გაბეგრანნი. ამავე სოფლიდან შემოგვივა მონასტრის სამყოფი ნიგოზი.

ნათლისმცემლის მონასტერს აქვს საგარეჯოს ვენახი ორმოც თუნად გირაო და მოვისთვლებთ ღვინოსა საპანესა ათსა და გეყავს კაცი კომლი ცხრა მებეგრანი.

ნათლისმცემლის მონასტერსა აქვს სოფელი ქაქეთში საბუე და კომლი კაცი იქნება ორმოცდაათამდინ. მუნით შემოგვივა ღვინო საპანე თექვსმეტი, ქერი-ურემი სამი და თეთრი-ხუთი თუნანი, ზურცი სამიოდ ურემი, ყოვლად გასანერგლო და სხვა.

აქვს კუალად სოფელი ფაშანი და მუნითა შემოვა პური ხუთი ურემი, ახერცასაც აქვს ზრავალი ზანული და კაციც ერთი კომლი და ზურცი შემოვა მცირე, და რიცხვი არ ვიცით.

ნათლისმცემლის მონასტერსა აქვს ქისიყს სოფელი ზანანანი, კომლი კაცი ორმოცდაათი; ამ სოფლით შემოვა პური ხუთიოდ ურემი და აქავ სოფელში სამღებროდამ ფული ათი თუნანი, კუალად ფული სამნოგნო და სხვადასხვა.

ნათლისმცემლის მონასტერსა ქალაქს ჰყავს ყბა ოც კომლამდინ, რომელთაც იმსახურებს. დიდად წვლილად ჩავადებთ თხუთმეტ თუნამდინ სხვადასხვაგვარის განოსართნევით.

ნათლისმცემლის მონასტერსა აქვს დილომს შვიდი საკომლო და ამის ღალას ყოველ წლივ ვიღებთ.

ნათლისმცემლის მონასტერსა აქვს სოფელი ჰვიროსი და დიდად მრავალი მამული, რულსაც (sic) ღალა შემოვა თხუთმეტი ურემი. კუალად შემოვა ხაშმედ პატარძელელთ და სართისქალელთაგან ღალა ოცი ურემი და ხან ნაკლი.

მონასტრის ყმანი სანატრელი მეფის ირაკლისაგან ამისთვის იყვნენ თავისუფალი, ყარაული ედვით მონასტრისა თვეში რვა და

ამან მოშალა და საყარაულოს მოკრეფდა ხოლმე ოცს თუმანსა ყოველს წელს და უყარაულობით დაიქცა მონასტერი.

მეფის ირაკლისაგან არის მონასტრისად ყაზახის მახტიდამ თეთრი თუმანი ოცდახუთი, პურა, ხარვარი შვიდი, სანთელი ლიტრა ორი და საგარეჯოდამ ღვინო ურემი ორი. კუალად მონასტრისად შეწერული (sic) ენდროს მაღილამ თორმეტი თუმანი და ბაგიც შემოვა თორმეტი თუმანი. ეს მონასტრის შემოსავალი დიდად ნაკლებად დავსწერეთ.

ახლა ხარჯი მოიხსენეთ: ესოდენის ღვინიდან არის ხარჯი მონასტერზე საპანე ოცდაოთხი; ესოდენის პურიდან არის ხარჯი ათი ურემი. ღვინო ყოვლად დაწუნებული და დაქსნეებული და პური ყოვლად დაწუნებული; და ფულისა არცა თუ ერთის ფულისა რამ ვიცი. თევზს არ ყიდულობს, ერბოსა, ყველსა და ბრინჯსა. და თუ ვინ სხუანი მოწყალეხად მონასტერს უბოძებენ რომელსამე ხორაგსა, ღთს ვიფიცავთ, იმასაც ორს და სამს წილს სოფელში დაიჭერს თავის რძალისათვის.

სანთლის ხარჯი არის მონასტერში ლიტრა ათი და სანთელი მონასტრის ყმათ აწერიათ. დებულობით კმა-საყოფელი. და ათი ლიტრა სხვა—დადიანისაგან ყოველს წელს ეძლევა. ზეთის ხარჯი არის მონასტრისა თუნგი ექვსი და ოკი თუნგიც მეტი არის შემოწირული. აგრევა საკმელი და პატრუქიც შემოწირული არის და ჰკითხეთ, სულიერნო მსაჯულნო, ვისზედ აქვს ესოდენი ხარჯი, ან ათი კოდი პური ვისთვის ცხეება დღეში, ესეც ჰკითხეთ: ვის, რომელსამე ბერს რას აძლევს, ანუ ვის რას აცმევს. აჰა, პირს ვუდგევართ, თავი განიმართლოს.

მონასტერი გლახა დამხედაო. ესეც ჰკითხეთ რა შემოჰყოლია, რით გაამდიდრა. თუ ეგ არ მოგახსენებთ, ჩუენ მოგახსენებთ. მოწამე არის ღვრთი, მონასტერში ესრეთ მდიდარი მოვიდა, ტახტად აქვნდა მაღალი ქვისა თიხისა და თიხისავე შანდამი. და ამათ მქონებელს სხვა რალა ექმნებოდა.

მოგახსენებდს, ნივთი არა რა იყო, სხვას წვლილს ნივთს გარდა, ბესარიონის ღროის გახლავსთ ორი დიბის ფილონი, მეფის ირაკლისაგან ერთი ას თუმნად დაუასებული და ერთი ოთხმოც თუმნად. ოქროს ლილეზიანი ოლარი, მარგარიტის ენქრები, ოქროს მინაქრის ჯვარი, ძვირფასი ბარძიმ-ფეშხუმი, ოთხი-ხუთი ხელი პერეკლები მძიმედ ნაკერნი, საცეცხლურნი ვეცხლისანი და სხვანი ნივთნი მრავალნი, რომელსა რიცხვი ბევრად აღეკას⁷¹.

⁷¹ საქართველოს სსრ ისტორიული არქივი, ფონდი 1448, № 3118. რამდენაზე მსგავსი ცნობები დოკუმ. მონასტრის შესახებ დაუკავს Ал.—282.

ამ დოკუმენტს, რომლის ძირითადი ნაწილი ჩვენ თითქმის მთლიანად მოვიყვანეთ, როგორც ზემოთ ვთქვით, არ დაუცავს ზუსტი ცნობები იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ, მაგრამ ისიც კი, რაც აქაა ჩამოთვლილი, ნათელს ხდის თუ რა შეძლებული ეკონომიური მდგომარეობა ჰქონია აღნიშნულ მონასტერს. იგი თავისი სიმდიდრით არც ერთ ფეოდალურ სენიორიას არ ჩამოუვარდებოდა.

დავით გარეჯის ლავრისა და დოდოსრქის მონასტრებისათვის ანალოგიური ხასიათის დოკუმენტი არ გვაქვს, რომელშიც, ციტირებული საბუთის მსგავსად, თავმოყრილი იქნებოდა (თუნდაც არა სრულად) მათი ავლა-დიდება. მაგრამ შემორჩენილი სიგელ-გუჯრების ცნობებიდან მაინც კარგად ჩანს, რომ არც დავით გარეჯის და არც დოდოს მონასტერი ქონებრივი მდგომარეობით არ ჩამოუვარდებოდა ნათლისმცემელს. პირიქით, დავით გარეჯა შეიძლება ბევრადაც აღემატებოდა კიდეც. ჩვენ ამ შემთხვევაში არ ვგულისხმობთ იმ პერიოდს, როდესაც დავით გარეჯის საკუთრებაში გადავიდა დოდოს მონასტრის მთელი ქონება, რაც XVIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან მოხდა.

დავით გარეჯის ჯდაბნოს მონასტრების ქონებრივი ზრდა, როგორც თითქმის ყველა მონასტრისა, ძირითადად შეწირულების ხარჯზე ხდებოდა. ეკლესია-მონასტრებს სწირავდნენ სხვადასხვა სახის უძრავ და მოძრავ ქონებას, სოფლებს, ცალკეულ გლეხებს თავისი ქონებით, სახლ-კარით, ფულს, საკულტო და სამეურნეო ნაგებობებს, წიგნებს და სხვ. შემორჩენილი საბუთები თითქმის ყველა გვიანფეოდალური ხანისაა, ამიტომ ეს მოვლენა განსაკუთრებით კარგად გვიანფეოდალურ ეპოქაში ჩანს. მაგრამ უცხო არ ყოფილა იგი თვით უცვლელს ხანაშიც კი. ნათქვამის საუკეთესო ილუსტრაციაა ილარიონ ქართველისა და შიო და ევაგრეს ცხოვრების შემდეგი ადგილები:

ილარიონ ქართველის ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ ილარიონმა საკუთარი შესაძლებლობით უდაბნოში ააგო რამდენიმე მონასტერი, რომელთაც შესწირა მთელი თავისი ქონება.

შიო და ევაგრეს ცხოვრებიდან: შიომ წაიყვანა მამამისი მონასტერში, სადაც „შეიმოსა მანცა წმიდაჲ სქემაჲ“, ხოლო შიომ „ორთავე მონასტერთა არა მცირედი საფასე შეწირა, სადა-იგი იყენეს მშობელნი ამის წმიდისანი და მსგავსადვე დედისა მამასაცა მისცა უკუანაჲსენელი მშუდობაჲ და მიიღო მისმიერი კურთხევაჲ და განეშორა. ესრეთ მიიღო რაჲ თავისუფლებითი ცხოვრებაჲ

ღმრთივ-გონიერმან შიო, მიიწია სახილ და განუყო ყოველი მონა-
გები თუხი გლახაკთა და განათავისუფლნა მონანი და მჭევალნი
და განყიდა ყოველი, რაჲცა იყო მშობელთა მისთაჲ დატევებული,
და მისცა მონასტერთა და მოქენეთა⁷⁶...

გვიანფეოდალურ ხანაში, მართალია, მთავარი შემწირველე-
ბი ფეოდალური კლასის წარმომადგენლები იყვნენ, მაგრამ მწარ-
მოებელი მასაც, სხვადასხვა მიზეზების გამო ლეზულობდა შეძლე-
ბისგვარად მონაწილეობას ამ საერთო ფერხულში, როგორც ეს
დოკუმენტებიდან ჩანს (Ad—427).

დავით გარეჯის მონასტრების ქონებრივი მდგომარეობა მთე-
ლი თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე კარგი იყო, თუმცაღა
ისიც არაა უგულებელსაყოფი, რომ ქვეყნის პოლიტიკური და
ეკონომიური ავბედითობა შესაფერისად მოქმედებდა მონასტრის
ეკონომიურ მდგომარეობაზე. ამიტომ დავით გარეჯის მონასტრე-
ბის ისტორიაში არის აღზევებისა და დაცემის პერიოდები, რომ-
ლის ერთი მეორისაგან გამიჯვნა მოღწეული მასალითაც კი შესა-
ძლებელია.

XVII—XVIII საუკუნეებში დავით გარეჯა ყველაზე დიდი
მონასტერია თითქმის მთელ საქართველოში. ამიტომ გასაგებია,
რომ შეწირულების სახით მასთან დაკავშირებულია ჩვენი ქვეყნის
ყოველი კუთხე; გურია, რაჭა, იმერეთი, სამეგრელო, ქართლი თა-
ვისი საერისთავოებით⁷⁸ და ა. შ.

დავით გარეჯის მონასტრები და მისი ყმები სარგებლობდნენ
საგადასახადო შეუვალობით, ე. ი. დავით გარეჯის ყმები გათა-
ვისუფლებული იყვნენ სახელმწიფო გადასახადისაგან, რასაც ჩვეუ-
ლებრივად, გარდა საბატონო ბეგარისა, იხდიდა ყველა ყმა. რო-
გორც წესი შეუვალობით სარგებლობდნენ მხოლოდ ე. წ. დიდი
მონასტრები, როგორიც მაგალითად საშუალო საუკუნეებში იყო
გელათი, შიომღვიმე⁷⁷.

დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ დავით გარეჯის უდაბნოს კომპ-
ლექსის ყოველი წევრი სარგებლობდა ამ პრივილეგიით. 1696
წლის საბუთის ცნობით, რომელიც საკუთრივ დავითის ლავრას შე-

⁷⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ილ.
ა ბ უ ლ ა ძ ი ს გამოცემა, გვ. 76.

⁷⁷ Ad—1039. Ad—87, Ad—341. Ad—411; Ad—419; Ad—422; Ad—436;
Ad—730; Ad—732; Ad—1099; თ. გ ო რ დ ა ნ ი ა, ქართლ-კახეთის..., გვ. 102
—103.

⁷⁸ ბ. ლ ო მ ი ნ ა ძ ე, გელათი, გვ. 74. მისივე, შიომღვიმე.

ენება, ეტყობილობთ: „დავითის ყმასა არაფერი საბატონო ბეგარი და გამოსაღები არა ხდებოდა რა. არც საური, და არცა რა სხუა რამე საბეგრო საქმე თქვენის წმიდის საფლავის სამსახურის მეტი“⁷⁸, ან 1749 წლის ნათლისმცემლის საბუთის მიხედვით „...მეფემ თეიმურაზ ოქმი გიბოძათ და თქვენი სოფელი დაგანებათ, რომ სახემწიფო და გამოსაღები არა ეთხოება“⁷⁹.

მონასტრის ყმები გათავისუფლებული იყვნენ სამხედრო ბეგარისაგანაც. ისინი არ გაყავდათ მორიგე ჯარშიც კი. მათ მხოლოდ მონასტრის დაცვა ევალებოდათ, ან, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, „წმიდის საფლავის სამსახური“⁸⁰.

მონასტრის წინამძღვრები კარგად იყენებდნენ ამ უპირატესობას და ამიტომ ცდილობდნენ ყოველი ახალი მეფისათვის მოეგონებინათ ოდითგან დადგენილი წესი. „მაჟუტაძემ, წინამძღვარმა ონოფრემ, მოგვახსენა და გაგვასინჯა: არას მეფეთა და მეპატრონეთ დროს და ჟამში წმინდის დავითის ყმას ლაშქარ-ნადირობა, არა ბეგარი, არა გამოსაღები, არა სამოურაო საქმე და გამოსაღები არა ხდებოდათ რა...“⁸¹.

მაშასადამე, მონასტრების ხელშეუვალობა წარმოადგენდა ერთ-ერთ ძირითად წყაროს მონასტრების ქონებრივი მდგომარეობის ზრდისათვის.

დავით გარეჯის მონასტრების მეურნეობის წამყვანი დარგი მიწათმოქმედება იყო. მისდევდნენ მარცვლოვანი კულტურების — პურის, ქერის და სხვათა მოყვანას. სათანადო ყურადღება მევენახეობასაც ეთმობოდა. მონასტრებს სხვადასხვა ადგილას გაყვანილი ჰქონდა არხები, რითაც ურწყავი სათესი ფართობები ირწყვებოდა. „მეფეთაგან შეწირული აქუს თქვენს მონასტერს აზამბურში მინდორი, სახნავი მამული, მიწები და სარწყავი რუვი. სადაც გნებავთ, გაატარებთ ამ რუვს, მაგრამ თქვენ წისკილი მოინდომეთ და ამ წისკილის რუმა ჩემი მიწა გასჭრა, სარწყას (sic) რუვს იქით გადიწივა სიმარჯვისათჳს წისკილისა, რადგან სარწყავი რუვი გქონდათ და ვერცა ვინ მოგიშლიდათ“⁸².

⁷⁸ საქართველოს სსრ ცენტრარქივი, ფონდი 1448 № 2163; დაახლოებით ასეთივე შინაარსისაა Ad—89 (1692 წ.), როჰელიც ნ. ბერძენიშვილს აქვს გამოქვეყნებული წიგნში — „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან ბატონყმური ურთიერთობა (XV—XVIII სს.)“, თბილისი, 1940, გვ. 372—373. შტრ. Ad—357.

⁷⁹ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წ. V, გვ. 71.

⁸⁰ არქივის საბუთი, ფონდი 1448, № 1284 იქვე, № 1279; Ad—67, Ad—429.

⁸¹ საქართველოს სსრ ცენტრარქივი, ფონდი 1448, № 2923.

⁸² Ad—376. საბუთი 1806 წლისაა და დავით გარეჯის უდაბნოს შეეხება.

დავით გარეჯის უდაბნოს წინამძღვრები შეძლებისდაგვარად ცდილობდნენ საკუთარი მამულების მოშენებას და იქ ყმა გლეხობას ასახლებდნენ, რათა შესაძლებლობა ჰქონოდათ მამულების დამუშავება-მოვლისა. ჯერ კიდევ ონოფრე მაჭუტაძემ მოუყარა თავი გაბნეულ ყმებს, დაასახლა მონასტრის მიწებზე. ამ მხრივ ნეტად საინტერესოა ერთი საბუთი (Ad—421), რომელშიც ჯერ ჩამოთვლილია თუ რამდენი ყმა დახვდა ონოფრეს პატარძლეულსა და თვალზედ (სულ 24 კომლი) და შემდეგ რამდენი მოუმატა ონოფრემ. ვიმოწმებთ საბუთის მეორე ნაწილს: „შემატებული და დასახლებული ეს არის ონოფრე წინამძღვრისა:

პატარძელს

ა) კავთელა, კვამლი ერთი.

თვალზე

ა) ნასყიდა და ირემა, კვამლი ერთი

ბ) ხებრიელაშვილი, კვამლი ერთი

გ) მუზარიაშვილი, კვამლი ერთი

დ) მეძმაშვილი თეოდორე, კვამლი ერთი

ე) მეცმაშვილი ებალა, კვამლი ერთი

ვ) მარჩხაშვილი, კვამლი ერთი

ზ) ლასურაული თეოდორე, კვამლი ერთი

ც) ლასურაული იასე, კვამლი ერთი

თ) მიქელაშვილი მანუჩარა, კვამლი ერთი

ი) ბერიკაშვილი, კვამლი ერთი

ია) ფეიქარი ზურაბა, კვამლი ერთი

იბ) ალელიშვილი ლაზარე, კვამლი ერთი

იგ) აკოფაშვილი ელისბარა, კვამლი ერთი

იდ) აკოფაშვილი გიორგი, კვამლი ერთი

იე) ფეტვია, კვამლი ერთი

ივ) გუგლია, კვამლი ერთი

იზ) ნალემაშვილი, კვამლი ერთი

იწ) კუდამახარა, კვამლი ერთი⁸³.

მსგავსი დოკუმენტების დამოწმება კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ ჩვენ მეორე რიგის საბუთებზე გვინდა ყურადღების შეჩერება.

⁸³ ეს დოკუმენტი მთლიანად გააოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას წიგნში „ქართლ-კახეთის...“. გვ. 91—92. დედნის გამოცემასთან შედარებამ რამდენადმე განსზღვრული წაკითხვა მოგვცა. თ. ჟორდანიამ საბუთის ათარიღებს 1733 წლის ახლო დროით (იქვე).

არც თუ იშვიათად მონასტრების წინააღმდეგობები მონასტრის მკურნალებიდან ასახლდებდნენ, ყრიდნენ მონასტრობას, თუშეცადა უოველთვის მათ ხელი არ მიუწვდებოდათ. ერთი საბუთის ცნობით: „სხვა კაცები სულ ავეყარეთ, რაც თქვენს საწმისოში იყო და ერთი კაცი დარჩა, რომ ვახტანგ მეფის დროს განოსუღიყო“⁸¹...

ამიტომ გასაგებია, რომ ჩვეულებრივად ხდებოდა წმარნოვბელი მასისა და ყმა გლეხობის, ერთი ზხრივ, და, მეორე ზხრივ, მონასტრებს წმარის გაუთავებელი დავა, შესლა-წემოხლა, რომელიც ფიზიკურ წეურაცყოფამდეც კი ზიდიდა ხოლმე. ასეთ დავაში, უწრავლეს შემთხვევაში, გაძარჯვებული, რა თქმა უნდა, მონასტერი განოდიდა, მაგრამ არც ყმა-გლეხობა თმოზდა თავის პოზიციებს უბრალოდ. საბუთებიდან ჩანს, რომ ე. წ. ვანთისა და ჩოხახურის მკურნალების საქმეების გამოკვეცასა და გადაწყვეტას ათეული წლები ზოუნდა. ამიტომ სავსებით გასაგებია ის კატეგორიული ტონი, რომლითაც მონასტრის წინააღმდეგობები მიმართავდნენ მეფეს: „გვეფდრებით, რომ გამიახლეთ და ერთი მაგარი ოქმი მიზომეთ დიდიანბეგებზედ და იმათ მოხელეებზედ უფროს კაცებზედ, რომ რაც მონასტრის მკურნელი იყოს, გაგვიჩიონ და მოგვაბარონ. ეს ამისთვის მოგახსენეთ, ჩემო ხელწმიფე, რომ ის ვანთლებიც იხვეწებიან გაგვიჩიეთო, ვეღარ გვიწუშავნიაო. რომ მას უკან გაარჩიონ და თქვენ დაგრიყოს, ეს არ გვინდაო“⁸².

მიუხედავად სხვადასხვათა წმკურნალების სიუხვისა, მონასტრის წინააღმდეგობები მკაცრად მოითხოვდნენ იმ წეწირულებათა შესრულებას, რომლებიც აღთქმული ჰქონდა დავით გარეჯის უდაბნოს. აღთქმული წეწირულების და საერთოდ სამონასტრო გადასახადის სიმძიმე ხშირად ისეთი აუტანელი ხდებოდა, რომ ზოვალენი თავის დაღწევის მიზნით ნატყუარ დოკუმენტებსაც კი ჰქმნიდნენ⁸³.

დავით გარეჯის მონასტერი „საზრდელის მორეწვას“, ე. ი. კალმასობასაც მიმართავდა⁸⁴: „ჩვენ მაგიერად და ჩვენის შვილის,

⁸¹ სხვათა წმარის წინააღმდეგობებს წმდეგში რმ აყრილთა ბედი აინტერესებდათ, რაც ჩანს Ad — 469-დან: „აყყარე და წავასხი. თუ იმით ჩემგან ან ავად მოყრობა, ან წართმეფითა რამე უშავდესთ რამე, ჯერ ვიყო ღვთის შემოცოდე და შენის საყდრის დამტყევი“...

⁸² Ad—386. შდრ. Ad—395; Ad—408. Ad—393. და სხვა მრავალი.

⁸³ Ad—437.

⁸⁴ ხელნაწერი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში Sd—2855—3037. ამ კრებულის შესახებ იხ. მ. ქავთარია, ვახუშტის „ისტორიის“ ერთი წყაროს შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე. ტ. 3. 1961 გვ. 162—170.

იმის უწმიდესობის კათალიკოსის ანტონის, მაგიერად, იმის ყოველად სამღვდლოებისაგან და მონასტრის კრებულისაგან მაგ ღირსის მამის დავით გარესჯის საქმის მოწერილი ყველა თვითმულოდ ვიწყეთ, მაგრა ახლა დრო აღარ იყო ამ საქმის სამართლის შესრულებისა, ამისათვის რომ მონასტერი უსაზღვლელად არ დარჩეს და დრომდინ ასე განეგეთ:... ორი კარგი შემძლებელი ბერი გამოარჩიეთ მონასტრისად... და ის ღირსნი ძმანი, რომელნიც გამოვიდნენ... გაისარჯნენ, რომ წლას საზღვრელი მოიპოვონ და შეკვირიბონ მონასტრისათვის... მონასტრის ჰმოკელეებს უბრძანეთ, რომ მონასტრის ბერებისა და მამულებს რიგიანათ მოუარონ, რომ არა წახდეს რა“...⁸⁸

დავით გარეჯის უდაბნო ფლობდა საბალახე მთებსა და საძოვრებს⁸⁹. აქედან მონასტრის შემოდიოდა ე. წ. საბალახე შემოსავალი; მაგრამ ხშირად მონასტრებს უკმაყოფილება ჰქონდა საკუთარ ყმებთან და სხვებთანაც, რომლებიც საბალახე გადასახადს არ აძლევდნენ მონასტრს, რომლებიც იცავდნენ თავიანთ უფლებებს საძოვრებზე და მეფისაგან მოითხოვდნენ სამართალს: „...ყოველად მოწყალეს მოეხსენება მათის სიმაღლეს კალაურელთაგან რამთენი ძვირი შეგვამთხვიევს მონასტრის მამულსათვის, ახურას ბოლოს საქნაზე, ახლა კიდევ მონასტრის მთაში ღორი უდგათ, აძოებენ და აქმევენ, საბალახეს არ გვაძლევენ, მძლავრებით გვეკიდებიან...“⁹⁰.

დავით გარეჯის უდაბნოს გარკვეული ქონება ჰქონდა თბილისში. ეს ქონება ძირითადად განისაზღვრებოდა შენობებით და რამდენიმე კომლი ყვით. შენობები სასტუმროს დანიშნულებას ახრულებდნენ. როგორც მასალებიდან ჩანს, ასეთი სასტუმროები ჰქონდა დავით გარეჯასაც, იოანე ნათლისმცემელსაც და დოდოსაც. ასე დანაწილება, ალბათ, მაშინ მოხდა, როდესაც თვით უდაბნო დანაწილდა და ცალ-ცალკე მონასტრებად გაფორმდა.

აღსანიშნავია, რომ საბუთებში ძალზე დეტალურადაა აღწერილი მონასტრის სადგომების საზღვრები; ნიშნუშისათვის მოვი-

⁸⁸ Sd—3022, გვ. 2010.

⁸⁹ ეს საძოვრებიც, რა თქმა უნდა, შეწირულება იყო, როგორც ეს ჩანს შემდეგიდან: „... დავით გარესჯის გარეშემოა და იალაღებს ქართლსონი და კახნი ცალაღვენ და ჩქმს ერთიანეთის შერიგებისა და ქუქსნის დამშვიდებისათვის იმის გარშემო რაც იალაღები იყო ცხურისა თუ ძროხისა, თქმს წმინდის დავითს და თქმს მონასტერს შემოვწირეთ“. Ad—222; საბუთი პირია; დედანი დაწერილი ყოფილა 1720 წ.

⁹¹ Ad—402 საბუთი 1792 წლისა; მაგესი საბუთი Ad—393 1798 წ.

ტანთ ერთ მაგალითს: „...მოგართვით და შემოგწირეთ ტფილის ქალაქს ჩვენის საუფლისწულოს სასახლის მონაქერი, შიგნით—სასახლის ადგილი, წყარო რომ გამოდის, სამძღვარი მისი აღმოსავლისაკენ მტკუარი და წყარო რომ გამოდის, წყაროს სათავედამ ჩრდილოს მხარეს, ჩვენს სასახლემდინ, ხუთი ადლი მიწა. კიდემ ჩვენ დაგანებეთ დასავლის მხარეს შაქარაანთ სახლსა და ტფილელის დეკანოზის სახლამდინ, სამხრის მჭარეს ტფილელის სამძღვრამდინ და დეკანოზის კარის ჩამოსწორ მტკვრამდინ“⁹¹.

მიუხედავად იმისა, რომ საბუთებში ასე დეტალურადაა აღწერილი ნათლისმცემლის, დავით გარეჯისა და დოდოს კუთვნილი სახლების საზღვრები. დღესდღეობით მათი ლოკალიზაცია მაინც ჭირს, რადგანაც ძველი თბილისის ტოპონიმთა არაა ამომწურავად შესწავლილი. ერთი კია, რომ ეს სადგომები უნდა ყოფილიყო დღევანდელ ერეკლე II მოედნის ფარგლებში⁹².

თავი II

დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა

დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლას⁹³ თავისი ჩამოყალიბებული სახე ჰქონდა, რომლის გეზი და ზიმართულება გარკვეულმა ისტორიულმა პირობებმა განსაზღვრა. XVII—XVIII საუკ. დავით გარეჯის კულტურულმა ცენტრმა აღადგინა ის მდიდარი ტრადიციები, რომლებიც ძველ ქართულ საგანმანათლებლო კერებს გააჩნდათ. დავით გარეჯის უდაბნო გახდა მემკვიდრე ძველი ქართული სამწიგნობრო სკოლებისა. ამიტომ მოხდა სწორედ, რომ გვიანფეოდალურ ეპოქაში ქართული საეკლესიო მწერლობისა და კულტურის მედროშეობა და წინამძღვრობა დაეკისრა გარეჯის სკოლას. საჭიროა ცალ-ცალკე იქნეს დახასიათებული გარეჯის ლიტერატურული სკოლის განმსაზღვრელი და არსებითი ნიშნები და, ამავე დროს, ნაჩვენები იქნეს როლი იმ მესვეურთა, რომლებიც სათავეში ჩაუდგნენ გარეჯის სამწიგნობრო ცენტრს.

⁹¹ ს. კ ა ჯ ა ბ ა ძ ე, ისტორიული საბუთები, წიგნი V, გვ. 7.

⁹² შდრ. მ ა მ ი ს ა ბ ე რ ძ ნ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი თბილისის ტოპონიმებიდან, მასალები... ნაკვეთი 33, 1960, გვ. 177—178

⁹³ აქვე შევნიშნავთ, რომ ვახსიათებთ მხოლოდ XVII—XVIII სს. და არ ვუხეობთ უძველეს პერიოდს.

XVII საუკ. მეორე ნახევრიდან ქართლ-კახეთი სათავეში ჩაუდგა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას, რომელიც დროთა განმავლობაში საზოგადოების ფართო ფენებს იკრებდა გარშემო და რაზმავდა მათ. ქართველობისათვის ბრძოლა მთელი თავისი პრინციპულობით იქნა დასმული საზოგადოების წინაშე. მოიძებნა ბრძოლის ახალი მეთოდები, ჩამოყალიბდა ეპოქის მამოძრავებელი ტენდენცია, რომელიც თავისებურად გამოვლინდა პოეზიაში და ხელოვნების სხვადასხვა დარგში. მხატვრულ ლიტერატურაში წინა პლანზე წამოვიდა ე. წ. მართლის თქმის თეორია, გაფართოვდა თემატიკა. მწერლებმა ხელი მიჰყვეს ყურადსაღები ისტორიული თემებისა და მოვლენების დაწუშავებას (მაგ. ქეთევანის წამება, დიდმოურავიანი, შაჰნავაზიანი, თეიმურაზიანი, კათალიკოზ-ბაქარიანი, ვახტანგისი და ა. შ.).

ეროვნულ-გამათავისუფლებელი იდეის პროპაგანდა ვახტანგ V გამოჩენილი შვილების სახელთანაა დაკავშირებული, რომლებიც სათავეში ჩაუდგნენ ქართველი საზოგადოების მოწინავე დასს.

მძლავრად მოქმედებდა ქართული ეკლესია—იდეოლოგიური იარაღი, რომელიც შეუდგა ეროვნულ წმინდანთა ღვაწლის დაფასებას და მათი (ე. ი. ღვაწლის) ახალი კუთხით წარმოჩინებას. ანტიმაჰმადიანური პროპაგანდა, ქრისტიანობის დაცვა, ბრძოლა მარბევი ტომების წინააღმდეგ ეკლესიის ყოველდღიურ ამოცანას შეადგენდა. სასულიერო მწერლობას აღარ აკმაყოფილებს ფაქტების მხოლოდ მშრალი გადმოცემა, ან მხოლოდ მეტაფრასული ენაწყლიანი აღწერა. იგი მოითხოვს ეპოქის მოთხოვნილებათა თვალთ შეფასდეს ყოველი „წმინდანის“ საქმიანობა. ეკლესია ახალი პოზიციებიდან აფასებს ქმოვლენებს და მათ ეროვნულ-პატრიოტული თვალსაზრისით განიხილავს. ამიტომაც სწორედ, რომ „წმინდანთა“ რიცხვში მოხვდნენ ისეთი მოღვაწეებიც, რომელთაც მოწამებრივი სიკვდილი არ მიუღიათ და მხოლოდ ლეკების მოთარეშე ტომების შემოსევის შედეგად დაიღუპნენ.

ეს დიდი პოლიტიკური და სოციალური შინაარსით განსჯეული ტენდენცია დაედო ერთ-ერთ ძირითად საფუძვლად დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლას. ეგევე საფუძველი გახდა მისი პროფილის განმსაზღვრელი.

დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის აღორძინების მეორე გადამწყვეტი პირობა იყო კულტურული ფაქტორები, რომელთაგან პირველ რიგში დასახელებული უნდა იქნეს ადგილობ-

რივი, ე. ი. გარეჯის უდაბნოში შექმნილი ვითარება. ონოფრე მაქუტაძისა და სხვათა დაუცხრომელი ზრუნვის შედეგად, გარეჯაში სათანადო ეკონომიური ნიადაგი მომზადდა კულტურული აღორძინებისათვის, შემოქმედებითი საქმიანობისათვის.

მოქმედ კულტურულ ფაქტორთაგან აუცილებლად საჭიროა ორი ნაქადის—ძველის და ახლის ურთიერთ გამიჯვნა. ძველ ფაქტორებში ჩვენ ვგულისხმობთ XI—XIII საუკ. გარეჯაში მოქმედი სამხატვრო სკოლის არსებობას. ამ უკანასკნელის მნიშვნელობა იმდენად დიდი იყო, რომ იგი გაცდა არა მარტო გარეჯის უდაბნოს, არამედ საერთოდ ქართული ხელოვნების ფარგლებსაც, როგორც ეს აკად. გ. ჩუბინაშვილმა უჩვენა⁹¹. ამ პერიოდის გარეჯული სკოლის ნაწარმოებები, რომლებიც ნაწილობრივად დღესაც შემორჩენილი, მიუთითებენ სამხატვრო სკოლის დიდ ტრადიციებზე, შემსრულებელთა მაღალ და დახვეწილ გემოვნებაზე. ეს სამხატვრო სკოლა სტიმულს აძლევდა მთელ ქართულ ხელოვნებას.

ფერწერული სკოლა გარეჯაში მომდევნო პერიოდშიც განაგრძობდა თავის არსებობას, მაგრამ ამჯერად მისი მოქმედების არე და მასშტაბი თრიალ შეზღუდული იყო. იგი აღარ გამოდიოდა მთელი ქართული ხელოვნების ამინდის შემქმნელად, არამედ მას ვიწრო მნიშვნელობა ჰქონდა და იფარგლებოდა მხოლოდ ადგილობრივ გადაწერილი ხელნაწერების მოკაზმვით, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გარეჯის ფერწერული სკოლა ინერციით მაინც აგრძელებდა ძველ ტრადიციებს.

ზოგიერთი მონაცემის გათვალისწინებით სავარაუდებელია, რომ გარეჯაში კლასიკურ პერიოდში არსებობდა ლიტერატურული სკოლა.

დავით გარეჯელის მეტაფრასული ცხოვრების შესავლიდან ჩანს, რომ უდაბნოში ლიტერატურულ-შემოქმედებითი საქმიანობაც დიდი ყურადღება ეთმობოდა. ამ წრეში უნდა დაწერილიყო დავით გარეჯელის მეტაფრასული ცხოვრება, დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვრის ონოფრეს დაკვეთით, როგორც ეს შემდეგი ადგილიდან ივარაუდება: „გარნა მინდობილმან ლოცვათა ზოგადისა მამისა სულთა მწყემსისა ონოფრესთა, რომლისა იძულებითა ჰელ-ყავ ალწერად წინამდებარის ამის მოთხრობისა“. მიუხედავად ამისა, იმდროინდელი ლიტერატურული სკოლის ნიშანდობლივითვისების მინიშნება კირს მასალათა უქონლობის გამო.

⁹¹ Г. Н. Чубинашвили, Пешерные..., стр. 43—56.

კულტურული ფაქტორების მეორე ნაკადი ე. წ. აღორძინების პერიოდის საქართველოს ახალ კულტურულ მოთხოვნილებებთან არის დაკავშირებული. ამ დროს საქართველოში თავი იჩინა საკმაოდ ღონიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ. ახალ ნიადაგზე დადგა სასკოლო საქმე. აღმოსავლურ ტრადიციათა და ტენდენციათა გვერდით ყოფაში შემოდის ევროპული და, ძირითადად, რუსული ჩვევები. საზოგადოებრივი აზროვნების სფეროში ერთმანეთს ერკინება და პირველობისათვის ეცილება სხვადასხვა მიმართულებები. რელიგიის სფეროში მართლმადიდებლობა ებრძვის კათოლიკობას, მაჰმადიანობას და საერთოდ ყოველგვარ გადახვევას მართლმადიდებლობიდან; საერო ცხოვრებაში რუსული და ევროპული ელემენტები—ტრადიციულ აღმოსავლურს⁹³ და ა. შ. ამ დაუცხრომელ კიდილში, საზოგადოებრივ ფენათა და მიმდინარეობათა ამ შეხლა-შემოხლაში წარმოიშვა ისტორიულ-კულტურული ფაქტორები, რომლებმაც მთელი ქართული მწერლობისა და საერთოდ კულტურის აღორძინება გამოიწვიეს. ამავე მოვლენებმა განაპირობეს დავით გარეჯის უდაბნოში ლიტერატურული სკოლის შექმნა.

ერთი სიტყვით, ზემოთ ჩამოთვლილმა მოვლენებმა (პოლიტიკური და სოციალური შინაარსით გამსჭვალული ეპოქის მამოძრავებელი პატრიოტული ტენდენცია, კულტურული ფაქტორები) შესაფერის ეკონომიურ პირობებში შესაძლებელი გახადეს გვიან ფეოდალურ ხანაში დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის წარმოშობა და საკუთარი მიმართულებით განვითარება.

ისმის კითხვა, რა გეზით განვითარდა გარეჯის ლიტერატურული სკოლა და რა არსებითი, განმსაზღვრელი ნიშნები აძლევდა მას დამოუკიდებელი კულტურული ცენტრის სახეს.

დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა სამი ძირითადი მიმართულებით მუშაობდა: 1. ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული კრებულების დამუშავება. 2. დოგმატიკურ-პოლემიკური ლიტერატურის დამუშავება. 3. კულტურული საქმიანობა (ხელნაწერების გამრავლება და ბიბლიოთეკების შექმნა).

ეს სამი ძირითადი მომენტი განსაზღვრავდა დავით გარეჯის მთელ საქმიანობას მისი არსებობის მანძილზე. ამიტომ მათი დახასიათება აუცილებელი და საჭიროა, რადგანაც მხოლოდ ამ გზით

⁹³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, 1952, გვ. 209—220.

არის შესაძლებელი დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის სპეციფიკის შესწავლა.

ა. ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმონოგრაფიული კრებულების დამუშავება.

ქართული აგიოგრაფიული მწერლობა საუკუნეებს ითვლის. ჩვენში დღიდან ქრისტიანობის გავრცელებისა და მისი სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებისა, ქართულად ითარგმნებოდა ჰაგიოგრაფიული თხზულებანი. ამავე დროს, იწერებოდა ორიგინალური ცხოვრება-წამებანიც. ქართული ჰაგიოგრაფია ვიწრო საეკლესიო პრაქტიკით არასოდეს არ ყოფილა შეზღუდული, იგი მჭიდრო კავშირში იყო ცხოვრებასთან და ყოველთვის ასახავდა ხალხის მისწრაფებებსა და სულიერ განწყობილებებს.

სასულიერო მწერლობის სპეციფიკა იმთავითვე განაპირობებდა სხვადასხვა ხასიათის კრებულების შედგენას. ჩვენშიც იწყეს შედგენა ისეთი კრებულებისა, რომელშიც გაერთიანებული იქნებოდა ერთნაირი მიმართულებისა და დანიშნულების საკითხავები. ასე გაჩნდა სწორედ მრავალთავები, ბატერიკები, პატერიკები და სხვ.

მაგრამ ორიგინალური მწერლობის განვითარება ყოველდღიურად აყენებდა ახალახალ საკითხებს, რომელთაც ანგარიში უნდა გაწეოდათ საეკლესიო პრაქტიკაში. ქართული ეკლესიის მესვეურებმა ლიტურგიკულ კალენდრებში აღრევე იწყეს ქართველ მოღვაწეთა ხსენება და მათი საკითხავების შეტანა. მაგრამ ეს საკითხი მთელი პრინციპულობით დაისვა განსაკუთრებით XVII—XVIII საუკუნეებში, როდესაც ეროვნული კულტურის აღორძინების პერიოდში ცხოვრებამ ყველაზე მწვავედ დააყენა საკითხი ქართველ წმინდანთა ღვაწლის დაფასებისა და საეკლესიო პრაქტიკაში მათთვის მტკიცე ადგილის მოპოვებისა. თავის დროისთვის ეს იყო მეტად პატრიოტული და პოლიტიკური მოთხოვნა.

ამიტომ სწორედ XVII საუკუნის მიწურულსა და XVIII საუკუნის დამდეგს პირველად ქართულ სინამდვილეში შედგა ისეთი კრებული, რომელშიც მხოლოდ ქართველ წმინდანთა და მოღვაწეთა საკითხავები იყო გაერთიანებული. ასეთ კრებულებს ელ. მეტრეველი სამარაჟლიანად უწოდებს „ქართულ აგიოგრაფიულ კრებულს“.

ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებულის შედგენის საკითხი დაისვა და მომწიფდა დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში, სადაც ეროვნულ-პატრიოტული განწყობილება წამყვან როლს თა-

მაშობდა. ამიტომ ამ დიდი ეროვნული საკმის სრულყოფისა და მოგვარებისათვის მობილიზებული იყო დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის მთავარი ძალები.

პირველი სიტყვა მსგავსი კრებულის შედგენის ისტორიაში ეკუთვნის დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის მამათმთავარს ონოფრე მაჭუტაძეს. 1699 წელს ონოფრეს ინიციატივით დავით გარეჯის მონასტრისათვის შედგა პაგიოგრაფიული კრებული, რომელიც დღეს დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ყოფილ საეკლესიო მუზეუმის კოლექციაში A—160; ეს უკანასკნელი სამეცნიერო ლიტერატურაში ბევრჯერ ყოფილა განხილული და გამოყენებული, მაგრამ სპეციალურად კრებულზე არავინ არ შეჩერებულა. ამიტომ ჩვენ დეტალურად განვიხილავთ კრებულს, რათა უფრო ცხადად გამოჩნდეს ონოფრე მაჭუტაძის როლი პაგიოგრაფიული კრებულების შედგენის ისტორიაში.

ხელნაწერს დაუცავს ანდერძი: „მრავალგამიერ ყავ უფალო, მამა ჩუენი ონოფრე მაჭუტაძე, რომლისა ნებითა და ბრძანებითა აღიწერა წმიდაჲ ესე და სულთგანმანათლებელი წიგნი მეტაფრასი სუშტისცხოველისა, წმიდისა ნინოს ცხოვრებაჲ და წმიდათა მამათა ჩუენთა იოანე ზადენელისა, შიო მღვმელისა და წმიდისა მამისა ჩუენისა დავითისა. ქკსა ტჲჲ მეფობასა⁹⁶... ქართლს და კახეთს უშჯულოსა მოკმადიანისა ქალბალისა და კათალიკოზობასა იოანესა, დასაბამითგან წელთა შვილიათას⁹⁷... ქრისტეს აქეთ ათას ექუსას⁹⁸... სრულ იქმნა თუესსა იენისსა 27, ჯელითა ფრიად ცოდვილისა და ყოველთა უნარჩევებისა მღუდელ მონაზონის შიოსითა. ვინც მიემთხუროდეთ, შენდობას ჰყოფდეთ ჩუენთჲს, ღმრთისათჲს გვეედრები, უფალნო ჩემნო, და თუ სადამე ტყუილი ნახოთ, წყევასა ნუ ჰყოფთ, უწყის უფალმან, ფრიადითა კრძალვითა და გულისმოდგინებითა აღვსწერე. საგალობლის წინწილი თუ აკლდეს, დედას ასე იყო. ვინც შენდობა ბრძანოთ, ღმერთმან თქუენცა შეგინდნეს. გვეედრები, ჰსენებულ მყავთ წმიდათა ლოცვათა თქუენთა, მონანო ქრისტენო. აღიწერა უდაბნოსა გარეჯისასა, საყოფელს წმიდასა დავითისასა, სალოცველად მოსახსენებლად მამისა ჩუენისა ონოფრესა. სულითა გლახაკი და ცოდვილი

⁹⁶ მომდევნო სიტყვა გადასწორებულია და ჩვენ გამოვტოვეთ. თითქმის უნდა იკითხებოდეს „არდელი“ (?).

⁹⁷ ადგილი გამოტოვებულია მომდევნო სიტყვების ჩასაწერად.

⁹⁸ ადგილი გამოტოვებულია მომდევნო სიტყვების ჩასაწერად.

იოსებ მონაზონი, უდიდესი მღვდელობისა მომიტყენეთ, ოფალნო ჩემნო, გვევდრები ღმრთისათჳს³⁹. როგორც აქედან ჩანს, ანდერძი მთლად გამართული ვერ არის. ანდერძში უნდა ყოფილიყო კრებულის შედგენის სამნაირი დათარიღება: ქორონიკონი, დასაბამითგან და ქრისტეს აქეთ. გარდა ქორონიკონისა, დათარიღება შუა გზაზეა მეწყვეტილი. „დასაბამითგან წელთა შვიდიდათას... ქრისტეს აქეთ ათას ექუსას...“ თუ რატომ გამოუშვა ანდერძის დამწერმა ეს ადგილები და არ ჩაწერა თარიღების დაბოლოება გაუგებარია. თქმა იმისა, რომ მან არ იცოდა ზუსტად აღნიშნული თარიღები, სავსებით დაუპყებელია და მოკლებულია ყოველგვარ აზრს. A—160-ის შედგენილობა ასეთია: 1. „განგებაჲ წმიდისა და დიდისა წა ეკლესიისა დღესასწაულისა ლოცვათა, ღამის თევისა და მღვდელმემსხვერპლეობიისა (გვ. 1—3). 2. საგალობელი წმიდისა და ცხოველმყოფელისა სუშტისა ცხოველისა, კუართისა საუფლოჲსა და კათოლიკე ეკლესიისა (გვ. 4—40). 3. საკითხავი სუშტისა ცხოველისა, კუართისა საუფლოჲსა და კათოლიკე ეკლესიისა (გვ. 40—196), 4. წმიდისა დედისა ჩუენისა ნინოსი (გვ. 196—344). 5. გამოჩინება ჯვარისა და წმიდისა მამისა ჩუენისა იოანე ზედაძნელისა (გვ. 345—430). 6. სახელები წმიდათა მამათა ქრისტეს მიერ აღსრულებულთა ზედაძნეს შინა, შემდგომად იოანესსა. (გვ. 344) 7. აღვსებითგან მეშჯღესა კვირიაკესა ხუთშაბათსა აღვასრულებთ დღესასწაულსა წმიდისა მამისა დავით გარესჯელისასა (გვ. 435—600) 8. ყველიერისა ხუთშაბათსა ქსენებაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა შიოსი“ (გვ. 601—748). როგორც აქედან ჩანს, კრებულში ძირითადად ასურელ მამათა საკითხავებია წარმოდგენილი. ეს სავსებით გასაგებია, ვინაიდან კრებულში შეიქმნა დავით გარეჯის მონასტერში და მის ხასიათს განსაზღვრავდა დავით გარეჯის უდაბნოს ადგილობრივი მიზნები და მოთხოვნილობები.

A—160 შედგენას და სრულყოფას, მის საბოლოოდ გაფორმებას ხანგრძლივი დრო სჭირდებოდა. ამიტომ ონოფრე მაჰუტაძეს ამავე მონასტრის მწიგნობარი ბერები ჩაუბამს საქმეში, რომელთაც დაუჩხრეკიათ ხელნაწერებში საჭირო მასალა და გარკვეული პრინციპით დაულაგებიათ იგი. სწორედ !ხანგრძლივი ძიებისა და ჩხრეკის შედეგია ის ამბავი, რომ ერთი მხრივ კრებულში შეტანილია იოანე მინჩხის, არსენ კათალიკოსის და სხვა ძველი ჰიმნო-

³⁹ A—160, გვ. 431.

გრაფების სათანადო საგალობლები, ხოლო, მეორე მხრივ, A—160-ში ნინოს ცხოვრების საკითხავი ორჯერაა სხვადასხვა ადგილას შეტანილი. პირველი საკითხავი მოთავსებულია 87—198 გვ-ზე, მეორე კი 297—344 გვ-ზე. მართალია, ეს ტექსტები ერთი და იგივე არ არის, ერთმანეთისაგან რედაქციულად განსხვავდებიან, მაგრამ კრებული დათმობისათვის ნინოს ცხოვრების ერთი რედაქცია საკმარისი იქნებოდა.

როგორც ანდერძიდან და მინაწერებიდან ჩანს ხელნაწერი გადაწერილია „ხელითა ფრიად ცოდვილისა და ყოველთა უნარჩევნისა მღუდელ-მონაზონისა შიოსითა“, (სხვაგან „ლმერთო შეიწყალე შიო მწერალი ამ წიგნისა, ამინ“, გვ. 430). ვინ შეიძლება იგულისხმებოდეს ამ შიოში? რაიმე ცნობა მანიშნებელი შიოს ცხოვრების რომელიმე მომენტზე არ არსებობს. შესაძლებელია ამ შიოში იგულისხმებოდეს ახალი მოწამე შიო, რომელიც დავით გარეჯაში მოღვაწეობდა და რომელიც ლეკების შემოსევის მსხვერპლი გახდა 1695 წლის შემდგომ პერიოდში. ამ ვარაუდისათვის არაფერი გასამაგრებელი საბუთი არ არსებობს. მაგრამ ჩვენ ამ შესაძლებლობას არ გამოვრიცხავთ¹⁰⁰.

აუცილებლად აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება. ამავე ანდერძზე მიწერილის¹⁰¹ შთაბეჭდილებას ტოვებს ერთი სტრიქონი: „სულითა გლახაკი და ცოდვილი იოსებ მონაზონი უღირსი მღუდელობისა მომიკსენეთ, უფალნო ჩემნო, გვედრები ღმრთისათჳს“. ეს სტრიქონი მიწერილია იმავე ხელით, რომლითაც დაწერილია მთელი ანდერძი. ეს ფაქტი ორ შესაძლებლობას გვაპარაუდებინებს: ა) ან იოსებმა დაწერა ეს ანდერძი მთლიანად (ამ ვარაუდს ამაგრებს ზმნის პირველ პირში ხმარება „მომიკსენეთ“), ბ) ან A—160 სრულყოფაში იოსებს რაღაც წელიწადი მიუძღვის, რაკი ანდერძის დაწერის საჭიროდ მიუჩნევია მისი სახელის მოხსენიება.

მიუხედავად იმისა, რომ ზმნის პირველი პირის ფორმით ხმარება მეტად სერიოზული არგუმენტია, რომელსაც აუცილებლად უნდა გაეწიოს ანგარიში, ჩვენ მაინც მეორე შესაძლებლობისაკენ ვიხრებით, რადგანაც წარმოუდგენელია იოსებს დაეწერა ერთი გვერდი,

¹⁰⁰ შდრ. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი I, გვ. 300.

¹⁰¹ ვამბოთ მიწერილის შთაბეჭდილებას, რადგან ხელნაწერის ძირითადი ტექსტის, ყოველი გვერდი შედგება 20 სტრიქონისაგან, ხოლო ციტირებული სტრიქონი კი 21-ე და 22-ეა.

ისიც მხოლოდ ანდერძი, მაშინ როდესაც შიომ მთელი ექვსას- გვერდიანი წიგნი გადაწერა.

მაშ რა როლი შეიძლება მიეკუთვნოს იოსებს A—160 სრულ- ყოფაში? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ იოსებს შეუსრულებია რედაქტო- რის როლი. იგი წარმოგვიდგება როგორც A—160 მასალის გამა- ერთიანებელი და ერთ კრებულად შემკვერი. იოსებს გაუერთი- ანებია ერთი ხელით ნაწერი ორი სხვადასხვა წიგნი. ამ თვალსაზ- რისით ხელნაწერზე დაკვირვებამ საინტერესო ფაქტი გამოავლინა. ხელნაწერ A—160 აქვს ძველი პაგინაცია, ე. ი. ყოველ რვეულს თავისი აღმნიშვნელი ასო უზის. მაგრამ ხელნაწერის მეორე ნაწი- ლიდან (გვ. 199-დან, მეორე ნაწილს ვხმარობთ პირობითად) რვეუ- ლების აღმნიშვნელი ასოები გადასწორებულია—ამოფხეკილია ერ- თი (ძველი) და შემდეგ დაწერილია მეორე (ახალი). მაგ. ახლანდე- ლი მე-40-ე რვეული ძველად ყოფილა 27-ე, ახლანდელი 41-ე ძვე- ლი 28-ე და ა. შ.

რა თქმა უნდა, პაგინირების დროს შეიძლება შეცდომის და- შეება და ეთქვას, 15-ის ნაცვლად 16-ის დაწერა, მაგრამ წარმო- უდგენელია 40-ის ნაცვლად 27 დაწეროს ვინმემ. ერთი შეხედვით შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ რადგან ძველად პაგინირება ასოე- ბით ხდებოდა, ამიტომ შეცდომა გრაფიკული მსგავსების ნიადაგზე მოხდა, მაგრამ ეს შესაძლებლობაც ამ შემთხვევაში გამორიცხულია.

მაშასადამე, ერთი რამ ცხადია: A—160-ში გაერთიანებულია ისეთი რვეულები, რომელთაც თავისი საკუთარი პაგინაცია ჰქო- ნიათ და ეს უკანასკნელი კი 1699 წლისათვის, როდესაც A—160 ერთ კრებულად ფორმდებოდა, აღარ გამოდგებოდა, ამიტომ იგი შეუცვლიათ ახლით. ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ ხელ- ნაწერი ორი პირის მიერაა გადაწერილი. A—160 გადაწერილია ერთი კაცის მიერ და ეს კაცი ანდერძის და მინაწერების ჩვენებით არის შიო. ხოლო კრებულის შემკვერელად, მასალის გამაერთი- ანებლად ჩვენ ვვარაუდობთ იოსებს.

რა წყაროები გამოიყენა კრებულის შემდგენელმა? გულის- ხმობს თუ არა ანდერძის ფრაზა „დედასა ასე იყო“, რომ A—160 ასლია რომელიღაც სხვა ადრე არსებული კრებულისა? ჩვენი აზ- რით, არავითარი მსგავსი კრებული „დედა“, რომელშიც თავმო- ყრილი იქნებოდა გარეჯელთა საკითხავები, არ არსებულა. ინი- ციატივა მსგავსი კრებულის შედგენისა გაჩნდა დავით გარეჯის სკოლაში, მოთავე და საქმის წამომწყები იყო ონოფრე მაჭუტაძე, მაშასადამე, „დედასა ასე იყო“ გულისხმობს ცალკეული საკითხა-

ვების „დედებს“, შემდგენლებს გულდასმით დაუჩხრეკიათ ძველი ხელნაწერები და ამოუკრებიათ იქიდან მათთვის საჭირო მასალა.

არის საფუძველი იფიქროს კაცმა, რომ ზოგიერთი მასალა ამი კრებულისათვის შემუშავდა თვით დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში სწორედ კრებულის შედგენის პერიოდში. ასეთად ვთვლით ჩვენ დავით გარეჯელის საგალობელს, რომელსაც აკროსტიქი გააჩნია: „ზერსა საბაის / ვხადე და მან მყო ხე ქადაგ ძალთა შენთა“ (A—160, გვ. 493—501¹⁰²).

ონოფრე მაჭუტაძის ასურელ მამათა საკითხავების კრებულმა დასაბამი მისცა ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებულის შედგენის იდეას. მან ერთგვარად მოამზადა კიდევაც ნიადაგი და აუცილებელი ე. წ. შავი სამუშაოც შეასრულა, მაგრამ, როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, ონოფრეს კრებული მაინც არ იყო სრული და ამომწურავი, უფრო სწორად, იმ ხასიათისა, რომელიც გამოდგებოდა ზოგადად ქართული ეკლესიისათვის.

ინიციატივა ვრცელი ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებულის შედგენისა ეკუთვნის დომენტი კათალიკოსს, რომლის ცხოვრება და მოღვაწეობა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯეროვნად გარკვეული არ არის. დომენტი კათალიკოსი გამოჩენილი ქართველი მეფისა და პოეტის ვახტანგ VI-მ იყო. 1705 წელს, როდესაც ვახტანგ VI ქართლში თავისი ღატოო გეგმების განხორციელებას იწყებდა, საეკლესიო კრებამ ვახტანგის მოთხოვნით ქართული ეკლესიის სათავეში დომენტი დააყენა. ამით ვახტანგმა დომენტის სახით ეკლესიაში ერთგული მომხრე და მხარდამჭერი გაიჩინა. დომენტიმ ენერგიულად მოჰკიდა ხელი საეკლესიო საკითხების მოგვარებას. ფეოდალთა მიერ მიტაცებული საეკლესიო და სამონასტრო მამულები 1707 წელს დომენტიმ კვლავ დაუბრუნა ეკლესიას. მაგრამ საქართველოს პოლიტიკურმა უაზინდობამ სხვანაირად წარმართა დომენტის ცხოვრება და მოღვაწეობა. 1724 წელს¹⁰³ იგი ეკლესიას ჩამოაშორეს და ექსორია უყვეს კონსტანტინეპოლში, სადაც 1739 წლის ნოემბრამდე დარჩა, ე. ი. მთელი თხუთმეტი წელიწადი. დომენტი აქტიურად ჩაება ვახტანგ VI კულტურულ საქმიანობაში. სწორედ ამ პერიოდში დომენტი კათალიკოსის ინიციატივით შედგა პირველი ქართული ჰაგიოგრა-

¹⁰² შურ. კ. კეკელიძე, *ვტიუდები*, ტ. VIII, 1962, გვ. 333.

¹⁰³ ამის შესახებ იხ. მ. ქაეთარია, *ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და შემოქმედება*, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. I, გვ. 79—80.

ფიული კრებული. დომენტის როლი და დამსახურება ჰაგიოგრაფიული კრებულის შედგენაში და თვით კრებულის ხასიათი შეისწავლა ელ. მეტრეველმა¹⁰⁴.

ასეთი კრებულების შექმნის მოთხოვნილება ამ დროისათვის უკვე არსებობდა, იგი ეპოქის მოთხოვნაც იყო (ელ. მეტრეველი). ანტონ კათალიკოსი „მარტირიკაში“ აგიოგრაფიული კრებულის დანიშნულებას ასე განსაზღვრავს:

„ხოლო მიხეზი შრომისა ამის კეთილ
არს უკუჲ ესე, რომელ არა დავიწყედნ
თავს-მდებნი ღუაწლთა შრომათა ჟრიცხვითა,
ყოვლად წმიდანი სამღუდელონი კრებულნი,
კებულნი ზენათ მალლისა მეფისაგან.
არს, რომელ უკუჲ ჰქაენება წმიდათა მარტკლთ
იქნას ზავებულ სუნნელ ნელსაცხებლებად
მისაძლუნად უფლის, ბაღლია მწყობელსა.
ასამენელად სუნნელ, სულისად საამოვნოდ“¹⁰⁵.

დომენტის მიერ შედგენილი ჰაგიოგრაფიული კრებული არის პირველი ეტაპი ქართულ წმინდანთა ცხოვრება-წამებანი კრებულების ისტორიაში. დომენტის სახელს უკავშირდება ამ დიდი ეროვნული საქმის თაოსნობა. დომენტის შრომის დედანი არ შენახულა, ყოველ შემთხვევაში, იგი ჯერ მიკვლეული და აღრიცხული არ არის. 1713 წელს დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის ბერს გაბრიელ საგინაშვილს გადაუწერია დომენტის კრებული. ამ გადანაწერი ნუსხიდან, რომელიც A—130 და H—1557 ნომრებით ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში, შესაძლებელია მსჯელობა დომენტის კრებულზე¹⁰⁶.

გაბრიელ საგინაშვილის გადაწერილი ხელნაწერის ანდერძში ვკითხულობთ „ველ-ვყავ მეცა ცალისაებრ ჩემისა მე, უღირსმან ხუცეს-მონაზონმა გაბრიელ საგინაშვილმან წმიდისა ამის წიგნისა

¹⁰⁴ ელ. მეტრეველი, ქართული აგიოგრაფიული კრებული და მისი შემდგენელი, პუშკინის ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, 1950.

¹⁰⁵ ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი Q—78, 32r-v.

¹⁰⁶ ამ უკანასკნელ ხანს კიდევ დაიძებნა ერთი ფრაგმენტი H—820. რომელიც H—1557-ის წინა ნაწილი გამოდგა. H—820 სულ 9 ფურცელია. 6 ფურცელზე იოანე ზედაზნელის საკითხავია, 1-ზე—დავით გარეჯელის, 1-ზე—სევეტიცხოვლის და ერთზე—რაქდენის საგალობლის ნაწილი. ამჟამად ეს სამი ხელნაწერი შეერთდა და აღრიცხულია A—130 ნომრით.

აღწერად უდაბნოსა მას გარესჯისასა, მონასტერსა მრავალმთის ნათლისმცემლისა მას ეამსა, ოდეს მეფობდა მეფეთა შორის წარჩინებული ვახტანგ საქართველოსა ზედან, და მჯდომარე იყო ტახტსა ზედა საპატრიარქოსა კათალიკოზად ძმა მისივე დომეტი, რომელი მას ოდენ შეეკრიბაჲ წიგნი ესე ერთად განბნეული, რომელი ჟამთა დავიწყებისაგან მიფარული იყო ცხოვრებანი და ღვაწლი მათნი, რომელნიცა ჩვენ ქართველთა წმინდანი გამობრწყინებულ იყვნეს ქვეყანასა მათსა, მამანი გინა ღედანი, ანუ ერის კაცნი, შვილნი მდიდართა და წარჩინებულთანი, რომელთამე უდაბნოთა შინა მოეღვაწათ ღვაწლი კეთილი და რომელნიმე ქალაქთა და სოფელთა შინა ქრისტეს აღსარებისათჳს ბარბაროზთა მიერ მოწყუშდილ იყვნეს. ხოლო მე ესე, რომელი მკვდრ ვიყავ მონასტერსა მას, რომელი ზემო ვახსენე, და ვიქცეოდე ჰელ შინა სულიერთა მათ მამათა ჩემთათა, ვიტყვი წმიდა ონოფრეს¹⁰⁷, მამასა ხარიტონს და ღირსსა მოძღვარსა და მასწავლელსა ჩემსა ბესარიონს ორბელისძესა, რომელთა ბრძანებითა და ლოცვითა ჯელად ვიხვენ წიგნი ესე¹⁰⁸...

გაბრიელ საგინაშვილის გადაწერილი ხელნაწერია დღევანდელი A—130, H—1557 და H—820. მასში წარმოდგენილია შემდეგი საკითხავები:

1. ცხოვრება იოანე ზედაზნელისა
2. ცხოვრება დავით გარეჯელისა
3. ცხოვრება შიო მღვიმელისა
4. მარტვილობა აბიბოს ნეკრესელისა
5. მარტვილობა კოსტანტი კახისა
6. მარტვილობა მიქელ-გობრონისა
7. მარტვილობა ევსტატე მცხეთელისა
8. მარტვილობა შუშანიკ დედოფლისა
9. მარტვილობა ქეთევან დედოფლისა
10. მარტვილობა დავით და კოსტანტინესი
11. მარტვილობა ლუარსაბ მეფისა
12. მარტვილობა არჩილ მეფისა
13. ცხოვრება იოანესი და ექვთიმესი

¹⁰⁷ ონოფრე მიწერილია შემდეგ. იმავე ხელით, მაგრამ განსხვავებული მელნით.

¹⁰⁸ H—1557, 18, r-v შდრ. ელ. ნეტრეელი, დასახელებული წერილი, გვ. 416—417. აშეამად A—130. 322r.

14. ცხოვრება გიორგი მთაწმიდელისა
15. ცხოვრება ილარიონ ქართველისა
16. ცხოვრება პეტრე ქართველისა
- 17 წამება ჰაბო თბილელისა
18. ცხოვრება ნინოსი
19. საკითხავი სვეტი-ცხოველისა¹⁰⁹
20. წამება რაეღენისი
21. საკითხავი შობისათვის იოანე ნათლისმცემლისა¹¹⁰.

როგორც ამ ჩამოთვლიდან ჩანს, დომენტის შრომა თავისი შედგენილობით და მოცულობით არსებითად განსხვავდება ონოფრე მაქუტაძის კრებულისაგან. დომენტის კრებულში წარმოდგენილია თითქმის ყველა ქართველი მოღვაწის საკითხავები. მაშინ, როდესაც ონოფრეს კრებულში ძირითადად ასურელ მამათა ცხოვრებანი იყო; დომენტის კრებული არ იყო სრული. იგი ასახავდა იმ სურათს, რაც კრებულის შედგენისას იყო. კერძოდ მასში საკითხავთა გარკვეული ნაწილი მხოლოდ სეინაქსარული რედაქციით იყო წარმოდგენილი, როგორც მაგ. ლუარსაბ მეფის, არჩილის და სხვ.

A—130-ზე დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ დომენტის კრებულის პირველი დედანი დაწერილი ყოფილა ვინმე დიაკვნის მიერ. A—130-ის მინაწერი იუწყება: „ნუ დანწევებით ავად წეროსათჳს, ავი დედანი მქონდა. დიაკვნის დაწერილი იყო“¹¹¹. თუ ვინ იყო ეს დიაკვანი, არსაიდან არ ჩანს. სხვა ცნობა რომელიც დომენტისეულ დედანზე რაიმეს მიუთითებდეს A—130-ს არ დაუტავს.

ორიოდე სიტყვა გვინდა ვთქვათ ზემოთ ციტირებულ A—130-ის ანდერძზე. მასში ჩამოთვლილი პირები თითქმის ყველა ცნობილია: ვახტანგი, დომენტი, ხარიტონი და ბეპარიონი. საკითხავია ვინ უნდა იყოს ონოფრე? ელ. მეტრეველი ფიქრობს რომ ანდერძში მოხსენებული ონოფრე არის ონოფრე მაქუტაძე, დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვარი¹¹². ერთი შეხედვით, ეს თითქოს,

¹⁰⁹ შდრ. ელ. მეტრეველი ქართული აგიოგრაფიული კრებული და მისი შეპდგენელი, პუშკინის ინსტ. შრომები, VIII, გვ. 418.

¹¹⁰ მე-20 და 21-ე საკითხავების დასახელება აღებულია „ხანდუჟიდან“. მე-20 საკითხავის ფრაგმენტი H—820-ის მიკვლევის შემდგომ განოვლინდა. ახლა A—130, გვ. 321.

¹¹¹ A—130, გვ. 60, ახალი პაგინაციით 45v.

¹¹² ელ. მეტრეველი, იქვე, გვ. 417.

პართლაც ასე ჩანს, მაგრამ გამოორიცხული არ არის შემდეგი ჰიპოთეზაც:

ეს ონოფრე, არ არის ონოფრე მაქუტაძე, რომელიც მონასტრების გაყოფის შემდეგ არასოდეს არ ყოფილა ნათლისმცემლის წინამძღვარი, არამედ იგი არის ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვარი ონოფრე გვარად ჩივადე. ამ ჰიპოთეზას ზურგს უმაგრებს შემდეგი არგუმენტები:

ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია დოკუმენტი Ad—468, რომელიც ორჯერაა გამოცემული. პირველად იგი გამოაქვეყნა თ. ჟორდანიამ¹¹³, ხოლო მეორედ ივ. ლოლაშვილმა¹¹⁴. თავისთავად დოკუმენტი დიდი არ არის და რადგანაც ჩვენი მსჯელობისათვის მას გადაწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება, ამიტომ ვიმოწმებთ ზოლიანად. „ჩვენ მდაბალნი და უკმარნი მონანი ქრისტესნი—მ ან ა ონოფრე დავით გარესჯისა და მამა ონოფრე მრავალმთის მონასტრისა და მამა მარკოზ დოდორქისა შეეკრებით მონასტერსა წმიდის დავითისასა, თანა გვეყუნ ძმანი სულიერნი—არქიმანდრიტი ქვათაქვევისა და წინამძღვარი ყინცვისისა და დაგამტაციეთ შორის ჩვენსა ურთიერთას სიყვარული და სიტკბოება. ვინათგან მცირე რამე გულისკლება შენოვიდა შორის ჩვენსა დოდორქელთა ძმათა ვიეთგანმე. ამიერითგან ამათის თავსმდებელთა ერთმანეთის მონასტრის ბერი აღარ შევიწყნაროთ და თუ ვინმე გულისკლებით მოვიდეს, ისევე იმავ თავის კრებულს შევარიგოთ, და სასინანულოთ მოვიდეს, ცოტას ხანს სინანულიც იქავ აღასრულოს. რომელიც დღეის იქით ამ ცნებას გარდაჰდეს და თავკედლობითა და ურჩებით ერთმანეთის ბერი შევიწყნაროს, დიდად იბრალოს ძმათაგან და კანონს ქვეშ იყოს.

ონოფრე მონაზონი, ონოფრე, მარკოზ, ევთიმე, დომენტი“.

საბუთს არც ერთი ბეჭედი არ უზის. ამავე დროს, ხელისმოწერები, რა თქმა უნდა, ერთმანეთისაგან განსხვავდება.

საბუთს თარიღი არ უზის. განსვენებული თ. ჟორდანიას მას 1722 წლის ახლო დროით ათარიღებს, რა საფუძველით კი არ ჩანს, ხოლო ივ. ლოლაშვილი კი 1702 წლის ახლო დროით. ამ უკანასკნელი თარიღის ამოსავალი წერტილია 1702 წლის საეკლესიო კრების დეკრეტი¹¹⁵, რომლითაც დავით გარეჯის მონასტრის

¹¹³ თ. ჟორდანიას, ქართლ-კახეთის..., გვ. 80—81.

¹¹⁴ ივ. ლოლაშვილი. სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, გვ. 97.

¹¹⁵ თ. ჟორდანიას, ქართლ-კახეთის..., გვ. 13—15.

ბერებს აეკრძალათ ერთი მონასტრიდან მეორეში გადასვლა: თავისთავად ეს არგუმენტი უთუოდ ანგარიშგასაწევია.

რა შეიძლება ითქვას წარმოდგენილი თარიღების შესახებ, რამდენად მისაღებია ისინი? საბუთში მოხსენებული პირების მიხედვით არც ერთი თარიღის შემოწმება არ შეიძლება, რადგანაც მათი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზუსტი ქრონოლოგია ცნობილი არ არის: სხვა მონაცემების გათვალისწინებით კი მაინც ხერხდება საბუთის დაწერის დროის მიახლოებითი განსაზღვრა.

1702 წელს საეკლესიო კრებით, მართლაც, აიკრძალა ერთი მონასტრიდან მეორეში გადასვლა. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს მაინც არ კმარა იმისათვის, რომ საბუთი ამ წლით დაეთარიღოთ. საქმე შემდეგშია: 1702 წელს „ბერ-მონაზონთა საკრებულო იმდენად დიდ სამონასტრო ერთეულად ქცეულა, რომ მისი წინამძღვრობა ერთი კაცის ძალდონეს ჯერე საგრძნობლად აღემატებოდა, ამიტომ უდაბნოს საკრებულო გაყოფილა სამ სამონასტრო ერთეულად“¹¹⁶. დავით გარეჯაში წინამძღვრად დარჩენილა ონოფრე მაჭუტაძე, იოანე ნათლისმცემელში დაუდგენიათ ხარიტონი, ხოლო დოდოს-რქაში—ზაქარია.

დამოწმებულ საბუთში კი, ონოფრე მაჭუტაძის გარდა, მოხსენებულია მრავალმთის წინამძღვარი ონოფრე¹¹⁷ და დოდოსრქის მამა მარკოზ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ საბუთი მანამდეა დაწერილი, ვიდრე ნათლისმცემელსა და დოდოში წინამძღვრად ხარიტონსა და ზაქარიას დაადგენდნენ, ე. ი. 1702 წლამდე. მაშასადამე, საბუთი 1702 წელზე ადრე ჩანს დაწერილი. რომ ეს დასკვნა სწორია, ეს შემდეგიდანაც ჩანს: თ. ჟორდანიას გამოქვეყნებული აქვს 1709 წლის საბუთი, რომელშიც ნინოწმიდელი ეპისკოპოსი იოსებ დოდოს მონასტრის აღშენებასთან დაკავშირებით წერს: „თქვენ საღვთონი და სულიერნი კაცნი... წინამძღვარი მარკოზ, ზაქარია და სხვანი

¹¹⁶ ივ. ლოლაშვილი, დასახელებული წიგნი, გვ. 37—38.

¹¹⁷ ს. კაკაბაძეს გამოქვეყნებული აქვს 1761 წ. საბუთი, რომელშიც ეკითხულობთ: „ჩვენი ქვეყანა მრავალჯერ უცხო თესლითაგან აოჯრებულა... დავით გარეჯის მონასტრებზე სრულიად მოღერდა... მეფე თეიმურაზ რომ გადმოიბანდა ისევ საქართველოში და დაუწყო მოოქრებულს კახეთს და მონასტრებს შენება... რაოდენიმე ჟამი გამოჰქდა, ნეტარკნებულნი ბესარიონ. მისი ძმა სვიმონ და ჩივადე ონოფრე მიიწინეს ნათლისმცემლის მონასტერში, იწყეს შენებად...“ (იხ. ისტორიული საბუთები, V, გვ. 76—77.) ეს საბუთი უნდა იგულისხმებოდეს დ. ფურცელაძის Церковные гуджарии-ში, გვ. 83.

ძმანი... გამოხვედით სოფლით და შენებად იწყეთ მონასტრისა მაგის ყოვლად წმიდისა“... (გვ. 28--30). საბუთიდან აშკარაა, რომ ერთ პერიოდში დოდოს წინამძღვრად ყოფილა მარკოზი, სწორედ ის მარკოზი, რომელიც ზემოთ დასახელებულ საბუთში მოიხსენიება, როგორც დოდოს წინამძღვარი.

ხოლო ზაქარია კი, საფიქრებელია, სწორედ ის ზაქარიაა, რომელიც 1702 წლიდან მარკოზის შემდეგ დოდოს წინამძღვრად იქნა დადგენილი.

მაშასადამე, Ad--468, 1702 წელზე ადრინდელია, რადგანაც მასში მოიხსენიება ისეთი წინამძღვრები, რომლებიც 1702 წელზე ადრე განაგებდნენ მონასტრებს. მეორე, საბუთიდან ლოგიკურად გამოდის, რომ დადგენილება, რომლითაც 1702 წელს მოხდა დავით გარეჯის საკრებულოს სამ დამოუკიდებელ მონასტრად გაფორმება, მხოლოდ რეალური სინამდვილის ფორმალური ასახვა იყო.

აქედან გამომდინარე A—130-ის ანდერძში მოხსენებული ონოფრე უნდა იყოს იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვარი ონოფრე, რომელიც ზემოთ ციტირებულ საბუთში მოიხსენიება. ისიც ანგარიშვასაწევია, რომ გაბრიელ საგინაშვილი დაეყუდა ბერად ნათლისმცემლის მონასტერში და იზრდებოდა სწორედ ამ მონასტრის ბერების ზედამხედველობით. ხარიტონი, ბესარიონი ნათლისმცემლის მოღვაწეებია, მაშასადამე, ონოფრეც ამ მონასტრის მოღვაწეა.

დომენტი კათალიკოსის კრებული დაედო საფუძვლად მომდევნო პერიოდში შექმნილ აგიოგრაფიულ კრებულებს. დომენტის კრებულის ნაკლი (იგი არ იყო სრული) იმთავითვე შეუნიშნავთ გარეჯის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენლებს და დასმულა კიდევ მისი შევსება-სრულყოფის საკითხი. ამ საქმისათვის ხელი მოუქიდა იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის ბერს ბესარიონ ორბელიშვილს. ანტონ კათალიკოსი „წყობილსიტყვაობაში“ წერს: „ქართულთ წმიდათა მოთხრობა-ისტორია მახსოვან, რომელ საწად იყუძნეს მასმენელთა“. არ იქნება ინტერესს მოკლებული აქ დავიმოწმეთ 1775 წლის ხელნაწერის ცნობაც: „საქართველოსა შინა წამებულთა მეფეთა, მთავართა ანუ სხვათა მოწამეთათჳს თქმულნი, პოვნილ იყუნეს და თქმულ პირველ ბესარიონის მიერ, ყოველთა ზემოჲსა საქართუშლოსა მამათმთავრისა...“¹¹⁸.

¹¹⁸ H — 975, 121r.

ანტონის ცნობაზე დამყარებით აკად. კ. კეკელიძე წერს: „ბესარიონს საკუთარი, ორიგინალური თხზულებანიც უწერია. მას ეკუთვნის სხვათა შორის აგიოგრაფიული ნაწარმოები, რომელიც ქართველ წმიდათა ცხოვრებას შეიცავს... ეს არის ახალი რედაქცია ქართველ წმინდათა ცხოვრებისა, რომელიც მაინცდამაინც ვერ გავრცელებულა, რაც იქიდან ჩანს, რომ მისი ნუსხები ახლა იშვიათად, შეიძლება ითქვას სულაც არ მოიპოვება“¹¹⁹.

ბესარიონის ამ შრომიდან ცნობილი იყო მხოლოდ ორი თხზულება—„ლუწლი წმიდისა და სანატრელისა მოწამისა და მეფისა ლუარსაბისი“ და „შესხმა წმიდათა მოწამეთა ბიძინასი, შალვასი და ელისაბარისი და უწყება წამებისა მათისა“. აღნიშნულ საკითხავებზე ბესარიონის ავტორობას ადასტურებს ანტონ კათალიკოსი. იგი „მარტირიკაში“ ბესარიონის შრომებიდან იმოწმებს ადგილებს და თან დასძენს: „მოუთხრობს მარტომთავარი ჩუწნი ბესარიონ“.

ანტონის ცნობა, რომ ბესარიონმა ჰაგიოგრაფიული კრებული შეავსო, თითქოს გულისხმობდა ამ ორ თხზულებას. მაგრამ დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ბესარიონის შრომა მარტო ორი საკითხავით არ ამოიწურება. ბესარიონს გაუკეთებია გაცილებით იმაზე მეტი, ვიდრე ეს ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული.

ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო ზასალას იძლევა ხელნაწერები: S—3269, A—170, H—1672, H—2077 და სხვა. ამ კრებულების შედარება A—130-თან უჩვენებს, რომ ზემოთ ჩამოთვლილ კრებულებში A—130-ის საკითხავების შემდეგ დაურთავთ რაჟდენის მარტვილობა, ცხოვრება ისე წილკნელისა, დოდოსი და სხვ.

S—3269 დიდი მოცულობის კრებულია. იგი ნაწერია რამდენიმე ხელით. ძირითადი ნაწილი შესრულებულია ბესარიონის ხელით, როგორც ეს ცხადი ხდება A—105, A—121, A—136 და ა. შ. შედარებიდან. ხელნაწერი, ჩვენი აზრით, შედგენილი უნდა იყოს XVIII საუკუნის პირველ ოცეულში, აკად. კ. კეკელიძე მას ათარილებს XVIII საუკუნის 40-იანი წლებით¹²⁰, ხოლო ტრ. რუხაძე კი XVIII საუკუნის პირველი ათეულით¹²¹.

¹¹⁹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 326—327.

¹²⁰ კ. კეკელიძე, ეტიუდები, IV, გვ. 210.

¹²¹ ტრ. რუხაძე, ახლად აღმოჩენილი „ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა“, ლიტერატურული ძიებანი. ტ. V, გვ. 246.

ს—3269-ში ბესარიონის ხელით შესრულებულია: „შესხმაჲ და წამებაჲ წმიდისაჲ და დიდებულისა მოწამისა არჩილისი“, „ლუაწლი წმიდისა და სანატრელისა მოწამისა და მეფისა ლუარსაბისი“, „შესხმა წმიდათა მოწამეთა ბიძინასი, შალვასი და ელისბარისი“, „დაძინებაჲ წმიდათაგანისა მამისა ჩუშნისა ისე წილკანელ ეპისკოპოსისაჲ“ და „წამებაჲ და ლუაწლი წმიდისა დიდისა მოწამისა რაჟდენისი“.

დასახელებული ცხოვრება-წამებანი არის ვრცელი, მეტაფრასული რედაქციები. აღნიშნული თხზულებანი ეკუთვნიან ბესარიონ ორბელიშვილის კალამს. ბესარიონს აუღია ძირითად პლასტად დომენტი კათალიკოზის შრომა და მისთვის დაუმატებია ხუთი მეტაფრასული საკითხავი, რითაც შეუვსია ის ნაკლი, რაც დომენტის შრომას ჰქონდა. ამ რიგად მივიღეთ ჰაგიოგრაფიული კრებულის ახალი, რიგით მეორე რედაქცია¹²², რომელიც ყველაზე სრული სახით წარმოდგენილია 1733 წელს გადაწერილ ხელნაწერში—A—170.

ბესარიონის შრომის შედარება დომენტის შრომასთან ნათელს ხდის შემდეგს: ბესარიონს როგორც საყრდენი, როგორც ძირითადი ნაწილი აუღია დომენტის კრებულის მასალა და შემდეგ დაუმატებია თავისი საკუთარი საკითხავები, რომელთა შესახებ დომენტის კრებულში ან არაფერი იყო, ანდა წარმოდგენილი იყო მხოლოდ სვინაქსარული მასალა. ასე გაჩნდა მეორე კრებული, რომელსაც პირობითად შეიძლება ბესარიონის კრებული ვუწოდოთ.

მომდევნო პერიოდის კრებულების შესწავლის შედეგად არ მართლდება აკად. კ. კეკელიძის მოსაზრება, თითქოს ბესარიონის შრომა მაინცდამაინც არ გავრცელებულა. პირიქით, მოქალაქეობრივი უფლება და ყველაზე მეტი გავრცელება მოუპოვებია უპირატესად ბესარიონის კრებულს.

ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებულის მესამე რედაქცია უშუალოდ დავით გარეჯის მონასტრის ფარგლებში არ შექმნილა, მაგრამ ეს ხელს არ გვიშლის შრომა ამავე მონასტრის ლიტერატურული სკოლის საკუთრებად ვაღიაროთ, რადგანაც მისი ავტორი აღიზარდა და პირველი შემოქმედებითი ნათლობა მიიღო სწორედ

¹²² დაწვრილებით იხ. მ. ქავთარია, ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და შენობაშენება, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, I, 1959, გვ. 75—112.

დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში. კრებულის ავტორი აგრძელებს იმ ტრადიციულ ხაზს, რომელიც ზოლად გასდევდა დასახელებულ ლიტერატურულ სკოლას. მესამე ჰაგიოგრაფიული კრებულის ავტორია ანტონ პირველი.

ანტონის შრომა თავის დანიშნულებით და აგებულებით მსგავსია როგორც დომენტის, ისე ბესარიონის შრომისა. მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაც არის. ანტონი წავიდა ორიგინალური გზით, მას არ აუღია, როგორც მზამზარეული მასალა, დომენტის და ბესარიონის კრებულებიდან თხზულებები, არამედ მან ახლად დაწერა კრებულში შემავალ მოღვაწეთა საკითხავები, რისთვისაც, რა თქმა უნდა, ძირითად წყაროდ გამოუყენებია უკვე არსებული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები.

ანტონის შრომას ეწოდება „მარტირია“. ხელნაწერები საქ-მაოდაა შემონახული (II -178, H--907, H--975, II--990, II--2326, H--2854, Q -11, Q--78, Q--304, Q--764. A--1484, S--2988 და სხვ.). ჩამოთვლილ ხელნაწერებში ავტოგრაფი არ ჩანს. ყველაზე ძველი და სანდო ხელნაწერი, რომელსაც შეიძლება ავტოგრაფის მნიშვნელობა ჰქონდეს, არის Q--78. ალიწერა წიგნი ესე, რომელ არს მარტირია. მოწამეთა ქართულთა შესხმა და მოთხრობა, ბრძანებითა მისისა ყოვლად უწმიდესობისა ყოვლისა ზემოასა საქართულთა მანათმთავრისა ანტონი მეფისა ძისათა, გამოთქმული მის მიერე, რომლისა საუკუნო იყავნ ჰქსენება, ზემ მიერ ყოვლად ღლახაკისა ტფილისის ქალაქს სიონის ეკლესიის პროტო-პრესვიტეოს ნიკოლაოსის მიერ, რომელი მოქენე ვარ მხილულთად ცთომილთასა შენდობის მოცემასა. წელსა 1769, ნოემბერს 28 დღესა“ (341v). ანტონის შრომა კი დაიწერა 1769 წლის 19 ნოემბერს, ე. ი. Q--78 გადაწერილია ცხრა დღის შემდეგ. აქედან ცხადია, რომ Q--78 მომდინარეობს უშუალოდ დედნიდან და დედნის მნიშვნელობა აქვს (ჩვენ ვიყენებთ ამ ხელნაწერს)• სავარაუდებელია, ანტონის შავად ნაწერი გადაწერა ნიკოლოზმა, ამიტომ, შესაძლოა, ავტოგრაფი არც აღმოჩნდეს.

შრომას უძღვის ანტონის მიერ დაწერილი წინასიტყვაობა იამბიკოდ, რომელიც 22 სტროფისაგან შედგება. წინასიტყვაობაში ჩამოყალიბებულია თხზულების მიზანი, დანიშნულება და შედეგინობაც:

„წიგნისა ამის წოდებულ მარტირია
ამისთჳს, რომელ მომთხრობელ არს მარტულთა
ღვაწლთა თავსდებად ძრასითა შეუწიერით,

პაზრთა განწულავით, ვიდრე ოცამდე სიტყუად,
მშრომელისასა ცხად-ყოფი მოგონებათ.
ათშეიდნეტნი არნ სიტყვანი ქართუშლთან
მოწამეთათჳს კეშმარიტებისათა,
ხოლო ორნიცა მარტვილათჳს სომეხთა,
ვინათგან უკუშ განაწერეს მამათა
სამარტკლოთა მოხსენებათა შინა“... (27).

შედგენილობა თხზულებისა ჩვენთვის ცნობილ ნუსხებში
ყოველთვის ერთნაირი არ არის¹²³, მაგრამ ძირითადად (განსაკუთ-
რებით კარგად დაცულ ცალებში) მაინც ისეთია, როგორც Q—78.
ეს უკანასკნელი კი ასეთ სურათს იძლევა:

1. წმიდისა ქეთევანისათჳს
2. წმიდისა ლუარსაბისათჳს
3. წმიდისა არჩილისათჳს
4. წმიდისა შუშანიკისათჳს
5. წმიდისა აბიბოსათჳს
6. წმიდისა ნეოფიტესთჳს
7. წმიდისა რაფდენისათჳს
8. წმიდათა დავით და კოსტანტინესათჳს
9. წმიდათა ბიძინასათჳს და ერისთავთა
10. მოწამეთათჳს გარეჯისათა
11. წმიდათა ევსტათისათჳს
12. წმიდისა აბოსთჳს
13. წმიდათა ათთა ბევრთათჳს
14. წმიდისა კოსტანტინესთჳს
15. წმიდისა გობრონისათჳს
16. წმიდისა შალუასათჳს
17. წმიდათა ვნებულთა მონასტერსა შინა ქებათაჲვეს
18. წმიდათა სუქიელთათჳს
19. წმიდათა ისაკ და იოსებისათჳს
20. წმიდისა გრიგორისათჳს.

როგორც ჩანს ანტონმა უფრო ფართო დანიშნულება მისცა
პაგიოგრაფიულ კრებულს და ამით იგი განვითარების ახალ ეტაპზე
აიყვანა. ანტონისათვის კრებული აღარ არის ლიტურგიკული
დანიშნულების საკითხავების ერთობლიობა, არამედ მას მიეცა

¹²³ მაგალითად შეიძლება დავუყვასხელებინა H—2854, რომელშიც მა-
სალები „წყობილსიტყვაობიდანაც“ არის შეტანილი.

წმინდა ლიტერატურული ხასიათი. ანტონის კრებულის უბრალო შედარებაც საკმარისია დომენტისა და ბესარიონის კრებულებთან, რომ აშკარა გახდეს მსგავსება და, განსაკუთრებით, განსხვავება მათ შორის. ძირითადი განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ ანტონმა ყველა საკითხავი ხელახლა დაწერა და არ გამოიყენა უკვე ცნობილი მასალა, როგორც მაგალითად ბესარიონ კათალიკოსმა. თუმცაღა, რა თქმა უნდა, ძირითადი წყარო ანტონისათვის სწორედ ის ძეგლებია, რომლებიც დომენტისა და ბესარიონის კრებულებშია მოთავსებული. ანტონის „სიტყვების“, ანუ ყოველი წმიდანისადმი მიძღვნილი ნაწარმოების მხატვრული დონე წინა პერიოდის ნაწარმოებებთან შედარებით დაბალია. ანტონი უპირატესად ენაწყლიან მსჯელობას მიმართავს და მალაღმარადოვანი სტილით კაზმავს ნაწარმოებებს.

როგორიც არ უნდა იყოს ანტონის შრომის ლიტერატურული ღირებულება, იგი მაინც ვერ ამცირებს „მარტირიკის“ ისტორიულ-კულტურულ წონასა და მნიშვნელობას ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში. ანტონის შრომამ დიდი გავლენა მოახდინა მომდევნო ხანის მწერლებზე¹²⁴. მისი შრომით თავდება ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებულის განვითარების ისტორია.

ჰაგიოგრაფიული კრებულების დახასიათება არ იქნება ამომწურავი, თუ ორიოდ სიტყვა არ ითქვა საგალობლების შესახებაც. ჰიმნოგრაფიული მასალა ჰაგიოგრაფიული კრებულების განუყოფელი და ორგანული ნაწილია. შეიძლება ამ ფაქტმაც განაპირობა ის ამბავი, რომ ქართველ წმინდანთა შესახებ დამოუკიდებელი ჰიმნოგრაფიული კრებულები არც შექმნილა.

ჰაგიოგრაფიული კრებულების განვითარების ყოველმა ახალმა ეტაპმა თავისებურად გადაწყვიტა ჰიმნოგრაფიული ელემენტის საკითხი. ონოფრემ A—160-სთვის ძირითადად ძველი მასალა გამოიყენა და მხოლოდ ერთეულ შემთხვევაში დაუმატა ახალი. დომენტიმ და ბესარიონმა თანამედროვეთა პოეტური შემოქმედება უფრო ფართოდ შეიტანეს თავიანთ კრებულებში, რადგანაც ამის შესაძლებლობას თვით კრებულების შედგენილობა იძლეოდა. რა თქმა უნდა, არც დომენტის და არც ბესარიონის არ უთქვამთ

¹²⁴ ანტონის „მარტირიკაზე“ დაყრდნობით „კალმასობაში“ გარკვეული ნაწილი დაეთმო ქართულ წმინდანთა მოღვაწეობას. იოანე ბატონიშვილის შრომა არ შეიძლება აგიოგრაფიული კრებულის ახალ რედაქციად მივიჩნიოთ.

უარი ძველ მასალაზე, პირიქით, ძირითადი პლასტი მათი კრებულების საგალობლებისა სწორედ ძველი მასალაა და ისინი ეყრდნობიან ონოფრე მაჭუტაძის კრებულს. ნათქვამის დასადასტურებლად მიეუთითებთ ერთ მაგალითზე: დავით გარეჯელის საგალობლები წარმოდგენილია A—160-შიც და A—130-შიც¹²⁵. ამ უკანასკნელს პირველთან შედარებით აკლია ფურცლები და ამიტომ მთელი მასალის შედარების შესაძლებლობა არ არის. ის რაც არის A—130 (უფრო სწორად, მისი დედანი), შეიძლება ითქვას, ზუსტად მიყვება A—160 (როგორც მასალის დალაგება-თანმიმდევრობაში, ისე ზოგიერთ წერილში მინიწებაშიც კი)¹²⁶ A—130-ში გადმოვიდა A—160-თვის სპეციალურად შექმნილი საგალობელი დავით გარეჯელზე, რომელიც ჩვენ ზემოთ ვახსენეთ.

დომენტის ქართველ წმინდანთა საგალობლების 'მეგროვება' შემდეგშიც არ შეუწყვეტია. აუცილებლად აღსანიშნავია მისი საქმიანობა ექსორიობაში. 1724 წელს დომენტი კათალიკოსი გაძევებულ იქნა თურქეთში, სადაც მან 15-მდე წელი გაატარა. დომენტი ექსორიობაშიც აგრძელებს საქართველოში დაწყებულ საქმეს, იგი აგროვებს ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიულ მასალებს, რაც კარგად ჩანს ხელნაწერ A—176-ში.

A—176 ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული კრებულია, რომელიც 1743 წელსაა გადაწერილი. ამავე კრებულში ჩართულია ილარიონ ქართველის და იოანე-ექვთიმეს საგალობლები. ეს უკანასკნელი პატარა ფორმატის ქალაღზეა დაწერილი და შემდეგ ჩაწებებული სათანადო ტექნიკური გაფორმებით. სამართლიანად ვარაუდობს ელ. მეტრეველი, რომ ეს საგალობლები თვით დომენტის ხელითაა გადაწერილი. დომენტის გადმოუღია ზოსიმეს მიერ დაწერილი ჰიმნები¹²⁷.

დომენტის თავისი სამუშაო შეუსრულებია 1734—36 წლებში, როგორც ანდერძიდან ჩანს. „ეჰა, ღმერთშემოსილო მამაო ილარიონ, შემინჯალე მე ფრიად უღირსი კათალიკოზ-პატრიაქი ლევანის ძე დომენტი, რომელმან მრავლითა ძიებითა და სურვილითა პოვნად ღირს ვიქმენ წმიდასა ამის იამბიკოსა შენისასა. მეოხ მექმენ ღღესა მას ღიდსა განკითხვისასა, ამინ. დაიწერა საბერძ-

¹²⁵ A—160-ში გვ. 431—524; A—130-ში 17r—31r.

¹²⁶ თვით ტექსტებში აქა-იქ არის სხვაობა.

¹²⁷ ამ საკითხზე დაწერილებით იხილე ელ. მეტრეველი, ქართული აგიოგრაფიული კრებული და მისი შემდგენელი, გვ. 419—420.

ნეთს, ბოხჩაადს, რომელ არს სახელ ტენედო, ქრისტეს აქეთ ჩლღვ (1736 წ.)“.

ბესარიონის კრებულში ჰიმნოგრაფიული ნაწილი ძირითადად A—130-დან არის აღებული, მაგრამ მასთან შედარებით მაინც უფრო გაზრდილია, რადგანაც თვით კრებულის შედგენილობა და მოცულობაც გაიზარდა. ძველი საგალობლების გვერდით S—3269-ში კარბადაა ახალიც, კრებულისათვის სპეციალურად დაწერილი.

ანტონ კათალიკოსი „მარტირიაში“ სხვაგვარად მიუდგა საგალობლების საკითხს. მან ეს უკანასკნელი საერთოდ მოხსნა და შეიტანა ახალი, მეტწილად სთითოსტროფიანი იამბიკოები, რომლებსაც ჰიმნოგრაფიული კანონებისაგან განსხვავებით უკვე აღარა აქვთ ლიტურგიკული დანიშნულება, ქანტონთან იამბიკოები მხოლოდ ლიტერატურული ფაქტია.

უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ იამბიკოს გამოყენების პირველი ცდა (მთელი კანონის გვერდით) ჯერ კიდევ დომენტის კრებულში გვხვდება. ლუარსაბ მეფის სვინაქსარულ ცხოვრებას წინ უძღვის ბესარიონ ორბელიშვილის იამბიკო:

„სტრატოტებთა ზეცათა ელევთერებ,
მოთმინებითა მოამე იყოფებოდენ,
ქუშნათა ზენა განასწავლებს სავენათა
ყოფადთა მცნობი ბრძენი და ახოვანი,
მეფე ლუარსაბ, დღეს იდიდებოდენ“¹²³.

დომენტის კრებულის ამ ტენდენციამ ბესარიონის კრებულში ვერ პოვა სათანადო განვითარება, სამაგიეროდ ანტონის „მარტირიაში“ იამბიკოები ერთადერთი ჰიმნოგრაფიული ელემენტია.

როგორც ამ მიმოხილვიდან ჩანს, გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში ჰაგიოგრაფიული კრებულების შედგენა და მასთან დაკავშირებული შემოქმედებითი საქმიანობა ძირითადი და წამყვანი იყო. მაგრამ ამავე დროს გარეჯის უდაბნოში მოღვაწეობდა პლეადა მწერლებისა, რომელთა შემოქმედება ჰაგიოგრაფიული კრებულების აგების პრინციპებით არ იყო გაპირობებული, მაგრამ მათ თავისი საქმიანობით გარკვეული წვლილი შეჰქონდათ XVIII საუკუნის ქართული ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული მწერლობის განვითარებაში. ესენია გრიგოლ ვახვახიშვილი-დოდორქელი, ნიკო-

¹²³ A—130, 136r.

ლოზ მაღალაშვილი, გაბრიელ მცირე, ექვთიმე მკედელაშვილი და სხვ.

გ რ ი გ ო ლ ვ ა ხ ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი

დოდოს მონასტერში მოღვაწეობდა კახეთის სამეფოს ბაზიკოთუხუცესის ძე, გრიგოლ ვახვახიშვილი, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია გრიგოლ დოდორქელის სახელით.

ანტონ კათალიკოსი თავის „წყობილსიტყვაობაში“ სპეციალურ პარაგრაფს უძღვნის გრიგოლ დოდორქელს:

„გრიგორისთა ვარ წერილ-შესწავებული,
ამან სიბრძნისა ქუემდებარემან კაცმან
ისტორიკოსა ჰეთევან დიდისათჳს,
რამეთუ ღუაწლნი მოუთხრა მისნი
ვრცელ და წესიერ, ბრწყინვალედ, არა ბნელად¹²⁹.

ანტონის ეს ცნობა ძირითადად შემდეგში გაიმეორეს იოანე და თეიმურაზ ბატონიშვილებმა¹³⁰ და სხვ.

პლატონ იოსელიანის ცნობით, გრიგოლ დოდორქელი XVII საუკუნის პირველ ოცეულში მოღვაწეობდა¹³¹. ეს ცნობა უკრიტიკოდ გაიზიარა ზ. კიკინაძემ და თავის მხრივ წყაროს დაუსახელებლად დაუბატა: „ზოგიერთნი მოგვითხრობენ, რომ გიორგი ვახვახის ძე ლეკებმა დაკუწეს დოდორქელის მონასტერშიო“¹³².

მასალები არ ამართლებს პლ. იოსელიანისა და მასზე დამყარებულ მკვლევართა კონცეპციას, რომ გრიგოლი XVII საუკ. 20—30-იან წლებში მოღვაწეობდა.

ანტონის მითითებით გრიგოლ დოდორქელი ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილის თანამედროვეა. მათ გარკვეული სამუშაო ჩაუტარებიათ ერთად. „თთუენის“ წინასიტყვაობაში ანტონ კათალიკოსი წერს: „ახალი იყო განწესება დღესა იზ (17) იანუარისა თთჳსსა ანტონი მარტომყოფელისა, ვითარმედ ნიკოლას ჩერქეზმან რუსთუელმან და გიორგი ხუცეს-მონაზონმა დოდორქელმან განაწე-

¹²⁹ ანტონ პირველი, წყობილსიტყვაობა, პლ. იოსელიანის გამოცემა, 1853, § 787.

¹³⁰ თეიმურაზ ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, 1833, პარიზი, გვ. 18; იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, 1948 გვ. 181.

¹³¹ წყობილ-სიტყვაობა, § 787, სქოლიო.

¹³² ზ. კიკინაძე, ქართული მწერლობა და ქართველი მწერლები მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში, 1888, გვ. 14.

სა...¹³³ ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილი კი მოღვაწეობდა XVII საუკუნის გასულსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში. ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილი, სავარაუდებელია, ახლო ურთიერთობაში იყო გრიგოლთან, რადგანაც ნიკოლოზი ერთხანს გარეჯის უდაბნოს ნათლისმცემლის მონასტერში მოღვაწეობდა, როგორც ეს ერთი ხელნაწერის (Q—430, დავითნი) ანდერძიდან ჩანს. ხელნაწერი 1704 წელს გადაუწერია ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილს: „... მე ცოდვილი მონა მსახურებისა ღმრთისა ჩერქეზის ძე, პაპის, მამეულად აგარიანი, ხოლო აწ ღმრთის მოყუარისა მამა-დედისა შვილი, დიაკონ-მონაზონი ნიკოლოზ ჯსენებით მყავთ ლოცვათა შინა თქუენთა... დაიწერა უდაბნოს მრავალშთას ნათლისმცემლისასა, წინამძღვრობასა მამისა ხარიტონისასა. განსრულდა დღესა ოცდახუთსა, ქქნს ტუბ (1704).¹³⁴“. საბუთის ჩვენებით, გრიგოლ დოდორქელისა და ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილის მოღვაწეობის პერიოდები ემთხვევა ერთმანეთს. მართლაც, გრიგოლის სახელი გარეჯის მონასტრის სიგელ-გუჯრებში იხსენიება 1704 — 1711 წლებში. მაგალითისათვის წიგნდებოდა რამდენიმე ნიმუში შოგვეტანა: Ad—337-ში ეკითხულობთ: „გარეჯისასა საფლავზედა წმინდისა დოდოსასა მდგომარეთა ჯელაპყრობით მლოცველთა თქვენთა წინამძღვარმან ზაქარიაჲ, მღუდელ-მონაზონმან გრიგოლ და ეპიფანემ...“¹³⁵ გრიგოლი დოკუმენტებში ყოველთვის დასახელებულია დოდოს მონასტრის კრებულში. სხვაგვარი ცნობა მის შესახებ დაცული არაა. ცნობილი არაა გრიგოლ დოდორქელის გარდაცვალების ზუსტი თარიღი. დაახლოებით იგი უნდა გარდაცვლილიყო XVIII ს. პირველი ოცეულის შემდგომ.

გრიგოლი აქტიური წევრი ყოფილა დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლისა. ეს ჩანს იქიდან, რომ მაშინ, როდესაც გარეჯაში მოღვაწეობდა ბესარიონ ორბელიშვილი, საბა ორბელიანი და სხვ., მისთვის დაუფალებიან ქეთევან დედოფლის ცხოვრებისა და წამების აღწერა. გრიგოლ დოდორქელი ამას თვითვე წერს: „მაიწულეს მე კაცთა ვიეთმე ღმრთის მოყუარეთა აღწერად საქმი-

¹³³ კ. ქეკელიძე, ანტონ კათალიკოზის სალიტერატურო მოღვაწეობიდან, ეტიუდები. ტ. IV, გვ. 182; შდრ. ტრ. რუხაძე, ახლად აღმოჩენილი „ცხოვრება...“, გვ. 233.

¹³⁴ Q—430, 246r—247v ხელნაწერთა აღწერილობა, მუხეუმის ხელნაწერთა ახალი (Q) კოლექცია. ტ. I, გვ. 431—432.

¹³⁵ თ. ჟორდანიძე, ქართლ-კახეთის..., გვ. 39—41. დაწვრილებით შდრ. ტრ. რუხაძის დასახელებული წყარო.

სა ამის, რათა არა დავიწყებასა მიცემულიყო ცხოვრება ესე ყოვლად-სანატრელისა“.

ანტონ კათალიკოსი ქეთევან დედოფლისადმი მიძღვნილ სიტყვაში („მარტირიკა“) წერს: „ამისნი უკუშ ისტორიანი ეპგონებ ვითარმედ პირველად აღწერა ვინმე თანამედროემან წმინდისამან და თუთ კეთილ-მსახურჰან ძემან მისჰან მეფემან თეიმურაზ პირველმან შაირსიტყუაობით და მესამემან არჩილ იმერთა მეფემან, მამის ბიძაჰან ჩემჰან მოიქსენნა ძაირსიტყუაობითა შინა თეიმურაზ პირველისა საქმეთა ისტორიასათა; კუალად გრიგორი ხუცესმონაზონმან გარეჰსჯას ღირსის დოდოს მონასტრისამან“¹³⁶.

გრიგოლ დოდორქელის თხზულებას მიაკვლია და სათანადო ფილოლოგიური გამოკვლევის დართვით იგი სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი გახდა ტრიფონ რუხაძემ¹³⁷.

XVII საუკუნის დასაწყისში სპარსეთი გარკვეული სიფრთხილით, მაგრამ ენერგიულად ემზადებოდა კახეთის ხელში ჩასაგდებად. უპირველეს ყოვლისა, მან გამოიყენა ქართველთა უფლისწული კონსტანტინე, რომელიც ჩვენს ისტორიაში მამია და ძმის მკვლელის სახელით შევიდა. შემდეგში კი შაჰი აქტიურ მოქმედებაზე გადავიდა, ააოხრა კახეთი, ტყვედ ჩაიგდო ქეთევანი და სამეფო ოჯახის წარმომადგენლები. ქეთევანი 1624 წელს იოწამეობრივი სიკვდილით დასაჯეს შირაზს.

საქართველოს ისტორიის ეს მეტად ამაღელვებელი ეპიზოდი აიღო ფონად გრიგოლმა და მთელი სიცხადითა და ობიექტურობით გააშუქა იგი.

ავტორი ქეთევანს გვიხატავს როგორც უდიდეს მამულიშვილსა და თავდადებულ დედოფალს, რომელმაც საკუთარი ნებით შესწირა თავი ქვეყნის კეთილდღეობას. „შვილო ჩემო, მიმართავს ქეთევანი თეიმურაზს, სასურველო და ნათელო თუალთა ჩემთაო, მრავალჯერ მიჰსნია ქუეყანაჲ ესე კახეთისაჲ დედობრივითა უძლურებითა ჩემითა. უკუეთუ წარვიდე მეცა, არა ინებებს მეფე იგი უსჯულოჲ მშვიდობის ყოფად ჩუენდა, რამეთუ არს იგი მოუძღოვრებელ“.

ქეთევანი დაატყვევეს და რჯულის გამოცვლა მოსთხოვეს, რაზედაც მან მტკიცე უარი განაცხადა. გამძვინვარებულმა შაჰმა

¹³⁶ Q—78, 24r—v.

¹³⁷ ტრ. რუხაძე, ახლად აღმოჩენილი „ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა“, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. V, 1949, გვ. 229—267. ამ გამოცემიდან ვიმოწმებთ სათანადო ადგილებს.

ქეთევანის დასჯა ბრძანა; გრიგოლ დოდორქელი მუქ ფერებში ხატავს დასჯის ამაზრუნენ სურათს: „და მყის დაასხნეს ჯელნი იგი ბილწნი მტარვალთა, განაშიშვლეს წმიდაჲ იგი და პატიოსანი ბრწყინვალე გუამი მისი, და განურთხნეს ჯელნი მისნი და განბასრეს იგი, მოიხუნეს მარწუხნი და განაჯურენეს და დახლიჩნეს ძუძუნი სანატრელისანი. ეგო იგი, ვითარცა კლდე შეურყევლად. მერმე მკლავნი დაგლიჯნეს, ხოლო იგი იტყოდა: „ჟუფალო იესო ქრისტე, მსწრაფლ განიყვანე სული ჩემი!“ და ნაკურცხალი აღგზებული დააყარეს სისხლ მწთოლვარეთა მათ ჯორცთა მისთა. მერმე მოიღეს ქუაბი განჯურებული და დაარქუეს წმიდასა თავსა მისსა“ (გვ. 265). ქეთევანის ამტანობითა და მოთმინებით, ავტორის სიტყვით, „განკვრდეს მტარვალნი იგი“.

გრიგოლის შრომა პირობითად შეიძლება სამ ნაწილად გაიყოს. პირველი—კოსტანტინეს ამბავი, მეორე—ლუარსაბ მეფის ამბავი და მესამე—თვით ქეთევანის მოწამებრივი სიკვდილი. ეს სამივე ნაწილი შინაგანი ლოგიკური ხაზით არის გაერთიანებული და შერწყმული.

ავტორს პირველი კორი ნაწილი სჭირდება მხოლოდ ქეთევანის სახის გამოკვეთისათვის. იმისათვის, რომ წარმოაჩინოს ქეთევანის ძლიერი ნება და ხელმწიფური ბუნება. გრიგოლი თვით წერს: კოსტანტინეს ქშესახებ თხრობა „არ ეგებოდა, ვინაჲთგან ცხორებაჲ და წამებაჲ აღესწერეთ დედოფლისაჲ, რათამცა ესევეთარი უსჯულოჲ კაცი მემოვიხუენ და ამის მიერ განვაგრძენ სიტყუანი ჩემნი და მათსა ცხორებასა მკირედ ჟამ-დრო ვეც, არამედ რავდენცა მრავლის ვმეტყუელებდეთ უსჯულოჲსა ამისთჳს, ეგრეთცა უმეტესად იდიდოს სახელი მოწამისა ამის“.

გრიგოლ დოდორქელი მეტად ნიჭიერ შემოქმედად წარმოგვიდგება. იგი ყოფილა დიდი გემოვნების მწერალი და მეტად განსწავლული ისტორიკოსი. „ქეთევანის წამება“ ისტორიული სინამდვილის გადმოკემის თვალსაზრისით განსაკუთრებით იპყრობს ყურადღებას. სწორედ ამან განაპირობა ის ამბავი, რომ გრიგოლ დოდორქელის შრომას უდიდესი გავლენა მოუხდენია მომდევნო ხანის მწერლებზე.

„ქეთევან დედოფლას წამება“ როგორც ისტორიულ-ლიტერატურული წყარო გამოუყენებია. როგორც ტრ. რუხაძემ გაარკვია, ე. წ. „პარიზის ქრონიკის“ ავტორს, ბერი ეგნატაშვილს, ვახუშტი ბატონიშვილს, ანტონ კათალიკოსს, და, დავუმატებთ ჩვენ, ბესარიონ ორბელიშვილს და სხვ.

„პარიზის ქრონიკაში“ მოთხრობილია, რომ კონსტანტინე მაზის მკვლელმა „მის მიერ მოკლულნი აჰქიდა აქლემს და გაგზავნა ალავერდს და ალასრულეს მცირე რაჲმე წესი დაფლვისა“.

ეს ეპიზოდი პირდაპირ ამოღებულია გრიგოლ დოდორქელის შრომიდან, სადაც ვკითხულობთ: „და მკვდარნი ესე, მის მიერ მოკლულნი, აღკიდა აქლემსა ზედა თჳსსა და წარგზავნა ალავერდს, სასაფლაოსა მათსა, და დამარხეს, ვითარცა ჯერ იყო, და ალასრულეს მცირე რაჲმე წესი დაფლვისაჲ“¹²⁸.

გრიგოლ დოდორქელის შრომით უსარგებლია ბერი ეგნატაშვილს თავისი „ახალი ქართლის ცხოვრების“ შედგენისათვის, ტრ. რუხაძის დაკვირვებით, ირკვევა, რომ დავით კახთა მეფისა და ქეთევან დედოფლის ამბებიდან მოკიდებული, ვიდრე შაჰ აბაზის სიკვდილამდე „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორი გრიგოლ დოდორქელის მონათხრობით სარგებლობდა. ბერი ეგნატაშვილი მოკლედ გადმოგვცემს იმას, რაც, როგორც თვით ამბობს, „ქეთევანის მეტაფრასში“ ვრცლადაა მოთხრობილი“¹²⁹.

გრიგოლ დოდორქელის შრომით სარგებლობდა ეახუშტი ბატონიშვილი, ანტონ კათალიკოსი, ბესარიონ კათალიკოსი.

ეახუშტის ამოულია რამდენიმე ეპიზოდი გრიგოლის შრომიდან¹³⁰, ხოლო ანტონს კი გრიგოლის შრომის მიხედვით დაუწერია ახალი შრომა¹³¹.

ბესარიონ კათალიკოსი გრიგოლის შრომიდან იყენებს მხოლოდ იმ ადგილებს, რომლებიც ლუარსაბ მეფეს შეეხება. ბესარიონს თითქმის უცვლელად მოაქვს ადგილები გრიგოლის შრომიდან.

გრიგოლის ფხუვლება, რომელშიც საგულისხმო ისტორიული ფაქტია გადმოცემული, ღარიბია ქრონოლოგიით, მასში არ არის არც ერთი თარიღი. მიუხედავად ამისა, გრიგოლის შრომა მეტად საყურადღებო ლიტერატურულ-ისტორიული ხასიათის თხზულებებია.

¹²⁸ დაწვრილებით იხ. ტრ. რუხაძის დასახ. ნაშრომი, გვ. 238—241.

¹²⁹ იქვე, გვ. 241.

¹³⁰ იქვე, გვ. 242—246.

¹³¹ ქეთევანის წამება დაუწერია თეიმურაზ ბაგრატიონსაც, რომელიც კარაბად დასესხებია გრიგოლის თხზულებას, იხ. H—1288 და B—193. ამ თხზულებაში თეიმურაზს გამოყენებული აქვს ბესარიონის ლუარსაბის წამებაც და ანტონის „მარტირიკაც“.

გრიგოლ დოდორქელის თხზულების დაწერის თარიღი ზუსტად ვერ ირკვევა. ტრიფონ რუხაძის აზრით, თხზულება დაწერილია 1703—1713 წლებში¹¹².

გრიგოლ ვახეასიშვილს თავისი კალამი უცდია ჰინოგრაფიაშიც. მას თხზულებისათვის წარუძმდვარებია საგალობლები, რომლებიც ფართოდ გავრცელდა და ერთ-ერთ ნაწილად შევიდა როგორც ჰაგიოგრაფიულ კრებულებში, ისე მოგვიანო ხანის სადღესასწაულოებში. გრიგოლის აეტორობას მიანიშნებს ხელნაწერის კიდევებზე გაკეთებული მინაწერები და სათაურში დაცული მითითება. S—3269-ზე მიწერილია: „თქმული გრიგოლისი“, „თქმული მისივე“; საგალობლის აკროსტიხში იკითხება; „რომელთა თავნი იტყვან: მიმრთმელსა ძღუშნთასა ცოდვილი გრიგოლი ვგალობ გლობასა ამას“.

გრიგოლის სახელით შემონახულია ორი საგალობელი. პირველ ზიგში, უნდა გაირკვეს მათი ურთიერთ მიმართების საკითხი, რისთვისაც დავიმოწმებთ თითო მუხლს ორივე საგალობლიდან.

I საგალობელი

„სადმართოასა შურისათჳს დაიპირნეს წმიდანი გორკნი შენნი, წმიდაო, და ცეცხლსა აღსა, ვითარცა რა ვარდსა სურნელსა, შეიწყნარებდი და სიხარულითა ესრეთ ღაღადებდი და იტყოდ: კურთხეულ ხარ შენ უფალო!“

მძლავრისა იგი სილალე არად შერაცხენ შენ, წმიდაო, და დაუტევენ ყოველნივე სოფლისა ამის საშუშბელნი და ერთი ღმერთი მხოლო შეიწყნარე, და ესრეთ იტყოდ: კურთხეულ ხარ შენ უფალო!

გიხაროდენ ქალწულო ზუგმთაესო, სერაბინთ და ქერაბინ-

II საგალობელი

„გალობაჲ ესე ჩუშნი შეიწირე აწ და გვთხოვე ქრისტესგან აურაცხელთა ბრალთა ჩუშნთა შენდობაჲ, ღუაწლისა მძლეო, დედოფალო ქეთევან, და ესრეთ გღაღადებდ: ღმრთივ ბრწყინვალედ, ღმერთო ჩუშნო, კურთხეულ ხარ შენ!“

აღძრვა ვნებათა და ჭირთა და ურვათა და განსაცდელთა ძნელთა და ეშმაკისა და საბრკეთა კუშებათა უვნებელად კსნა ჩუშნი ითხოვე, მკნეო, რომელი ესე თაყუანის გცემთ შენ, და ძრწოლით ვადიდებთ სახელსა შენსა.

ღმობიერებაჲ არა გაჩუშნეს ბილწთა, ოდეს ცეცხლითა გწვდეს

¹¹² ტრ. რუხაძე, დასაა. ნაშრომი, გვ. 256.

თაო, რომელნი გიცნობთ შენ დედაო ქრისტეს ღმრთისა ჩუშნისა. დაგვცვენ ქებით მგალობელნი შენნი მონისა შენისა და მოწამისა ქეთევანის მეოხებითა, რათა გალობით გაკურთხევდეთ შენ“ (A—130, 112v—113r; S—3269, 170r).

და დასჭირდეს უწყალოდ ჳორცთა შენთა, ხოლო შენ სამთა მათ ყრმათაებრ ღალადებდი და იტყოდი ჳმით ბრწყინვალითა: ღმერთო, ჩუშნო კურთხეულ ხარ შენ.

ორთავე შინა ცხოვრებათა შენ გიცით, ქალწულო ღმრთისმშობელო, დედაო მკსნელისა ჩუშნისაო, რამეთუ იჳმენ სასოებაჲ ჳსნისა ჩუშნისა და ჳელის ამჳყრობელ ჳირთა შინა ღელვათა და განსაცდელთაგან“ (A—130, 110v).

როგორც აქედან ჩანს, პირველი საგალობელი სამი ტროპაირისაგან, ხოლო მეორე ოთხი ტროპაირისაგან შედგება. საგრძნობლად განსხვავებულია საგალობლების შინაგანი დინამიკა და რიტმი, არქიტექტონიკა და პოეტური ფაქტურა. ამიტომ, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს მართალი ტრ. რუხაძის მოსაზრება, რომ თითქოს ეს საგალობლები ერთი აკოლოთიის ორი ნაწილი იყოს¹¹³.

ყველაფრიდან ჩანს, რომ საგალობლები ერთი მეორეზე დამოკიდებულნი არ არიან. ორივენი თავისთავადი, დამოუკიდებელი ჳიმნებია, რომელთაგან ერთი განკუთვნილია „ღამისთევად“, ხოლო მეორე „შუალამისად“. მეორე საგალობელი იმითაც განსხვავდება პირველისაგან, რომ მასში ჩართულია ქეთევანის სვინაქსარული ცხოვრება.

საგალობლები დიდი პატრიოტული შეზარტებითაა დაწერილი. ავტორი დიდების შარავენდელით მოსავეს ქეთევანს და მისი მოწამებრივი სიკვდილი ეროვნული მნიშვნელობის სიმაღლემდე აყავს. „ხარ, შენ, სასოებაჲ ყოველთა ქართველთა და კახთა სრულიად ერისა, და შენდა მომართ დიდებასა შესწირვენ. მჳტურვალე შემწე გვეჳმენ ჩუშნ ქირთა შინა, რათა განვერნეთ ბრძოლათა მტრისათა, რომელთა ესე ნებავეს წარწყმედა ჩუშნი...“.

ჳიმნებში ფაქტობრივი მასალა ნაკლებადაა წარმოდგენილი, მაგრამ რეალიები ქეთევანის მოღვაწეობიდან, მართალია, ზოგად ფრაზებში, მაგრამ რამდენადმე მაინც წარმოჩენილია. „განძლიერდი ჯუარითა და სპარსთა ძლიერებაჲ შემუსრე და საკჳრველად

¹¹³ ლიტერატურული ძიებანი, ტ. V, გვ. 236.

განვლელ ასპარეზი ზოლუაწებისა“, „და დაუყვენ პირნი მათნი“, „და ნზეებრ განბრწყინდი სპარსთა შორის ზომღებელი სასტიკებათა და წყალობათა მრავალთა და სიხარულით“ შენწყნარებელი იხარებს ეკლესია ღმრთისა... სისხლთა შენთა ვეწამულ კმნილი“.

გრიგოლ ვახვახიშვილის ჰიმნებს ზოქალაქობრივი უფლება მოუპოვებიათ. ძველ საქართველოში ისინი ძალზე გავრცელებულა და თითქმის ყოველთვის ერთვოდნენ გრიგოლის ჰაგიოგრაფიულ შრომას.

ჰიმნებთან დაკავშირებით დასასრულს უნდა შევნიშნოთ, რომ საგალობლები დამყარებულია ჰაგიოგრაფიულ შრომაზე და რამდენადმე მოგვიანო პერიოდშია დაწერილი.

გრიგოლ ვახვახიშვილი XVII—XVIII სს. ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის თვალსაჩინო ფიგურაა, რომელსაც დიდი გავლენა მოუხდენია მომდევნო ხანის ქართულ სასულიერო და საისტორიო მწერლობაზე¹⁴⁴.

ნიკოლოზ მაღალაშვილი

მ. საბინინს „საქართველოს სამოთხეში“ გამოქვეყნებული აქვს „შესხმა და ცხოვრება ახლად ჯოწამედ განოჩენილისა შიოსი და ხუთთა მონაზონთა, რომელნი დატოცნეს დავით გარეჯას ლეკთა უღთთა, თქმული ნიკოლოზ მაღალაშვილისაგან, მეფობასა ერეკლესასა და კათალიკოზობასა იოანესასა“.

ტექსტი გამოქვეყნებულია შეცდომებით¹⁴⁵, ამიტომ მისი ხელახალი გამოცემა გადაუდებელი საქმეა.

თხზულება მეტად საინტერესოა როგორც ფაქტობრივი მონაცემებით, ისე ლიტერატურული ღირსებით.

შრომის ავტორი თვით სათაურშია მითითებული: „თქმული ნიკოლოზ მაღალაშვილისაგან“¹⁴⁶.

¹⁴⁴ ამ გავლენის შესახებ დაწვრილებით იხ. ტ. რ. რუხაძის წერილი „ახლად აღმოჩენილი „ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა“, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. V.

ანტონ კათალიკოსის „წყობილსიტყვაობისა“ (გვ. 276) და იოანე ბატონისშვილის „კალმასობის“ (ტ. II, გვ. 182) მიხედვით, კახთა მფობის მწიგნობართუხუცესს და მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის ხუცესმონაზონს კოზმას გაუღმესავეს „ქეთევანიანი“. სამწუხაროდ ვერც ამ კონმას შესახებ და ვერც პოემის შესახებ მასალის უქონლობის გამო ვერაფერს ვიტყვით.

¹⁴⁵ შეცდომის მიზეზი მ. საბინინს იქვე აქვს დასახლებული.

¹⁴⁶ ნ. მაღალაშვილის პირველად პატარა წერილი უძღვნა ტ. რ. რუხაძემ, გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, № 34 (179), 12.9. 1947 წ., სათაურით: „ცხოვრება-მარტვილობა შიოსი“.

ნიკოლოზ მალალაშვილის დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღის შესახებ პირდაპირი ცნობა არა გვაქვს, მაგრამ ზოგადად მაინც შეიძლება მისი ცხოვრება-მოღვაწეობის ქრონოლოგიური ჩარჩოების შეპოვარგვლა. იგი დაახლოებით ცხოვრობდა XVII საუკუნის 60—70-იანი წლებიდან XVIII საუკ. 30—40-იანი წლების დამდეგამდე.

ნიკოლოზი ეკუთვნოდა საქართველოში კარგად ცნობილ დიდი კულტურული ტრადიციების მქონე მალალაშვილთა გვარს. მათ მცხეთის კათედრალთან რამდენიმე საპატრიო სახელო ეკავათ (ქადაგი, სახლათუხუცესი და მდივანმწიგნობარი). ნიკოლოზის მამას, პაპუას, (დედა ელენე) სახლათუხუცესის თანავადება ეჭირა და იგი წლების განმავლობაში ტრიალებდა საქართველოს კათალიკოსის კარზე. ამავე დროს, იგი ენერგიულად მონაწილეობდა ქვეყნის კულტურულ საქმიანობაში. მისი მოღვაწეობიდან აღსანიშნავია სააღმშენებლო საქმიანობა, რომლის შესახებაც ვრცელ მოგვითხრობს ცენტრარქიკეში დაცული მეტად საინტერესო დოკუმენტი (ფონდი 1448, № 5038). პაპუას და ელენეს ჰყავდათ ექვსი ვაჟი: რევაზ, ნიკოლოზ, მამუკა, ადამ, ზურაბ, პაატა და ერთი ქალი ხორეშან¹⁴⁷.

ნიკოლოზ მალალაშვილი სიგელ-გუჯრებში და ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში ჩანს უკვე გარკვეული საზოგადოებრივი მდგომარეობით. იგი იბსენიება როგორც სვეტიცხოვლის ქადაგი, მღვდელ-მონაზონი ან არქიმანდრიტი. მას ჯერ კიდევ XVII საუკ. 60-იან წლებში გაუგრძელებია მამის (და საერთოდ მალალაძეთა) ტრადიცია და ჩაუტარებია მთელი რიგი სააღმშენებლო და სარესტავრაციო სამუშაოები¹⁴⁸. როგორც ვ. ბერიძის წერილიდან ირკვევა, ნიკოლოზს 1667 წელს განუახლებია და აღუდგენია მალალაანთ ეკლესია, შეუმკია და მოუხატვინებია კიდევ იგი. დის საფლავზე სასხორში აუგია პატარა მოცულობის ეკლესია¹⁴⁹, განუახლებია ნიაბის ეკლესია და სხვ.

¹⁴⁷ მალალაშვილთა გვარის გენეალოგია და საქართველოს ისტორიაში მათი დამაბნელების შესახებ იხ. ანა ბაქრაძის ჯერ გამოუქვეყნებელი ნაშრომი: XVI—XVIII სს. საკათალიკოსო და სათავადო მდივან-მწიგნობართა ქრონოლოგიური რიგი.

¹⁴⁸ ვ. ბერიძე, წინარეხელ მალალაძეთა მშენებლობა მე-17—18 საუკუნეებში, საქ. მუხ. მოამბე, ტ. XIV-B, გვ. 199.

¹⁴⁹ ვ. ბერიძე, წინარეხი—გომისჯვარი, სასხორი, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 4, № 6, 1943, გვ. 609—610.

XVII საუკ. 80—90-იანი წლების დოკუმენტების მიხედვით ნიკოლოზი ჩაბმულია ქვეყნის ეკონომიურ და საეკლესიო ცხოვრებაში. მისი სახელი გვხვდება 1682, 1684, 1690, 1694, 1697 წლების საბუთებში¹⁵⁰. XVIII საუკ. დამდეგს 1702 წელს ნ. მაღალაშვილი მონაწილეობს საეკლესიო კრების მუშაობაში, კრების დადგენილების დაძაბვით გამოწვეულა შორის მოხსენებულია „მაღალაშვილ არქიმანდრიტი ნიკოლოზი...“¹⁵¹

ნიკოლოზი ცოცხალი ჩანს 1735 წელსაც, როგორც ეს დასტურდება A—59 მინაწერიდან: „ყოელისა საქართველოსა მაკურთხეველმან კათალიკოზ პატრიარქმან ბატონმა ბესარიონ, გიბოძეთ ეს პატიოსანი ღლისპირი-თენი სრული, შენ მაღალაშვილ ნიკოლოზ, სულთა ჩუშნთა შესანდობლად. თვეა იანვარსა გ, ქკს ოკტ (1735 წ.)“.

საფიქრებელია, რომ ბესარიონ ორბელიშვილსა და ნიკოლოზ მაღალაშვილს შორის ასეთი გულითადობის საფუძველი სწორედ ამ უკანასკნელის გარეგანებაში მოღვაწეობის დროს გაჩნდა.

ნიკოლოზი მწიგნობრობითაც ყოფილა გატაცებული. იგი თვითაც წერდა (H—204) და სხვასაც აწერებდა ხელნაწერებს (A—37, 763) და შემდეგ სწირავდა ეკლესია-მონასტრებს. უპირატესად კი მცხეთას და საკუთარი კარის ეკლესიას, როგორც ეს ჩანს ლენინგრადში დაცული ხელნაწერის ანდერძიდან: „მე ცოდვილმან და ყოველთა მცოდველთა უმეტეს შეკოდებულმან მაღალაშვილმან, სვეტიცხოვლის ქადაგ არქიმანდრიტმან, სახლისხუცის პაპუასა და ელენეს შვილმან და მათმან ჰიონახულმან ნიკოლოზ შემოგწირე თქვენ—ჩვენსა საფლავ-სამარხსა კავთისქვეს ბეთლემისა მღვთის მშობლის ტაძარსა და საყდარსა პატიოსანს წმიდა და პატიოსანი წიგნი ესე, სრული და უნაკლულო ზატიკი ესე...“¹⁵²

ნიკოლოზ მაღალაშვილი როგორც სვეტიცხოვლის ქადაგ-არქიმანდრიტი, ძირითადად, მცხეთაში მოღვაწეობდა, მაგრამ იგი ერთ ხანს, დაახლოებით 1697—1702 წლებში, დავით გარეჯაშიც ყოფილა, და აქტიური მონაწილეობა მიუღია ამ სავანის ლიტერატურული სკოლის საქმიანობაში (ჩვენი ფიქრით ნ. მაღალაშვილის

¹⁵⁰ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I. 1940, გვ. 73, 74, 88, 99—101.

¹⁵¹ თ. ქორდანიძე, ქართლ-კახეთის... გვ. 13—15.

¹⁵² ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკა, ის ხელნაწერი გრენის კოლექცია № 5 18. შდრ. მ. ქავთაია, „მაცნე“, 1965. № 1, გვ. 249—256.

გარეჯაში მოღვაწეობა 1697—1702 წლებს უნდა მივაკუთვნოთ). ამას ადასტურებს თვით ის ფაქტი, რომ ნიკოლოზს მიანდევს თხზულების დაწერა.

როდისაა დაწერილი თხზულება? ეს საკითხი სპეციალურად არავის გაურკვევია. გაკვრით შეეხო ამ ხაჯითხს აკად. გ. ჩუბინაშვილი და ივ. ლოლაშვილი.

აკად. გ. ჩუბინაშვილს აღნიშნული თხზულება 1700 წლის ზახლობელ პერიოდში დაწერილად მიაჩნია¹⁵³. ივ. ლოლაშვილი უფრო აფართოებს ძეგლის დაწერის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს. მისი სიტყვით, „დავით გარეჯის მცუდაზნოეთა ტრაგედია: უფრო ვრცლად მოგვითხრობს 1692—1700 წლებში დაწერილი აგიოგრაფიული თხზულება“¹⁵⁴. მართალია, ივ. ლოლაშვილი კატეგორიულად სხვას არაფერს ამბობს, მაგრამ იგი ზაჩეც უპირატესობას 1692 წლის ახლო პერიოდს ანიჭებს. ეს ჩანს შემდეგი კვეთექსტიდან: დათარიღების საფუძველს წარმოადგენს დავით გარეჯის მეუღდაბნოეთა ტრაგედია, რომელსაც ივ. ლოლაშვილი ათარიღებს 1691 წლით¹⁵⁵. თარიღი თითქოს აღებულია ერეკლე პირველის 1692 წლის სიგელიდან¹⁵⁶. საბუთში ვკითხულობთ: „მას ეამსა, ოდეს მოიწივნენ უღმრთონი ლეკნი საფლავსა და მონასტერსა წმიდისა დავითისასა, წმიდანი მღვდელთ-მონაზონნი და კრებულნი მოსრეს და ყოველნი სახზარნი და ქურქელნი და სიგელნი მონასტრისანი იავარ-ყოეს, ძველთაგან მამა-პაპა ჩვენთაგან და ბედნიერთა ჯელმწიფეთაგან დადებულნი“¹⁵⁷. რაიმე პირდაპირი ჩიუთება, რომ ეს ფაქტი მაინცაღამაინც 1691 წელს მომხდარა, ამონაწერში არ არის და მხოლოდ იმიტომ, რომ საბუთი 1692 წელსაა გაცემული, ამის მტკიცება შეუძლებელია. ანალოგიური გამოთქმები და ფრაზები გარეჯის უდაბნოს მოოხრებაზე ამ ხანის საბუთებში ჩვეულებრივია. მრავალთაგან დავასახელებთ ერთ ნიმუშს 1693 წელს

¹⁵³ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри, стр. 97. სხვათა შორის გ. ჩუბინაშვილი ვარაუდობს, რომ შიოს მოკლის დროს საერთოდ გარეჯაში ბერთა რიგები დიდი არ უნდა ყოფილიყო. გვ. 99.

¹⁵⁴ ივ. ლოლაშვილი, უღბან-საბას..., გვ. 33.

¹⁵⁵ იქვე.

¹⁵⁶ Ad—89, გამოცემულია ნ. ბერძენიშვილის მიერ, დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ტ. I, გვ. 372.

¹⁵⁷ ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა. იხ. დასახელებული წიგნი, გვ. 372—373.

გაცემული საბუთიდან: „მას ეამსა, ოდეს მოიწიენენ უღმრთონი ლეკნი საფლავსა და მონასტერსა წმიდისა დავითისასა, წმიდანი მღვდელთ-მონაზონნი და კრებულნი მოსრეს და ყოველნი სახმარნი და ჭურჭელნი და სიგელნი მონასტრისანი იავარ-ყვეს ძველთაგან მამა-პაპა ჩვენთაგან დადებული სიგლები“...¹⁵⁸.

როგორც ვხედავთ, 1692 და 1693 წლებში გაცემულ დოკუმენტებიდან ამოწერილი ციტატები თითქმის სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა ერთმანეთს. აქედან გამომდინარე სითარხნის განახლების წიგნში ისეთი არაფერია, რომ მონასტრის მოხრების ფაქტი მაინცდამაინც 1691 წლით დავათარილოთ. 'თუ ივ. ლოლა-შვილის პოზიციებიდან ამოვალთ, მაშინ გარეჯის ტრაგედია თამამად შეიძლება დათარიღდეს 1691, 1692, 1693 წ. და ა. შ.

ჩვენი აზრით. არსებული მასალების გათვალისწინების შემდეგ შესაძლებელია მხოლოდ ორი ვარაუდი: ა) შეძოსევა და მონასტრის მოხრება მოხდა 1691 წელზე ადრე, ბ) შეძოსევა მოხდა 1696—1700 წლებში.

პირველი ვარაუდის საფუძველია ის, რომ შიოს ცხოვრების ტექსტში ვკითხულობთ: „ჰსენა რა 'ესე ცნიად სასმენი მეფემან ერეკლემ და კათალიკოზმან იოანემ, განკარდეს, ვითარ მიიწიენეს ლეკნი აქამდისო“. იოანე დიასამიძე კათალიკოსობდა 1688—1691 და 1696—1700 წლებში¹⁵⁹. ხოლო 1691—1696 წლებში კათალიკოსად იყო ნიკოლოზ ამილახორი.

ჩვენ ვთქვით, რომ ერთადერთ მისაღებ მოსაზრებად შეიძლება ჩაითვალოს ჩვენი მეორე ვარაუდი. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ 1691 წლის მეორე ნახევარი მოდის ნიკოლოზის კათალიკოსობაზე, ტექსტში კი ნახსენებია კათალიკოსი იოანე. მეორეც, ონოფრე მაჭუტაძე წინამძღვრად დადგინებულ იქნა 1690 წ. 12 მარტს¹⁶⁰. 1690 წ. 12 მარტიდან 1691 წლის პირველ ნახევრამდე ისეთი პატარა პერიოდია, რომ ჰაგიოგრაფი ვერ იტყოდა: „მოწადედ ექმენ მეორედ აღმაშენებელსა მას მონასტრისასა წინამძღვარსა... მაჭუტაძესა... ხოლო წინამძღვარი პირველცა მეცნიერ იყო ნეტარისა შიოსი და ეთქუა მრავალჯერ: მოდი, ძმაო შიო, მონასტერსა ჩემსაო,

¹⁵⁸ Ad—69 შდრ. Ad—86. შდრ Ad—1028 იგივე თ. ეორდანიი, ქართლ-კახეთის., გვ. 69.

¹⁵⁹ ბ. ლომინაძე, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი 29, 1951, გვ. 68—69; ეს დათარიღება მიღებულია ივ. ლოლა-შვილის მიერაც. იხ. დასახელებული წიგნი, გვ. 98.

¹⁶⁰ Ad — 349; თ. ეორდანიი, ქართლ-კახეთის..., გვ. 9—10

და იქ აღვასრულოთ ჟამნი ჩვენიო. მივიდა მონასტრად და ისტუმრა კეთილად, ვითარცა აბრაჰმან კეთილ-სტუმრობითა და განუზხადა სენაკ-სამყოფი სიახლოესა და იყოფებოდეს ლოცვით და მარხვით დღე და ღამე. გამოჰდეს ჟამნი რაოდენიმე, წარვიდა წინამცდვარი ონოფრე საქმისა რასათჳსმე და შიოს შეჰვედრა მონასტერი და ძმანი იქ მყოფნი და თჳთ წარჳდა¹⁶¹, ამიტომ რადგანაც ტექსტში მოქმედ კათალიკოსად ნახსენებია იოანე, ჩვენ ვფიქრობთ, აქ იგულისხმება იოანეს ზეობის მეორე პერიოდი, ე. ი. 1696—1700 წლები. მაშასადამე, როგორც ზემოთ ვთქვით, უფრო დამაჯერებელია აქად. გ. ჩუბინაშვილის ვარაუდი — ნ. მაღალაშვილის თხზულება 1700 წლის ახლო პერიოდშია დაწერილი. რომ ეს დასკვნა სწორია, ეს შემდეგიდანაც ჩანს. ლეკთა მარბევ რაზმს მონასტრის ტერიტორიაზე შეჰქრისა და აოხრების შესაძლებლობა მიეცა თვით ბერების უყურადღებობის გამო. ჰაგიოგრაფი პირდაპირ წერს: „ქარნი არა ჰქონდეს დახშულნი, მისთჳს შემაგებარნეს მკეცნი ბოროტნი“¹⁶². გალავნის (ბქის) შშენებლობა კი, გარეჯაში ამოკვეთილი წარწერის¹⁶³ მიხედვით, დამთავრდა 1695 წელს, ე. ი. ლეკთა თავდასხმა მომხდარა 1695 წლის შემდგომ, იოანე დიასამიძის ზეობის მეორე პერიოდში. აქედან დასკვნა — თხზულება დაწერილი უნდა იყოს 1700 წლის ახლო პერიოდში.

თხზულებას ჩვენ ვიცნობთ ერთადერთი ხელნაწერით — A — 1367, რომელიც თავის დროზე ხელში უნდა ჰქონოდა ძ. საბინინს.

ხელნაწერის აღწერილობა ეკუთვნის ქრისტიანე შარაშიძეს, რომელიც მას XVIII საუკუნით ათარილებს¹⁶⁴. მართლაც, ქალალდი და პალეოგრაფიული მონაცემები ამ დათარილებას უეჭველს ხდის.

ნიკოლოზ მაღალაშვილის თხზულება შედგება ჰიმნოგრაფიული ნაწილისა და თვით „ცხოვრებისაგან“. ფაქტიურად ჰიმნო-

¹⁶¹ ეს ადგილი საქმაოდ დამახინჯებულად აქვს დაბეჭდილი მ. საბინინს.

¹⁶² საქართველოს სამოთხე, გვ. 614.

¹⁶³ წარწერა გამოკვეთებულია გ. ჩუბინაშვილის (იხ. Пещерные монастыри..., გვ. 99), ივ. ლოლაშვილის (იხ. სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, გვ. 37) და თ. ბარნაველის მიერ (იხ. კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, გვ. 47).

¹⁶⁴ საქ. სახ. მუხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 455.

გრაფიული ელემენტი, შესხმა უფრო დიდი მოცულობისაა და „ცხოვრება“ კი „სვინაქსარულის“ შთაბეჭდილებას ტოვებს.

შიო იყო შვილი კეთილშობილი ოჯახის, რომელსაც „ხეას-ტანგნი მრავალნი ჰყვანდეს: ცხენნი და ცროხანი, და ცხოვარნი...“. მშობლების — თამარისა და პაპუნას გარდაცვალების შემდეგ ძმებს შორის ჩამოვარდნილა უსიამოვნება, ერთ-ერთ მათგანს მოუკლავს მეორე. ამ სამწუხარო ფაქტს დაერთო მეორეც — შიოს გარდაცვა-ლა მეუღლე. პაგიოგრაფის სიტყვით შიო „აღივსო გულისწყრომი-თა და მწუხარებითა მრავლითა“. საკუთარი მოძღვრის რჩევის შემდეგ შიო დაეყუდა გარეჯაში, რომლის „წინამძღუარი პირველ-ცა მეცნიერ იყო ნეტარისა შიოსი“.

ერთხელ ონოფრე წინამძღვარი სამონასტრო საქმეების გამო მონასტრიდან წავიდა „და შიოს შეჰვედრა მონასტერი და ძმანი იქ მყოფნი“. სწორედ ამ პერიოდში „მოვიდეს დაწყეულნი ლეკნი, ვითარცა პირველ ლავრას ბარბაროზნი და მოკლეს ძმა შიო, მღელ-მონახონნი დავით, მწირი გაბრიელ და პავლე“.

დაბრუნებულმა ონოფრემ „ინწუნრა დიდად და შემოსნა სამკუდროთა შესამოსლითა შიო ნეტარი და ძმანი და დამარხნა სამარხოსა, სამხრით კერძო, წმიდის დავითის საფლავის ასწო-რებით“.

ასეთია მოკლე შინაარსი ამ პატარა თხზულებისა, რომელიც ზედმიწევნით ზუსტად გადმოსცემს შიოს ცხოვრების ფაქტებს და დავით გარეჯის მონასტრის მოოხრებას. აქედან გამომდინარე ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ნიკოლოზ მაღალაშვილი პირადად იცნობდა შიოს და ახლო ურთიერთობაში იყო მასთან; რომ იგი იყო მოწმე და თვითმხილველი ლეკების მათხრებელი შემოსევისა, რომელმაც შიო იმსხვერპლა.

ნიკოლოზ მაღალაშვილი მეტად ნათელ ფერებში ხატავს ონოფრე მაჭუტაძეს. თხზულების მიხედვით ონოფრე იყო გულის-ხმიერი ადამიანი, ძმათა მოყვარული და ქომაგი. მისი სიქველე და სათნოება პოპულარული ყოფილა, რაც იქიდან ჩანს, რომ მოძღვა-რი შიოს ურჩევს, „ვითარმედ რადგან დაგიტყევიეს სოფლისა ამის ზრუნვა, წარვედ გარეჯას, საფლავსა წმიდისა დავითისასა, თავსა ყარაიასასა და მივედ და მოწათე ექმენ მეორედ აღმაშენებელსა მას მონასტრისა, წინამძღვარსა და მამასა, გვარ-მოდგნობით მაჭუ-ტაძესა, ოთარ ყოფილსა ონოფრეს და იგი შეგიწყნარებს, ვითარ-ცა ძმასა თქსსა მაქსიმეს და კეთილად გიძმაშვილებს“.

ონოფრე აღრევე იცნობდა შიოს და მასთან კეთილგანწყობილი კავშირიც კი ჰქონდა. ურჩევდა: „მოდი, ძმაო შიო, მონასტერსა ჩემსა და იქ აღვასრულნეთ ჟამნი ჩუენიო“. ონოფრეს შიოსთან თბილ დამოკიდებულებაზე მიუთითებს ერთი დეტალიც. მან შიოს „განუმზადა სენაკ-სამყოფი სიახლოესა მისსა“ და მის სულიერ მშფოთვარებას ქრისტიანული მორალით დაუწყო დამშვიდება.

თხზულების მიხედვით ონოფრე მონასტრის მზრუნველი წინამძღვარია. იგი სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო საკითხების მოგვარებისათვის ხშირად გადიოდა მონასტრიდან. ხელს უწყობდა მონასტრის ეკონომიურ გაძლიერებას და იზიდავდა ბერებს.

ნიკოლოზ მაღალაშვილის მიერ დახატული ონოფრეს პორტრეტი რეალურია და იგი დასტურდება მრავალი სხვა დოკუმენტით. ეს კი მიუთითებს, რომ ნიკოლოზს ნიჭიერი მწერლის ხედვა ჰქონია.

თხზულებაში არა ერთი ეპიზოდია დასამახსოვრებელი. განსაკუთრებით ძლიერადაა დაწერილი ლექთა შემოსევის საზარელი სცენა: „დაძარცვეს წმიდანი მრავალნი გუშმულნი გვამნი მათნი, და ხატნი და წიგნი, და სასანთლენი, და შესამოსელნი მღდელთანი რომელნიმე წარიხუნეს და რომელნიმე მთაყარნეს ქათი და ლაქვათა და რომელნიმე დამუსრნეს უწყალოდ. ხოლო ხატი ერთი უბიწოდ მშობელისა მარიამ ქალწულისა სამად განაპეს ცულითა...“.

თხზულების ჰიმნოგრაფიული ნაწილი შედგება მთელი კანონისაგან, სათანადო „დიდებით“ და „გამოავლინებით“. იგი დაწერილია მეტად პათეტური ტონით და გამსჭვალულია, ერთი მხრივ, კლერიკალური მორალით, და, მეორეს მხრივ, მაღალი პატრიოტული გრძნობით. მთელს ჰიმნში წამყვანი ელემენტი მაინც პატრიოტული მოტივია, რომელიც ავტორს ათქმევინებს: „მოაშთვეთ მტერი ბოროტი სისხლთა თქუენთა ნაკადულსა შინა“, „მსხვერპლად შეიწირენით“ და „სისხლი შენი და შენ თანა დაკლულთა მაჰათა დაღადებს ღმრთისა მიმართ“, და „ჩუენ ერნი ქართლისა და კახეთისანი, მღდელთ მთავარნი და მღდელნი, მეფენი და მკედარნი ვაკურთხევთ ღმერთსა“, რადგანაც „სისხლითა შენთაგან კამკამებს მონასტერი გარეჯისა...“

პოეტური ნაწილისათვის ძირითადად გამოყენებულია ქართული ჰიმნოგრაფიისათვის დამახასიათებელი და უკვე ტრადიციულად ქცეული ლექსიკა და პოეტური ფაქტურა.

ავტორი წერს უბრალო ენით, ნათელი და სადა სტილით,

რაც ეგზომ დამახასიათებელი იყო გარეჯის ლიტერატურული სკოლისათვის.

ნიკოლოზ მაღალაშვილის ეს ნაშრომი XVII—XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო მწერლობის ერთ-ერთი საყურადღებო თხზულებაა. იგი მნიშვნელოვანი მხატვრული ძეგლია და ფასეული საისტორიო წყაროც.

გ ა ბ რ ი ე ლ მ ც ი რ ე

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში მოღვაწეობდა გაბრიელი, რომელიც ისტორიაში ცნობილია გაბრიელ მცირის სახელით. გაბრიელ მცირე 1802 წელს გარდაცვლილია. როდის მოვიდა გაბრიელი მონასტერში არ ჩანს. აკად. კ. კეკელიძეს გამოთქმული აქვს, ჩვენი აზრით, სწორი ვარაუდი, რომ 1774 წლის ერთ-ერთ საბუთში მოხსენებული მღვდელ-მონაზონი მამა გაბრიელი¹⁶⁵ არის გაბრიელ მცირე¹⁶⁶. აქედან ჩანს, რომ XVIII საუკუნის 70-იანი წლებიდან¹⁶⁷ თვით XIX საუკ. დაშლემდე, ე. ი. თითქმის მთელი 30 წელიწადი, გაბრიელ მცირე ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში.

გაბრიელ მცირე გარეჯის ლიტერატურული სკოლის აქტიური მონაწილე ყოფილა. უპირატესად იგი ლიტურგიკაში მუშაობდა. ამ დარგში მას დაუშუშაგებია: 1. „მღვდელ-მთავრისა ლიტურგიისა განპარტება სახისმეტყუელებითი, ვითარმედ ყოველსავე მღვდელმოქმედებასა მისსა საიდუმლოებითა ძალი უპყრიეს“ (A—228). 2. გაბრიელს—დაურთავს საძიებელი და ბოლოსიტყვაობა ექვთიმე ათონელის თარგმნილ მეექვსე მსოფლიო კრების სჯულის კანონისათვის (A—229).

გაბრიელ მცირეს შეუდგენია რამდენიმე ასკეტიკურ-ჰომილეტიკური კრებული, ესენია:

¹⁶⁵ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, 1951, გვ. 371.—376 ივ. ლოლაშვილი, გაბრიელ მცირის შემეარული თარობანი. დაბეჭდილია ძველი ქართული მწერლობის საკითაბო, ტ. I, 1952, გვ. 5—32.

¹⁶⁶ თ. ყორღანიძე, ქართულ-კახეთის..., გვ. 132.

¹⁶⁷ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 371, შენაშენა 2. ივ. ლოლაშვილი დააწაღებათ ჟამ წლით ათარიღებს გაბრიელს ბუად აღვეცია. სიხ. ივ. ლოლაშვილის დასაწ. ნაშრომი, გვ. 17.

I. „ღმრთივეშენიერი თხრობანი, სულისა ფრიად სარგებელნი, რომელსა ეწოდების „გვრგვნი“. ეს კრებული ხუთი თავისა და 100 თხრობისაგან შედგება. ავტორისავე განმარტებით ამ კრებულს ეწოდების გვრგვნი ამათ ესევეთართა მიზეზთათჳს, რამეთუ ვითარცა თუალთა მარგალიტთა მიერ, აგრეთვე ესე გვრგვნი სულსა შეწყობილ არს და შემკობილ მრავალთა საღმრთოთა კეთილთხრობათა მიერ. იგი გვრგვნი 'შენიერ' ჰყოფს თავსა ღირსთა მისთასა და ესე აბრწყინებებს სულსა აღმასრულებელთა თჳსთასა, რომელსა ჰქონან თჳს შორის თავნი ხუთნი, ესგავსად ხუთსაგრძნობელთა ჩუენთა, რომელნი იპოებიან თავსა შორის ჩუენსა. ხოლო სულიერთა თხრობათა რიცხჳ არს ასი, ზებრ იგავისა, რომელსა ედგა ასი ცხოვარი, და მოსურნესა ნაყოფიერ გეყოფს ოცდაათეულად, სამოკეულად და ასეულად...“ (A—228).

II. სამოთხის ყუავილი. თავისებური განმარტება ამ სათაურისათვისაც „მიუცია გაბრიელ მცირეს: „ღმრთივესულიერსა აშას წერილსა ეწოდების სამოთხის ყუავილი მით, რამეთუ წიგნსა მისგან მამათაჲსა, რომელ არს „სამოთხე“ რჩევით აღმოწერილ არს და დატკბობილ საღმრთოთა და განათლებულ სარგებელად სულთა ღმრთისმოყუარეთა“ (A—244)

III. მანანა (A—403). კრებულს, ავტორის განმარტებით, ეწოდება მანანა ღმრთისმშობლის სიყვარულათ.

IV. სამასეული (A—224). შედგება გრიგოლ ღვთისმეტყველის, ბასილ დიდის და მაქსიმე აღმასრულებლის თხზულებათაგან ამოკრეფილი 100—100 აფორიზმისაგან.

V. ოქროჲს წყარო (S—2436, 2600). სათაურის შესახებ გაბრიელი წერს: „ღმრთივესულიერსა აშას წერილსა ეწოდების ოქროჲს წყარო მით, რამეთუ ოქროსპირისაგან ოქროს წყაროჲსა ჯერ-არს წარმონაკადულებად არა მომრწყეულად ყვავილსულნელისა, არამედ მაცხოვრად კაცთა სულეზსა...“

VI. სუფევა (A—22, A—232). „ეწოდების სუფევა მით, რამეთუ... ბასილი სუფევად გამოითარგმნების...“.

VII. კლიტე.

დასახელებული კრებულები გაბრიელ მცირეს შედგენილი აქვს დავით გარეჯის უდაბნოში მოღვაწეობისას. ამიტომ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნული კრებულები დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის საქმიანობის ნაყოფია.

ჩამოთვლილი კრებულები დეტალურად აქვს გარჩეული აკად. კ. კეკელიძეს თავის კაპიტალურ შრომაში¹⁶⁸. კ. კეკელიძემ შესა-

¹⁶⁸ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. 1², გვ. 371—376.

ფერისად შეაფასა დასახელებული კრებულები და სათანადო აღ-
გილიც მიუჩინა მათ ჩვენი მწერლობის ისტორიაში.

გაბრიელ მცირის შემოქმედების განხილვისას ჩვენ გვინდა
ყურადღება გავამახვილოთ მის ორ შრომაზე. ერთია „ღმრთივ სუ-
ლიერნი თხრობანი, სულთა ღმრთის მოყუარეთა ფრიად სარგე-
ბელნი“ და მეორე—„ცხოვრება და მოქალაქობა ღირსისა და ნე-
ტარისასა მამისა ჩუენისა ცქემოსან ონისიფორესი“.

ხელნაწერი, რომელშიც აღნიშნული თხზულებებია მოთავსე-
ბული, ამჟამად დაცულია ინგლისში, ბოდლეს ბიბლიოთეკაში.
ხელნაწერი წარმოადგენს კრებულს, შესრულებულია იგი მხედრუ-
ლი ხელით. სავარაუდოა, რომ ხელნაწერი ავტოგრაფია. ხელნაწერს
თარიღი არ უზის. მისი დაახლოებითი დათარიღება სიძნელეს არ
წარმოადგენს. ერთ-ერთ თხზულებაში გაბრიელ მცირე წერს:
„ოდესღა მოიწია ღმრთივ სულიერი წიგნი აქამომდე, მამინ აღ-
ფრინდა, ვითარცა ტრედი უმანკო, სასურველი შეილი ჩემი პორ-
ფირი“ (გვ. 229). პორფირის შესახებ ჩვენ ქვემოთ სპეციალურად
შეგჩერდებით. აქ ვიტყვი, რომ იგი უნდა გარდაცვლილიყო
1801 წლის ახლოს¹⁶⁹. 1802 წლის მარტში თვით გაბრიელი გარ-
დაიცვალა. მაშასადამე, კრებული 1801 წლის ახლოა შედგე-
ნილი¹⁷⁰.

ხელნაწერი ინგლისიდან გამოიწერა საქართველოს სსრ მეც-
ნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკამ. ფოტოპირი ინახება ხელნა-
წერთა ინსტიტუტში ნომრით Rt. XVIII, 2¹⁷¹. კრებულში შემავა-
ლი თხზულებები, გარდა ერთისა, ჩვენში დაცული ხელნაწერები-
თაც იყო ადრე ცნობილი.

თხზულებას, „თხრობა სულიერი“¹⁷², უკავია გვერდები 98—
192. ხოლო ონისიფორეს ცხოვრებას—გვ. 193—220.

¹⁶⁹ ივ. ლოლაშვილი, გაბრიელ მცირის შემუშავებული თხრობანი, და-
ბეჭდილია კრებულში ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, ტ. I, 1962,
გვ. 31.

¹⁷⁰ იქვე.

¹⁷¹ ან ხელნაწერის მოპოვების შესახებ დაწვრილებით იხ. ივ. ლოლა-
შვილის დასახელებული ნაშრომი გვ. 5—7.

¹⁷² ივ. ლოლაშვილი, „თხრობა სულიერი“ მიიჩნევა შემუშავებული ჟანრის
ნაწარმოებ-დ, შდრ. ივ. ლოლაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 5—32.

„სულიერი თხრობა“ რომ ნამდვილად გაბრიელ მცირის ნაწარმოებია, მინიშნებულია თვით ტექსტში:

1. მონაზონი ანტონი, მოთხრობილია შრომაში, შეევედრა არქიმანდრიტ ევთიმეს: „არქუ ამას სულიერსა ამას შვილსა შენსა გაბრიელს. რათა ესე იყოს მოძღვარი ჩემდა... ხოლო არხიმანდრიტსა სათნო უჩნდა სიტყვა ესე და მრქუა მე: შვილო ჩემო, ამას მამასა ანტონის ექმენ მოძღვარ და მოუჩნე სულისა. ხოლო მე, დაღაცათუ უღირს ვიყავ ცოდვათა ჩემთა ძალით, გარნა მორჩილებისათვის მამისა ჩემისა თავს ვიდე“ (გვ. 174).

2. გარდაიცვალა ანტონი „და ვითარცა ყოველნივე ამბორის მყოფელნი შენდობისა და ლოცვისა მიმღებელნი განვიდეს, დავშთით მისთანა სამნი ოდენ: მე და იეროდიაკონი იგი ჩემთანა მყოფი და შვილი მისი“ (გვ. 176).

მსგავსი მაგალითების ამოწერა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ საკიროება არ მოითხოვს, რადგანაც მოტანილი ადგილებიდანაც კარგად ჩანს გაბრიელის ავტორობა.

თხზულება დაწერილია დიალოგის ფორმით, უფრო სწორად მოძღვარი სტავროფორე პასუხობს სულიერი შვილის, პორფირის, შეკითხვებზე.

სტავროფორე, რა თქმა უნდა, თვით გაბრიელ მცირეა, ხოლო პორფირი გაბრიელის მოწადე, უდაბნოში მოღვაწე ერთ-ერთი ბერი. ამ პორფირის შესახებ ჩვენ ქვემოთ სპეციალურად გვექნება ლაპარაკი. აქ შევნიშნავთ, რომ გაბრიელ მცირეს დაუწერია „მოკლე მოთხრობა თვით პორფირისათვის“ (გვ. 229—233) და „ეპიტაფია სტავროფორესი, საფლავსა ზედა პორფირისსა“ (გვ. 234—236), საიდანაც შესაძლებელია ზოგიერთი ფაქტის დამოწმება.

პორფირის შესახებ „მოკლე მოთხრობაში“ ვკითხულობთ: „იყო სანატრელი პორფირი შვილი ბრწყინვალეთა ტომთაგან და შესწირეს ღმრთისა მონასტერსა ამას შინა, ვითარცა აბელის ძღვენი და აბრაჰამის მსხვერპლი. პასაკითა ათისა წლისა, ხოლო გონებითა იყო ვითარ ასისა წლისა. და აღიზარდა ყოველთა კეთილმეცნიერითა სწავლითა სულიერითა და საეკლესიოთა. და იქნა რა ათექვსმეტისა წლის, შეიმოსა ხატი ანგელოსებრივისა სახისა და მიიღო კურთხევა ქრისტეს მიერისა დიაკონობისა და წარებატა ყოველითა კეთილ-შვენიერითა სათნოებითა.... ხოლო იქნა რა ოცისა წლისა, სრულ იყო ყოველითა სწავლულებითა, მწიგნობარ-მგალობლობითა და უმეტეს ყოველად შვენიერ მწერლობითა, და სიტყვა მადლიან ენა მკვერობითა და მონაზონებისა

სრულება მიიღო მაზარის კურთხევითა და ჩემდა იყო რწმუნებულ მამობა სულისა მისი... და იქნა რა ოცდაშვიდის წლის, სურვილ ვიყავ მლუდელშენიერებით კურთხევასა მისსა, გარნა, ჭმე ეწია საყვარელსა მას საღმობა უკურნებელი..." (გვ. 229—231).

გაბრიელ მცირის „თხრობა სულიერ“-ს, მართალია, ძალიან ძუნწად, მაგრამ მაინც დაუკავს ზოგიერთი ისეთი ცნობა, რომელიც სხვა წყაროებიდან არ არის ცნობილი, ან ცნობილია, მაგრამ გაბრიელის შრომა რამდენადმე ავსებს მას. ჩვენ შევეცდებით თანმიმდევრობით აღვსუხოთ ასეთი ფაქტები:

1. „რამეთუ ვიყავ რა იეროდიაკონი, განვიზრახე მეცა უღირსჲან მუნ წირვაჲ სასოებითა მათ წმიდათა მლუდლისა თანა პატიოსნისა და ვსთქუთ, რათა ავის ქარისათჳს წარვიკითხოთ ლოცვაჲ, და ვითარცა აღვედით მუნ და ვიწყეთ სამლო წირვაჲ, შეგვეცვალა განზრახვა და უმჯობეს აღგვიჩნდა, რათა ბრძოლის ლოცვა წარვიკითხოთ, ვითარცა უსახმარესი, ვინათგან მათ ეამთა იყო ადგილ-ადგილ ბრძოლაჲ ჩუშნსა ქუშქანასა წარმართთა მიერ. და ჩუშნ არა რაჲ უწყოდით ნაპრალთა კლდისათა მყოფთა. ნუ-უქუშ იყოს სადამე დღეს ბრძოლაჲ.

და შემდგომად წმიდის სახარების წარკითხვისა, მუხლმოდრეკით ღმობიერად წარვიკითხეთ ლოცვა ბრძოლისა და სრულვჳყავთ სამლო წირვა თანამოქმედებითა ღმრთისათა პატივად წმიდათა მათ მოწამეთა და დღე იგი იყო კვირიაკე ოცდამეხუთე იანვრისა, დღესაწაული გრიგორი ღვთისმეტყველისა.

შემდგომად გვეამა, რომელ მას დღესა იყო ბრძოლა ძლიერო იმერთა შორის და სწლეს ქრისტიანეთა და იოტნეს აგარიანნი“ (გვ. 111—112).

ეს ფაქტი შეეხება 1784 წლის ამბებს, რადგანაც კვირა 25 იანვარი მოდიოდა ამ წელს. 1784 წლის 25 იანვარს იმერეთში მომხდარი ამ ერთი შეტაკების ამბავი საისტორიო წყაროებში არ ჩანს.

2. ანტონ I კათალიკოსი 1755 წელს გადააყენეს. ამ ფაქტის შესახებ ომან ხერხეულიძის ისტორიაში ვკითხულობთ: „კათალიკოზი ანტონი. ძე მეფის იესესი, შეცთომილ (იქნა) და მიიღო სარწმუნოება რომისა კათალიკისა, რომელიცა განძებულ იქნა რუსეთად..." (გვ. 282).

ანტონის შემდეგ კათალიკოსად აკურთხეს იოსებ ჯანდიერი. საისტორიო ძეგლებში ამ იოსების ცხოვრებაზე თითქმის არაფერია ნათქვამი. გაბრიელ მცირის შრომაში კი ვკითხულობთ: „არ-

ხიერისათვის იოსებისა, რომელი იგი მონაზონი იყო წმიდისა დოდოს მონასტრისა. მრავალთა მისთა სათნოებათათვის მღვდელმთავარ იქმნა და შემდგომ მამათმთავარ და უკანასკნელ სიმდაბლისა სახითა დაუტევა საყდარი მამათმთავრობისა, ვითარცა გრიგორი ღვთისმეტყველმან და ერთსა დაბათაგანსა სცხოვრობდა ქეშმარიტისა მონაზონებითა. რომელი იგი ნეტარი ერთგვის ვიხილე მე უღირსმან და ორგვის ამბორს უყავ ჰელსა მისსა წმინდასა¹⁷³. ამის შემდეგ მოთხრობილი აქვს ორი სასწაული. პირველი — დიაკონ იოანეს განკურნება და მეორე — მერცხალთან დაკავშირებით (გვ. 127—128). იოსები რომ თავდაპირველად დოდოს მონასტერში მოღვაწეობდა, ხოლო 1762 წლიდან, როდესაც ირაკლიმ ანტონი დააბრუნა კათალიკოსად, იოსები ცხოვრობდა განცალკავებით „ქეშმარიტისა მონაზონებითა“, — ახალი და დღემდე უცნობი ფაქტია.

3. გაბრიელი გვაწვდის ცნობებს მოძღვრის დანიელის შესახებ. დანიელი ყოფილა მოცღვარი „ყოვლად ღირსისა სერაპიონისა“ და „ღირსისა ზაქარიასიკა“. ამ დანიელის „მოქალაქობა“, როგორც გაბრიელი ამბობს, არ ჩანს. ამიტომ გაბრიელის ცნობებში საყურადღებოა. დანიელის ბიოგრაფია გაბრიელის შრომის მიხედვით ასე წარმოგვიდგება: სიყრმიდან¹⁷³ დანიელი ზონასტერში იზრდებოდა. ბუნებით ყოფილა თავდაბალი, „მართლგამომეტყველ“ „ერთგულ მონასტრისა, უდაბნოს მოქალაქე“. ძალზე ყვარებია წიგნების კითხვა. მთელ დღეებს წიგნების კითხვაში ალამებდა, ამიტომ, ამბობს გაბრიელი, „რომელ საგონებელ იყო, თუ სული და ცხოვრება ზისი წიგნების კითხვა არს“. თავის განსწავლულობით იგი თურმე ხშირად ეხმარებოდა ახალგაზრდა ბერებს. დანიელი განთქმული ყოფილა როგორც დავრდომილთა გამკითხავი და მოწყალე. ამის გამო „მრავალნი დიდებულნი და ეპისკოპოსნი პატივსცემდეს მის ნიჭსა“. დანიელს მოუვლია „ხერსოვნეთი და მოსკოვი“ და შემდეგ კვლავ დაბინავებულა გარეჯას. დანიელს მიუღწევია ღრმა მოხუცებულობამდე. მას ყვარებია მომთმენი და მონასტრისათვის თავდადებულ ბერთა შესახებ მოთხრობა. ასეთია: თხრობა ზაქარიასათვის (გვ. 149), თხრობა აკაკისათვის (გვ. 157) და თხრობა ვინმე კერწო დიაკონისათვის (გვ. 158). გაბრიელს ეს თხრობები ცალ-ცალკე აქვს შეტანილი თავის თხზულებაში. დაუ-

¹⁷³ ყრმას საბას განმარტებით 15—20 წლის ასაკის ახალგაზრდას ეწოდება. იხ. სიტყვის კონა, „კაცის“ განმარტება.

საფლავებიდან დანიელი დიდის პარტიით ვინმე ღირსი მამის საბას მიერ გამზადებულ საფლავში. ეს საბა კი „წმიდად იერუსალიმად წარვიდა მოლოცვად და მუნ აღესრულა“.

მართალია, დანიელის „მოქალაქობაში“ გაბრიელს არც ერთი თარიღი არ მოუცია, თვით ამბავიც გადატვირთულია სასწაულებით და „სულთა მარგებელი“ საქმეების აღნიშვნით, მაგრამ მას გარკვეული მნიშვნელობა მაინც აქვს. გაბრიელის ცნობები დანიელის შესახებ ერთადერთია, და მაშასადამე, საინტერესოც.

გაბრიელ მცირის შრომა ცნობებს იძლევა შემდეგი მოღვაწეების შესახებ: იოანე მანგლელის, იოსებ არხიერის, იოანე დიაკონის, ესარიონის, ზენონის, გელასის, ცქემოსანი ონისიფორეს, სერაპიონის, იოანე ნინოწმინდელის, სვიმონის, ზაქარიას, დანიელის, აკაკის, საბას, მარკოზის, მლუდელ-მონაზონი მაქსიმეს, ილარიონის, ანტონის, ეფთიმის, დიმიტრის, არსენის, მაკარის, იოანე სეფეწულის და სხვათა შესახებ. რა თქმა უნდა, ყველა აქ ჩამოთვლილი პირის შესახებ ერთნაირი ოდენობით არაა წარმოდგენილი ცნობები, ზოგი მხოლოდ ნახსენებია, ზოგიერთს მხოლოდ სასწაული ზიეწერება და ბიოგრაფიულ ელემენტს არ შეიცავს, მაგრამ მათ მაინც გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებათ. ამ ცნობათაგან ზოგიერთი გაბრიელს ეკუთვნის, ხოლო ერთი ნაწილი სხვათა ნაამბობის გადმოცემას წარმოადგენს.

გაბრიელ მცირის ცნობები ძირითადად ორი კატეგორიისაა: ცნობები, რომლებიც შეეხება ისეთ პირებს, რომლებსაც იგი თვით არ მოსწრებია და ისეთი ცნობები, რომელთა მოწმე და თვითმხილველი გაბრიელი ყოფილა. მთლად რეალური ფაქტების გადმოცემით არც ეს უკანასკნელი მასალა გამოარჩევა, მაგრამ წინა ნაწილთან შედარებით აქ მაინც უფრო მეტია ნამდვილი და სანდო.

ეს ორივე კატეგორიის ცნობები რამდენადმე ერთი მეორისაგან გაყოფილია პორფირის მეკითხვით: „მოთხრობანი ეგე სულიერნი კეთილ არიან და შეენიერ და აწ იგინი მაუწყე, რომელთა ღირსთა პატიოსნებასა შენ თვით ეწაფე ხილვად მათსა სათნოებით მოქალაქეობასა, მამაო პატიოსანო“ (გვ. 167—168).

გაბრიელ მცირის შრომა ერთგვარად დიდაქტიკური ხასიათისაა არის. ფართოდ აშუქებს საკუთარ „პედაგოგიურ“ საქმიანობას. უპირველეს ყოვლისა, მისი მიზანია ბერში აღზარდოს მონაზვნური სული, ასკეტიკური მორალი. ამ პრინციპის გულისათვის ავტორი წინა პლანზე მხოლოდ მისთვის საკუთარ მაგალითებს

წავაწევს. დავიმოწმებთ ერთ ნიმუშს: „იყო, წერს გაბრიელი, იგიცა [აკაკი] ტყვეობასა შინა. და ჰპოვეს ჟამი მარჯვე სივლტოლისა სხუათა მათ ტყვეთა. ჰრქვეს მასცა: მამაო აკაკი, აჰა, ესერა მოგვეცა ჟამი ფლობისა, აღსდევ და ვივლტოდეთ შეწევნითა ღმრთისათა. ხოლო მან წრფელმან მიუგო: და ვითარ ეგების ეგე? რამეთუ არა ესე არს, რომელმან შეგვიპყრნა ჩუშნ, არამედ ამან წარმართმან ფასითა გვიყიდნა და პურიცა ამისი ესკამეთ, აწ უკუშ უკეთუ ვივლტოდეთ, ამას წარუწყმდების ფასი“ (გვ. 157—158). გაბრიელი ჯერ, თუ შეიძლება ითქვას, თეორიულ დებულებას იძლევა და ბოლოს მას ამაგრებს სათანადო საილუსტრაციო მასალით. ამისათვის კი იყენებს, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ორი რიგის მაგალითებს: სხვათა ნაამბობს და საკუთარი თვალით ნახულსა და რელიგიურად შელამაზებულ ფაქტებს.

გარდა აღნიშნული ნიმუშებისა, გაბრიელს ზოგიერთი ლიტერატურული წყაროც გამოუყენებია პირდაპირ თუ არა პირდაპირ. პირველ რიგში დასახელებული უნდა იქნეს ანტონ I „მარტირიკა“, რომლის შესახებაც გაბრიელი წერს: „მათ წმიდათა ღირსთა მოწამეთა და ყოვლად სანატრელთა ვარსკულაეთაებრ მრავალ მნათობთა ცხოვრება და შესბმა აღწერილ არს ყოვლად ბრწყინისა, უწმინდესისა საქართველოს მამათმთავრისა—ანტონის მიერ. რომელიცა წერილ არს წიგნსა მას შინა „მარტირიკად“ წოდებულსა“ (გვ. 108).

გაბრიელს დასახელებული აქვს „წამების წიგნი, აღწერილი პირველსენებულისა მამათმთავრისა მიერ“ (გვ. 116). აქ იგულისხმება ანტონის შრომა „მარტირიკიდან“, გრიგოლ ღვთისმეტყველის ცხოვრება და სხვ. ეს წყაროები გაბრიელს ზოგიერთი დეტალისათვის ან შედარებისათვის აქვს მოხმობილი.

გაბრიელს უშუალოდ გამოუყენებია მხოლოდ „სამოთხე“. იგი ძალზე ვრცლად გადმოგვცემს იკორთის მონასტრის იეროდიაკონის ანტონის თავგადასავალს. ამ ანტონს თავისი სიცოცხლის უკანასკნელი პერიოდი გაუტარებია ნათლისმცემლის მონასტერში. ანტონის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით გაბრიელი მოგვითხრობს თუ როგორ ეკითხებოდა იგი ანტონს: „და კუალად ვჰკითხე: აწ უკუშ ჰხედავ რასმეაა მამაო? და მან მომიგო: შე, ვხედავ!“ შემდეგ ჩამოთვლილია თუ ვის ხედავდა ანტონი და ვის ვერა. ამასთან დაკავშირებით გაბრიელი შენიშნავს: „ხოლო ესე ყოველ რა გვესმა, ჩუენ განცვიფრებულ ეცყვენით და ვიტყოდით, ვითარმედ ესე საკვირველება ნამდვილვე მსგავს არს ღირსისა მა-

მისა სისოს მიცვალებასა, რომელი წერილ არს წიგნსა მანათასა, საშოთხედ წოდებულსა“ (გვ. 179).

გაბრიელს მხედველობაში აქვს „სამოთხიდან“ შემდეგი ეპიზოდი. მამა გიორგიმ ერთხელ შეკრებილთ უამბო: „დღესა ერთსა წარვედ მე ამბა სისინი მძოვრისა“. ამ უკანასკნელს ეპისკოპოსობა მიუტოვებია და იორდანეს მახლობლად დაუდებულა. მოწაფემ შეგვატყობინა, რომ ბერი „დასწეულდა სნეულებითა დიდითა, ვიდრემდე მიიწია სიკუდიდ“. მოწაფე შევიდა, „რაათა აუწყოს ბერსა მოსლვაჲ ჩემი“. „შევედით შინა, ეპოვეთ ბერი, რამეთუ გარდაცვალებულ იყო. მაშინ მეუწყა გონებისა ჩემისაგან, ვითარმედ ვითარცა ესმა ბეოსა ჩემთჳს, რამეთუ მოწეულ ვარ მისა, მუნთქუესვე წარვიდა იგი უფლისა თჳსისა, ვითარცა იგი აღეთქუა, და ვითარცა მოვეხვე გუამსა მისსა წმიდასა, მრქუა მე მკუდარნან, ვითარცა ცოცხალმან: კეთილად მოხუედ, ძმაო ამბა გიორგი, და მიიძინა ეგრძეთვე“¹⁷¹.

თხზულებას თარიღი არ უზის, მაგრამ მისი დათარიღება ძნელ საქმეს არ წარმოადგენს. „თხრობა სულიერის“ დასასრულს პორფირი სთხოვს სტავროფორეს: „ცქემოსან ონისიფორეს ცხოვრება მაუწყე, რომელი აღმითქუ წინარე“ (გვ. 192). ხოლო ონისიფორეს ცხოვრებაში კი წერია, რომ ონისიფორე 1786 წლის იანვარში მიიცვალა. თხზულება კი ონისიფორეს გარდაცვალების თანავეა დაწერილი. მაშასადამე, თხზულების დაწერის თარიღად 1786 წელი უნდა ვივარაუდოთ. ამ დათარიღებას ამაგრებს სტრიქონები, რომელიც ჩვენ ზემოთ დავიმოწმეთ და რომელიც ანტონ კათალიკოსს შეეხება, ციტირებულ სტრიქონებში ანტონი ცოცხლად იგულისხმება. ანტონი კი გარდაიცვალა 1788 წელს. მაშასადამე, თხზულება 1786—1788 წლებშია დაწერილი.

გაბრიელ მცირეს ეკუთვნის „ცხოვრება და მოქალაქეობა ღირსისისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა ცქემოსან ონისიფორესი“.

ონისიფორეს, როგორც დიდ მეუღაბნოეს, მიუქცევია გაბრიელის ყურადღება. გაბრიელმა გარკვეული ადგილი დაუთმო მას თავის „მემუარული“ ხასიათის თხზულებაში და შემდეგ სპეციალური შრომაც კი დაწერა, რადგანაც „არავინ სთქუას, ვითარმედ პირველნი მამანი მხოლოდ გამოსჩნდეს ძლიერად მოღვაწენი და ემთა ამათ ჩვენთა არავის ძალუძს და უდებებად მოვიდეს“ (გვ. 193).

¹⁷¹ იო ა ნ ე მ ო ს ხ ი, ლიმონარი, ტექსტი გამოკლევითა და ლექსიკონით გამოსა ი ლ ი ა ა ბ ზ ლ ა ძ ე მ, თბილისი. 1960, გვ. 44—45.

ამ ონისიფორეს სახელი სპეციალურ ლიტერატურაში რამდენადმე ცნობილი იყო. ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში მ. საბინინმა „საქართველოს სამოთხეში“ მოათავსა შემდეგი ცნობა: „ქ. ონისიფორე !ქარუმიძე, ღირსი და მრავალ მოღვაწე, სქემონაზონი, მიიცვალა ამიერ სოფლით დღესა თვით საუფლოსა დღესა ნათლისღებისასა, იანვრის 6, უოდ (474), დღესა ხუთშაბათსა, დავით გარესჯის უდაბნოსა“¹⁷⁵. ამ მინაწერთან დაკავშირებით მ. საბინინი სქოლიოში შენიშნავდა: „ნამდვილად არ ვიცი ონოფრე სახელი წინამძღურისა უნდა იყოს, თუ ონისიფორე ვინმე, მგონია უფრო ონოფრე უნდა იყოს, გადმოწერალს გადურევიან. თუ ონისიფორე არს, ვინ უნდა იყოს იგი არ უწყია“¹⁷⁶.

მიუხედავად მ. საბინინის ამ შენიშვნისა, ცხოვრება ონისიფორესი სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილული არ იყო. მხოლოდ ბრიტანეთიდან ჩამოსული ხელნაწერის შესწავლის შემდეგ მიაქცია მას ყურადღება ივ. ლოლაშვილმა¹⁷⁷.

თხზულების მოკლე შინაარსი ასეთია: ქართლში ცხოვრობდა ერთი აზნაური „სახელით ოთარ“. „ესე იყო მდიდარი ფრიად და ესუა მას ცოლი სახითა ქმნულ-კეთილი და შვილნი შესაბამ მისსა“. ოთარი მეტად სტუმართმოყვარე კაცი ყოფილა. იგი განსაკუთრებით გულისხმიერებას იჩენდა ბერ-მონაზონების მიმართ. მათ ხშირად ეკითხებოდა „მეუღდაზნოეთა მონაზონთა ცხოვრებას“.

ერთ დღეს ოთარი მეუღლეს გაუტყდა და უთხრა: „აწ მნებაჲს მე უარისყოფა სოფლისა და შედგომა ქრისტესი“. რა მიიღო ცოლის თანხმობა, ოთარი შვილებით გაუდგა თბილისის გზას. თბილისში მან შვილებს გამოუცხადა თავისი სურვილი: „ესე არს დღე აღსასრულისა ჩემისა, ესე არს მიცვალება ჩემი და ეს არს უკანასკნელი ამბორის ყოფა თქვენი“.

ოთარი დაემკვიდრა გარეჯის მონასტერში და ყოველად ღირსმან არხიმანდრიტმან [გერმანემ] არა მრავალთა დღეთა შემდგომად აღკვეცა და შემოსა მას სახე ანგელოსთა მობაძავობისა და უწოდა სახელი ონოფრი“.

ონოფრემ მონაზვნობაში თავი გამოიჩინა როგორც გულითადმა ბერმა, რომელიც მთელ დროს ლოცვა-ვედრებაში ატა-

¹⁷⁵ საქართველოს სამოთხე, გვ. 685.

¹⁷⁶ იქვე, შენიშვნა 1.

¹⁷⁷ ივ. ლოლაშვილი, გაბრიელ მცირის მემუარული თხრობანი, იხ. ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, 1, 1962.

რებდა. რმდენიმე ხნის გავლის შემდეგ ონოფრე ევედრა „ყოვლად ღირსსა არხიმანდრიტსა მეტყველი: ღმერთშემოსილო მამაო პატიოსანო, უკეთუ იყოს ნება ღმრთისა და სიწმიდისა შენისა ღირს მყავ მე ღიდსა ცქემის კურთხევასა“. მართლაც, წინამძღვარმა თეოდოსიმ უკურთხა დიდი სქემა და უწოდეს სახელი ონისიფორე. გარდაიცვალა ონისიფორე 79 წლის ასაკში.

თხზულება წმინდა წყლის პაგიოგრაფიული ხასიათის შრომაა, ყველა დამახასიათებელი შაბლონით. განსაკუთრებით დიდი ადგილი აქვს დათმობილი „ცხოვრებაში“ ონისიფორე-ონოფრეს ლოცვა-ვედრების, და ასკეტიკურ-განდეგილური და რელიგიური განწყობილებების გადმოცემას. ავტორი აქა-იქ მცინე ურთავს ისტორიულ ფაქტებს, რომელთაც გარეჯის მონასტრის ისტორიისა და ყოფის გასათვალისწინებლად დიდი მნიშვნელობა აქვთ. ავტორს ზოგიერთი საყურადღებო რეალიაც ჩაურთავს მეუდაბნოეთა ცხოვრების წესიდან (გვ. 224 და 124).

„ონისიფორეს ცხოვრება“, როგორც ლიტერატურული ძეგლი, დიდი ღირსების არ არის. იგი გაცილებით დაბლა დგას თუნდაც იმავე გარეჯული სკოლიდან გამოსულ სხვა ძეგლებთან შედარებით. თხზულებაში ნაკლებად შეინიშნება ნიჟიერი შემოქმედის გამოცდილი ძელი. ნაწარმოებში თითქმის არ არის დასამახსოვრებელი მხატვრული სახე.

„ონისიფორეს ცხოვრება“ არც ისტორიკოსის თვალსაზრისით ამართლებს მოლოდინს. ავტორი ძალზე მშრალად და მოკლედ აღწერს ფაქტებს, რომელთა თვითმხილველიც თვით იყო.

ავტორი მხოლოდ ერთხელ გადმოგვცემს ისტორიულ ამბავს:

„ღამესა ერთსა შემოესივნეს ულთონი ლეკნი მონასტერსა მას და მოაოხრეს. ეკლესიისა სიმდიდრე იავარ ჰყვეს და პირმეტყველნი ცხოვარნი წარსტყვენეს, რომელთა თანა იყვნეს მღუდელ-მონაზონი მაქსიმე და იოაკიმ და მონაზონი ონოფრი და კერძო დიაკონნი ოთხნი...“ გარკვეული ხნის შემდეგ ისინი განთავისუფლდნენ და „მოიქცეს წამებისა გვირგვინითა მონასტერსავე, სადაცა იყვნეს პირველ და დაიმკვიდრეს თჳს თჳსი სენაკები“ (გვ. 202—203). ამას გარდა, გაბრიელს კიდევ შეუტანია ზოგიერთი ისეთი ცნობა, რომელიც სხვა წყაროდან ცნობილი არაა.

მაგალითად, დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვრად 1768—1781 წლებში საბუთება ასახელებენ გერმანეს. გაბრიელი კი გვატყობინებს, რომ 1781 წლის შემდეგ „ამათ ჟამთა სიბრძნის მოყვარე არხიმანდრიტი გერმანე ალყვანებულ იქმნა ხარისხსა

მღვდელ-მთავრობისასა“ (გვ. 221—222). მეორე, საბუთების ჩვენებით გერმანე წინამძღვრის შემდეგ წინამძღვრად ჩანს თომა და თეოდოსი. ეს ერთგვარ უხერხულობას ქმნიდა. ამიტომ შეიძლება მხოლოდ ვარაუდი, რომ აქ ერთ პიროვნებასთან გვქონდა საქმე, ამჟამად ამ ვარაუდს უფრო აძლიერებს გაბრიელის შემდეგი ფრაზა: გერმანეს შემდეგ „გამორჩეულ იქმნა მამად მონასტრისა არხიმანდრიტი თეოდოსი“ (გვ. 229) და სხვ.

თხზულება მეტად ღარიბია ქრონოლოგიის თვალსაზრისითაც. მასში მხოლოდ ერთხელაა თარიღი მოცემული, ისიც ონისიფორეს ასაკის, გარეჯაში მოღვაწეობისა და გარდაცვალების აღსანიშნავად.

„ღმრთივ სანატრელმან ონისიფორემ ათორმეტ წელ მონაზონებით იღვაწა. ორ წელ ცქემოსნობით დაეყუდა და კუალად ორ წელ მდებარეობით კმადლობდა ღმერთსა და იქმნეს ყოველნი დღენი ცხოვრებისა მისისანი სამოცდაათცხრაშენი წელს.

ესე ყოვლად პატიოსანი მამა მიიცვალა ამიერ სოფელთა წელსა განკორციელებითგან სიტყვისა ღმრთისა ათას შვიდას ოთხმოცდა ექვსსა“ (გვ. 219—220).

ამ ქრონოლოგიური ცნობიდან ირკვევა: ონისიფორე დაბადებულია 1707 წელს, მონასტერში მისულა 1770 წელს და იქ 16 წელიწადი (ე. ი. $1770 + 16 = 1786$ წ.) გაუტარებია. აქედან 12 წ. უბრალო მონაზვნობაში, 2—დიდ სქემოსნობაში და 2—დაუღებულობაში.

გაბრიელ მცირეს თხზულებაში მოხსენებული ყავს დავით გარეჯის უდაბნოს რამდენიმე მოღვაწე: არხიმანდრიტი მონასტრის წინამძღვარი გერმანე, მღვდელმონაზონი მაქსიმე და იოაკიმ, ონოფრეს ვაჟი იეროდიაკონი იოანე, წინამძღვარი—არხიმანდრიტი თეოდოსი.

ამავე ხელნაწერში შესულია კიდევ გაბრიელ მცირის შემდეგი შრომები: ლოცვა სტავროფორესი, მოთხრობა პორფირისათვის, ეპიტაფია სტავროფორესი, საფლავსა ზედა პორფირისსა.

ხაზგასმულია გაბრიელის მოღვაწეობიდან ხელნაწერთა ნუსხების გამრავლება. მას გადაუწერია არა ერთი ხელნაწერი, რომლებიც ჩვენს სიძველეთსაცავებშია დაცული. მათი უმრავლესობა სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია¹⁷⁸.

¹⁷⁸ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 371—376; ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კვრები, წიგნი I, ნაკვეთი პირველი, გვ. 314—315.

ექვთიმე მჭედელაშვილი

დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრად 1774 წლის ბოლოს ან 1775 წლის დამდეგს, ნიკოლოზ ყიფიანის შემდეგ, დადგინებულ იქნა ექვთიმე, რომლის გვარი ყოფილა მჭედელაშვილი. იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“ წასახსიათებს როგორც დიდ პრაქტიკულ მოღვაწეს და მწერლობის მოყვარულ პიროვნებას: „ეფთვიში წინამძღვარი წმინდის ნათლისმცემლის მონასტრისა, კაცი ფილოსოფოსი და ღვთისმეტყველი, სათნოებათა ზედა უცხო მოქადაგე. ამან ფრიად იღვაწა მონასტრისათვის და აღაშენა სოფელი ხაშში (რომელიც იყო ქსნის ერისთავთა მიერ ლეკთა მოყვანის მიზეზით დამწვარი); აღუშენა უცხო ვენახი და წისკვილნი, რომელიც აწ განუყიდა თეოფილაქთემ, თქვენგან დადგინებულმან. ამან მრავალი შემატა მონასტერსა ვითარცა ნივთნი, ეგრეთვე მამულნიცა. და ეს იყო ფრიად გეპარბულე და მლოცავი და თითქმის სასწაულისა მოქმედებასა შინაცა მიწვენილი და, სხვებ, სტუმართმოყვარე. და ესრეთ დაასრულა ცხოვრებაჲ თვისი და ასწავა ჩაოდენთამე მოწაფეთა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველებაჲ“¹⁷⁹.

ექვთიმეს ენერგიული საქმიანობის შედეგად XVIII საუკ. 80-იან წლებში ნათლისმცემლის მონასტერი საგრძნობლად დაწინაურდა. გაძლიერდა ეკონომიურად, გაიზარდა შემოსავალი, ყმები, მამულები. ამან კი თავისი კვალი დაამჩნია მონასტრის კულტურულ-შემოქმედებით საქმიანობას. ეფთვიმე ნათლისმცემლის მონასტრის საბუთებში იხსენიება 1776—1798 წლებში. მაა ახლო ურთიერთობა ჰქონია საერო და სასულიერო იერარქიის სხვადასხვა საფეხურზე მდგომ პირებთან. ექვთიმეს მოწაფეები მოღვაწეობდნენ ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში. და როგორც გაბრიელ მცირე წერს, კავშირს არ წყვეტდნენ ექვთიმესთან. ანტონი, დეკანოზი იკორთის მონასტრისა, „მოწაფე იყო ჩუშნისა ამის მონასტრისა არხიმანდრიტისა, კაცისა ღმრთისა და ყოვლად ღირსისა ეფთიმისა. და წელიწადსა შინა ორ გზის, გინა სამ გზის მოვიდის ამას მონასტერსა. იხილის იგი“¹⁸⁰. 1797 წლს ზემდგომ მას წინამძღვრობისათვის თავი დაუწევია; უნდა გარდაცვლილიყო იგი

¹⁷⁹ კალმასობა, II, გვ. 197.

¹⁸⁰ Rt, XVIII, 2, გვ. 173—174.

1805 წლისათვის, როგორც საეკლესიო კალენდარშია მითითებული¹⁸¹.

ექვთიმეს ბიოგრაფიიდან აღსანიშნავია ერთი მომენტი: სამონასტრო საქმეების მოსაგვარებლად ექვთიმე ერთ-ერთ ბერთან ერთად მონასტრიდან წასულა და გზაზე იგი ლეკებს შეუპყრიათ. ეს ფაქტი ფიქსირებულია ქართული ლექსიკონის ხელნაწერში (A—1157): „ნათლისმცემლის მონასტრის არხიმანდრიტი ღირსი მამა, კაცი მღრთისა ეფთვიმი დაიკარგა ივნისის 5 (8), დღესა პარასკევს, ქორონიკონს უფ (1778 წ.)“. ექვთიმე ტყეობიდან გიორგი XII დაუხსნია¹⁸².

ექვთიმეს თავისი კალამი უცდია ჰიმნოგრაფიაში. ხელნაწ. H—1283 დაუცავს „გიხაროდენი“—საგალობლები ნინოს შესახებ. ექვთიმეს საგალობლები შეუთხზავს საბა ნინოწმიდელის დაკვეთით. ანდერძ-ბიბლიოგრაფიულ ცნობაში გვითხულობთ: „ვინათგან ყოველნი არსნი აღიმსობენ პირველისა მის წყაროისა უზადოჲსა ნანდვილკეთილობისად, უფროსად ხოლო ხატოვნებასა შინა იგი ბუნება, ამისებრ წადიერმან ათორთა უდაბნოთა მაკურთხეველმან ყოვლად სამღუდელომან ნინოწმიდელ-მიტროპოლიტმან საბა მიბრძანა მე ნათლისმცემლის მონასტრის არხიმანდრიტს, უღირსს ევთიმის, აღწერად მუკლედნი გიხაროდენნი საქართველოს განმანათლებლისა მოციქულთა სწორისა დედისა ნინასი. თუმცა უღირსება და უმეცრება ჩემი არა მცირედი დამაყენებელ იყო ჩემდა. და ეგრეთვე უცალოება და უძლურებაცა ქორცთა ჩემთა მრავალი, გარნა ვინაჲთგან ურჩება მმობელი წყარო არს ყოველთა მომსერელთა ვნებათა, ამის ძლით ვიძიულე უნდოდ რამე თანა-წარვლის სახედ აღწერად. უკეთუ ღვთისმშობელსა დაუჯდომელისად ნაკლი იყოს ანუ მეტი, იგი ფრიადისა უცალოებისა ჩემისაგან მექმნა მე და ამისთვის შემნდობელ მექნას მე წარმკითხველი წინაწყობილთა წერილთა. ხოლო ამას შინა ჩართულნი საგალობელნი კჳალად მოციქულისავე ნინასნი პირველთა მამათა მიერ არს თქმული და ესე მისვე ყოვლად სამღუდელსა მიერვე ღვთისად განიწერა, რათა თვთ დღესასწაულისა შინა წმიდისა ნინასასა და ეგრეთვე შინა შეიდეულისა ხუთშაბათსა წარიკითხებოდეს სამარადისოდ კსენებასა თა-

¹⁸¹ 1945 წლის საეკლესიო კალენდარი, გვ. 63.

¹⁸² დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ივ. ლოლაშვილის წერილი „გაბრიელ მცირის მემუარული თხრობანი“, ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, 1, 1962, გვ. 14—15.

ნა დიდებულთა მოციქულთასა ქებისა, შესხმა ესე გიხაროდნებოდეს (!?) მოციქულთა სწორსა დედასა ნინას...¹⁸³

ექვთიმეს ჰიმნი 24 გალობა მუხლისაგან შედგება. იგი იყენებს ქართული ჰიმნოგრაფიისათვის დამახასიათებელ მომენტებს და მის მიხედვით აკეთებს თავის შრომას. ამავე დროს, პოეტური ფაქტურა ძირითადად ემყარება ნინოს ცხოვრების მეტაფრასულ რედაქციას. საგალობელში არც თუ იშვიათია მხატვრულად გამართული ადგილები, მაგრამ მაინც კარბობს რიტორიკული ელემენტი. იგი ღარიბია პოეტური სახეებით, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ავტორი დიდი დიაპაზონის შემოქმედი არ ყოფილა. ექვთიმეს საგალობელი გამოქვეყნებული არსად არ ყოფილა, ამიტომ ნიმუშისათვის მოვიტანთ ერთ მუხლს.

„რიტორებრივთა მრავალკმობითა თხზვათა და ელადებრთა ძალთა სიმარჯვითა მკობილთა ლექსთა შენდამი ულონოებად ეპხედავთ ჯერისაებრ ქებასა. თუ ვითარ მდედრი უძლურთა ბუნებათა ზეკონითა ძალსა ძლიერსა სატანისსაცა ჰსძლე სიმკაცრით. და მოციქულებრიცა სრბა აღასრულე მოსწრაფებით, რომლისათჳს ესე ვითარსა საკვრეელსა მოწყალებასა ღმრთისასა დაკვრეებულნი გვმობთ შენდამი: გიხაროდენ თუთ არსისა ღმრთისა სიბრძნისა უხესთავისთა სიბრძნითა შენითა განმაცხადებელო ჩუშნდა. გიხაროდენ, საღმრთოთა მათ წინაგანგებათა მისთა ჯუარითა მრავალთა სასწაულთა განსაკვრეებელთა სრულმყოფელო; გიხაროდენ, ძილოსო(ო)სებრივთა კვეყნიერთა ამაოთა დათხზვათა სისულელედ მამხილებელო; გიხაროდენ, რომლისა შესხმად მოსწრაფენი სიტყუა ტელოვანნი ბრძენნი უკმოდ გამოჩნდებიან შენდამი; გიხაროდენ, რომელმან სულელ და ცოფ ჰყავ მრავალლონე იგი სატანასი; გიხაროდენ, რომელმან დააქვენე და განაქარეე საზღაპრო იგი კერპოვნებითი იგი ამაო მოქმედება; გიხაროდენ, რომელმან ელღენებრივი იგი ათინური საცთურიანი თხზვა განხეთქე; გიხაროდენ, რომელმან ზეციერთა მონადირეთა საღმრთო იგი ბადე აღავსე მოციქულებრითა შრომითა შენითა; გიხაროდენ, რომელმან სიღრმესა უღმრთოებისასა დანთქმულნი სულნი აღმოიქვენ შესამეცნებელად ღმრთისა; გიხაროდენ, რომელმან შენ მიერ ქრისტეს მიმართ მორწმუნენი ზეციერთა მეცნიერებითა განანათლენ; გიხაროდენ, შენ საღმრთო ზეციერო ნაეო, რომელი წიალ-იყვან ქუშყანასა

¹⁸³ H—1283, ფ. 216r-v; ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საისტორიო-ეთნოგრაფიო საზოგადოების (H) კოლექცია, ტ. II, გვ. 229.

ლელვათაგან შენდამი შევედრებულთა; გიხაროდენ, ნავთსაყუდელო, ლიმენაჲ¹⁸⁴ შემწყნარებელო, სულით ვნებულთა შენდამი მილტოლვილთაო; გიხაროდენ, ფრიად შევნიერო, შორის დღდათა საღმრთოო სძალო¹⁸⁵.

ნინოს საგალობელთა რედაქციებში¹⁸⁶ ექვთიმე მჭედელაშვილის ჰიმნი ერთ-ერთი რგოლია, რომელსაც თავისი საპატიო ადგილი უჭირავს და რომელიც რამდენადმე დამოკიდებულია წინათ არსებულ საგალობლებზე.

XIX საუკუნის 50-იან წლებში იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოში დაუმუშავებიათ ნინოს ცხოვრების ახალი რედაქცია. ეს ფაქტი მეტად საყურადღებო და ანგარიშგასაწევია. რადგანაც ამ რედაქციას, როგორც ლიტერატურულ ფაქტს, ნინოს ცხოვრება-რედაქციების ჯაჭვში შესაფერისი ადგილი უჭირავს.

ხელნაწერ—215-ს დაუცავს ნინოს ცხოვრების ეს ახალი რედაქცია. ხელნაწერი გადაწერილია ნათლისმცემლის არქიმანდრიტის სოფრონიოს ერისთვიშვილის მიერ 1852 წ. ავტორი ამ რედაქციისა უნდა იყოს სწორედ სოფრონიოს ერისთვისშვილი, როგორც ამას ვარაუდობს ქ. ცხადაძე. ამ უკანასკნელმა სპეციალურად შეისწავლა ნინოს ცხოვრების ეს რედაქცია და სათანადო მეცნიერული კვალიფიკაცია მისცა მას: „ხელნაწერში წარმოდგენილია კომპილაციური „ნინოს ცხოვრება“. სათაური და შესავალი მთლიანად აღებულია არსენ ბერის რედაქციიდან; ძირითად ნაწილში ზოგიერთი ადგილები შეაქვეს მატიანისეული რედაქციიდან; მთლიანად ურთავს ვახტანგ გორგასალის ისტორიას. ავტორს... უცდია ამ ორი რედაქციის შეერთება, მაგრამ მექანიკურად. ამიტომ საყურადღებო ვერაფერი მოუცია გარდა იმისა, რომ გვიდასტურებს, ერთის მხრივ „ცხოვრების“ გადაკეთების ცდის ფაქტს ასე მოგვიანო ხანაშიც და, მეორე მხრივ, გვატყობინებს, რომ არსენ ბერის რედაქცია ცნობილი ყოფილა ჩვენი კულტურის ამ კერის მოღვაწეთა შორის“¹⁸⁷.

ჩვენამდე შენახულა ერთი თხზულება, რომლის სათაურია „ცხოვრება და მოღვაწეობა სანატრელისა მამისა ქრისტესისა მო-

¹⁸⁴ ეს სიტყვა ბერძნულია *λίμνη* ἡ ἵδις და ნიშნავს ნავთსაყუდელს.

¹⁸⁵ H—1293, 221r-v.

¹⁸⁶ ნინოს საგალობელთა რედაქციების შესახებ იხ. კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, უცნობი რედაქცია ქართული ჰიმნოგრაფიული თევისა, ეტიუდები, ტ. VIII, გვ. 50.

¹⁸⁷ ქ. ც ხ ა დ ა ძ ე, უცნობი ავტორის ნინოს ცხოვრება, ცალკე ამონაბეჭდი, გვ. 394.

ნაზონისა, შემდგომ ქრისტიანობით წოდებულისა, რომელიცა ცხოვრობდა უდაბნოსა შინა მრავალშთის იოანე ნათლისმცემლისასა, გარეჯად წოდებულსა, თავსა ყარაისასა“.

თხზულება შენახულა A—1036, A—1072, H—40 ხელნაწერებში. A—1036 პატარა ზომის ხელნაწერია, ნაწერია მხედრულად. ხელნაწერის თარიღია 1880—1882 წ.

თხზულების მოკლე შინაარსი ასეთია: მეთვრამეტე საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ სამეგრელოში ცხოვრობდა ვინმე ქრისტესია. ქრისტესიას მეუღლე და შვილი ადრე გარდაეცვალა. მის ბატონს სურდა რომ ქრისტესიას მეორედ ექორწინა, მაგრამ ქრისტესია წინააღმდეგი წავიდა. მოძღვარმა ურჩია: „გარნა, ჴვილო, გამცნებ მოძღვარი შენი, რათა წარხვიდე ქვეყანასა საქართველოსა — უდაბნოსა გარეჯისასა. რომელ არს თავს ყარაისასა, რომელსა ეწოდების მრავალშთა გარეჯა“. მართლაც, ქრისტესია ქრისტეფორეს სახელით დაეჟუდა გარეჯაში. იგი ჩაერთო ბერების ჩვეულებრივ ცხოვრებაში. ავტორის სიტყვით, ქრისტესია ყოველდღე შვიდი ევრისის დაშორებით ეზიდებოდა წყალს და იქ ავსებდა ქურჭელს, რომ „მოგზაურნი, მომავალნი ანუ მიწვეალნი ქალაქით, ანუ სოფლით დღისა ერთისა სავალსა ვერა სადა პოვებდენ წყალსა, ვიდრე არა მოვიდოდენ ქოცოსა მას ქრისტესია ბერისასა“. ამავე დროს, ხშირად იგი სოფელ-სოფელაც დადიოდა. ხალხს მოძღვრავდა. გარდაიცვალა ქრისტესია ღრმად მოხუცებული. 80 წლის ასაკში.

თხზულებასთან დაკავშირებული ლიტერატურულ-ისტორიული საკითხების გარკვევა დიდ პრობლემას არ წარმოადგენს.

თხზულების ავტორია მთავარდიაკონი სპირიდონ იოანესძე გრძელიშვილი (გრძელიევი), დაწერილია თხზულება 1880 წელს, როგორც ეს ჩანს ბოლო გვერდიდან. ავტორს თხზულება 1882 წელს წარუდგენია საცენზურო კომიტეტში დაბეჭდვისათვის ნებაართვის მისაღებად¹⁸⁸. ცენზორს, არქიმანდრიტ არსენს, ნებაც დაურთავს, როგორც ეს პირველი გვერდის რუსული შინაწერიდან ჩანს, მაგრამ თხზულება მაინც არ დაბეჭდილა.

შემოქმედებითი საქმიანობის პარალელურად დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში განსაკუთრებული ყურადღება

¹⁸⁸ ს. გ რ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ს 1868 წელს „საქართველოს სასულიერო მახარებელში (№ 3) გამოუქვეყნებია შრომა „აოხრება წმიდია დავით გარეჯის უდაბნოსი“.

ეთმობოდა ხელნაწერების გადაწერა-გამრავლებას, დაკავშვას და მოხატვას, შეგროვებასა და თავმოყრას. ამ ეროვნულ საქმეში დავით გარეჯის სამწიგნობრო კერის მოღვაწეთა მთელი ჯგუფი იყო ჩაბმული. ერთნი წერდნენ და აგროვებდნენ ხელნაწერებს, მეორენი რესტავრაციას უკეთებდნენ, მესამენი კინძავდნენ და ყდაში სვამდნენ. ამ გზით თითქმის ყოველდღიურად იზრდებოდა მონასტრის კუთვნილი წიგნების რიცხვი. XVII საუკუნის მიწურულიდან ზოგადად XVII საუკუნის შუა წლებისათვის გარეჯაში შეიქმნა მდიდარი სამონასტრო ბიბლიოთეკა საიდნაც, როგორც ერთი საბუთიდან ჩანს, წიგნებით სარგებლობდნენ სხვადასხვა იერარქიულ საფეხურზე მდგომი საერო და სასულიერო პირები. საბუთში ვკითხულობთ: „დავით გარეჯის წიგნები აქვს ტფილელს—ძველი ხრონოგრაფი; კუალად სვინაქსარი, კუალად მამათ ცხოვრება. ბატონიშვილის გიორგის მლუდსლს აქვს ნიკოლაოს ქალწულთ მეტაფრასი. ნინოწმიდელს აქვს დოდოელთა გულანი... სტამბის ერთი ზადიკი, ერთი მარხუანი დოდოელთ იოანე მლუდელსა აქვს. ერთი მარხუანი ტელწერილი აბრამ მლუდელს აქვს, გიორგიწმიდას“¹⁸⁹. საბუთებიდან და ხელნაწერთა შინაწერებიდან ჩანს, რომ დავით გარეჯის უდაბნოს სამივე მონასტერს—დავითის ლავრას, იოანე ნათლისმცემელსა და დოდოს — ჰქონდათ თავიანთი საკუთარი წიგნადი ფონდო, საკუთარი ბიბლიოთეკები, რომლებიც საბოლოო ჯამში გაერთიანდა ერთ ბიბლიოთეკად. სწორედ ამიტომ დავით გარეჯის წიგნთსაცავი XVII—XVIII საუკუნეებში ყველაზე დიდი იყო, იგი წიგნებით ამარაგებდა მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს¹⁹⁰. ონოფრე მაჭუტაძე დიდი გულისყურით ეკიდებოდა ბიბლიოთეკის საქმეს. ზისი უშუალო მონაწილეობით საკუთრივ გარეჯაში ხელნაწერი თუ სტამბურად გამოცემული სხვადასხვა დასახელების 76 ტომი იყო შეგროვილი, თითოეული ტომი კი თავის მხრივ რამდენიმე წიგნისაგან შედგებოდა. ეს წიგნები გახდა საფუძველი გარეჯის სამწიგნობრო ცენტრის ბიბლიოთეკისა. „ეს ამდენი წიგნები — აცხადებს ონოფრე მაჭუტაძე — ამისთვის დავაწყვე აქა, რომ ან წინამძღვარი ან მისი კრებულისაგან ვინმე რომ სოფლად წავიდენ სადმე მონასტრის სამსახურზე, თვითო

¹⁸⁹ Ad—317,

¹⁹⁰ გარეჯელი ხელნაწერების რაოდენობის განსაზღვრა დღეს შეუძლებელია. არა ზუსტი სია იხ. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, 1962, გვ. 319.

ველი წიგნები თან იღვევონ. მონასტერში ხომ წიგნები არა აქლიათ რა*. ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდი ორი რიგის წიგნებისაგანა შედგებოდა. ე. წ. სახმარი წიგნები და არა სახმარი, ე. ი. ჰაგიოგრაფიული, ზოგადი გაგებით ლიტერატურა. ორივე რიგის წიგნების შეგროვებას და გამრავლებას სათანადო ყურადღება ეთმობოდა. სახმარი წიგნები გულისხმობდა ღვთისმსახურებისათვის საჭირო ლიტერატურას, როგორც იყო: ეამნი, ტიბიკონი, კურთხევანი, ზატიკი და სხვ. წიგნების ამ კატეგორიით ძირითადად სარგებლობდა მონასტრის მოსამსახურე პერსონალი, რომელთაც საჭირო შემთხვევაში შეეძლოთ თავისუფლად გაეტანათ მონასტრიდან წიგნი.

ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის, ზოგადი გაგებით, წიგნებით სარგებლობის საკითხი სხვაგვარად იდგა. მისი გატანისათვის უცილებელი ნებართვა იყო საჭირო. ყოველთვის მკაცრად აღიზიციებოდა თუ ვის რა წიგნი ჰქონდა წაღებული. ეს შესანიშნავად ჩანს ერთი ხელნაწერის (A—154) მინაწერიდან, რომელიც მართალია, 1835 წლისაა, მაგრამ ძველი ტრადიციის ამსახველი და გამგრძელებელია. მინაწერში ვკითხულობთ: „წიგნი ესე ეკუთვნის წმიდის დავით გარეჯის უდაბნოს, რომელიცა მაქუნდა მე ნათხოვრად და ნაცულად ამისა აქუსთ ჰელმოფერილი ბარათი ჩემი მისივე უდაბნოს ძმათა. აწ უკან მიმიქცევია წიგნი ესე ამ უდაბნოს ნაიბის-მღუდელმონაზონის თეოფანესათჳს, რომლითაცა გაუქმდების ბარათი ჩემი და თუ დაკარგეს სადმე ესე წიგნი, მე ნუ მომეკითხების. წელსა 1835, მაისის 19. მღუდელმონაზონი ტარასი“.

მიუხედავად ასეთი სიმკაცრისა, წიგნებით სარგებლობა ყველას შეეძლო. ხანდახან გარეჯის კუთვნილი წიგნი მთხოვნელთან ერთად მოგზაურობდა სხვადასხვა ქვეყანაშიც კი. A—104-ის 1768 წლის მინაწერით ვგებულობთ: „ნათლის მცემლისა არის. მე ანტონი არქიმანდრიტმა ნათხოვნი... წავიღე, ოდეს წარვედ მეორედ იერუსალიმად ეს სადღესასწაულო. ისევ გარეჯის... ნათლისმცემლის უდაბნოს მიუვიდეს. ვინც არ მისცეს, იმ მონასტრის ნათლისმცემლის რისხვა და იმ მონასტრის მამათ მადლი გაუწყრეს“¹⁸¹.

როგორც ჩანს, მონასტრიდან წიგნების მოპარვის შემთხვევებიც ყოფილა, ამიტომ ყოველ წიგნს, როგორც წესი, ერთვით მპარავთა წინააღმდეგ წყევლა-კრულვა. მაგ. „ეს მეტაფრასი დავით გარეჯის მონასტრისა არის, ვინც მოიპაროს გაუორისხდეს ყდ წმიდის სულის მადლი“ (A—161).

¹⁸¹ 1r ბიოგრაფიული ცნობები ანტონის შესახებ მასალებში არ ჩანა.

მონასტრის მესვეურნი ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდის გაზრდისათვის სპეციალურ ელჩობასაც კი აგზავნიდნენ ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში. ასეთი ელჩობის შესახებ პირდაპირი მითითება შემოუნახავს Ad—1039: „დადიანმა ბატონმან და თანამეცხედრემან ჩვენმან ლიკთ-იმერისა და ყოვლისა ჩრდილოეთისა მპყრობელ განმგებელისა აბაშიძის გიორგის ასულმან... დედოფალმან თამარ ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ და შემოგწირეთ წმინდა და სულთგანმანათლებელი გულანი ესე, უდაბნოსა გარეჯისასა საფლავსა. წმიდის ამის უდაბნოსა მამათა და კრებულთა მიერ წარმოვლენილი ღმერთშემოსილნი მამანი—სამთავნელ ეფისკოპოზი კუპრიანი, მღრდელ-მონაზონი ეპიფანე მაყაშვილი, მთავარ დიაკონი ზაქარია—მოიწიენეს ვედრებათ და თხოვათ გულანისა, რამეთუ ეამთა ვითარებისაგან უდაბნო იგი და უსჯულთა მიერ იავარ-ქმნილიყო და წმ. ეკლესია სამკაულთაგან ცარიელ ქმნილიყო“...¹⁹².

გარეჯის უდაბნოს წიგნთსაცავის ნუსხები ბლომადაა შემორჩენილი, რომლითაც შესაძლებელია დაახლოებით მაინც განისაზღვროს ციფრი გარეჯის ბიბლიოთეკის წიგნებისა. სანამ დავიმოწმებდეთ აღნიშნულ ნუსხებს, მანამ გვინდა შევხებით ერთ საკითხს. საბუთებიდან ჩანს, რომ გარეჯაში წიგნების კატალოგები დგებოდა ორ-ორ ეგზემპლარად. ამას ადასტურებს შემდეგი ერთნაირი დოკუმენტები—Ad—307 და Ad—367, Ad—180 და Ad—351¹⁹³ და სხვ. სავარაუდებელია ერთი ცალი ინახებოდა თვით ბიბლიოთეკაში, ხოლო მეორე ცალი მონასტრის კუთვნილ გუჯრებთან.

ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდის ზრდა ძირითადად ხდებოდა ხელნაწერთა გადაწერა-გამრავლებით ადგილობრივი ძალების საშუალებით. ბიბლიოთეკის მოხელეთა რიცხვის განსაზღვრის საშუალებას საბუთები არ იძლევა. ერთი უეჭველია, ხელმძღვანელი პოსტიროგორც სამონასტრო ცხოვრების ყველა საკითხში, აქაც ეპყრა მონასტრის წინამძღვარს.

ზედამხედველობა და წიგნებზე პასუხისმგებლობა დაკისრებული უნდა ჰქონოდა მონასტრის ნაიბს, როგორც ეს XIX საუკუნის

¹⁹² დოკუმენტი გამოქვეყნებული აქვს შ. ბურჯანაძეს იხ. ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროებისა, I, 1958, გვ. 152—154. გარკვეულ პერიოდში დავით გარეჯის უდაბნოს დოდოს მონასტრითან დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო კვიპრიანე სამთავნელი.

¹⁹³ ეს საბუთი გამოქვეყნებული აქვს თ. ყორღანიას, ქართლ-კახეთის..., გვ. 112—114.

მინაწერიდან ჩანს, რომელიც ჩვენ ზემოთ უკვე დავიმოწმეთ: „აწ უკანვე მიმიქცევია წიგნი ესე უდაბნოს ნაიბის — მღუღელმონა-ზონის თოფანესათჳს“...

აქვე აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ მონასტერს ჰყავდა მეორე ნაიბიც, რომელიც ერისკაცი იყო და რომელიც სამეურნეო საქმეებს განაგებდა. და, მაშასადამე, ამ ორი ნაიბის ფუნქციები ერთიმეორისაგან განსხვავდებოდა.

დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის მოღვაწეთაგან კალიგრაფთა ერთი ჯგუფი ბიბლიოთეკის დაკვეთით ამრავლებდა ხელნაწერებს. გარკვეული რიცხვი გადამწერთა შტატისა უნდა არსებულებოდა ბიბლიოთეკისთან, რადგანაც ხელნაწერების მოპოვების საქმე უნდა ღრმად ბიბლიოთეკის კომპეტენციაში შედიოდა. ეს. რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ ლიტერატურული საქმიანობისაგან ბიბლიოთეკა გამოყოფილად არსებობდა და დამოუკიდებლად აწარმოებდა თავის საქმეებს. რა თქმა უნდა არა: ლიტერატურული საქმიანობის ყოველი ნაბიჯი, ეს იქნებოდა წიგნის გადაწერა თუ მისი მოპოვება, ურთიერთ შეთანხმებითა და გაგებით ხდებოდა.

მიუხედავად დავით გარეჯის სამწერლობო კერის სიდიდისა და სიძლიერისა, აქ მაინც ვერ გამოიკვეთა, ვერ შეიშავდა ერთიანი ან ერთგვარი კალიგრაფიული ხელი. ამიტომ გარეჯაში გადაწერილ ხელნაწერთა უმრავლესობას რაიმე თავისებური პალეოგრაფიული სახე და ნიშანი არ გააჩნიათ. გარეჯაში გადაწერილ ხელნაწერთა კალიგრაფია XVII - XVIII საუკუნეებში ჩვენში საერთოდ გავრცელებულ ხელს აგავს. ამიტომ თითქმის შეუძლებელია ხელის მიხედვით ხელნაწერის გარეჯისეულობაზე მივუთითოთ.

ხელნაწერების გადაწერა ხდებოდა გეგმავლიერად. იწერებოდა მხოლოდ ის წიგნები ე. წ. არა სახმარო კატეგორიიდან, რომელიც მონასტერს არ ჰქონდა. ხოლო სახმარო წიგნები რამდენიმე ეგზემპლარად იყო და მრავლდებოდა სისტემატურად.

H—1070 ჩვენებით გადაწერა ხდებოდა კვალიფიციურად: „დიდება ღმრთისა, სრულწყოდელსა წინაშედსა ყოვლისა საქმისა კეთილისასა. დაიწერა წმიდანი ესე ოთხთავნი აჟლთაჲ განმანათლებელი ქქსა 63დ, თუშა დეკენბერსა 2-სა ჭელითა ფრიად ცოდვილისა და ყოვლად უღირსისა მონაზონისა ზაქარიასითაჲ უდაბნოსა დავით გარესჯისა ნათლისმცემლისასა. უწყის ღმერთმან. რააცა ოდენ ძალმედვა, სიმართლესა ვეცადე. თუ ვინმე საექვეოდ საცილოს სიტყვაჲსა მადნთხვიოთ, მსწრაფლ ნუ შესცულით, ვითარცა ორითა ჭეშმად

რიტითა სახარებითა მიწერიდა მათზედა მიმოწმე-
ბია. უკეთუ სიტყჳსა შეცვალემაჲ ინებოთ, თქვენცა
ორითა მართლითა სახარებითა შეამოწმეთ და ისრე სწერდით.
(303—304r).

თუ როგორი იყო გადაწერის პროცესი, ამის აღდგენა ძნელია.
მაგრამ ერთი კია, რომ გადაწერაში ხშირად მონაწილეობდა რამ-
დენიმე კაცი. ერთი უშუალოდ წერდა, ხოლო მეორე ეხმარებოდა.
ამ მხრივ A—176 დაუცავს საინტერესო მინაწერები: „ღმერთო,
შეიწყალე მღუდელმონაზონი ქრისტეფორე, აქ მიკანანახა“ (69v);
„ღმერთო, შეიწყალე დავით ბერი, აქ მიკანანახა“ (97v). აქედან
ჩანს, რომ თუ ყოველთვის არა, ხშირად გადაწერებს ეხმარებოდ-
ნენ სხვები, კარნახობდნენ გადასაწერ ტექსტს. მრავლადაა შე-
მთხვევები, რომ გადაწერას დაიწყებდა ერთი და ამთავრებდა მეო-
რე, მაგ. ხელნაწერი A—121, 105 და ა. შ.

წიგნების გადაწერა ხდებოდა ძალზე დიდი შერჩევით, მკი-
თხველთა საზოგადოების შესაძლებლობის გათვალისწინებით, რო-
გორც ეს ჩანს გერონტი სოლალაშვილის „ნაცვალსიტყუაობიდან“
(S—1521).

ბ) ლიტურგიკული და დოგმატიკურ-პოლემიკური მწერლობის განვითარება

დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში განვითარების
ახალ საფეხურზე ავიდა ლიტურგიკული და დოგმატიკურ-პოლე-
მიკური მწერლობა. ბესარიონ ორბელიშვილის და დომენტი კათა-
ლიკოსის ინიციატივით დამუშავდა სადღესასწაულოს ახალი რე-
დაქცია. რა თქმა უნდა, სადღესასწაულოს ხასიათი როგორც
ლიტურგიკული ცეგლისა არ იძლეოდა შესაძლებლობას, რომ მასში
თავიდან ბოლომდე მხოლოდ ქართული მასალა წარმოედგინათ,
როგორც ეს ჰაგიოგრაფიული კრებულის შედგენისას გაკეთდა, მა-
გრამ სადღესასწაულოში ქართული ელემენტის გაზრდა უთუოდ
საგულისხმო და ანგარიშვასაწევია.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ტიპიკონ-სადღესასწაულო-
თა დამუშავებისას გარეჯელ მოღვაწეთა მიერ აქცენტი ძირითა-
დად სლავურ-რუსულ სადღესასწაულოებზე იქნა გადატანილი. ამ
უკანასკნელთა მიხედვით მოხდა ქართული მასალის გამართვა-რე-
დაქტირება. სწორედ ეს იყო ის ახალი, რაც გარეჯელებმა
შეიტანეს ლიტურგიკულ მწერლობაში, და რაც თავის
დროისათვის დიდი მნიშვნელობის მქონე მოვლენა იყო.

ქართულ სადღესასწაულოთა რედაქციებში რუსულ-სლავური პერიოდი ორი ნაკადითაა წარმოდგენილი: პირველი — XVII საუკუნის მიწურულისა და XVIII საუკუნის დამდეგის, როდესაც კურსი პროლოგ-სვინაქსარების გადმოღებისავენ იქნა აღებული, და მეორე — ანტონ კათალიკოსისა და ალექსი მესხიშვილის მოღვაწეობის პერიოდი. ეს ორი ნაკადი ერთმანეთს ემიჯნება იმით, რომ პირველად სადღესასწაულოებში შექმნიდათ პროლოგ-სვინაქსარების მასალა, მაშინ როდესაც ანტონმა და მესხიშვილმა ტიპიური რუსული სადღესასწაულოები გადმოიღეს.

აქად. კორნელი კეკელიძის დასკვნით, ბესარიონ ორბელი-შვილმა დაამუშავა ახალი რედაქცია ტიპიკონისა. მან ძველი, XII საუკუნის საბაწმიდური ტიპიკონი შეასწორა XVII საუკუნის გასულის სლავური ტიპიკონის მიხედვით¹⁹¹. აქად. კ. კეკელიძე ეყრდნობა ანტონის ცნობას ბესარიონზე: „ტიპიკონთ პოვნა, მკობა დღესასწაულთა“¹⁹². ბესარიონის მიერ ჩასწორებული ტიპიკონის ხელნაწერი ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ (კ. კეკელიძე მას არ ასახელებს), სამაგიეროდ ბესარიონის სადღესასწაულო კი დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ესაა ხელნაწერი A—59, რომელიც ხელის მიხედვით ბესარიონის ავტოგრაფად შეიძლება ჩაითვალოს¹⁹³.

A—59 ნუსხურად ნაწერი კრებულია. პირველ ნაწილში წარმოღვენილია ცლისპირები (გვ. 1—86), ხოლო მეორე ნაწილი არის სადღესასწაულო¹⁹⁷. ეს უკანასკნელი, მართალია, მთელი წლის მასალას შეიცავს, მაგრამ იგი მაინც არ არის სრული, ე. ი. მას აკლია ზოგ შემთხვევაში სათანადო სვინაქსარული საკითხავი და ჰიმნოგრაფიული კანონი¹⁹⁸.

ბესარიონის სადღესასწაულოში ცხადად იგრძნობა რუსული პროლოგ-სვინაქსარების გავლენა. ამ უკანასკნელთა ქართულად გადმოღების საკითხს სპეციალურად შეეხო ტრ. რუხაძე, რომლის

¹⁹¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, 1951, გვ. 327.

¹⁹² წყობილიტყვაობა, პლ. იოსელიანის რედაქციით, სტრ. 665.

¹⁹³ შდრ. ტრ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVII სს., გვ. 177—178.

¹⁹⁷ ბესარიონ ორბელიშვილი A—59-ის მეორე ნაწილს თვენს უწოდებს.

¹⁹⁸ ტრ. რუხაძეს A—59 მიაჩნია სრული ზომის განახლებულ სადღესასწაულოდ. იხ. დასახელებული წიგნი, გვ. 178.

დასკვნით, პროლოგ-სვინაქსარები ქართულად თარგმნა არჩილ მეფემ. მისი აზრით, რაც ნაკლებად დამაჯერებელია, არჩილის შრომა ავტოგრაფის სახითაა ჩვენამდე მოღწეული A—112 ხელნაწერში¹⁹⁹. ბესარიონის სადღესასწაულო ჩვენ შევეუდარეთ A—112-ს. გაირკვა, რომ ბესარიონის სადღესასწაულოში ერთ-ერთ წყაროდ გამოყენებულია A—112-ის მასალა. A—59-ის კალენდარი ძირითადად ემთხვევა A—112-სას, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ბესარიონმა ზუსტად გაიმეორა A—112. ამ ორ დასახელებულ ხელნაწერს შორის არის საგრძნობი სხვაობაც. კერძოდ, A—59-ს არ ერთვის თხრობანი, როგორც ეს A—112-შია, არამედ ახლავს ჰიმნოგრაფიული ელემენტი, რაც A—112-ში არაა. დაბოლოს, A—59 იმითაც განსხვავდება A—112-საგან, რომ მასში ჩართულია ქართველ წმინდანთა ხსენებანი, ხოლო A—112-ში კი ასეთი არ არის.

A—59-ისა და A—112-ის შედარებიდან გაირკვა, რომ საერთო მასალის მიხედვითაც პირველი ეორედან უშუალოდ არ მომდინარეობს. სანიმუშოდ მოვიტანთ ერთ მაგალითს:

A—59

A—112

„ხოლო ვიდრე ყრმაღა იყო, მწყსიდა იგი ცხოვართა მშობელთა თჳსთასა და იქმნა რაჲ ათრვამეტისა წლისა, აღიკუშცა და იქმნა მონაზონ და აღვიდა სუტცა ზედა მეფობასა მარკიანესსა“ (87v).

„სიკბუქესა შინა მწყსი[და] ცხოვართა მშობელთა თჳსთასა, აღიკუშცა თურამეტისა წლისამან და აღვიდა სუტცა ზედა მეფობასა მარკიანესსა“ (გვ. 2).

ასეთი მაგალითების ამოწერა მრავლად შეიძლება.

მაშასადამე, ბესარიონმა სადღესასწაულოზე მუშაობისას ერთ-ერთ წყაროდ გამოიყენა რუსული პროლოგ-სვინაქსარის ქართული თარგმანი²⁰⁰.

ბესარიონის შრომა ახალი საფეხური იყო ქართულ ლიტურგიკულ მწერლობაში, რომელიც, შეიძლება ითქვას. შემდეგში საფუძველი გახდა დომენტი კათალიკოსისათვის. ბესარიონის ნალევაწს მაინც ახლდა ნაკლი, იგი რამდენადმე შეზღუდული იყო. სადღესასწაულოში ქართული მასალა მთელი სისავსით არ იყო

¹⁹⁹ ტრ. რუხაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 157.

²⁰⁰ შდრ. ტრ. რუხაძის, დასახელებული წიგნი, გვ. 177.

არმოდგენილი (A—59 გვხვდება აბოს, ნინოს, ილარიონის. პეტრე ქართველის, ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდლების ხსენებანი) და მეორეც, თვით ლიტურგიკული მასალაც არაა ბოლომდე მიტანილი და გაფორმებული, ამიტომ დომენტი კათალიკოსის ინიციატივით, რუსული პროლოგ-სვინაქსარის გამოყენებით, ქველავ და მუშავდა სადღესასწაულოს ახალი რედაქცია.

დომენტის სადღესასწაულოს (A—425) გეგმა ზუსტად იმავე პრინციპებითაა შედგენილი, როგორც მისივე ჰაგიოგრაფიული კრებულის. დომენტისა და მის დამხმარეებს ხანგრძლივი ძიებისა და მუშაობის შედეგად ამოუკრეფიათ საკითხავები როგორც ტრადიციული, ე. წ. ქართული სადღესასწაულოდან, ისე ბესარიონის ნაშრომიდან, პროლოგ-სვინაქსარებიდან და, ამავე დროს, რიგ შემთხვევაში სპეციალურად შეუდგენიათ საკირო მასალა. A—425-ის შემდგენლებს ზოგიერთ ქართველ წმინდანთა მხოლოდ ხსენება შეუტანიათ. რადგანაც სათანადო საკითხავები მათთვის ხელმისაწვდომ ძეგლებში დაცული არ ყოფილა (როგორც, მაგალითად, გრიგოლ ხანძთელისა, საპაქისა და იოსებისა და ა. შ.).

A—425 მოზრდილი ფორმატის წიგნია. ხელნაწერი წესრულებულია ნუსხა-ხუცურით. შიგ ჩართულია ყოველად უგეგმოვნო მინიატურები. ჩვენ მხოლოდ ვუჩვენებთ თუ რომელი ქართველი წმინდანის ხსენებაა მასში შეტანილი და როგორი თანმიმდევრობით:

13 სექტემბერი — ქეთევან დედოფალი (ერთვის მინიატურა)

15 სექტემბერი — ორთა ძმათა ქართველთა საპაქისა და იოსებისა (მხოლოდ ხსენება)

1 ოქტომბერი — საუფლო კუართისა

5 ოქტომბერი — წმიდისა მამისა ჩუენისა ვპიგოლი ხანთელისა

17 ოქტომბერი — წმ. შუშანიკ დედოფლისა

31 ოქტომბერი — წმიდათა მოწამეთა დავით და კონსტანტინესი

10 ნოემბერი — კონსტანტი კახისა

13 ნოემბერი — აბიბოს ნეკრესელისა

17 ნოემბერი — მიქაელ-გობრონისა

19 ნოემბერი — ილარიონ ქართველისა

3 დეკემბერი — პეტრე ქართველისა

7 იანვარი — აბო თბილელისა

14 იანვარი — წმ. ნინოსი²⁰¹

8 მაისი — წმ. მამისა არსენისი

10 მაისი — წმ. მამისა ჩუენისა ეფთვიმი ქართველისაჲ

30 ივნისი — წმ. გიორგი მთაწმიდლისა

3 აგვისტო — იოანე ზედაზნელისა

16 აგვისტო — ანტონ მარტყოფელისა, შიომღვიმელისა და
დავით გარეჯელისა.

როგორც ამ უბრალო ჩამოთვლიდანაც აშკარაა, ქართული მასალის მიხედვით A—425 განსხვავდება როგორც A—59-ის, ისე A—112-საგან. ტრ. რუხაძე A—425-ს A—112-დან მომდინარედ მიიჩნევს. დასადასტურებლად მოაქვს ადგილები ორივე ხელნაწერიდან²⁰². მართალია, ტრ. რუხაძის მოყვანილი ნიმუშები ანგარიშგასაწევია, მაგრამ არის მონაცემები ვიფიქროთ, რომ A—425 A—112-დან არ მოდის. ჯერ ერთი, იმიტომ, როგორც ზემოთ ითქვა, A—425-ში ქარბადაა ქართველ წმინდანთა ხსენება, მაშინ როდესაც A—112-ში სულ არაა. მეორეც, ის ადგილებიც კი, რომლებიც ამ ორ ხელნაწერს საერთო აქვს, მაინც განასხვავებენ მათ: მაგ. 11/IX საკითხაფი:

A—425

„ლირისისა დედისა ჩუენისა თეოდორა აღექსანდრიელისა, რომელი იყო წელსა ზენონ... (ტექსტი გაფუჭებულია აქ) შთავარდა ცოდვასა დიდსა და უკანაჲსკნელ სინანულისა მას და ცრემლისა შეინანა, რამეთუ დაფარულ იქმნა სამამაკაცოთა სამოსლითა და შევიდა მონასტერსა მამათასა და მრავალნი კირნი და განსაცდელნი ეშმაკთა მიერ მოწვენილნი მის ზედა დაითმინა და ესრეთ უფლის მიმართ მიიტყალა წელსა ხუთიათას ცხრაას სამეოცდა თორმეტსა. ოხი-

A—112

„ლირისისა დედისა ჩუენისა თეოდორასი, რომელი იყოფებოდა აღექსანდრიასა. თეოდორა იყო წელსა ზინონისასა. ესე შთავარდა ცოდვასა და სინანულისა ცრემლითა შეიმოსა სამოსელი მამაკაცისა და შევიდა მონასტერსა მამათასა, მრავალნი კირნი დაითმინა მოწვენილნი მის ზედა ეშმაკთა მიერ. ცხონდა ზინონ მეფე წელსა ხუთიათას ცხრაას სამეოცდათორმეტსა. ამასვე დღესა სიტყუაჲ ლიმონისაგან ალითონისათჳს, თუ ვითარ განსდევნა ეშმაკი“ (გვ. 21).

²⁰¹ 13 იანვარსაც „ამსვე დღესა... და ლირისისა დედისა ნინოსიცა: ამისთჳს, რამეთუ“... (331).

²⁰² ტრ. რუხაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 178—179.

თა დღესასწაულისა და წმიდისა“ (გვ. 31).

ერთი სიტყვით, არ მართლდება ტრ. რუხაძის დაყენა, რომ A—425 უშუალოდ მოდის A—112-დან.

ჩვენი დაკვირვებით A—425 უფრო ახლო დგას A—59-თან, ვიდრე A—112-თან, უფრო მეტიც, ძირითადი ნაწილი A—425-ისა აღებულია A—59-დან. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ერთ ნიმუშს სამივე ხელნაწერიდან:

„ლირსთა მამათა
ჩუენთა გიორგი ქო-
ზელისა და ემმელია-
ნე აღმსარებლისა,
რომელნი იყუნეს მე-
ფობასა ნიკიფორე...

„ლირსთა მამათა
ჩუენთა გიორგი ქო-
ზელისა და ემმელია-
ნე აღმსარებლისა,
ოომელნი იყუნეს მე-
ფობასა ნიკიფორე...

„წმიდათა შორის
მამისა ჩუენისა გიორ-
გი ქოზელისა და ევ-
მელიანე აღმსარებლი-
სა. გიორგი და ევმე-
ლიანე იყუნენ მეფო-
ბასა ნიკიფორეს...

ამასვე დღესა ღირ-
სისა დედისა ჩუენი-
სა დომნიკასი, რო-
მელი იყო თეოდო-
სის ზე, მეფისა დი-
დისა... A—59, 133.

ამასვე დღესა ღირ-
სისა დედისა ჩუენი-
სა დომნიკასი, რო-
მელი იყო თეოდო-
სის ზე მეფისა დი-
დისა... „A—425,

და ღირსისა დე-
დისა ჩუენისა დომნი-
კასი. დომნიკა იყო
თეოდოსი დიდისა,
წელსა...“ A—112, გვ.
252.

323v—324r.

A—425-ში ქართული ელემენტი საგრძნობია, მასში თითქმის ყველა ქართველი წმიდანია შესული. A—425-ს ამ თვალსაზრისით თუ შევეუდარებთ ერთი მხრივ ძველ სადღესასწაულებს და მეორე მხრივ ანტონისა და მესხიშვილის სადღესასწაულოებს (S—1464, A—1093), ნათელი გახდება, რომ ამ უკანასკნელთ ძირითად პლასტად სწორედ დომენტის ნიმუში აულიათ და შემდეგ დაუმატებიათ ზოგიერთი ქართველის ხსენება. ეს განსაკუთრებით მესხიშვილისეულ რედაქციაზე ითქმის.

A—425 შედგენილია დაახლოებით იმ პერიოდში, როდესაც დგებოდა A—130-ის დედანი. ხოლო შემონახულია იგი 1718 წლის ნუსხით. „ალიწერა წმიდაჲ ესე სულთა განმანათლებელი სადღესასწაულო ბრძანებითა მეფეთა შარავანდედისა ქართველთა, რანთა, კახთა, სამცხე-საათაბაგოსა და ყოველსა აღმოსავლეთისა, კათოლიკოზ-პატრიარქის დომენტისათა, მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი. ღმერთნო და ყოველნო წმიდანო ღირსნო,

რომელნიცა წმიდასა ამის შინა წერილში სწერიხართ, შეიწყალეთ, შეუნდევით ყოველნი მისნი ცოდვანი, ნებსითი და უნებლიეთი და ჩეობ და შემწე ექმენით ღლესა მას განკითხვისასა, ამინ. ქ კსა ოვ (1718 წ.), ინდიქტიონისა პატრიარქობისა მისისა იღ^ა.

დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში ბესარიონ ორბელიშვილისა და დომენტი კათალიკოსის მიერ დაწყებულმა საქმემ — სლავურის მიხედვით საღვთისწაულოების ახალი რედაქციების შედგენამ, — როგორც ჩანს, დიდი გავლენა მოახდინა იმდროის ლიტურგიკული მწერლობის განვითარებაზე. აქ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს დავით გარეჯის უდაბნოს ბერის ეფთვიმე ბარათაშვილის მოღვაწეობა.

ეფთვიმე ბარათაშვილის ერისკაცობის სახელი ყოფილა ზაზა. როგორც ეს დამოწმებულია A — 111-ის და A — 515-ის ანდერძებში. იგი სიონის დეკანოზის და იკონომოსის იესეს შვილი და იესე ოსესძის ბიძა ყოფილა. ამ უკანასკნელის „ქორანიკონის“ მიხედვით ეფთვიმე დაბადებულია 1684 წლის ივლისის 25-ს²⁰³. ხოლო გარდაცვლილა 1740 წ. 22 მაისს²⁰⁴.

პირველად იგი აკურთხეს მღვდლად, სავარაუდებელია, თბილისში, სიონის ტაძარში. სიონშივე დაუწყია სამსახური. „ვილუაწიდი და მღვდელ-ვმოქმედები დიდსა ამას განსაგებელსა ეკლესიასა შინა“. შემდეგ ოჯახური ტრაგედიის გამო: „სიკუდილმან აღმჳცნა მეუღლით, ძით და ასულთ. მიერთგან განვეშორე და დაუტევე განქარვებადი ესე ცხორება და აღვირჩიე წესი მონაზონებისა, რომელსა მეწოდების ეფთჳმე“²⁰⁵. ეფთვიმე ბერად აღკვეცილა დავით გარეჯის უდაბნოს იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში და ახლოებით XVIII საუკუნის პირველ ათეულში. ბერობაში მას ხუცეს-მონაზონების პატივი ჰქონია.

ეფთჳმე ბარათაშვილმა 1705—1715 წლებში გადაწერა გულანის (A—111), ხოლო 1733 წელს ახალგორში, სადაც იგი გახიზნული იყო, საღვთისწაულო (A—515). ორივე ხელნაწერი მეტად საყურადღებოა. A—111-ის გამართვისათვის გადამწერს ბევრი შრომა გაუწევია. მას გამოუყენებია მრავალი ტუბიკონი: „რაოდენ ძალ შედვა ანუ ვიპოვნე უდაბნოსა ამას მრავალმთის ნათლისმცემ-

²⁰³ ქრ. შარაშიძე, იესე ოსეს ძის „ქორანიკონი“, დაბეჭდილია ენიმკის მოამბე, ტ. XIII, გვ. 128.

²⁰⁴ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წიგნი, V, გვ. 55.

²⁰⁵ A—515, 463.

ლისასა“, ამავ დროს ხელნაწერები „გიორგი მთაწმიდელის ნუსხისაგან დაწერილი“.

ყველა წინა ხელნაწერებისაგან განსხვავებით, A—111-ის სადღესასწაულო ნაწილში ქართველ წმინდანთა სახსენებლები დიდი რაოდენობით არის შეტანილი. მოგვაქვს სია:

13/IX — ქეთევან დედოფალი

1/X — სასწაული სვეტისა ცხოველისა და კუართისა საუფლოსა

2/X — შუშანიკ დედოფალი და დავით და კოსტანტინე

5/X — გრიგოლ ხანძთელი

10/X — კოსტანტი კახაძე

13/X — აბიბოს ნეკრესელი

17/XI — გობრონი

19/XI — ილარიონ ქართველი

2/XII — პეტრე ქართველი

7/I — აბო თბილელი

14/I — წმ. ნინო

17/I — ანტონ მარტომყოფელი

25/I — დავით აღმაშენებელი

20/III — არჩილ და ლუარსაბ მეფეთა

7/V — იოვანე ზედაზნელი

9/V — შიო მღვიმელის მიცვალება

13/V — ექვთიმე ქართველი

18/V — დავითისი და ტირიქანისი

14/VI — იოვანე ათონელის გარდაცვალების ხსენება

30/VI — გიორგი მთაწმიდელი

29/XVII — ეესტათი მცხეთელი

3/VIII — რაფდენისი

ქართული მასალის მიხედვით A—111 შეიძლება A—425-ს შეედაროს მხოლოდ, თუმცაღა მათ შორის სხვაობაც საგრძნობია.

ეს ორი ხელნაწერი ერთსა და იმავე კოლექტივში თითქმის ერთ პერიოდში კეთდებოდა. ამიტომ მათი ურთიერთმიმართების გარკვევისას საინტერესო სურათი გადაიშალა. A—425-ის შემდგენელი აგრძელებს ბესარიონ ორბელიშვილის ახალ კურსს, ხოლო A—111 ძველ, ტრადიციულ რედაქციებს მიჰყვება.

1733 წ. ეფთვიმე ბარათაშვილმა ახალგორს გადაწერა მეორე ხელნაწერი, რომლის ერთი ნაწილი არის სადღესასწაულო. ამ უკანასკნელზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ეფთვიმე ამჯერად რამ-

ნადმე დამოუკიდებელი გზით წასულა. მას გადაუხვევია იმ პოზიციებიდან, რომელზეც იდგა A—111-ის შედგენის დროს. ძირითად პლასტად, A—515-თვის მას აუღია ტრადიციული რედაქცია სადღესასწაულოსი და მისთვის დაუმატებია მასალა რუსული პროლოგ-სვინაქსარების მიხედვით გაკეთებული სადღესასწაულოებიდან. ამდენად ეფთვიმე ბარათაშვილს შოუცია სადღესასწაულოს ახალი შერეული ტიპი. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ერთ მაგალითს.

ტრადიციული რედაქცია
A—151

A—515

„თა სეკდენბერსა მ. წინა დღე ღისმშობლისა შობისა და წისა მოწამისა სოზონისი. — სოფელსა აღმოუბრწყინდეს ყოვლისა სოფლისა სიხარულისა იგი საცნაურნი ელვანი და მოასწავებენ ქრისტეს ღმერთსა შობისა ბრწყინვალეებასა შობასა შენსა, ღმრთისმშობელო, რომელი იმქნენ შუანდგომელ მადლისა“.

„თა სეკდენბერსა მ. წინადღე ღისმშობლისა შობისა. და წმიდისა მოწამისა სოზონისი. სოფელსა აღმოუბრწყინდეს ყოვლისა სოფლისა სიხარულისა, იგი საცნაურნი ელვანი და მოასწავებენ ქრისტეს ღმერთისა შობასა, ბრწყინვალეებასა შობასა შენსა ღმრთისმშობელო, რომელი იქმნენ შუანდგომელ მადლისა...“

რუსულის მიხედვით გაკეთებული
რედაქციები A—59 და A—425

„წინა დღესასწაული წმიდის ღმრთისმშობლისა შობისა და წმიდისა მოწამისა სოზონისი, რომელი იყო ხუთიათას შუდას ოთხმოცდა ათექუსმეტსა. ნათესავად ლუკინიანი, მწყემსი ცხვართა“ 90.

„... თა სეკდენბერისა მ. წინა დღესასწაული წმიდისა ღისმშობლისა შობისა. და წისა მოწამისა სოზონისი. ესე აწამა მაქსიმე მთავარმან დასაბითგან წელთა ხუთიათას შუდას ოთხმოცდა ათექუსმეტსა. იყო ნათესავით ლუკინიელი, მწყემსი ცხვართა“ (5—7).

საინტერესოა, რომ A—515-ში ეფთვიმე ბარათაშვილს ქართული მასალა იმ რაოდენობით არ შეუტანია, როგორც ეს მან A—111-ში შეიტანა.

ეფთვიმემ A—515-თვის ერთ-ერთ წყაროდ გამოიყენა A—59-ისა და A—425-ის ტიპის ხელნაწერები, რომელთა ერთ-ერთი წყარო თავის მხრივ ეფთვიმეს გულანი A—111 იყო.

ერთი სიტყვით, ეფთვიმე ბარათაშვილი 1733 წელს გაკეთებულ სადღესასწაულოში აგრძელებს გარეჯაში დაწყებულ ხაზს ლიტურგიკული ძეგლების დამუშავებისას და იძლევა სადღესასწაულოს ახალ, შერეულ ტიპს, რომლის ერთ-ერთ პლასტს პროლოგ-სვინაქსარების მასალა წარმოადგენს. ამიტომაცაა, რომ იგი ზედიზედ აცხადებს: „არა სიქადულით მოგიტხრობთ, დღესამოდე არა ქუეყანასა ჩუენსა, არამედ სრულიად იმერეთს, ოდიშს, გურიას და კახეთს არა სადა იპოვება ესრეთ სადღესასწაულო წესსა ტკბიკონისასა“.

ბესარიონ და დომენტი კათალიკოსების დაწყებულმა საქმემ გამგრძელებელი ჰპოვა გრეჯის ლიტურგიკული სკოლის გარეთაც—ალექსი მესხიშვილისა და ანტონი კათალიკოსის სახით. ანტონისა და მესხიშვილის მიერ გაკეთებული სადღესასწაულოები წარმოადგენენ ბოლო ეტაპს ქართული ლიტურგიკული მწერლობის განვითარების იმ ჯაჭვში, რომლის პირველი რგოლები გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში შეიქმნა.

ანტონმა და მესხიშვილმა სადღესასწაულოების შედგენისას სხვა გზა აირჩიეს. ბესარიონისა და დომენტისაგან განსხვავებით მათ ზოგადი ნაწილი პირდაპირ თარგმნეს რუსულიდან, ხოლო ქართველ წმინდათა შესახებ ანტონიმ თვით შეადგინა აკოლოთები, ხოლო მესხიშვილმა გამოიყენა ძველი, სადღესასწაულოში უკვე არსებული მასალა.

* * *

XVII—XVIII საუკუნეებში განსაკუთრებული გამოცოცხლება დაეტყო პოლიმიკურ მწერლობასაც. ინიციატივა მწერლობის ამ დარგის აღორძინებაშიც დავით გარეჯის უდაბნოს ლიტერატურულმა სკოლამ იკისრა. პოლემიკური მწერლობის აღორძინება და განვითარება ისტორიულად მყარმა ტრადიციებმა განაპირობა. ჯერ კიდევ უძველეს პერიოდში ეწეოდნენ ჩვენი წინაპრები პაექრობას თეოლოგიისა და ყოფაცხოვრების სხვადასხვა საკითხებზე,

ერთის მხრივ, კათოლიკე მისიონერებთან, და, მეორეს მხრივ, მაჰმადიანური სამყაროს წარმომადგენლებთან. ეს ტრადიცია ჩანს XVIII ს. ცოცხლობდა და მოქმედებდა, რაც დასტურდება A—120-ის მინაწერით: „იწყო უკვე სტეფანემ პაექრობანი პერიპატო-ულნი თვესა სეკდემბერსა, რიცხვსა 19, წელსა 1753“²⁰⁶.

ქართულ მწერლობაში XI საუკუნეში შემუშავდა სპეციალუ-რი პოლემიკური კრებული „დოგმატიკონი“, რომელშიც თავმოყ-რილი იყო საცილობელ და საკამათო საკითხთან დაკავშირებული საჭირო სტატიები. ეს ფაქტი მეტყველებს იმაზე, რომ ჩვენში ის-ტორიულად არსებობდა კარგი ტრადიცია პოლემიკური მწერლო-ბისათვის.

XVII—XVIII საუკუნეებში მოძლიერდა ტალღა ერთი მხრივ გრი-გორიანულ-მონოფიზიტთა და მეორეს მხრივ კათოლიკური პროპა-განდისა. ქართული ორთოდოქსალური ეკლესიის მესვეურთა წინა-შე მწვავედ დაისვა ეს საკითხი. დავით გარეჯის მონასტრის ლი-ტერატურული სკოლის წარმომადგენლები აქტიურად ჩაებნენ პო-ლემიკაში და სპეციალური წიგნები მიუძღვნეს ცალკეულ სადავო საკითხებს.

უპირველეს ყოვლისა, ამ მხრივ აღსანიშნავია ბესარიონ ორ-ბელინევილის „გრდემლი“, ტიმოთე გაბაშვილის „მარწუხი“ და „გარდამოცემული ერთობისათჳს და სიყვარულისა წმიდათა ეკლესი-ათასა სარწმუნოებასა შინა ქრისტიანეთასა აღმომდინარისა მის ტკბილ ნაკადულისა წყაროჲსა, განწმედელისა გულისხმისყოფათასა წმიდათა წერილთაგან“ და ანტონ კათალიკოზის „მზამეტყველება“. მართალია, ტიმოთესა და ანტონის შრომები უშუალოდ გარეჯაში არ დაწერილა, მაგრამ პრინციპში მათი შრომები გაგრძელებას წარმოადგენს იმ გეზისა, რომელიც გარეჯის სკოლის საპოლემიკო ლიტერატურაში ჩამოყალიბდა.

სამივე ავტორისათვის ამოსავალია ორთოდოქსალური ეკლესი-ის პრინციპების დაცვა. „გრდემლი“, „მარწუხი“, „გარდამოცე-მული ერთობისათჳს...“ და „მზამეტყველება“ სხვადასხვა კუთხით იცავენ მართლმადიდებლური ეკლესიის დოგმებს: ბესარიონი—კათოლიკობისაგან, ტიმოთე — აგარიანთაგან, ანტონი—მონოფიზიტ-თაგან და კათოლიკეთაგან. სამივე შრომას (ტიმოთეს რამდენადმე

²⁰⁶ თ. ქოროდანიძე, Описание, I, გვ. 130. თუ ვინ იყო ეს სტეფანე ან რა ხასიათის პაექრობას ატარებდა იგი მასალებიდან არ ჩანს.

ნაკლებად) მიზნად აქვს განქიქება შესაფერისი უბნის როგორც ისტორიულად, ისე დოგმატიკურად. ამავე დროს, განმარტება და განმტკიცება მართლმადიდებლობითი დოქტრინისა.

ბესარიონ ორბელიშვილის „გრდემლი“ (დაიწერა 1712—24 წლებში) კოპპოზიციურად კარგად არის მოფიქრებული. იხსნება ვრცელი შესავლით, რომელშიც ზოგადად ლაპარაკია მწვალებლობათა შესახებ, რომელიც კი იცის ორთოდოქსალურმა ეკლესიამ. შესავალს ასრულებს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიების განსხვავებულობის აღნიშვნა როგორც დოგმატურ, ისე საღვთისმსახურო საკითხებში. შემდგომი და ძირითადი ნაწილი თხზულებისა წარმოადგენს რომის ეკლესიის წიერ აღიარებული დოგმატების გაბათილებასა და განქიქებას. ზუსტად ეს ნაწილი აძლევს „გრდემლს“ თეოლოგიური სახელმძღვანელოს ხასიათს. ამავე დროს, იგი უაღრესად დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობის თხზულებაა, რომელმაც შეასრულა თვალსაჩინო როლი ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში და ეროვნული თვითშეგნების დაცვა-გაღვივების საქმეში.

„გრდემლის“ დაწერის მიზანი თვით ავტორს ასე აქვს ჩამოყალიბებული: „გარნა აწინდელმან ამან და ახალთა ამთ ფილოსოფოსთა, რომელი ენაშქვერობენ ჯა მზა არიან მრავლის მეტყველებად და თვით თავით-თჳსით გამოიკვლევენ გამოუკვლეველთა და გამოიძიებენ გამოუძიებელთა და გამოთქმად მეცადინეობენ გამოუთქმელთა... არა ისმენენ საღმრთოთა წერითა, არც ბრძანებათა სამეფუთოთა გულისკმა ჰყოფენ, არამედ ახალთა და ახალთა ძიებათა შემოიღებენ და კუალად უახლესთა მიმართ მზა არიან... მას ქადაგებენ და მას ახწავენ... გონებასა მარტივთა და წრფელთასა და შეიტყუებენ უმანკოთა და უსწავლელთა, ამისთვის დაეკრძალე პირი ჩემი და დავდეთ საცო ბავეთა ჩემთა (A—119).

„გრდემლი“ 38 თავისაგან შედგება, თუმცაღა მასში განიხილულია 13 საკითხი, რომელიც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკლესიებს შორის საცილობლად იყო ქცეული. ყველაზე მწვავედ კი ამ 13 საკითხთა შორის დასმულია ორი: 1. სული წმიდის გამომავლობისა და 2. რომის პაპის პრიმატობის შესახებ.

ამ კითხვების წინა პლანზე წამოწევა განპირობებულია იმით, რომ კათოლიკური ეკლესიის წარმომადგენლები ჩვენში სწორედ ამ დოგმებს უწევდნენ განსაკუთრებულ პროპაგანდას, რადგანაც წმ. ბასილის ორდენის მიმდევრებისათვის საკმარისი იყო მხოლოდ ამ ორი დოგმის აღიარება. ჩვეულებრივად გაკათოლიკებული

ქართველები ირჩევდნენ ბასილის ორდენს და აღიარებდნენ ამ ორ დოგმას²⁰⁷. ამიტომ ყველაზე სრულად და ამომწურავად „გრდემლ-ში“ ეს ორი საკითხია გაშუქებული.

აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკლესიებს შორის ატეხილ დავაში ყველაზე პრინციპული და, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა საკითხს სული წმიდის გამომავლობის შესახებ. აღმოსავლეთის ეკლესია აღიარებს, რომ სული წმიდა გამოდის მხოლოდ მამისაგან, ხოლო დასავლეთის ეკლესია კი უმატებს ძისაგანაც.

ეს საკითხი იმთავითვე იქცა მთელი პოლემიკის ღერძად რომსა და კოსტანტინეპოლს შორის. ბიზანტიურ პოლემიკურ ლიტერატურაში „სული წმიდის“ გამომავლობის პრობლემა IX საუკუნიდან დგას, მას არასოდეს არ დაუკარგავს თავისი სიმწვავე და პრინციპულობა.

„გრდემლშიც“ მთელი სიგრძე-სიგანითაა ეს საკითხი დასმული. ავტორს კარგად აქვს გათვალისწინებული პრობლემის სერიოზულობა და მნიშვნელობა. ბესარიონი რამდენიმე თავს უძღვნის დასახელებული დოგმის განხილვას. ესენია: ა. „სარწმუნოებისათვის წმიდისა და თაყუანისცემლისა სამებისა“; ბ. „წმიდისა და ცხოველსმყოფელის სულისათვის“; გ. „უსიყუარძლისათვის თუ ვითარ პაპისა მოსაენი სულსა წმიდასა სიყვარულად უწოდენ“; დ. „ქრისტეს მიერ შებერესათვის, რაჟამს იგი შებერა მოციქულთა“; ე. სიტყუსა მისთვის, ვითარმედ მე ვარ გზაჲ და მე ვარ ქეშმარიტებაჲ“; ვ. „სიტყუსა მისთვის, ვითარმედ მდინარე ერთი გამოვაღს საყდრისაგან ღმრთისა და კრავისა“.

ჩვეულებრივად აღმოსავლეთის ბანაკის წარმომადგენლები ამ საკითხის დამტკიცებას სხვადასხვა ხერხით ახერხებენ. მაგრამ ყველას ერთი საერთო მეთოდი ჰქონდა; ყველა მათგანი უხვად იშველიებდა ციტატებს ბიბლიური წიგნებიდან, საეკლესიო მამათა თხზულებიდან და საეკლესიო კრებების დადგენილებიდან.

ბესარიონ ორბელიშვილიც არ ლალატობს ამ ტრადიციას, ამიტომ მისი „გრდემლი“ დატვირთულია ციტატებით. ყოველი საკამათო დებულება რომელიმე საეკლესიო ავტორიტეტის სახელის მოწმობით, ან სამღვთო წერილის დამოწმებითაა გადაწყვეტილი²⁰⁸.

²⁰⁷ ნიმუშისათვის საკმარისია მოვიგონოთ სულხან-საბა ორბელიანის მაგალითი.

²⁰⁸ „გრდემლის“ შესახებ დაწვრილებით იხ. მ. ქ ა ვ თ ა რ ი ა, ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. I, 1959, გვ. 75—113.

ბესარიონ ორბელიშვილის „გრდემლი“ დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ძველ საქართველოში, რადგანაც იგი იყო ყველაზე სრული ანტიკათოლიკური თხზულება ქართულ ენაზე და ერთგვარი სახელმძღვანელოც.

კათოლიკობის წინააღმდეგ ჩატარებულ პოლემიკის ისტორიაში ბესარიონის შემდეგ ეტაპს წარმოადგენს ანტონ კათალიკოსის „მზამეტყველება“, რომლის შესახებაც აკად. კ. კეკელიძე შენიშნავს: „ეს თხზულება არაჩვეულებრივ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს არამცთუ ქართულ მწერლობაში, არამედ მთელ აღმოსავლეთის ეკლესიის საღვთისმეტყველო აზროვნების განვითარების ისტორიაში“²⁰⁹. ანტონ კათალიკოსის „მზამეტყველება“ უშუალო გაგრძელებაა ბესარიონის „გრდემლის“ ძირითადი პრინციპებისა.

„მზამეტყველება“ მონოფიზიტების წინააღმდეგ მიმართული წიგნია, რომელშიც ცალკეული საკითხების მიხედვით განხილულია მონოფიზიტური მრწამსი. ერთ-ერთი ასეთი საკამათო საკითხთაგანი არის: „დასამხოვლად უმაღლოთა მათ ერთბუნებინთა, რომელნი საიდუმლოთა შეწირვასა წმიდასა შინა სასმელსა არა განხაევებენ ღვინოსა წყლითა, ვითარ იგი მისცა უფალმან ყოვლად დიდებულთა სერობასა თვისთა წმიდათა მოწაფეთა და მოციქულთა“.

ანტონი ამ კონკრეტულ საკითხთან დაკავშირებით აფართოებს პოლემიკის ფარგლებს და ეხება კათოლიკობასაც, რანდენადაც ანალოგიური გადახვევა, მონოფიზიტობის მსგავსად, ამ უკანასკნელსაც ახასიათებს. ანტონს მიზნად არ დაუსახავს მთელი კათოლიკობის, როგორც ჩამოყალიბებული რელიგიური მოძღვრების, განქიქება, როგორც ეს ბესარიონმა გააკეთა, თუმცაღა მას კარგად აქვს გათვალისწინებული საკითხის ისტორია და მნიშვნელობა, ამიტომ ზოგად საკითხებთან დაკავშირებით იგი რამდენიმე ფრაზით კმაყოფილდება. ანტონს აინტერესებს ერთი საკითხი და შენიშნავს კიდევ: „და ვიტყოდეთ მცირედ განყოფილების მის დედისაგან ჩვენისა კერძოსათვის ეკლესიისა ლათინთასა, რომელსაცა ახალთა მოძღვართაგან და მწყემსთა პირად-პირადნი ქცევანი უმსგავსონი განუკუთნეს, რომელი არა აქუნდა მას პირველ. ხოლო ფლორენცის მსოფლიომან კრებამან რაჟცა განსაზღვრა წინააღდგომად, მისცეს მას ზედა თითოეულად სიტყვაჲ ჩვენისა

²⁰⁹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, 1952, გვ. 351.

ეკლესიისაგანთა მოძღვართა, ღვთისმეტყველთა ნათესავთაგან ღრეკთა და რუსთასა შობილთა, და მე არა მცალს სხვათა ზედა განვრცელებაჲ სიტყვისა ერთ-ბუნებიანთაგან, რამეთუ მათდამი არის სიტყვაჲ ჩემი, და საიდუმლოსა ზედა ლიტურგიისასა სიტყვის-გებაჲმან მოწაფეტანი უნებლისათა მოძარტვა მე მიზეზი თქმათა ამათა²¹⁰.

რომის ეკლესიის მიხედვით ლიტურგიის ერთ-ერთი საიდუმ-ლოს ზიარების დროს „მღღელნი, რომელნიცა სწირვენ, მით ეზიარე-ბიან და ერის კაცთა სხუთა სეფითა აზიარებენ, და არა მით, რომელთა თუთ ეზიარებიან. ხოლო სისხლსა მას არა მისცემენ, არამედ სხუ-სა ლიტონსა ღვინოსა, რომელი არა მიახლებულ არს ტრაპეზსა“²¹¹.

ანტონი სხვა მოკამათების მსგავსად ამ კონკრეტული დებუ-ლების დასარღვევად საჭირო მასალას იმოწმებს საღმრთო წერი-ლიდან და საეკლესიო მამათა შრომებიდან, იძლევა მათ სათანადო, რიგ შემთხვევაში ორიგინალურ კომენტარს და აცხადებს: „სა-კვირველ არს ესე, ვითარმედ უსირცხვილოდ იგმევნ გარდაქცევა-სა წესთასა, რომელი მოსცეს ეკლესიასა, მოციქულთა და საკრე-ბოთა საზღვართა“²¹².

დასახელებულ საკითხზე სპეციალურად ესჯელობს „გრდემლ-ში“ ბესარიონ ორბელიშვილიც: „სიტყვა წმიდისა ზიარებისათჳს, ვითარ იგინი ერისკაცთა ლიტონსა ღვინოს მისცემენ და არა სისხლ-სა, ეგრეთვე პურსა ლიტონსა და არა ჯორცსა“.

ბესარიონისა და ანტონის შრომებიდან საერთო ადგილების შედარებამ ცხადყო, რომ ორივე ავტორი იყენებს ერთნაირ არ-გუმენტაციას და თითქმის ერთი და იგივე ციტატებს იმოწმებენ, მაგრამ მათ შორის მაინც არის სხვაობა. ანტონი ბესარიონთან შედარებით ცდილობს გაცილდეს ციტატებს და დასაბუთებისას მეტი თანმიმდევრობა და ლოგიკურობა გამოიჩინოს. ერთი სი-ტყვით, ანტონ კათალიკოსის ანტიკათოლიკური თავი „მზამეტყვე-ლე იდან“ წარმოადგენს დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლა-ში დაწყებული ტრადიციის გაგრძელებას, ბესარიონ ორბელიშვი-ლის ანტიპაპისტური მოძღვრების განვითარების მეორე საფეხურს. ამიტომ შეიძლება მთლად გადაჭარბებული არ იყოს ეურნალ

²¹⁰ მზამეტყველება, ქნინი ანტონი I საქართველოს კათალიკოზისა-გან, გამოცემული ალექსანდრე ეპისკოპოსის საფასით, და პ. კარბელო-ვის რედაქციებით, 1892., გვ. 523.

²¹¹ გრდემლი, A—119, 272—273 გვ.

²¹² მზამეტყველება, გვ. 527.

„მწყემსის“ შეფასება: „მზამეტყველების“ დაწერა გამოწვეულია გრდემლისაგანო²¹³.

მაჰმადიან აღმოსავლეთთან მეზობლობა, გარდა ფუზიკურისა, იდეოლოგიურ ბრძოლასაც თხოულობდა. საგანგებო ანტიმაჰმადიანური პოლემიკური სახელმძღვანელო ჩვენს წინაპრებს არ შეუდგენიათ, მაგრამ ცალკეულ საკითხებთან დაკავშირებით საკითხავები ჩართულია სხვადასხვა კრებულებში.

დავით გარეჯის ლიტერატურულმა სკოლამ ამ კუთხითაც გაამახვილა ყურადღება, ანტიმაჰმადიანური მოძრაობის ხელმძღვანელობა იკისრა და სათანადო მიმართულებაც მისცა მას. ამის დადასტურებაა, ერთი მხრივ, ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებში პატრიოტული ელემენტის წინ წამოწევა და, მეორე მხრივ, სპეციალური პოლემიკური საკითხავების დაწერა. ამ უკანასკნელის პირველ ნიმუშად უნდა მივიჩნიოთ სულხან-საბა ორბელიანის ერთი ქადაგება, რომელიც მან იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში წარმოსთქვა. მართალია, საბას ქადაგება არ არის დაწერილი წმინდა პოლემიკური მიზნით, მაგრამ მას მაინც ახასიათებს პოლემიკური ტონი და იგი ემსახურება განსაზღვრულ მიზანს. იგი მიმართულია მათ წინააღმდეგ, ვინც უპირატესობას აძლევს მაჰმადიანობას და ამით ლალატობს სამშობლოს.

საბას ქადაგება „სწავლა გიორგობის დღისა და ქართველების თათრობისათჳს“ კომპოზიციურად აგებულია შემდეგნაირად: მოკლედ დახასიათებულია წმ. გიორგი, შემდეგ გავლებულია პარალელი ქრისტეს წამებასა და გიორგის წამებას შორის, რაც ავტორს პირდება ერთი წყება გადაგვარებულ ქართველთა მხილებითვის. ერთი შეხედვით ავტორი თითქოს მხოლოდ ზოგადად მსჯელობს, მიმართავს ზოგადად „ქეშმარიტ ქრისტიანს“, მაგრამ ტექსტიდან ნათელია, რომ ავტორისათვის „ქეშმარიტი ქრისტიანე“ და ქართველობისათვის მებრძოლი პირი იდენტური ცნებებია, რომ ზოგადი ფრაზის იქით იგულისხმება კონკრეტული ფაქტები.

საბასათვის „ქეშმარიტი ქრისტიანეა“ იგი, ვინც ქრისტესათვის დაითმინა გასაქირი, ვინც მამულიშვილური გრძნობა შეინარჩუნა და მამეული რჯული საფიცრად გაიხადა. ამავე დროს იგი გულდაწყვეტილი ამბობს: „მრავალნი მინახვან მე მეგობარნი ქრისტესნი, ოდეს მოვიდიან ეკლესიად, იწყიან ლოცვად და ვედრებად და რეცა ქრისტიანე ყოფად; ოდეს იხილონ უსჯულონი, და წესსავე

²¹³ მწყემსი, 1885, № 6, გვ. 12—17.

მათსავე ზედა მიიქციაან“. ამ ფაქტს სხვადასხვანაირად ამართლებენო, ამბობს საბა: „ერთი ვინმე უარის-მყოფელთაგანი მელიზღებოდა და მე ვარქუ: განმეშორე, შვილო ჯოჯოხეთისაო მეთქი. ხოლო მან მომიგო და მრქვა: არა, ნუ იყოფინ, მე შვილი ვარ სასუფე-ელისაო. მე ვკითხე: ვითარ? მან მომიგო: ოდეს ქრისტე მოვალს მეორედ მოსლვას, უკეთუ იგი არს ძე ღმრთისა და მაცხოვარი სოფლისა, ვაჩვენებ შუზლთა ჩემთა აღბეჭდილთა ბეჭდითა მით მირონისა მისისაჲთა და, უკეთუ მოჰმადი უდიდებულეს არს, ვა-ჩვენებ სერსა მისსა წინადაცვეთილებისასა. და ანუ ერთი აღმი-ყვანს ზეცად და ანუ მეორეო“²¹⁴.

უფრო ჩამოყალიბებული სახე ანტიმაჰმადიანურმა პოლემიკამ მიიღო ტიმოთე გაბაშვილის წიგნში „გარდამოცემული ერთობისათჳს და სიყვარულისა წმიდათა ეკლესიათასა სარწმუნოებასა შინა ქრისტიანეთასა აღმომდინარისა მის ტკბილ-ნაკადულისა წყა-როსა განწმედლისა გულისკმის-ყოფათასა წმიდათა წერილთაგან, ვითარცა ძალ-მედვა აღმოვსება, გაუწყეთ ელევა-მკრთომარე და ქეშ-მარიტი მცხუნვარებაჲ სარწმუნოებისა ჩუენისა“. დასახელებული წიგნის მეცხრე თავი სპეციალურად ეძღვნება მაჰმადიანობას: „აგა-რიანთათჳს აწ სადმე სიტყვა საჭიროდ შემოჴდა, ამათჳს არა აღწერილ არს მდებარედ წმიდათა წერილთა შინა ჩუენთა, თუ ვი-თარ განეწყოს მათ. არამედ საჭმარად ყოფისათჳს აწ მეტყუჴლე-ბად აღვსწეროთ რაოდენ ძალ გუშდვას“²¹⁵.

ტ. გაბაშვილის „გარდამოცემული ერთობისათჳს“ თავდაპირ-ველად დავით გარეჯის უდაბნოში არ შექმნილა, ნხოლოდ მისი საბოლოო დამუშავება ენთხვევა ტიმოთეს გარეჯაჲნი მოღვაწეობის პერიოდს.

როგორც ცნობილია, 1756 წელს ტიმოთე გაბაშვილი გაემ-გზავრა მახლობელ აღმოსავლეთში, საიდანაც 1757 წლის მეორე ნახევარში დაბრუნდა საქართველოში და რადგანაც უნებარეოდ დარჩა, ერთ ხანს თავი შეაფარა დავით გარეჯის უდაბნოს, სადაც

²¹⁴ ს უ ლ ბ ა ნ -ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, თხზულებანი, ტ. III, განოსაცე-ნად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ი ე ა ნ ე ლ ო-ლა შ ვ ი ლ მ ა, 1963, გვ. 178.

²¹⁵ S—3244, ფ. 186—214. ამ წიგნთან დაკავშირებით იხ. კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, 1957, გვ. 330—333 და ტ ი მ ო-თ ე გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, მიმოსლვა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ მ ა, 1956, გვ. 021.

ადრეც მოღვაწეობდა. ამ ფაქტს ადასტურებს ცნობილი ისტორიკოსი პლ. იოსელიანი. იგი წერს: „შემდგომად პალესტინისა და საბერძნეთისა მოხილვას, უკუმოიქცა ქართლადვე 1757 წელსა და, დაშთენილმა უეპარხიოდ, აღირჩია სადგურად დავით გარეჯის უდაბნო“²¹⁶.

„აგარიანთათჳს“ პირობითად სამ ნაწილად შეიძლება გავყოთ: შესავალი, მაჰმადის ისტორია და პოლემიკა.

მეორე ნაწილში მოკლედ გადმოცემულია მაჰმადის გენეალოგია და ბიოგრაფიული ცნობები:

„იყო მუჰამედ ტომისაგან აგარ და ისმაილისა მამისაგან აბდალახისა და დედისაგან ამნესა და იშვა მუჰამედ სოფელსა არაბეთს სახელად ბათალისა, მეფობასა ბერძენთა ზედა იუსტინიანოსასა, დასაბითვან წელთა ექვსიათას ორმოცდაჩვიდმეტსა, ქრისტესითგან ხუთას ორწეოდ ათერთმეტსა; შობა მისი აპრილისა ოცდოორსა დღესა სამშაბათსა. და იწყო ბოროტსა მას ქადაგებასა ორშეოც დაორისა წლისამან და იყვნენ უბადრუკებით ცხოვრებანი მისნი წელნი სამეოცდაექვსნი“²¹⁷.

ამის შემდეგ მოთხრობილია თუ როგორ შექმნა მაჰმადმა თავის მოძღვრება, რისთვისაც მან გამოიყენა სხვადასხვა მწველბლობის მომენტები: „ხოლო მონაზონი ვინმე პახუმიოს, სარწმუნოებითა ნესტორიანი... მივიდა მაჰმადისა და შეერთო ქადაგებასა მისსა ბოროტსა და დაყო წელნი სამნი მისთანა და სახელ-სდევს ბექირ და ზან ასწავა კაცად ლიტონად აღსარება ქრისტესი. და არიანოზთაგან ისწავა შექმნულად, ვითარცა ერთი ანგელოზთაგან იყო ქრისტეო; და ჰურიითაგან ერთგვამობა ღმრთისა და წინადაცვეთა და იდაყვითგან ბანა ჯელისა ჟაჰსა ლოცვისასა და შეჰკრიბა თითო სახეთა და სხვათა და სხვათაგან სჯულის დებათა და აღწერს წიგნსა რაჲსმე ცრუსა, ყურანს უწოდს, მრავალთა ზღაპართა სჩმახავს მას შინა“²¹⁸.

შემდეგ ტიმოთე გაბაშვილი იძლევა მაჰმადიანთა დოგმატიკის, მორალის, ზნე-ჩვეულებების და ყოველდღიური ცხოვრების განქიქება-დარღვევას. განსაკუთრებული აქცენტი ტიმოთეს გადააქვს ზნეობრივი საკითხების გაშუქებაზე, რადგანაც მან იცის,

²¹⁶ მოხილვა. პლ. იოსელიანის გამოცემა. გვ. 6. შდრ. ელ. მეტოე ელი დასახელებული ნაშრომი, გვ. 016.

²¹⁷ S—3244, 192r.

²¹⁸ იქვე, 195r-v.

ომრ „აგარიანთა თანა სიტყვის-გება ძალითა წერილითათა და სჯულ-
ლისათა არა ეგების, რამეთუ სიტყვით აღიარებენ ვითარმედ სახა-
რება ქრისტესი ქეშმარიტია და საქმით უარყოფენ“²¹⁹. იმდენად
დიდია ტიმოთეს გულისწყრომა და ზიზლი მაჰმადიანური მორალი-
სადმი, რომ იგი არ ერიდება ლეგენდარული და პორნოგრაფიული
ამბების შეტანასაც კი²²⁰.

მაჰმადიანობას ტიმოთე ითვალისწინებს ისტორიულად და
აფასებს თანამედროვეობის თვალსაზრისით. მისი სიტყვით, მაჰმა-
დიანობა უმეტესად გავრცელდა აზიასა და აფრიკაში; აზია და
აფრიკა ტიმოთესავე სიტყვით სახეა პირუტყვისა (პირველი ლომი-
სა და მეორე ხარისა), ამიტომაც „მიეზავა ბარბაროზისა მაჰმადის
სჯულთმოდურებასაო“. ამ მონაკვეთში ტიმოთე განასხვავებს
თურქეთსა და ირანს ერთიმეორისაგან და მათ შორის წინააღმდე-
გობას საგანგებოდ გახაზავს: „სპარსნი იტყვიან: მაჰმად თვისსა
სიძესა აღის უანდერძაო ვექილობა თვისიო და აღას აღიარე-
ბენ; არამედ ოსმალთ თურქნი იტყვიან: ანგელოზმან მოსრულმან
მუნ ვერ პოვა აღიო და აბიბექირს ჯელი დაასხა მოადგილედ მაჰმა-
დისაო და აბიბექირსა აღიარებენ“. ამის შემდეგ აღწერს თურ-
ქეთის სულთნის ამპარტავნობასა და მედიდურობას და აღარებს
ანტიქრისტეს ამპარტავნებას.

ტიმოთეს ანტიმაჰმადიანური პოლემიკური შრომა ახლო დგას
ამავე პერიოდში შექმნილ მეორე ანტიმაჰმადიანურ თხზულებასთან:
„ამბავი მაჰმადისი, თარგმანთა შინა ფსალმუნთასა, შემოხნიული და
წიგნთაგან მაჰმადიანთასა გამოღებული და ნათესაობა მათი“²²¹,
რომელიც კ. კეკელიძის აზრით, აღორძინების ხანის თხზულებაა²²².

* * *

XVIII ს. დავით გარეჯის უდაბნოში უნდა არსებულებო სა-
მონასტრო სასწავლებელი, სადაც ბევრმა გამოჩენილმა საეკლესიო
მოღვაწემ მიიღო თავის დროისათვის შესაფერისი განათლება. და-
ვით გარეჯა XVIII ს. საეკლესიო კადრებით ამარაგებდა თითქმის
მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს. როგორი იყო სასწავლებლის

²¹⁹ S—3244, 208r.

²²⁰ იქვე. 206r.

²²¹ A—349.

²²² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 451.

ტრუქტურა და სწავლების პრინციპები, მასალის სიმცირის გამო არ ჩანს.

სასწავლებელში ბავშვებს 7—10 წლის ასაკში ღებულობდნენ, როგორც ეს შემდეგი ცნობებიდან ირკვევა: 1) A—100-ის გადამწერი იოსები არაგვის ერისთავი წერს: „მე, ულირსმან ხუცეს-მონაზონმან იოსებ არაგვის ერისთავისპეილმან, წმიდის ამის წიგნი სა აღწერად უდაბნოსა გარეჯისასა, მონასტერსა მრავალმთისასა ნათლისმცემლისა, მას ოდეს მოვიწიე, ვიყავ ათი წლის...“ 2) გაბრიელ საგინაშვილი A—130-ის ანდერძში მოგვიხსენებს: „მოვიდა ყრმა მცირე შვიდის წლისა ელისე, ძმისწული ჩემი...“ 3) გაბრიელ მცირე საკუთარი მოწათის პორფირის შესახებ ამბობს: „იყო სანატრელი პორფირი შვილი ბრწყინვალეთა ტომთაგან და შესწირეს ღმერთსა მონასტერსა ამას შინა... ჰასაკითა ათისა წლი სა...“.

ამ ამონაწერებიდან ცხადია, რომ ბავშვები 7—10 წლის ასაკში მიჰყავდათ მონასტერში და ამზადებდნენ მომავალი სამწერლო თუ პრაქტიკული მოღვაწეობისათვის. სწავლის ხანგრძლივობა, გაბრიელ მცირის მიხედვით, გრძელდებოდა დაახლოებით 7—10 წელი. იგი წერს: „ალიზარდა (პორფირი) ყოველთა კეთილშეენიერითა სწავლითა სულიერითა და საეკლესიოთა და იქმნა რა ათექვსმეტისა წლისა, სრულ იყო ყოველითა სწავლებითა, მწიგნობარ-მგალობლობითა და, უმეტეს ყოვლად, მშვენიერ მწერლობითა და სიტყვამადლიან ენა მჭევრობითა“.

რა თქმა უნდა, საგანთა ასეთი მრავალფეროვნება ერთი კაცის შესაძლებლობას აღემატებოდა და გულისხმობდა რამდენიმე მასწავლებელს მაინც. თუმცაღა სწავლება ორგანიზებულ ხასიათს, ე. ი. დღევანდელი ტერმინი რომ ვიხმაროთ, საკლასო სისტემას, არ გულისხმობდა, არამედ ინდივიდუალური გზით წარმოებდა. განსწავლულ და სახელმძღვანელო ბერებს ჰყავდათ შეგიძლები, რომელთაც წრთენიდნენ და ამზადებდნენ მომავალი კარიერისათვის. სწავლა-აღზრდის საქმეს საერთო ხელმძღვანელობას კი უწევდა „მოძღუარი და მასწავლებელი“, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილის თქმით, „მეტწიერი ბერი იყო, რომელსაც მოწათფები ჰყავდა და რომელთანაც სხვადასხვა მხრიდან მოდიოდნენ ხოლმე სასწავლებლად“.²²³

²²³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სანატრლის ისტორია, წიგნი II. ნაწ. II, 1929, გვ. 55.

ხელნაწერებიდან ციტირებული სტრიქონები იოანე ნათლის-
მცემლის მონასტერს შეეხება, სადაც მოძღვრის და მასწავლებლის
პოსტი ერთხანს ეკავა ბესარიონ ორბელიშვილს. სამონასტრო სკოლის
საქმიანობაში აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა სულხან-საბა
ორბელიანიც, თუმცაღა იგი მოძღვარი არასოდეს არ ყოფილა²²¹.

სულხან-საბა ორბელიანის მონასტრის შეგირდებისათვის შე-
უდგენია სახელმძღვანელო: „საქრისტიანო მოძღვრება პირველად
სასწავლო ყრმათათვის... რომელსა ეწოდება სამოთხის კარი“.

საბას ეს შრომა კარგა ხანია სპეციალისტების ყურადღების
ცენტრშია და მასთან დაკავშირებით ბევრი საკითხი დღესაც
საკამათოა. ჯერ კიდევ XVIII ს. მეორე ნახევარში ანტონ I გა-
მოუტანა მას უმკაცრესი განაჩენი: „სამოთხის კარი, გარნა ჯო-
ჯოხეთის ბჭე, აღწერა სულთა წარწყმედად, თვთცა წარწყმდა“²²⁵.

„სამოთხის კარი“ თეოლოგიური ხასიათის შრომაა; მასში
გადმოცემულია ქრისტიანული დოგმები და ღვთისმსახურებასთან
დაკავშირებული მთელი რიგი საკითხები. ამიტომ საბას რელიგიუ-
რი მრწამსის გაგებისათვის მას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა
აქვს²²⁶.

„სამოთხის კარი“ ძველ საქართველოში გავრცელებული წიგნი
ყოფილა, მისი 21 ხელნაწერია დღეს ცნობილი. ივ. ლოლაშვილის
დაკვირვებით, თხზულების 4 რედაქცია არსებულა, რომელთაგან პირ-
ველი ორი საბას ეკუთვნის, ხოლო ორი კი სხვას—ნ. ორბელიანსა და
ვახუშტი ბატონიშვილს. დასახელებული თხზულების რედაქციუ-
ლობის საკითხი უშუალოდ უკავშირდება საბას კათოლიკობის სა-
კითხს, ამიტომ პირველ რიგში სწორედ ეს საკითხი უნდა გაირ-
კვეს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში საბას გაკათოლიკების თარი-
ლის შესახებ ერთსულოვნება არ სუფევს. ეს შეიძლება იმიტაც
იყოს გამოწვეული, რომ ქართულ წყაროებს არავითარი ცნობა
არ დაუტავს ამის შესახებ. მხოლოდ ლათინური წყაროებია შე-
მორჩენილი და მათი გაგება-კვალიფიკაცია სხვადასხვანაირია.

მ. თამარაშვილის მონაცემების მიხედვით საბას გაკათოლი-
კების ოთხი თარიღი ჩანს: 1687, 1692, 1694 და 1701 წ.

²²¹ ივ. ლოლაშვილი, სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული
მოღვაწეობიდან, გვ. 104.

²²² წყობილსიტყვაობა, სტროფი 80.

²²⁶ ყველაზე ვრცლად „სამოთხის კარი“ განიხილა ივ. ლოლაშვილმა
დასახელებულ წიგნში.

აკად. კ. კეკელიძე საბას გაკათოლიკებას 1713 წლის შემდგომ დებს, რადგანაც საბამ კათოლიკური მრწამსი ევროპაში აღიარაო²²⁷.

აკად. ალ. ბარამიძის აზრით, საბა განცხადებული კათოლიკე უნდა განხდარიყო ევროპაში გამგზავრების წინ²²⁸, ე. ი. 1713 წლამდე. საბა ევროპაში გაემგზავრა 1713 წლის 17 აგვისტოს. მეორე ადგილას ალ. ბარამიძე ექვეყნუ აყენებს 1713 წელს, როგორც გაკათოლიკების თარიღს. იგი წერს: „გავრცელებული მოსაზრებით, სულხან-საბა ორბელიანს კათოლიკობა თითქოს უნდა მიეღო ევროპაში გამგზავრების წინ, 1713 წ. ეს მოსაზრება თავის არსებით ნაწილში მართლაც იწვევს დაექვებას“²²⁹.

განსხვავებული პოზიცია უჭირავს გ. ლეონიძეს. იგი წერს: „საბამ რომის საყდრის უზენაესობა აღიარა 1692 წელს, მანამდე კი შესაძლოა ლაპარაკი მხოლოდ სიმპატიებზე... იგი მხოლოდ აღიარებდა კათოლიციზმს, ისე როგორც მეფენი და ზოგი ფეოდალები, ხოლო სან-ბაზილის მონასტერში საბას მიერ კათოლიკეთა აღსარების თქმა ჩვენ უნდა მივიღოთ, როგორც ოფიციალური დაკანონება კათოლიციზმში გადასვლისა“²³⁰.

ივ. ლოლავეილის აზრით, რომელიც მ. თაშარაშვილის თავმოყრილ მასალას უცხადებს უდიდეს ნდობას, „საბა ორბელიანმა კათოლიკობა მიიღო 1687 წელს 15 აგვისტოს“²³¹. ასეთია ალბრულ საკითხთან დაკავშირებით საქმის ვითარება სამეცნიერო ლიტერატურაში.

წარმოდგენილ მოსაზრებებს შორის ჩვენ ყველაზე დამაჯერებლად და სარწმუნოდ მიგვაჩნია აკად. კ. კეკელიძის დებულება—საბამ კათოლიკობა მიიღო ევროპაში, 1713 წლის შემდგომ. მართალია, გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებების გამო საბას შეიძლება სიმპატიები კათოლიკობისადმი ადრეც ჰქონდა, მაგრამ თქმა იმისა, რომ მან კათოლიკობა აღიარა 1687 წელს, გინა 1692 წ.,

²²⁷ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, გვ. 347.

²²⁸ ალ. ბარამიძე, სულხან-საბა ორბელიანი, 1959, გვ. 89.

²²⁹ იქვე, გვ. 84, ხაზი ჩვენი, — მ. კ.

²³⁰ გ. ლეონიძე, ძაებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. I, გვ. 80—81.

²³¹ ივ. ლოლაშვილი, სულხან-საბა ორბელიანი ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, გვ. 117.

ან საერთოდ 1713 წლამდე, არ იქნება მართალი შემდეგი მოსაზრებებით: 1. როგორც ზემოთ ითქვა, გარდა იტალიელ მისიონერების ცნობებისა, საბას კათოლიკური განწყობილების და, მით უმეტეს, აღმსარებლობის შესახებ ქართულ წყაროებში არაფერია ნათქვამი. ეს უთუოდ სიმპტომატურია. კათოლიკე მისიონერთა ცნობები კი, როგორც წესი, ზედმეტად ტენდენციურია და ობიექტურ სინამდვილეს ძალიან ხშირად არასწორად ასახავს. მისიონერთათვის საკუთარი როლისა და დამსახურების ჩვენება იდგა პირველ პლანზე, ამიტომ ისინი ჩვეულებრივად აზვიადებდნენ ფაქტებს და არაობიექტურად აჩვენებდნენ სინამდვილეს. მრავალთაგან დავასახელებ ერთ მაგალითს იმავე მ. თამარაშვილის წიგნიდან. მ. თამარაშვილის ცნობიდან გამოდის, რომ XIII საუკ. 20-იან წლებში საქართველო თითქმის კათოლიკური ქვეყანა იყო, მაშინ როდესაც ამის მსგავსი სინამდვილეში არაფერი ყოფილა.

2. რომ დავუშვათ, რომ საბამ კათოლიკობა მიიღო 1687 ან 1692 წლებში, მაშინ მრავალი უხერხულობა იჩენს თავს. ჯერ ერთი, როგორ აეხსნათ ქართული ორთოდოქსალური ეკლესიის დუმილი თითქმის მთელი 20—25 წლის განმავლობაში. განა შეიძლება დაშვება, რომ ქართული ორთოდოქსალური ეკლესიის წარმომადგენლებს გამოეპარათ ან ვერ გაიგეს საბას კათოლიკობა? ეს წარმოუდგენელია! ქართულმა ეკლესიამ არ აპატიო ასეთი რამ იმავე საბას შემდეგში.

3. საბა 1698 წ. ეკურთხა ბერად იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში. იგი ვალდებული იყო ელიარებიზა მართლმადიდებლური ტიპიკონით გათვალისწინებული მრწამსი. ან საბა ზედმეტად თვალთქმაქცურად იქცეოდა და მალავდა თავის რელიგიურ კრედოს, რაც მის არაკეთილსინდისიერებაზე მეტყველებს, ან იგი არ ყოფილა კათოლიკე. ბერად კურთხევისას საბას უნდა ეთქვა აღსარება. მორწმუნე კაცისათვის (საბა კი მორწმუნე იყო) მოცემულ მომენტისათვის ტყუილის თქმა ყოვლად დაუშვებელია.

4. საბამ გარეჯაში გაატარა 1698—1710 წლები. მას ჰქონდა მთელი რიგი შესაძლებლობებისა გამოემუღავენებია თავისი კათოლიკური განწყობილებანი და ტენდენციები. ეს ყველაზე მეტად მოსალოდნელი იყო გამოჩენილიყო ქადაგებებში, რომელსაც ის წარმოსთქვამდა. მაგრამ არც ერთ მის ქადაგებაში მსგავსი ტენდენცია არ შეინიშნება²³².

²³² ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მე-9 სწავლა „სწავლა ჯოჯოხეთის სატანჯველისათჳს“. ამ ქადაგებაში ერთი სიტყვა აქ არის კათოლიკური ჯოჯოხეთის შესახებ.

5. ამ პერიოდში დაამუშავა საბამ თავისი ლექსიკონის პირველი რედაქციები, რომლებშიც იგი მყარად დგას მართლმადიდებლურ პოზიციებზე. აღსანიშნავია, რომ საბამ მომდევნო რედაქციებშიც კი არ შეიტანა კათოლიკური განსაზღვრა სული წმიდის ძისაგან გამომავლობისა.

წამოყენებული კითხვები უთუოდ მოითხოვს ახსნას იმ შემთხვევაში, თუ ვალიარებთ, რომ საბამ კათოლიკობა მიიღო 1687 წელს. მათი ახსნა კი, როგორი ფორმითაც არ უნდა ვამტკიცოთ საბას კათოლიკობა, 1713 წლამდე, ჩვენი აზრით, შეუძლებელია.

ერთი სიტყვით, საბამ კათოლიკობა აღიარა ევროპაში, „სანბაზილის მონასტერში“ და ეს მოხდა 1713 წლის 17 აგვისტოს შემდეგ.

რა მიზანი ჰქონდა საბას „სამოთხის კარის“ წერისას?

საბას თხზულება, უპირველეს ყოვლისა, განკუთვნილია მონასტერში მყოფი ახალგაზრდა ბერების გონებრივი გაწრთენისათვის. ეს აშკარაა თვით სათაურიდანაც კი: „საქრისტიანო მოძღვრება პირველად სასწავლო ყრმათათვის“.

მთელი თხზულება კითხვა-მიგებადაა გაკეთებული. მოძღვარი სვამს კითხვებს, ყრმა კი პასუხობს (სულ 230-მდე კითხვა-მიგება) დიალოგის ფორმით გადმოცემულია ქრისტიანული რელიგიის თითქმის მთელი დოგმატიკური საკითხები, რომელთა ცოდნა ყოველი შეგირდისათვის საჭირო და აუცილებელი იყო. სწორედ ეს მომენტი აძლევს თხზულებას სახელმძღვანელოს ხასიათს. ამიტომ, მიუხედავად იმისა, რომ იგი მკაცრად იქნა შეფასებული ანტონის მიერ, თხზულება მაინც პოპულარული გახდა²³³.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „სამოთხის კარის“ 4 რედაქციაა ცნობილი. პირველი ორი ეკუთვნის საბას, მესამე — მის ძმას ნიკოლოზს და მეოთხე ვახუშტი ბატონიშვილს. არსებული ხელნაწერები ამ ოთხი რედაქციის მიხედვით ჯგუფდება.

პირველი რედაქცია ერთადერთი ხელნაწერითაა ცნობილი. იგი თავის დროზე გადაუწერია ნიკოლოზ ჩაჩიკაშვილს და სხვა თხზულებებთან ერთად შეუტანია კრებულში²³⁴. ჩაჩიკაშვილისეულ ხელნაწერში თხზულებას ეწოდება „სწავლა მეცნიერთათჳს, თქმუ-

²³³ გამოქვეყნდა ამ რამდენიმე ხნის წინ, სულხან-საბა ორბელიანი თხზულებანი, ტ. III, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, ხენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, 1963.

²³⁴ ხელნაწერი S—2951.

ლი აღვიარება, რომელ არს ღმერთი ან რჯული ორბელის ყოფი-
ლის საბა წოდებულისა ნათქვამი“. ჩაჩიკაშვილისეული ნუსხის სა-
თაჟრის მიხედვით საბას თავდაპირველად ჩანს კატეხიზმოს მსგავსი
ზოგადი სახელმძღვანელოს შემდგენა განუზრახავს. ამიტომაც
სწორედ, რომ იგი განკუთვნილია „მეცნიერთათჳს“ და არა „ყრმა-
თათჳს“. შემდეგში კი მას გეგმა შეუცვლია და დაუწერია სახელ-
მძღვანელო „პირველად სასწავლო ყრმათათჳს“.

ამ ნუსხის შესწავლიდან აშკარა ხდება, რომ ავტორს მოუ-
ცია შრომის ძირითადი ჩონჩხი და აგებულება, თუ როგორი პრინ-
ციპით უნდა განეყთარებინა შემდეგში მუშაობა. ამიტომ ეს რე-
დაქცია სხვა რედაქციებთან შედარებით მოკლევ არის და რამდენ-
ნადმე დაუმუშავებელიც.

რელიგიური მრწამსის მიხედვით თხზულება ორთოდოქსალუ-
რი ეკლესიის პრინციპებზეა აგებული. სხვანაირად არც იყო მო-
სალოდნელი, რადგანაც საბა ადგენდა სახელმძღვანელოს მონასტ-
რის უსწავლელ ბერთა და ყრმათათჳს. რა თქმა უნდა, მონასტ-
რის ცმობა არა მართლმადიდებულ წიგნს შეგიზრდებისათჳს „სას-
წავლოდ“ არ აქცევდა.

საქიროა ითქვას: როდესაც საბას კათოლიკობაზე ვლაპარა-
კობთ, აქ იგულისხმება საბას მიერ მხოლოდ ორი კათოლიკური
დებულების აღიარება — სული წმიდის გამომავლობისა და რომის
პაპის პრიმატობის საკითხი. რას გულისხმობს ეს დებულებები?

რომის ეკლესიის გაგებით, სული წმიდა გამოდის როგორც
მამისაგან, ისე ძისაგან; ხოლო მართლმადიდებლობა კი აცხადებს,
რომ სული წმიდა მხოლოდ მამისაგან გამოდის. ეს საკითხი გახდა
საფუძველი დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიებს შორის
როგორც პოლემიკისა, ისე განხეთქილებისათჳსაც, ამიტომ მას მე-
ტად პრინციპული მნიშვნელობა ჰქონდა.

მეორე დოგმატი გულისხმობს, რომ რომის პაპი ქვეყანაზე
არის ქრისტეს მოადგილე, მოსაყდრე, რომ იგი ყოველი ქვეყნის
პატრიარქზე და მათ შორის კონსტანტინეპოლის პატრიარქზეც
მაღლა დგას: „აღამაღლნეს უმეტეს ყოველთა პატრიარქთა და
ღმრთის მაგიერად და მეორედ ქრისტედ აღიარეს ქუეყანასა ზედა“
(„გარდემლი“).

ამ ორი დებულების (სხვა რომ თავი დავანებოთ) აღიარება
გულისხმობს, რომ ადამიანი კათოლიკეა, კათოლიკური ეკლესიის
მიმდევარი და წევრია.

ამ თვალსაზრისით „სამოთხის კარის“ პირველ რედაქციაზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ იგი, როგორც ზემოთ ვთქვით, ორთოდოქსალური ეკლესიის პრინციპებითაა გამსჭვალული. ორივე საკითხი (საბასთან სხვა განმასხვავებელი ნიშნები საერთოდ არ ჩანს) გადაჭრილია მართლმადიდებლური პოზიციებიდან და ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც საბა ამ დროს ღრმადმოაწმუნე მართლმადიდებელია.

პირველი რედაქციის დაწერის თარიღის ზუსტად დადგენა არ ხერხდება. ჩაჩიკაშვილის გადაწერილ ნუსხას არ დაუყავს თარიღზე რაიმე მინიშნება. ამ ხელნაწერზე დართული ანდერძიდანაც არ ჩანს, თუ როდის შეადგინა საბამ „სამოთხის კარის“ პირველი რედაქცია.

ივ. ლოლაშვილის აზრით, პირველი რედაქცია საბამ დაწერა 1701 წელს, ამ თარიღს ივ. ლოლაშვილი იღებს საბას უბის წიგნაკიდან და წერს: „როგორც ამას აღნიშნავს საბა ორბელიანი თავის უბის წიგნაკში (B ნუსხა, გვ. 62).

საბა ორბელიანის B ნუსხაში (A—303), რომელიც ავტოგრაფის სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. არაა პირდაპირი მითითება, რომ მან (საბამ) პირველი რედაქცია დაწერა მაინცდამაინც 1701 წელს. ამიტომ გადაჭრით ბტკიცება ამ თარიღისა მთლად გამართლებული ვერ იქნება. მით უმეტეს, რომ არის სხვა საბუთები, რომლებიც 1701 წელს არ ეთანხმება. საქმე შემდეგშია: გაირკვა, რომ „სამოთხის კარში“ საბას გამოუყენებია როგორც სიბრძნე სიცრუისა და ქადაგებანი, ასევე ლექსიკონიც. ამაყვრად ჩვენ ლექსიკონის მასალა გვანტერესებს და თვალსაჩინოებისათვის მოვიტანთ ადგილებს „სამოთხის კარიდან“ და ლექსიკონიდან პარალელურად.

სამოთხის კარი

ლექსიკონი

„მკალი ეს ნართალი-მკალი იყო ანუ სხვა რამე?

რომელიმე მდელითა მწვერვალსა იტყვიან, არამედ ამას საქმესა ზედა ფრიადი გამოძიება იყო წინაშე ქართველთა მეფის ძის

მკალი.—„მკალსა რომ (რომელ CB) ნათლისმცემელი ჰამდა, რომელიმე, იტყვიან მწვერვალნი მდელითანი იყო (+ და C) რომელიმე მართალსა მკალსა იტყვიან უფროსსა, ახლაცა ჰამენ არაბნი. (+ ელინურმა და ლათინურმა

²³ ივ. ლოლაშვილი, სეულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული..., გვ. 109.

ვახტანგ მეოთხესა და ალმოილეს ლექსიკონები, ელენთანი და ლათინთანი და სხვა წიგნები მრავალი, არამედ დამტკიცებით მართალს მკალსა სჰამდა, მაშინ პოვეს.

რა იყო თათლი ველური? იგვეც მუნვე იყო წერილი. ხე არს მსგავსი ურთხლისა, რომლისა მიერ მსგავსი მანანასი ჩამოეწვეთების, და იგი არს თათლი ველური²³⁶.

ლექსიკონმაც მართალი მკალი დამტკიცეს და არა მწვერვალი მდელოსა Cax CD).

თათლი ველური. — „არს ხე ერთი, რომელსა ლათინურად ჰქვია ერიკა, ურთხლსა ჰგავს. მისი ხილისა და ხისაგან თათლივით ჩამოეწვეთების. ვიეთნი მანანად უბოზენ (+ იგი არს თათლი ველური B)“ C ²³⁷.

თვალის ერთი გადავლებით ცხადია, მთებანილი ადგილების სიახლოვე და ურთიერთდამოკიდებულება. ჩვენი ფიქრით, „სამოთხის კარი“ დამოკიდებულია ლექსიკონზე, ერთ-ერთ წყაროდ იყენებს მას. როგორც ცნობილია, არსებობს საბას ლექსიკონის რამდენიმე რედაქცია, რომლებიც ძირითადად ავტოგრაფების სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. სამეცნიერო ლიტერატურაში საბას ლექსიკონის პირველი რედაქციები დათარიღებულია: E — ლ. ქუთათელაძის აზრით დათარიღდება 1688—1698 წლებით²³⁸, ხოლო ჩვენ 1635 წლით ვათარიღებთ;²³⁹ D—1703—1704 წწ.²⁴⁰; C რედაქციის ნუსხებს: Cq-ს ლ. ქუთათელაძე ათარიღებს 1700—1706 წწ²⁴¹, ხოლო ჩვენი ფიქრით, რადგანაც Cq D-ს უშუალო მომდევნოა, ხოლო D კი 1703—1704 წწ. დათარიღდება, მაშასადამე, 1704 წლის

²³⁶ ს უ ლ ხ ა ნ-ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, თხზულებანი. ტ. III, გვ. 305—306. დაყოფა გამომცემლისაა.

²³⁷ საბას ლექსიკონის მასალა ჩვენ ამოვიღეთ ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ი ს მიერ სასტამბოდ გამზადებული ტექსტისაგან, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასწენებთ. ლიტერებიც ილ. აბულაძისა გვაქვს აღებული. ლიტერები უდრის E—H 416; D—S 2498; C რედაქციის ნუსხები: Cq—ქუთაისის № 300; Cq—Q—400 და Cb—H. 95.

²³⁸ ლ. ქუთათელაძე, სულხან-საბას ლექსიკონის რედაქციები, 1957, გვ. 52.

²³⁹ მ. ქავთარია, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის უცნობი ავტოგრაფი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. II, 2960, გვ. 5—6.

²⁴⁰ იქვე, გვ. 6.

²⁴¹ ლ. ქუთათელაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 52.

შემდგომად სავარაუდებელი; Ca—1708—1710 წწ.²⁴² და Cl 1713—1716 წწ.²⁴³

„სამოთხის კარისათვის“ ამოსავალი წყაროა ლექსიკონის C რედაქცია, რადგანაც, ჯერ ერთი, E რედაქციაში მოცემულია მკალის ისეთი განმარტება, რომელსაც შემდეგში საბა თვით აღარ იზიარებს (მწვერვალი „მდელითა“); მეორე, E და D რედაქციებში თაფლი ველური საერთოდ არაა განმარტებული, განმარტება C რედაქციაში ჩნდება პირველად; მესამე, ელინური და ლათინური ლექსიკონებით მკალის მნიშვნელობის დაზუსტების ფაქტი პირველად C ნუსხაში აისახა. ეს ადგილი თითქმის სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა „სამოთხის კარის“ შესაბამის ადგილს. აქედან ცხადია, რომ „სამოთხის კარისათვის“ წყაროა C რედაქცია, რომელიც დაამუშავდა 1704—1713 წლებში. მაშასადამე, „სამოთხის კარის“ I რედაქცია არ შეიძლებოდა საბას 1701 წელს დაემთავრებინა. ჩვენი აზრით, ეს სამუშაო საბამ 1704—1710 წლებში შეასრულა²⁴¹.

მეორე რედაქცია. „სამოთხის კარის“ მეორე რედაქცია (ივ. ლოლაშვილის მიხედვით) შემორჩენილია მხოლოდ ერთადერთი ავტოგრაფული ნუსხით—A—303. ჩვენ ვფიქრობთ, გარდა ავტოგრაფისა, ამ რედაქციის სხვა ნუსხა არც არსებულა. იგი როგორც მოსალოდნელი იყო, ვერ გავრცელებულა.

A—303 მომცრო წიგნია, რომელიც უბის წიგნაკის შთაბეჭდილებას ტოვებს. მასში საბას შეუტანია ისეთი ცნობებიც, რომელთაც მხოლოდ ავტორისათვის ჰქონდა მნიშვნელობა და ძირითადად საცნობარო ხასიათისაა.

A—303-ის შედარებამ ჩაჩიკაშვილის ნუსხასთან დაადასტურა ივ. ლოლაშვილის აზრი, რომ ავტორს ნამდვილად რედაქციულად შეუცვლია შრომა. გარდა ამისა, ავტოგრაფში კითხვა-პასუხის თანმიმდევრობაც შეცვლილია, მუხლები გადაადგილებულია და ა. შ. ამ რედაქციაში მთელი 24 კითხვა-მიგება მეტია, ვიდრე ჩაჩიკაშვილის გადაწერილში. „შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მწერალმა პირველი რედაქციის საფუძველზე დაწერა ახალი, არსებითად გადამუშავებული თხზულება“²⁴⁵. ეს რედაქცია კათოლიკური

²⁴² ლ. ქუთათელაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 52.

²⁴³ იქვე, გვ. 298.

²⁴⁴ არაა ინტერესს მოკლებული აქ ითქვას, რომ „სამოთხის კარის“ 166 კითხვა-პასუხის წყაროა საბასავე 42-ე სწავლა, გამოცემის გვ. 201—203.

²⁴⁵ იქვე გვ. 110.

ბასიათისაა. საბას პრინციპულად შეუცვლია პირველი რედაქციის რელიგიური მრწამსი. ამ რედაქციაში იგი უკვე აშკარად აღიარებს კათოლიკურ დოგმებს. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ადგილს A—303-დან.

„მოდ. უკეთუ ერთი ღმერთი სამ-გვამოვან არს, რომელი უწინ იყო და რომელი შემდგომად.

ყრმა. არა არს მათ შინა პირველობა და უკანასკნელობა, არცა უდიდესობა და უმცირესობა, არამედ სამნივე ერთ და სწორენი არიან.

მოდ. განმიმარტე, ვითარ იქმნების?

ყრმა. ოდეს იყო მამა, მაშინვე ჩე და მაშინვე სული წმიდა, რამეთუ მამა უშობელი არს, ხოლო ძე მამისაგან შობილ და სული წმიდა მამისაგან და ძისაგან გამოსული.

მომლ. წელან არა სთქვი: არცა ერთი უწინ და არცა მეორე უკანასკნელი? უკეთუ მამამან გვა ძე, ვითარ არა უპირველესი არს?

ყრმა. არა თუ ვითარცა ჩვენ გვწვნა მამამან ჩვენმან ჰორციელად და უპირველეს ჩვენსა არს, ეგრე მსგავს ჩვენდა იყოს ხილულთა ამათ უხილავ და უსხეულო, არამედ ისმინე. რამეთუ: მამასა აქვს სიბრძნე, ხოლო სიბრძნე იგი არა არს უგვამო და განზნევადი, ვითარცა ესე ჩვენი, არამედ მას სიბრძნესა აქვს არსება და გვამოვნება მტკიცე, ვითარცა მამასა. და ესე სიბრძნე არს ძე, რომელ არს მეორე გვამი. ხოლო მამასა უყვარს სიბრძნე თვისი და სიბრძნესა უყვარს თვის მამა, ხოლო მათგან გამოსული სიყვარული არცა იგი არს უგვამო, ვითარცა ჩვენი და ეს მესამე გვამი არს სული წმიდა“²¹⁶.

ეს ზავალითი სავსებით საკმარისად აჩვენებს, რომ საბა უკვე კათოლიკური დოგმატიზმის პრინციპებზეა გადასული.

როდის შეადგინა საბამ „სამოთხის“ კარის მეორე რედაქცია? იგ. ლოლაშვილი ფიქრობს, რომ რაკი საბამ 1687 წ. მიიღო კათოლიკობა, მაშასადამე, ევროპაში გამგზავრებამდე დაუწერია მას მეორე რედაქცია. ჩვენი აზრით, ეს დათარიღებაც არაა სწორი. ჩვენ ზემოთ ვაჩვენეთ, რომ საბას გაკათოლიკების დათარიღება 1687 წ. შეუძლებელია, რომ იგი 1713 წელს, ევროპაში გამგზავრების შემდეგ, გახდა კათოლიკე. აქედან გამომდინარე, ჩვენ ფიქრობთ რომ მეორე რედაქცია საბას დაუმუშავებია ევროპაში ყოფ-

²¹⁶ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 230—231.

ნის დროს. ამის გამოა, რომ ეს რედაქცია ვერ გავრცელებულა და მხოლოდ ავტოგრაფის, ისიც უბის წიგნაკის, სახით შემოგვრჩა²¹⁷.

၈ ၁ ၃ ၇ ၁၁၁

გადაქვერდები

დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდა გადამწერთა მთელი პლეადა, რომელთა საქმიანობას უპირატესად სამონასტრო ბიბლიოთეკა განსაზღვრავდა. გადამწერთა კადრებს კი ძირითადად სამონასტრო სკოლა ამზადებდა.

გარეჯელ გადამწერთა ზუსტი სიის აღდგენა და მათი საქმიანობის გათვალისწინება თითქმის შეუძლებელია, მაგრამ არსებული მასალის მიხედვით რამდენადმე მაინც ხერხდება ძირითადი ბირთვის ღვაწლის წარმოჩინება.

ზაქარია მონაზონი

ზაქარაიას 1696 წელს გადაუწერია ხელნაწერი H—1030, ოთხთავი. ანდერძში ვკითხულობთ: „დაიწერა წმიდანი ესე ოთხთავნი სულთაჲ განმანათლებელი ქქს ტპდ. თუშაა დეკენბერსა ბ-სა ჰელითა ფრიად ცოდვილისა და ყოელად უღირსისა მონაზონისა ზაქარაისითაჲ“. ზაქარია არ ყოფილა უბრალო გადაწერი. მას რამდენადმე უპოვნებია ტექსტი და მისი დედანი უდარებია სხვა ხელნაწერისათვისაც კი. იგი საგანგებოდ შენიჰნავს: „თუ ვიანე საეკუოდ საცილოს სიტყვასა მიემთხვოთ, მსწრათლ ნუ შესცულით, ვითარცა ორითა ქეშპარიტითა სახარებითაჲ მიწერია და მათზედა მიჰოწმებია“. ამ ზაქარაის შესახებ ბიოგრაფიული ცნობები არ შენახულა. ვარაუდის სახით შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ ეს ზაქარია არის ის ზაქარია, რომელიც შეჰდეკი დოდოს ს მო-

217 აქვე უნდა შევნიშნათ, რომ III რედაქციის ივ. ლავრაშვილ ისევე უნდა იყოს დათარიღებული 1725—1729 წწ. ექვს იწვევს, რადგანაც S—4583 და წერილია „ოდეს მეფე ვაჩუბაგ რუა კელქიქუქ იძმა ჰოყაან“ (2)11. ვაჩუბაგ კართ-ლი 1724 წლის 10 ივნისს დატოვა და დიდი გაპირების შემდეგ მოსკოვს ჩა-ვიდა 1725 წ. თებერვალში: ნ. ორბელიანი კი, ვისაც ძველწიგება III რედაქცია, მოსკოვს ჩავიდა 1726 წ. 9 მარტს. ივ. ლ. ბენაბდეს, დიმიტრი ორბელიანის, ცალკე ავონაბეჭდი, გვ. 162—163.

ნასტრის წინაშედგარი გახდა და რომელიც Ad--1039-ში იხსენიება როგორც „მთავარდიაკონი ზაქარია“²⁴⁸.

გ ა ბ რ ი ე ლ ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი

გარეჯის ლიტერატურული სკოლის გადამწერთაგან მეტად საინტერესო პიროვნებაა გაბრიელ საგინაშვილი. გაბრიელის ბიოგრაფიის ყოველი მომენტის აღდგენა ჭირს, მაგრამ მაინც შესაძლებელია ზოგიერთი პერიოდის გამოკვეთა. იგი ყოფილა ძმისწული XVII საუკუნის ცნობილი საეკლესიო მოღვაწის ელისე საგინაშვილისა²⁴⁹, რომელსაც თავის დროზე სარესტავრაციო სამუშაოები ჩაუტარებია სიონში²⁵⁰.

ზუსტად განსაზღვრა, თუ როდის მივიდა გაბრიელი დავით გარეჯაში, ჭირს. ერთი კი უეჭველია, რომ XVII საუკუნის მიწურულსა და XVIII საუკ. დამდეგისათვის იგი გარეჯაშია. მის გონებრივ წვრთნას ხელმძღვანელობდა ბესარიონ ორბელიშვილი. გაბრიელისავე მოწმობით: „ხოლო მე... ვიქცეოდე ჰელ შინა სულიერთა ღათ მამათა ჩემათა, ვიტყვი წმიდა ონოფრეს“²⁵¹, მამასა, ხარიტონს და ღირ[სსა] მოძღვარსა და მასწავლელსა ჩემსა ბესარიონს ორბელის ძესა“²⁵².

გაბრიელ საგინაშვილი ახლო ურთიერთობაში ყოფილა იმ დროის გამოჩენილ მოღვაწეებთან. ანგარიშგასაწვეია, რომ 1707 წელს ირანში გარდაცვლილი ვახუშტი ორბელიანის ქონებიდან გაბრიელს შეხვედრია ნ შაური. სათანადო დოკუმენტში ვკითხულობთ: „საგინაშვილ გაბრიელს—შაური ნ“.

გაბრიელს ეპყრა მღვდელ-მონაზონობის პატივი. მ. ხელაევის ცნობით, გაბრიელი ბოლოს თითქოს იკონომოსიც გამხდარა²⁵³.

²⁴⁸ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდისის სამთავროებისა (1466—1770 წწ.), I, ტექსტი გამოსცა შოთა ბურჯანაძემ. 1958, გვ. 152—154.

²⁴⁹ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული ბწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი I, გვ. 305. ამ წმინდაში ავტორი ფართოდ აშუქებს გაბრიელ საგინაშვილის მოღვაწეობას.

²⁵⁰ თ. ქორდანია, ქრონიკები, II, გვ. 454.

²⁵¹ ონოფრე მიწერილია შემდეგ განსხვავებული მელნით.

²⁵² A—130, 322r. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა H—ფონდი, ტ. IV, გვ. 45—46.

²⁵³ ლ. მენაბდე, დასახელებული წიგნი, გვ. 305, შენ. I.

გაბრიელ საგინაშვილს იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში გადაუწერია რამდენიმე ხელნაწერი, რომლებიც ჩვენს სიძველეთ-საცავებში ინახება.

გაბრიელ საგინაშვილს, როგორც გადამწერს, ერთი კარგი თვისება ჰქონდა. იგი ყოველთვის ურთავდა მის მიერ გადაწერილ ხელნაწერებს ანდერძებს, რომლებიც საგულისხმო ცნობებს იძლე-ვიან როგორც გადამწერის, ისე მონასტრის ისტორიისათვისაც. სანიშნოდ მოვიტანთ ორ მათგანს. პირველში ავტორი იძლევა ცნობებს ლექთა შემოსევის შესახებ. ამ მხრივ ეს ანდერძი უტოლ-დება იოსებ არაგვის ერისთავის გადაწერილი ხელნაწერის A—100-ის ცნობილ ანდერძს. გაბრიელი 1719 წელს წერს: „მე ყოველ-თა მონაზონთა უცოდველესმან და უღირსსა მღვდლობისასა გაბ-რიელს საგინაშვილს, რომელი განსრულ-ვიყავ სოფლით ცოდვათა ჩემთა სიწმინდისათჳს, მილტოლვილ უდაბნოდ გარესჯად, მონას-ტერსა წმიდისა იოანე ნათლისმცემლისასა მრავალმთას, რამცა მეჩუენა რაჲმე კეთილი სინანული ფრიადთა ცოდვათა ჩემთა შე-სანდობელად, აღვწერე წმიდაჲ ესე სულთა განმანათლებელი სა-ხარებაჲ და სამოციქულო მამის ჩუენისა ხარიტონის და მოძლუ-რის და მასწავლელისაჲ უფლისა ჩემისა დიდის ორბელის ძის ბე-სარიონის ბრძანებითა. ვეცადე დიდად სიმრთელესა და ჰელს, მა-გრამ ლექთაგან გვეწინოდა. თუ რა უცბად მეწეროს, ნუ დამწყევ-ლით, გვედრებით. ამ ქორანიკონსა ოვ მოუჰდა ლექის ჯარი ბოლნის, მკათათვის იე, წმინდას კვირიაკობასა სიონი გატეხეს, წაიღეს ჯუარი და ხატი და ტყუჲ ბევრი ქუშოს ბოლნისიდან. დიდის სახელოვნის მეფის 'ვახტანგის ძეს ბაქარს ეპყრა ქართლი, მოესმა ამბავი ლექთა სომხითის დარბევისა. წარგზავნა ჯარი, მოე-წიენენ ქართველნი ბატონიშვილებით, მარაბდის ბოლოს შეიბნენ, გაიმარჯვეს ქართველთა, გააქციეს, სამასი ლეკი მოკლეს ამათ რეა მოკლეს ქართველი დარბაისელი. დიდად სახელოვნად იყვენენ ქართველნი, უმეტესად ბარათიანნი, როგორათაც მოგხსენებიათ მათი სიმაჲცე, ბრძოლა, ომი, სიმჴნე-სიმაგრე და სისრულე მათი“²⁸⁴.

ამ ამონაწერში ლეკიანობასთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობაა მოცემული. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ თითქოს თვით-მხილველი გვიაშობს ამბავს. ეს კონკრეტული ბრძოლა ვახუშტის

²⁸⁴ Q—85. ხელნაწერთა აღწერილობა, მუხუდმის ხელნაწერთა ახალი (4) კოლექცია, ტ. I, შედგენილი ე. მეტრეველისა და კრ. შარაშიძის მიერ, ილ. აბულაძის რედაქციით, 1957, გვ. 98.

შრომაში აღწერილი არ არის, არ არის არც ბარათიანთა დამსახურება ამ გამარჯვებაში, ამიტომ გაბრიელის ცნობებს დიდი მნიშვნელობა აქვს.

1707 წელს გადაწერილი ხელნაწერის (A—624) ანდერეში გარეჯის მონასტრის შინაური ცხოვრების ანარეკლი ჩანს.

როგორც ზემოთ ითქვა, გარკვეულ პერიოდში გარეჯის უდაბნოში შეიმჩნეოდა ბერ-მონაზონთა ერთი სავანედან მეორეში თვითნებური გადასვლა. XVIII საუკუნის დამდეგისათვის მას მასიური ხასიათი მიუღია. ამიტომ 1702 წელს მოწვეული იქნა სპეციალური საეკლესიო კრება, რომელმაც საგანგებო დეკრეტით აკრძალა ბერთა თვითნებური გადასვლა-გადნოსვლა²⁵⁵. როგორც ჩანს, 1702 წლის კრების დადგენილებას უცხად ვერ აღუკვეთია ბერების მოძრაობა. ეტყობა გაბრიელიც მოქცეულა ამ მოძრაობის გავლენის ქვეშ. 1707 წლის მაისში გაბრიელი ოთხ ბერთან ერთად გადასულა ბერთუბნის უკვე გაუქმებულ სავანეში. გაბრიელი თავის მართლებით წერს: „იმ მონასტერში ბევრნი იყვნენ, ჩუენ არაქს დავაკლდებოდით. იმათ საზიანოთ არა წავსულვართ“. მაგრამ საქმე სხვანაირად შეტრიალებულა. „გაგვიწყრა წინამძღვარი, გაგვიწყრომა კათალიკოზი დომენტი, ძე ბაგრატიონისა, აღარ დავაყენეს იქავნათლისმცემლის მონასტერში მოვედით, კარგად შეგვიწყნარეს“²⁵⁶.

ყველაზე საგულისხმო გაბრიელის მოღვაწეობიდან არის პაგიოგრაფიული კრებულის (A—130) გადაწერა. ეს შრომა გაბრიელს უშუალოდ ბესარიონის მითითებით დაუწყო. ჩვენ ზემოთ სპეციალურად შევჩერდით დომენტი კათალიკოსის პაგიოგრაფიულ კრებულზე და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. ვიტყვით, რომ ამ სააპსუხისმგებლო საქმის მინდობა თავისთავად მეტყველებს გაბრიელის ავტორიტეტზე და განსწავლულობაზე. გაბრიელს დაკისრებული საქმე პირნათლად შეუსრულებია. მას უნაკლოდ გადაუწერია დომენტის კრებული და სათანადო ანდერეითაც შეუმკვია. კრებულში შემავალი თითქმის ყოველი თხზულების დასასრულს გაბრიელი ურთავს ანდერეებსა და შინაწერებს. ამ რიგისაა სწორედ ერთი ცნობა, რომელიც კვლავ ლეკების შემოსევას შეეხება: „ავათ

²⁵⁵ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, ფოთი, 1903. გვ. 15—15. შდრ. ივ. ლოლაშვილი, სულთან-აბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, თბილისი. 1959, გვ. 37—39.

²⁵⁶ A—624, 47r-v.

წერისათვის ნუ დანწყევლით, ვეშურებოდი, ლეკისაგან გვეშინოდა. ამ წიგნს რომ ვწერდი, ზოუხდა ლეკის ჯარი დავით გარეჯას, ყოვლად წმიდის სარტყლის დადებას, მკათათჱს 2-სა, ღმერთმან და წმიდამან ღმრთისმშობელმან და წმიდამან დავით დიცივა მონასტერი უჭირველად²⁵⁷.

გაბრიელს დაუწერია ისტორიული დოკუმენტებიც, რომლებიც გამოქვეყნებულია ექვ. თაყაიშვილის მიერ²⁵⁸.

ი ბ ი

ი.ბ ნათლისმცემელს ბესარიონ ორბელიშვილთან ერთად გადაუწერია A—198, A—105, A—121, A—1348. იობის მუშაობის კვალი აღსკვია ხელნაწერებს A—636-სა და A—688²⁵⁹.

დავით ვაჩნაძე

დავითი 1729 წელს მიუყვანიათ მონასტერში. მისი სულიერი და გონებრივი წვრთნა უკისრია ნინოწმიდელ ეპისკოპოსს ვაჩნაძე იოსებს, რომელიც დავითის ნათესავი ყოფილა („რომლისაცა სისხლისა თანაზიარ ვიყავ“). იოსებ ვაჩნაძის, ნინოწმიდელის, გარდაცვალების შემდეგ მისი მასწავლებელი გამხდარა ყოვლად სამღუდლო ნეკრესელი, მღუდელმთავარი იოანე ენისელთ მოურავის ძე, რომელიც პარალელურად მონასტრის წინამძღვარიც იყო (1733—1751 წწ.), ამ უკანასკნელს 1751 წელს მიცეს ბოდბელობა²⁶⁰, ხოლო დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვრად ირაკლი II და ანტონ კათალიკოსის მიერ დადგინებულ იქნა დავითი, რომელიც 11 წლის განმავლობაში განაგებდა გარეჯის მონასტერს.

ბოდბელი ეპისკოპოსის იოანე ენისელთ მოურავის ძის გარდაცვალების შემდეგ, დავითი კვლავ ირაკლი II და ანტონ I ინიციატივით დაუდგენიათ ბოდბელად. ეს უნდა მომხდარიყო 1764

²⁵⁷ A—130, 215 v. აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ H—1557, H—820, როგორც A—130-ის ნაწილი შეუერთდა A—130-ს. ამავე ხელნაწერის უნდა იყოს H—3233, სვე ზიცხოვლის საგალობლის ნაწილი.

²⁵⁸ საქათველოა სიძველენი, ტ. I, გვ. 89—90.

²⁵⁹ იობ ნათლისმცემლის შესახებ დაწერილებით იბ. მ. ქ ა ვ თ ა რ ი ა, ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. I, 1959; ლ. მ ე ნ ა ბ დ ე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I ნაკვეთი I, გვ. 304.

²⁶⁰ Ad—414. თ. ქ ო რ დ ა ნ ი ა, ქართლ-კახეთის..., გვ. 103.

წლის მეორე ნახევრიდან, რადგანაც ანტონ I რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნდა, როგორც ცნობილია, 1764 წლის დამდეგს.

დავითი ცოცხალია 1780 წელს (A—415), 1785 წელს (A—269)²⁸¹. დავითს გარეჯაში წინამძღვრად ყოფნისას გადაუწერია „წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა გრიგოლი ღთისმეტყველისა მჯღლები იამბიკო სასწავლოსა წილ წარმართთას, რომელისაგან განაყენნა ქსტენნი ივლიანე განდგომილმან, ზედ წარწერილი თვით მისივე“ (A—415, გვ. 13—25). რომ ეს იამბიკონი ნამდვილად დავითის მიერაა გადაწერილი, ჩანს 1780 წლის შემდეგი მინაწერიდან: „ეს იამბიკონი ჩემის ხელით არის აღწერილი წინამძღრობასა შინა. ოდეს კვალად მოველ აქ, ქკს უჲჲ, ნოემბრის 15, მაშინ მოვაწერე ცოდვილითა კელითა ბოდბელი“.

დავით ვაჩნაძე თავის ყურადღებას არ აკლებდა გარეჯის მონასტრის ლიტერატურულ სკოლას არც ბოდბელობაში. ერთი ხელნაწერის ანდერძის ცნობით „ამ ჩემს ბოდბელობაში აღუაწერინე დოღმატი ორი და მივართვი ერთი სასოსა ჩვენსა წა ნინასა და ეს მეორე... მამისა დავითის მონასტერსა... სადაცა აღზრდილ ვიყავ გლაზაკისა სულისა ჩემისა მოსახსენებლად“. მეორე ხელნაწერის ანდერძიც დაახლოებით ამასვე გვაუწყებს: „მე ყოვლად სამღუდლო ბოდბელ მიტროპოლიტმან დავით წიგნი ესე დიონოსი ხელახლა გამოვაწერინე, რაც აქლდა და შევაკურთვეინე თავსა და ბოლოს და შუა და ადგილ-ადგილ. დავით გარეჯის უდაბნოსი არის ეს დიონოსი და იქვე უნდა იყოს, ვინც გამოსწიროს, ისიცა უდაბნოს რისხავს. თვესა დეკენბერსა 27, ქრისტეს აქეთ 1767“ (A—163, გვ. 507).

იოსებ არაგვის ერისთავი

იოსებ არაგვის ერისთავის შვილი მოღვაწეობდა დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში. მიუყვანიათ იგი მონასტერში ათი წლის, „ოდეს მეფობდა მეფეთა შორის დიდი წარჩინებული ვახტანგ საქართველოსა ზედან და მჯღომარე იყო ტახტსა ზედა საპატრიარქოსა კათალიკოზად ძმა მისი დომენტო, ... მეფობდა კახეთს დიდი ჭერეკლეს მეფის იე დავით“. ამ

²⁸¹ A—1475-ის მინაწერის ცნობით, დავითი გარდაიცვალა 1790 წელს. იბ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ფონდი, შეადგინა ლილი ქუთათელიძემ, ტ. V, გვ. 17.

ცნობიდან გამომდინარე შეიძლება განისაზღვროს იოსების მონასტერში მისვლისა და მისი დაბადების თარიღიც.

ვახტანგ VI ქართლის მართვას ჯანიშინის ტიტულით შეუდგა 1704 წლის ოქტომბრიდან²⁶². დომენტი კათალიკოსად დაადგინეს 1705 წლიდან. ვახუშტი „ისტორიაზე“ დართულ „ქორანიკონებში“ წერს: „1705—ტფგ. დომენტი ძე ლეონისა და მანა ვახტანგისა ქართლს კათალიკოზად დასვეს“²⁶³. ამავე წყაროს მიხედვით დავითი კახეთში 1703 წელს გამეფდა²⁶⁴. მაშასადამე გამოდის, რომ იოსები მონასტერში 1705 წელს ან მის შემდგომ მოსულა. ვინაიდან ამ დროს ის 10 წლის ყოფილა, მაშასადამე, დაბადებულა იოსები 1695 წელს. იოსების მიერ მოწოდებული სხვა ცნობებით იგი დაბადებული ჩანს 1692 წელს²⁶⁵. 1713 წელს იგი წერს: „ქართლჲა და კახეთჲა ოპრებაჲ დაიწყო... აქედან რომ ავიყარენით, გამოვიდა შუაზედ 17 წელი... ამასობაში შევიქმენ მე წლის ოცდათვრამეტისა“. ე. ი. $1713 + 17 = 1730$ წ. — $38 = 1692$ წ. ამრიგად, იოსების დაბადება უნდა ვივარაუდოთ 1692—1695 წლებში. 1702—1705 წლებში მიუბარებიათ იოანე მონასტერში, სადაც ბესარიონ ორბელიშვილის ხელმძღვანელობით მას მიუღია სათანადო განათლება: „ვიქცეოდე კელთა შინა სულიერთა მათ მამათა მათანა. ვიტყუ: წმიდაჲა ხარიტონს და ღირსსა მოძღუარსა ჩუშნსა და მასწავლელსა ბესარიონსა, დიდი ორბელის ცესა“.

იოსები ძალზე დაახლოებული ყოფილა ბესარიონ ორბელიშვილთან: „მისთან გაუყრელად ვიყოვებოდი“. ერთხელ ბესარიონს იოსები ტყვეობიდანაც კი დაუხსნია. ბესარიონის კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ იოანეები გაჰიღარა მისი არქიდიაკონი. ამ დროს იგი ოცდათვრამეტი წლის ყოფილა. ბესარიონის სიკვდილის შემდეგ იოსები კვლავ მონასტერში დაბრუნებულია: „მონასტერი გარყვნილი იყო“—გულისტკივილით შენიშნავს იოსები.

იოსებს ბესარიონის დავალებით გადაუწერია ბასილ დიდის თხზულებანი—A—100. სწორედ ამ ხელნაწერს დაურთო იოსებმა მეტად საყურადღებო ანდერძი, რომლიდანაც ჩვენ ზემოთ დავი-

²⁶² მ. ქავთარია. ლევანი—ქართლის ჯანიშინი, საქართველოს სსრ ბეკნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXV, № 4, 1962, გვ. 509—512.

²⁶³ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, ზ. კიკინაძის გამოცემა, 1913, გვ. 383—384.

²⁶⁴ იქვე.

²⁶⁵ ლ. ძეხაბდუ, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი 1, გვ. 308, შენ. 1.

მოწმეთ ადგილები და რონელიც სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგა ხანია ცნობილია. საქართველოში ლეკიანობის ისტორიის შესწავლისათვის იოსების ანდერცს დიდი როლი ენიჭება. ანდერცი რამდენჯერმე გამოქვეყნებული.

გ ე რ მ ა ნ ე

გერმანეს ბიოგრაფიიდან ჩვენ ქვემოთ სპეციალურად გამოვყოფთ მისი წინამძღვრობის პერიოდს და სათანადო საბუთების მოპველიებით ზიგუთითებთ მისი ზეობის თარიღებს. აქ გვინდა შევჩერდეთ ზასზე, როგორც მწიგნობარზე.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ პერიოდში თითქოს კიდევ მოღვაწეობს მეორე გერმანე. რამდენადმე მათი გამოიჯენა ხერხდება კიდევაც A—256-ის ანდერცის მიხედვით; 1741 წელს დოდოში არის წინამძღვარი გერმანე „...აწ ჩვენ მიერ აღწერილი სანახებსა მრავალწითის გარეჯისათა უდაბნოსა, მონასტერსა წმიდისა მღთის მტკირთველისასა, საფლავსა ზედან ღირსისა... მამისა ჩვენისა ნეტარისა დოდოსა... წელთა დასაბამითგან სოფლისა ვიდრე აქამოდღე ზვიდი ათას ორას ორმოცდა ათთორმეტი და განკორციელებითგან ღვთისა სიტყვისა ათასშვიდას ორმოცოც ინდიქტიონსა, თთვესა ტირისდენი რიც(ხესა), ექესი, დღესა შაბათს, ქკს 429... ამათ ეამთა დრიად ისურვა წინამძღვარმან გერმანემ...“ (4r).

ამავე ხელნაწერის 1753 წლის მინაწერი კი ასახელებს ცოდვილ ბერს გერმანეს „თვესა ოკტობერს ერთსა, დღესა პარასკევსა... მას ეამსა იყო მეფე ქართველთაზე მეფე თეიმურაზ და კახზე მეფე ირაკლი. ჩვენი წინამძღვარი სვიმონ. მე დრიად ცოდვილმა ბერმა გერმანემ დაეწერე. ქკს უმა, ქკს აქეთ ჩლნგ“ (1v). მაშასადამე, ცნობების მიხედვით ერთმანეთს ემიჯნება გერმანე წინამძღვარი და ცოდველი გერმანე. ეს უკანასკნელი უნდა იყოს—შემდეგში რომ აწოდება ხუცეს-მონაზონად (A—174). დავით გარეჯის ლავრის წინამძღვარი, ჩვენი აზრით, გახდა ცოდვილი გერმანე²⁶⁶.

²⁶⁶ ამ დროისათვის ჩანს კიდევ ერთი გერმანე, რომელიც იხსენიება გერმანე მღვდელ-მონაზონად. ეს უკანასკნელი მონაწილეობდა ვახტანგის სტამბის საქმიანობაში და შემდეგ რუსეთში გაყვა ვახტანგს (იხ. ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ე. პირველი სტამბა საქართველოში, გვ. 139—142. ლ. მ ე ნ ა ბ დ ე ძეველი ქართული მწერლობის კერები, I, ნაკვეთი I, გვ. 311, შენ. 9).

გერმანეს თ. ჟორდანია შიანერს „ქართლის ცხოვრების“ გა-
დაწერას²⁶⁷. რამდენად სანდოა ეს ცნობა, არსაიდან არ ჩანს²⁶⁸.
ამჯერად ჩვენ გვინდა შევჩერდეთ გერმანეს ლექსიკოლოგიურ
საქმიანობაზე.

გერმანეს მთელი რიგი სიტყვები მიუწერია A—256-ზე და
იქვე მოუტია განმარტებებიც. ეს უქანასკნელი უპირატესად ამო-
ღებულია საბას ლექსიკონიდან, ხოლო არის შემთხვევა, როცა მათ
შორის განსხვავებაა. მოვიტანთ საილუსტრაციო მასალას საბას
სათანადო ადგილის დამოწმებით.

გ ე რ მ ა ნ ე

ს ა ბ ა

ანტაქრად -- წინა აღსაფარვე-
ლად გაშლილი

გება -- ჰეცა

გერგესეველი — დაღონებული

გვალე — იარე

გვაჯი —

გვესი მზაყვარი და გლისპი
დიდად

ეპისკოპოსი — ყოველთა ზედა
მხედველი

კირთება — მსახურება მოუსე-
ნებელი და ბეგარა

ეტიკი — ბელადი

მამონა — უსამართლოდ მოგე-
ბული

მნე — მოკელე

პროტიკოსი — ჯელჯოხიანი

პუნგა — ალვა

რაკა : ასურთა ენათა: ვაი შენ

ანტაქრად — წინა აღსაფარველად

გება — კერპთ შეწირვა და კევეა
გერგესეველი — სამკვდრო მათი,
გინა მწირი დაღონებული

გვაჯი — შური და გვაჯი აგვარან
და განიყოფებიანცა

გვესი — მზაყვარი და დიდად
გლისპი

ეპისკოპოსი — ყოველთა ზედა ჩხე-
დელი

კირთება — მონება მოუსვენებელი
და ბეგარი დაუცადებელი

ეტიკი — გზის მკოდნე

მამონა — უსამართლოდ მოგებულნი
სიმდიდრე

მნე — მოკელე

პროტიკოსი — ჯელჯოხიანი

პუნგა — ესე არს ტყბილი ნამზა-
დებნი, რომელსა თურქნი
ჰალვას უდოდენ

რაკა — ასურულთა ენათა: ვაჲ
შენ. გინა სანერწყუშლი

²⁶⁷ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. VI—VII.

²⁶⁸ ლ. ბენაბდუ. ძველი ქართული მწერლობის კვრები, I, ნაკვეთი 1,

საგანმზრახო — სახლი სალა- პარაკო	საგანმზრახო — სახლი სალაპა- რაკო
საგბოლისი — სამზარეულო	საგბოლისი — ზაზრის სამზარეულო
საგდოლი — კარის საკეტი	საგდოლი — კარის მიგდების გა- საყრელი
საგები — მარადის სამყოფი	საგები — მარადის სამყოფი; სა- ჭიროსთან ნახე.
საგოდისი — საგოდებელი	საგოდისი — საგოდებელი
საგრობა — მგზავრობა ბრძოლად	საგრობა — გარეობით მგზავრ- ბრძოლა და მიკდომა აირომილმა
სათიკანი — მამათმთავართ საჯ- დომი	სათიგანი — მამათმთავართ საჯ- დომი ადგილი
საქანელი — კარი	საქანელი — ცათანი — კარად ითქ- მის, გინა სარკმლად.
საჯო — სავედრებელი	საჯო — სავედრებელი
სილენძი — ზანტი თავის ნებით	სილენძი — თჳსის ნებით დაჰსნი- ლი ზანტი
სტუქო — სტეიქოთა ანაქესი, დალსელა კავშირთა და მოხრა	სტუქო — ესე არს ოთხთა კავშირ- თა ანაქსენი, აღსლევა და ჴოხრანი...
ტრელი — ყოველთ მათერებელი	ტრელი — ფერობასთან ნახე
ტრიობა — სამეცაო ტრფიალება დაუტევე	ტრიობა — ბოზთ ტრფიალება და- უტევენელი
უბირი — უმეცარი და უცნობი	უბირი — უმეცარი და უცნობი კაცი
უგბილი — თავის ჳკუის მიმგდო	უგბილი — თჳს ჳკუაზედ დაჟინე- ბული, გინა შეუშგბარი
უტევანი — ასორმოცდასამი ბი- ჯი, უტევანი სტადი- ონი ასპარეზი, მუ- სადი	უტევანი — უტევანი არს სტადი- ონი, რომელსა სომეხ- ნი ასპარეზს უწოდენ, ხოლო ლათინნი და ელლენნი სტადიას, რომელი 143 ბიჯი იქნების
ხალი — შინშა, ექვის მტკაველი უნდა.	ხალი — გალატოზთ საზომი ხე ²⁶⁹ .

²⁶⁹ გერძანეს ჩანაწერები ამოღებულია A—256, 4r და 3ir; საბას შესა-
ტყვისები. — სიტყვის კონა, 1949 წლის ს. ი ო რ დ ა ნ ი შ კ ი ლ ი ს გამოცემა. ეს
ლექსიკოლოგიური მასალა გამოქვეყნებული აქვს თ. ყ ო რ დ ა ნ ი ა ს ა ც. მაგრამ
მას აუჩევია A—191-სა და A—256-ის მასალა. მინაწერები აქვს A—256, იგი კი
აქვეყნებს A—191 აღწერილობაში. იხ. Описание, I, გვ. 215.

როგორც ამ ამონაწერიდან ჩანს, გერმანე საბას ლექსიკონიდან იწერს სიტყვებს თავის განმარტებებით და ზოგიერთ მათგანთან იძლევა საკუთარ განმარტებასაც, რომლებიც რამდენადმე განსხვავდებიან მისი წყაროსაგან. არ ჩანს, თუ რატომ ეს სიტყვები და არა სხვა აირჩია გერმანემ და ან რატომ A—256-ზე მოაწერა (ხელნაწერი არის სახარების ტექსტის თარგმანება). ერთი კი ფაქტია, რომ გარეჯის უდაბნოში საბას ლექსიკონი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა.

რომანოზ გიორგის ძე ერისთავი

რომანოზი იყო არაგვის ერისთავის გიორგის ძე. რომანოზის და, ანა, ცოლად უნდა ყოფილა ბაქარს. მისი ბიოგრაფიის მთლიანი აღდგენა არ ხერხდება. ცნობები უმთავრესად გაბნეულია ყოფილი სინოდალური არქივის საქმეებში, რადგანაც იგი უპირატესად ცხოვრობდა და ლიტერატურულ საქმიანობას ეწეოდა რუსეთში.

ბერად შემდგარა იგი გარეჯის უდაბნოში. სადაც მას 12 წელიწადი გაუტარებია²⁷⁰, იგი ჯერ არქიმანდრიტის ხარისხში აუყვანიათ, შემდეგში გამხდარა სამთავისის ეპისკოპოსი. დარეჯან არჩილის ასულის 1722 წლის 9 ივლისის თხოვნიდან²⁷¹, რომელიც მას სინოდში წაუდგენია, ჩანს, რომ 1722 წელს მოსკოვში ჩასულა მთლად გაძარცვული არქიმანდრიტი რომანოზი. დარეჯანის ამ ცნობას ადასტურებს შემდეგი დოკუმენტები: Sd—2961—იმერეთის მეფის ალექსანდრეს წერილი რუსეთის მეფისადმი და იმერთა და აფხაზეთის კათალიკოზის გრიგოლის წერილი—Sd—2962. ამ წერილში ვკითხულობთ: „მიტროპოლიტი რომანოზ სამთავისი (!) და გორისი, ჩვენი სულიერი ძმა და თანამწირველი, ათას შვიდას ოცდაორს მანდ მოსკოვს ხელმწიფეს ხლებოდა და ხუთი წელიწადი დაეყო მანდ...“²⁷² აქედან ჩანს, რომ რომანოზი პირველად მოსკოვს გამგზავრებულა 1722 წელს. რომანოზი მოსკოვში დარჩენილა 1727 წლამდე. რომანოზი მოსკოვში დაუბინავებულია დონის მონასტერში, დაუნიშნავთ წლიურად ჯამაგირი 100 მანეთი.

²⁷⁰ Sd—2962.

²⁷¹ Центральный Государствен. Истор. Архив в Ленинграде. Фонд 796, опись, дело 769.

²⁷² ეს წერილები დაცულია დ. ბაქრაძის ცნობილ კრებულში Sd—2855—3037. დ. ბაქრაძეს ეს წერილები ამოუღია სინოდალური არქივიდან. საბუთებს აქვს მინაწერი Син. Арх. 1731—232.

როგორც სინოდის არქივის საბუთებიდან ჩანს, რომანოვს გადაუწყვეტია საქართველოში დაბრუნება. მას საეკლესიო თხოვნაც კი წარუდგენია სინოდში, მაგრამ მისთვის უარი უთქვამთ. სინოდის არქივში არქივანდრიტის პეტრეს ცნობით, იგი დაუტოვებიათ მოსკოვში და თვითურად 30 მან. დაუნიშნავეთ²⁷¹.

1725 წელს ბატონიშვილ ბაქარის (?) წარმომადგენელი გენერალი ვახტანგ ამილახვარი კვლავ შუამდგომლობს სინოდში რომანოვის დაბრუნებისათვის. ამჯერად რომანოვისათვის დაურთავთ ნება, მოუციათ 100 მანეთი ასტრახანამდე²⁷². რომანოვს თავისი დაბრუნება დაუსაბუთებია. „ამისათვის, რომ ერთი განშორებული უდაბნო არის, ჩოხა იქ ჩაუტომს და თორმეტი წელიწადი იქ ყოფილა. იქ მისვლა სდომებია და დამარხვა... ათას შვიდას ოცდარგას ნოვოდაო“... (Sl—29621).

საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური მდგომარეობის გამო 40-იან წლებში რომანოვს კვლავ მოსკოვს გადაუწყვეტია წასვლა და ამიტომ კათალიკოზ დომენტის, იმერთა და ალხანეთის კათალიკოზ გრიგოლსა და იმერეთის ჩეფის ალექსანდრესათვის გამოუთმევია სარეკომენდაციო წერილები. მოგვყავა დომენტი კათალიკოსის წერილი მთლიანად: „ქ. თვით მპყრობელისა და მართლმადიდებელისა დიდისა ხელწიფისა, უფლისა ჩვენისა იმპერატორისა ანნა იუანევნას, მპყრობელისა სრულიად რუსეთისა, დიდისა და მცირისა თეთრის ჩრდილოეთისა, მპყრობელისა წმიდათა მართლმადიდებელთა შემდგომთა ძმათა და თანა მწირველთა ჩვენთა პატრიარქისათა... ქეჲს მცნობისათა, საყვარელთა ძმათა და უფალთა ჩვენთა ურთიერთას ამბორებასა და ქჲს მიერ სიყვარულისა სიწმინდისა თქვენისასა მოვსწერ ქალაქსა დიდსა და სამეფოსა მოსკოვსა. ლოცვასა, მადლსა და მშვიდობასა მოვიღეთ ყოველთა ზედა პატრიარქი ქართლისა, კახეთისა. — პატრიარქ დომენტიმ ჩვენის შინდობითა და კურთხევითა გამოვისტუმრეთ მიტროპოლიტი რომანოვ ამ მიზეზითა, მად ყოფილიყო, დიდი წყალობა და პატივი ჰქონებოდა. ამ გუნებაში ერჩივა აქ ქართლში წამოსვლა. აქ ჩვენს ქვეყანას უფროსი თავადი არაფერ არს ამისი სახლისაგან. დედა ჰყვანდა ცოცხალი, ძმები, ბიძაშვილები და ძმისწულები და ფაშილი (!) კეთილ მდიდარი სახელი. და სწერდენ წიგნსა, გვნახეო და მოტყუებულყო. ამისათვის განგშორებოდათ და აქ მოვიდა

²⁷¹ ИГИАЛ. Фонд 796, опись 3, дело № 769.

²⁷² იქვე.

და მოუხდა ამ მიტროპოლიტის მამის ადგილი ციხესა და მანუ-
სა ოცი ათასი ლეკი. სრულიად ამისი ძმანი და დედა და ფამილი
ასე დახოცეს, არავინ დარჩა დიდით-წვრილამდის. ამისის საყდრი-
სა და ეპარქიის მამული სრულიად მოავიხრეს, სადაც აღტქმა
ქონდა, იმ მონასტრის გზას ველარ მიუდგა, მისი კრებულიც და-
ხოცეს.

დიდი სურვილი ქონდა მაგ ქვეყნისა და სიყვარული ნამეტ-
ნავად, და თქვენ მოგმართა დიდის ხელმწიფის საფარველსა, მან-
დავ აღიზიანა ცხოვრება. ვითხოვთ თვითმპყრობელის ხელმწიფისა-
გან და მართლმადიდებელთ წმინდათ სინოდთაგან, რომ როგორც
ქრისტემან ავაზაკთაგან მოწყლული კაცი იერუსალიმთგან შთამო-
მავალი იერეკოდ შეიწყნარა და უმცროსი შეილი მანამან ზეცათამან,
რომელმან... ერთი დაკარგული ცხოვარი მოძია და განიხარა. ისე
თქვენ შეიწყნარეთ და შეიტკბოთ და პირველი პატივი და ალა-
გი უბოძოთ: ჩვენ კეთილად გვიცვნია, თქვენც ისე შეიწყნარეთ...
ქრისტესი მდიდრად იყოს თქვენ ზედა. პატრიარქი დომენტი²⁷⁵.

რომანოზ მიტროპოლიტს რუსეთის სინოდისათვის თვითაც
მიუერთგევია საკუთარი „დონოშენი“, რომელშიც თხოულობს ნე-
ბართვას რუსეთში ჩასვლისათვის. „ქ. წმინდათა მართლმადიდე-
ბელთა სინოდთა მდაბალი მათის მალის უწმინდისა მლოცველი
მიტროპოლიტი რომანოზ შიშითა, კრძალვითა თაყვანს ვსცემ სი-
წმინდესა მათსა და ვთხოვ წყალობასა, ვითარცა... ურჯულომ
ძმებო, ნათესავო, დედა და სხვა ათასი სული თავის ქონებით ერთს
დღეს სრულიად დახოცეს, დაწვეს და ტყვედ წაასხეს. მეც მეძებ-
დენ სასიკვდილოდ, წაველ გავეცალე; რვა თვე მელეტინის იმერე-
თის კართან ვიყავ და აგვისტოს დიდის ქირითა და ცდილობით
ყიზლარში მოვაწიე მთითგან. აქ დამიქირეს, აღარ გამომიშვეს
მოსკოვში მოვსულიყავ და რისაც ღირსი ვიყავ, იმ ალაგს დავე-
ყენებო დიდს ხელმწიფეს და წმინდას სინოდსა. ჩემი აზნავეიც
შეეცყოთ; სამი წიგნი მაქვს: ერთი მეფისა, ორი ჩვენის პატრიარ-
ხისა. ვთხოვ დიდის ხელმწიფის თვითმპყრობელისაგან სრულიად
რუსეთისა იმპერატორისა ანნა იოანესისა გამომიშონ და სიკვდი-
ლამდე ხელმწიფის მლოცველი ვიყო და აღარსად არ წავიდე მა-
თის დიდებულობის სადღეგრძელოთ. თუ აქედან სადმე წაველ ან
გამყიდიან, ან დამატყვევებენ. დაუსჯელს მოვჩი და ქრისტიანო-
ბაში მოველ აქადამ დავიკარგო, ჩემთვის წაწყმედა იქნების. რომა-
ნოზ მიტროპოლიტი“²⁷⁶.

²⁷⁵ Sb—2960, ფ. 189.

Sd—2974. ხელისპოწვრა რუსეთადაა შეარულებული.

რომანოვისათვის მოსკოვში ჩასვლის უფლება დაურთავთ. რომანოზი მოსკოვში აქტიურად ჩაება ქართველ ემიგრანტთა სასულიერო ცხოვრების კულტურულ საქმიანობაში. იგი მონაწილე ჩანს ბაქარის სტამბაში წიგნების დაბეჭდვის ორგანიზაციისა. მას იოსებ სამეგელთან ერთად 1743 წელს სინოდში საეკლესიო მიმართვა წარუდგენია, რომელშიც თხოულობდა ბაქარის ბიბლიის ცალების საქართველოში გაგზავნას²⁷⁷. ამავე დროს იგი დავით გარეჯის მონასტრისათვის რამდენიმე წიგნს აგზავნის საქართველოში²⁷⁸.

ბოლოს, რომანოზ ერისთავი, როგორც ჩანს, მაინც დაბრუნებულია საქართველოში, იგი გარდაცვლილა გარეჯაში და იქვეა დასაფლავებული. A—150-ის აქვს შემდეგი მინაწერი: „რომანოზ ქართველთ მიტროპოლიტი ასაფლავია დავით გარეჯის უდაბნოსა შინა, წა ნიკოლოზის ეკლესიასა შინა, სადაც ცხადათ იხილვების მისი საფლავის ქვა“.

სხვათა შორის, შემორჩენილია რომანოზ მიტროპოლიტის სურათი აკვარელით შესრულებული. იგი ერთვის მისსავე საკუთარ შრომას „წინწილი ღალადებისას“.

1715 წელს რომანოზს იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში გადაუწერია დავითნი (A—914)²⁷⁹.

პ ო რ ფ ი რ ი

გაბრიელ მცირის მოწაფეთა შორის უნდა დასახელებულ იქნეს პორფირი, რომელიც ძალზე ახალგაზრდა გარდაიცვალა. გაბრიელ მცირემ მას მიუძღვნა თავის „შრომების კრებული და, რაც მთავარია, დაწერა საკუთარ შევირდზე „მოთხრობა“ და „ეპიტაფია“, რომელიდანაც ვღებულობთ მის ბიოგრაფიას. პორფირი ყოფილა „შვილი ბრწყინვალეთა ტომთაგან“. დაბადებულია იგი 1774 წელს. ეს ჩანს შემდეგიდან: 1794 წელს მან გადაწერა ხელნაწერი. გაბრიელი „მოთხრობაში“ ამბობს, რომ ოცი წლის ასაკში პორფირიმ იწყო მწიგნობრობა. მაშასადამე, დაბადებულია იგი დაახლოებით 1774 წ. სამონასტრო სკოლაში მიუყვანიათ 1784 წელს, ათი წლის ასაკში. „ხოლო მე. წერს პორფირი მშობლებისადმი მიწერილ ეპისტოლეში, ყოვლად უპატიო წარმომავლინეთ სიყრმესა ჩემსა, ქუსყნიერსა ამას სამოთხესა, უდაბნოსა შინა ქრისტეს წინამორბედისასა, სადაცა სიყრმე იგი ჩემი, სიკბაბუკედ მოვაწიე“ (H—211, 250 r).

²⁷⁷ ЦГИАЛ, Фонд 796, оп. 18, дело № 281.

²⁷⁸ A — 152, 154 და სხვ.

²⁷⁹ თ. ქორდანია, Описание, III, გვ. 192—193. საფლავის ქვა დღე-

მონასტერში პორფირის აღზრდას ხელმძღვანელობდა გაბრიელ მცირე — კაცი ფრიად განსწავლული და მწერლობაში დახელოვნებული. გაბრიელის მეთვალყურეობით პორფირის შეუსწავლია ღვთისმსახურება, მწიგნობრობა და რიტორიკა. 16 წლის ასაკში იგი უკუბრუნებულია ბერად „და მონაზონებისა სრულება მიიღო მახარის კურთხევითა“. 27 წლის ასაკში, როდესაც მღვდლად უნდა ეკურთხებინათ, „ეწია საყვარელსა მას საღმობა უკურნებელი. და წარიყვანეს სოფლად და ოთხისა თვისა ჟამი დაჰყო ფიცხელსა სნეულებასა შინა და ყოველსავე მადლობითა ღმრთისათა ითმენდა ღუმილით“ (გვ. 231), და ბოლოს გარდაიცვალა კიდევც.

გაბრიელ მცირემ ცხარე ცრემლით დაიტირა საკუთარი შეგირდი:

„საყვარელო, რად დაგიწუხავენ თვალნი, თუალო ყოვლისა კეთილობისაო? რად დაგიდუწებია ენა, სულიაა ცხოველისა ორლანო?

რად დაგიცადებია კმაჲ, ანგელოსებრიე წმიდა არსობით გალობაჲ?

და რად დაგიყოფიან ოქროს წყაროჲ სიტყვათა შენთა, სათნო მყოფელი სულთა ჰოვალთა?

„აღსადეგ, საყვარელო, და მიუგებე ყოვლად საწადელითა მგალობლობითა შენითა!“

აღსდგე და თაყვანის-ეც შენოჲს მოსრულსა მეუფესა!

აღსდგე და თანამწირველობით ჰმსახურე მღუდელ შეწიერებით მსხვერპლის შეწირველსა

და მიიღე მადლი და კურთხევა. ღმრთიე კურთხეულ მამაო!“

თავის ხანმოკლე სიცოცხლეში პორფირს მაინც მოუხწვრია მონაწილეობა მიეღო დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის საქმიანობაში. მას გადაუწერია რამდენიმე ხელნაწერი, პირველ რიგში საკუთარი მასწავლებლის მიერ შედგენილი კრებულები.

1794 წლის 1 ივნისს პორფირის გადაუწერია პირველი ხელნაწერი საგალობლებისა და ლოცვების კრებული (H—2436), როგორც ანდერძიდან ჩანს: „ყოვლად წმიდაო ღმრთისმშობელო, შეიწყალე ამისი დამწერი პორფირი წელსა ჩლედ (1794) 1.6“ (12v).

1795 წლის 25 ნოემბერს პორფირის დაუმთავრებია გადაწერა იოანე ნათლისმცემლის სავედრებელის და პარაკლისის და ლიტურგიის განმარტების (H—1433), „მორჩილებითა სულიერისა მამისა ჩუშნისა გაბრიელისითა“.

1795 წელს პორფირის გადაუწერია მეორე ხელნაწერიც — „გვირგვინი“ (H—902) და მიუძღვნია იგი „ყოვლად სამღუდელო ნინოწმიდელ-მიტროპოლიტ იოანესადმი“. საგულისხმოა, რომ ამ ხელნაწერის ანდერძში პორფირის თავის სახელის მოწერა არ ჩაუთვლია

საქიროდ და მოუწერია: „სასოებითა ლოცუასა ვითხოვ ზორჩილ-
ბით მწერალი იეროდიაკონი კ“ (279r).

ეგვე კრებული პორფირის გადაუწერია 1796 წელსაც (H - 211) და მისთვის დაურთავს მეტად საყურადღებო „ეპისტოლე მშობელთა მიმართ“. „ეპისტოლედან“ ბევრი რამ ირკვევა პორფირის ცხოვრებიდან და უდგება გაბრიელ მცირის ცნობებს. აღნიშნული „ეპისტოლეს“ მიხედვით პორფირი ზემოქმედი მწერალია. მომხიბლავია მისი დახვეწილი სტილი და ამალელებული ტონი. სწორედ ამიტომაც, რომ ინტიმური, პირადული ამბების გადმოცემის მიუხედავად „ეპისტოლე“ დიდ გავლენას ახდენს მსმენელებზე; პორფირი მაღლიერების გრძნობით მშობლებს მიუძღენის მის მიერ გადაწერილ წიგნს: „მოგებად კეთილისა მის წილ, რომელი მომაგეთ ზე“, რადგანაც წიგნები „ესე არიან, საყუარელნო. ჩუშნისა ანის სამოთხის ყუაილნი, ესე არიან სიკბატუკისა ჩუშნისა არმალნად რომულნი; ესე არიან ძისაგან უღირსისა პატრივისცემანი მშობელთანი; კუალად ესე არიან მოსახსენებელნი თქუშნისა ბრწყინვალეებისა და ჩუშნისა უნდოებისა შემდგომთა მათგან ნათესავთა და მომავალთა სახლისა თქუშნისათა, ეთა ჩათ და ძის ძეთაგან მარადის საგონებელნი და საუნჯენი პატრიოსანნი“ (250v).

ნიკოლოზ ვაჩნაი ე

XVIII საუკუნის მიწურულსა და XIX საუკუნის დასაწყისში გარეჯაში მოღვაწეობდა ნიკოლოზ ვაჩნაე, რომლის ბიოგრაფიიდან ზოგიერთი მომენტის გათვალისწინება შესაძლებელია მის მიერ გადაწერილი ხელნაწერების ანდერძებიდან.

როგორც გვარიც მიუთითებს, ნიკოლოზი წარმოშობით კახელი ყოფილა იგი ენათესავებოდა დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვარ ილარიონს. A—1398-ის ანდერძში იგი წერს: „შეწენითა და მოწყალებითა ყოვლად სახიერისა ღმრთისათა აღიწერა სადღესასწაულო... ესე მამისა ჩუშნისა არხიპანდრიტისა ვაჩნაე ილარიონისა ყოვლად უღირსისა იერომონახისა და სისხლითა თანაზიარისა მისისა ფრიად ცოდვილისა ნიკოლოზის მიერ“²⁸⁰. იგი რამდენადმე დაკავშირებული ყოფილა შუამთის მონასტერთან, რომლისათვისაც მიუძღვნია მის მიერ გადაწერილი წიგნი: „უზღენენ სამლოდ ევლოგიად მონასტერსა შუამთისასა, ეკლესიასა ყოვლად წმიდისა შობისასა, რომელიცა ჰბრწყინავს და საჩინოებს შუაოდენ კახეთს“. როგორც ირკვევა, ნიკოლოზი

²⁸⁰ ქათულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო ფონდი, შედგენილი ქრ. შარაშიძის მიერ, ტ. IV, გვ. 493.

მრავალრიცხოვანი ოჯახიდან ყოფილა. ერთ-ერთი ხელნაწერისათვის მას დაურთავეს ოჯახის წევრთა მისამართით საგანგებო „ეპისტოლე“. ნიკოლოზს ყოლია და ეკატერინე, რომელსაც 1800 წ. მიუძღვნა მის მიერ გადაწერილი „მანანა“ $\text{Q}-269$.

ნიკოლოზი ახლო ურთიერთობაში ყოფილა შუამთის მონასტრის არქიმანდრიტ იოაკიმთან. „მაღალღირსი არხიმანდრიტი იოაკიმ, რომელსაცა ზედა არა მცირედი სასოება მაქუნდა, ვინადგან იყო იგი სულითა მამაჲ უღირსებისა ჩემისა და შემეცნებით ეუწყოდი ყოვლადი პატიოსნება და სიწმინდე მისი“²⁸¹.

ნიკოლოზ ვაჩნაძეს 1797 წელს გადაუწერია „სამასეული“ $\text{H}-1248$. გაბრიელ მცირის მიერ შედგენილი „მანანას“ სამი ნუსხა: $\text{II}-1247$ 1800 წელს; $\text{Q}-269$ 1801 წელს და $\text{A}-403$, რომლის ანდერძი გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას²⁸²; ამავე პერიოდში გადაუწერია ნიკოლოზს „მამათა და დედათა ცხოვრება“ $\text{Q}-500$; აღდგომის საგალობლები $\text{H}-805$; 1806 წელს გადაუწერია სადღესასწაულო $\text{H}-1398$, ხოლო 1807 წელს გადაუწერია სულხანსაბა ორბელიანის ლექსიკონი $\text{A}-172$. 1812 წელს ნიკოლოზს გადაუწერია „მეტაფრასი, რომელი არს საკითხავი უდიდესთა დღესასწაულთა“ ($\text{S}-4624$).

როგორც ამ დასახელებული თხზულებებიდან ჩანა, ნიკოლოზს ძირითადად გაბრიელ მცირის მიერ შედგენილი კრებული „მანანა“ გადაუწერია. ეს ფაქტი გვაგარაუდებინებს, რომ ნიკოლოზი, შესაძლებელია, მის თანამედროვეთაგან ახლო ურთიერთობაში იყო თვით გაბრიელ მცირესთან.

გ ა ი ო ზ ი

XVIII საუკ. 80 - 90 იან წლებში იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში მოღვაწეობს გაიოზი, რომელიც 1781—1783 წლებში ყოფილა დიაკონი, ხოლო 1784 წლიდან მღვდელ-მონაზონად უკურთხებიან²⁸³. მისი ბიოგრაფიიდან ჩვენ ბევრი არა ვიცით რა. ცნობილია, რომ მას გადაუწერია რამდენიმე ხელნაწერი.

²⁸¹ ხელნაწერი $\text{A}-403$, გვ. 292.

²⁸² თ. ჟორდანიას, Описание, II, გვ. 3. სხვათა შორის, ვაჩნაძეთა გვარიდან გარეჯაში მოღვაწეობდა კიდევ გრიგოლი, რომელსაც 1816 წელს გადაუწერია დავით გარეჯელის ცხოვრება და ფიზიოლოგი, $\text{A}-1561$. იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოველი საეკლესიო მუზეუმის ფონდი (A), შედგენილი დ. ქუთათელაძის მიერ, ტ. V, გვ. 75—76.

²⁸³ ამავე პერიოდში მოღვაწეობს მეორე გაიოზი, გაიოზ რექტორი.

ნათლისმცემელში 1781 წელს გაიოზს გადაუწერია ანტონ I-ის „შეყვანილება კატელორიათა სიძეტნე“. ანდერძში ეკითხულობთ: „სრულ იქმნა მონასტერსა ნათლისმცემლისასა მრავალმთას, წელთა ქრისტეს აქეთ ჩლპა, კელითა ყოვლად უღირსისა დიაკონისა გაიოსისათა“²⁸⁴.

1782 წელს გაიოზს გადაუწერია მხითარ სევასტიელის „რიტორიკა“. „ალიწერა მონასტერსა ნათლისმცემლისასა მრავალმთას კელითა ყოვლად უღირსისა დიაკონის გაიოსისათა“²⁸⁵.

1782—1783 წლებში გაიოზს გადაუწერია ფილოსოფიური ხასიათის კრებული (დიალექტიკა და პერიარმენიას განმარტება)²⁸⁶. 1884 წელს გადაუწერია „სამღვდელმთავრო კონდაკი“²⁸⁷. 1793 წელს გადაუწერია ჰაგიოგრაფიული კრებული²⁸⁸.

როგორც ამ უბრალო ჩამოთვლიდანაც ჩანს, გაიოზს უპირატესად ფილოსოფიური ხასიათის წიგნები გადაუწერს. ეს ფაქტი, შესაძლებელია, რანდენადმე მიგვითითებდეს გაიოზის ფილოსოფიით დაინტერესებაზე.

მ ი ხ ე ლ ი

ამ გადამწერის შესახებ ბიოგრაფიული ცნობები არა გვაქვს. შეიძლება კაცს ეყიქრა, რომ დავით გარეჯის უდაბნოში მოღვაწე მიხეილი და H—689-ის გადამწერი ანჩისხატის კანდელაკის ძე, თვით კანდელაკი მღვდელი მიხეილი ერთი და იგივე პიროვნებაა²⁸⁹. მით უმეტეს, ამ უკანასკნელს იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრის ზენონის დაკვეთით 1752 წელს გადაუწერია ტიბიკონი. ამის რტკიცებისათვის ჩვენ არავითარი საბუთი არ გვაჩნია. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ H—689-ის გადამწერი მიხეილი და A—415-ის გადამწერი მიხეილი სხვადასხვა პირებია. ნათლისმცემ-

²⁸⁴ H—559. 204v ანდერძი გამოქვეყნებულია, ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, H ფონდის ტ. I, შედგ. ლ. კუთათელაძის და ნ. კასრაძის მიერ, გვ. 186.

²⁸⁵ H—256, 168r, იხ. იქვე.

²⁸⁶ H—1012, 145v, ანდერძი გამოქვეყნებულია, H ფონდის აღწერილობა, ტ. III, შედგ. კრ. შარაშიძის მიერ, გვ. 9.

²⁸⁷ H—891, 69v, ანდერძი გამოქვეყნებულია, H ფონდის აღწერილობა, ტ. II, გვ. 264.

²⁸⁸ H—2281, 141v, ანდერძი გამოქვეყნებულია, H ფონდის აღწერილობა, ტ. V, გვ. 199.

²⁸⁹ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია) ტ. II, შედგენილია და დასაბუთდად დამზადებული ლილი კუთათელაძის მიერ, 1951, გვ. 120.

ლის მიხეილი ყოფილა ხუცეს-მონაზონი, როგორც ამას ვგებულობთ A—415-ის ანდერციდან: „დაიწერა ჯელითა ფრიად ცოდვილის ხუცეს-მონაზვნის ქეშმარიტის მიხაილისათა“, ხოლო H—689-ის გადაწერი კი არის მღვდელი — კანდელაკი.

მიხეილ ნათლისმცემელი დავით ვაჩნაძის თანამედროვედ ჩანს. მას დაუმთავრებია დავით ვაჩნაძის მიერ დაწყებული ხელნაწერი. ამიტომ საფიქრებელია, რომ იგი პირველად დავით გარეჯის მონასტერში მოღვაწეობდა, ხოლო შემდგომ გადასულა იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში, სადაც მას 1781 წელს გადაუწერია საკმაოდ მოზრდილი ხელნაწერი S—367, რომლის ანდერძში ვკითხულობთ: „სრულ იქმნა წიგნი ესე ყოვლად ბრძნისა-მამისა ჰაქსიმე აღწასრულებელისა 1781. 5.31 მრავალმთის მონასტერსა ნათლისმცემლისასა, მიხაილ აღწერე“²⁸⁰.

იოანე კახმდიენის შვილი

იოანეს ცხოვრებიდან ბევრი რამე ცნობილი არ არის. იგი დაბადებულია დაახლოებით XVIII საუკ. 20-იან წლებში, როგორც ეს ივარაუდება იოანეს შემდეგი სიტყვებიდან: „ყოველთა ქაბუჯ-მონაზონთა უნარჩევსმან...“ ამას წერდა იგი 1743 წელს. იმ დროისათვის მიღებული განსაზღვრებით 20—30 წლის ახალგაზრდა იწოდებოდა ქაბუჯად²⁸¹. რადგანაც იოანე 1743 წელს მონასტერშია და ჩვენი ვარაუდით, 20—23 წლისაა, მაშასადამე ივარაუდება, რომ იოანეს ყრმობის გარკვეული ნაწილი გაუტარებია უდაბნოში. 1743 წლისათვის ის თავისთავზე ამბობს — „ახალმოსწავლე ვიყავიო“. მაშასადამე, იგი ბავშვობიდან არ იზრდებოდა მონასტერში, არამედ ყრმობაში მიუყვანიათ²⁸². რამდენადმე მის გონებრივ წვრთნას ხელმძღვანელობდა ნეკრესის მიტროპოლიტი იოანე, რომლის ბრძანებითაც მას გადაუწერია პაგიოგრაფიული კრებული A—176: აღწერე „წმიდაა ესე და სულთა განმანათლებელი ქართველთ ცხოვრებაა საგალობელით და თჳსის მეტაფრასით უნაკლულ... მონასტერსა თჳთ მთავარსა გარესჯისასა და სამარხოსა წმიდისა მამისა ჩუშნისა დავითისასა, მისთჳსვე საკუთრად შესაწი-

²⁸⁰ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექცია, ტ. I, გვ. 423.

²⁸¹ ს.-ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, სიტყვის კონა, სოლომონ იორდანა-შვილის რედაქციით, 1946, გვ. 163.

²⁸² ყრმობა გულისხმობდა 15—20 წლების ასაკს. იქვე.

რავად“ (336r). არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ იოანე კახთმდივნიშვილს გადაუწერია დომენტი კათალიკოსისეული რედაქცია ჰაგიოგრაფიული კრებულისა და არა ბესარიონ კათალიკოსის რედაქცია. A—176-ში არჩილ და ლუარსაბ მეფეების შესახებ მხოლოდ სეინაქსარული ცხოვრებებია და მთელი რიგი სხვა მასალა სრულებით არ არის.

1748 წელს იოანეს გადაუწერია გრიგოლ რომაელის „დილო-ლონი“: „აღიწერა კელითა ჩემ ცოდვლისა კახთმდივანმწიგნობრის ძის დიაკონ-მონაზონისა მცირისა და უნდოსა მკოდოვისა იოანესითა... სრულ იქმნა აპრილსა 2, ქრისტეს აქათით რიცხუსა 1748“ (A—176, 340v). ამ ხელნაწერის გადაწერაში იოანეს მოხმარებია დავითი „ქრისტე შეიწყალე მშრომელი და ამ წიგნისა წერაში მომუშავე ცმაჲ ჩუშნი სულიერი დავით ხუცეს-მონაზონი“.

1754 წელს იოანეს აღუწერია იოანე სინელის „კლემაქსი“²⁹³ — A—167. სათანადო ანდერძში იგი წერს: „დიდებაჲ ღმერთსა სრულმყოფელსა ყოვლისა კეთილისა. აღიწერა და სრულ იქმნა თუშსა თებერვალსა 20, ქრისტეს აქათ 1754 წ. კელითა ცოდვილის კახმდივნის ძის იოანესითა, მონასტერსა მრავალმთის გარეს-ჯისასა და სამარხოთა წმიდისა მამისა ჩუშნისა დავითისასა“ (207r).

იოანე დიაკონ-მონაზონი. გადაუწერია. XVII—XVIII საუკუნეების მიჯნით დათარიღებული კრებული S—364. ანდერძში იოანე თავის ცხოვრების შესახებ არაფერს ამბობს. ნათქვამია, რომ გადაწერა „უდაბნოსა გარესჯისასა, მონასტერსა მათ მიერ და ურთიერთას წყევარებულისა ნათლისმცემლისასა“.

გრიგოლ ცქემოსან-მონაზონი, XVIII საუკ. მოღვაწე. გადაუწერია კონდაკი A—1358. სახელს იძლევა ანდერძ-მინაწერი: „ღმერთო, შეიწყალე ამის მჩხაბი, ცქემოსანი გრიგოლი“.

გრიგოლი. XVIII საუკუნის შუაწლების მოღვაწე. საფიქრებელია მოღვაწეობდა დოდოს მონასტერში, რადგანაც წინაწერი ხელნაწერს (A—177) დოდოს მიაკუთვნებს (405 v). გადაუწერია მოზრდილი კრებული: „შეწვენითა ღმრთისათა, მამისა ძისა და სულისა წმიდისათა, სრულ იქმნა ესე კელითა ჩემითა ფრიად ცოდვილისა და ყოვლად უღირსისა გრიგოლისათა“ (A—177, 405v).

²⁹³ A—176 გავრთიანებულია ორივე ხელნაწერი, ჯერ 1757 წელს გადაწერილი. და შემდეგ კი 1748 წელს.

იოანე ოთარყოფილი. XVII საუკ. მიწურულისა და XVIII საუკ. პირველი ნახევრის მოღვაწეა. მას გადაუწერია ძლისპირნი A—418: „დაიწერა წმიდანი ესე ძლისპირნი ჯელითა ფრიაღ ცოდვილის ოთარყოფილის იოანესითა უდაბნოსა დავით გარესჯისასა, მონასტერსა იოანე ნათლისმცემელისასა. უკებად წერი-სათჳს ნუ მწყევთ. გევედრები, ლოცვასა ჰყოფდით: ჩემთვის და მზო-ბელთა ჩემთათჳს... (171r).

ოთარყოფილ იოანეს გადაწერილ ხელნაწერზე არის ბესა-რიონ კათალიკოსის ხელრთვა. აესაჩლებელია, ხელნაწერი გადა-წერილა ბესარიონ-ის განკარგულებით ბესარიონისათვის.

იოანე ბერი. მას 1791 წელს მაქარიოს მღვდელ მონაზონის დაკვეთით გადაუწერია საგალობლები A—1363. დაუბრუნეს თავის ანდერძი: „ღმერთო. შეიწყალე მწერლობაში გამოუცდელი ამ მკი-რის წიგნის დანწერი ცოდვლი და სახის უღირსი (!) ბერი იოანე-“.

წიო. ჩვენ ზემოთ, როდესაც A—160-ზე ვლაპარაკობდით. სპეციალურად შევხერდით მის გადამწერზე—შიოზე. აქ უნდა და-ვუმატოთ. რომ შიომ გადაწერა არა მარტო A—160, არამედ ხელ-ნაწერი A—1364. ეს უკანასკნელი თავნაკლულია. აღწერილობაში დატარილებულია XVIII საუკუნით. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ახლოს ვიქნებით სინართლესთან, თუ ხელნაწერს XVII საუკ. მიწურულით დავათარილებთ. A—1364-ს აქვს მეტად მოკლე ანდერძი: „ტკბილო ღმერთო. ნუ წაბმწყმედ ცოდვილს შიოს“ (65r). ხელის მიხედვით A—160 და A—1364 ერთი და იგივეა.

პანტელეიმონ ბეჟან მდივანბეგის ძე. პანტელეიმო-ნი ყოფილა გერონტი სოლოღასშვილის უმცროსი თანამედროვე და ამავე დროს მისივე შეგირდიც. მოღვაწეობა დაუწყია XVIII საუკ. ბოლო ათეულში. 1792 წელს მას გერონტი სოლოღასშვილის დაკვეთით გადაუწერია „ძლისპირ-გულანი“ S—1356: „აღიწერა წიგნი ესე ძლისპირ-გულანი ჯელითა იეროდიაკონისა ბეჟან მდი-ვანბეგის ძის პანტელეიმონისათა უდაბნოსა გარესჯისაჲ, მონას-ტერსა მრავალმთის ნათლისმცემლისასა“ (ხელნაწერთა აღწერი-ლობა, 3 ფონდი, ტ. II, გვ. 173).

ნიკოლოზ. ამ ნიკოლოზის სახელს გვაცდევს A—126, რო-მელშიც გაერთიანებულია ორი სხვადასხვა დროის ხელნაწერი. პირველი 1586 წლის „დაიწერა წიგნი ესე ქორონიკონსა სოღ (274 + 1312 = 1586 წ.)“..., ხოლო მეორე—XVIII საუკუნის. სწო-რედ ეს უკანასკნელი ნაწილი გადაწერილია ნიკოლოზის მიერ. ხელნაწერის მინაწერები ადასტურებს ამ ფაქტს: „წმიდაო დავით,

შეიწყალე ამისი დამწერი ცოდვილი ნიკოლავოზ ბერი“ (1r, 73 r და ა. შ.).

ნიკოლოზ ენისელთმოურავის ცე. ნიკოლოზი მოღვაწეობდა დოდოს მონასტერში. დედას რქმევია მახია, ხოლო მამას დავითი. ყოლია ცმა—მერაბი, რომელსაც შემდეგ გემკვიდრეობით მიუღია ენისელთ მოურაობა. ნიკოლოზის გადაწერილი ხელნაწერიდან ჩვენამდე მოღწეულია ორი: ეფრემ ასურის თბზულეზანი A—166 და კონდაკი A—398. ნიკოლოზი XVII საუკუნის დასაწყისის მოღვაწეა. A—166-ის ანდერძიდან ვგებულობთ: „პელად ვილე აღწერად... წიგნი ესე ეფრემი, გუარტომობით ჯორჯაძემ, ძემან ენისელთ მოურავის დავითისაჲან და ძმანან მოურავის მერაბისაჲან, ყოვლად უღირსმან ხუცეს-მონაზონმა... დაიწერა წიგნი ესე ქრისტეს აქეთ წელი ათას შვდას და ათის, ქკს ტუმ“ (გვ. 811). A—398-ს დაწერის თარიღი არ უზის, მაგრამ ივარაუდება, რომ ისიც ამ პერიოდშია გადაწერილი. კონდაკი ალავერდელი ნიკოლოზის დაკვეთითაა გადაწერილი. Ad—340 და Ad—508 დოკუმენტების მიხედვით ალავერდელი ნიკოლოზი ჩანს 1702 წ., 1710 წ.

A—166 და A—398 ხელნაწერების შესწავლა მოწმობს, რომ ნიკოლოზი მეტად მუყაითი და ბეჯითი დამამწერი ყოფილა.

იოსებ ნიკოლოზის-ძე უთრუთისშვილი. იოსების სახელს ვგებულობთ ერთი ხელნაწერის ანდერძიდან (A—1318). ხელნაწერში წარმოდგენილია თხრობანი სულიერნი და გადაწერილია 1793 წელს. როგორც ანდერძიდან ჩანს იოსები უფრო მეტად პრაქტიკული საქმიანობით ყოფილა დაკავებული. იგი წერს: „თუ რომ ჩემის უცოდინარობით შემცდარი იყოს რამე ან ავი ხელი იყოს, რომ ვერ გამოიყნოთ, იმის გულისათჳს, რომ საკრებულოსა საქმესში ვიყავი ხოლმე და ვეშურებოდოი...“²⁹¹.

იოსები იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის მოღვაწეა.

ალათონ. ალათონიც იოანე ნათლისმცემლის მოღვაწეა. მისი სახელიც მხოლოდ ერთ ხელნაწერში H—1751 ჩანს. გადაუწერია მას კრებული 1799 წელს. ანდერძში ალათონი წერს: „განსრულდა ცალითა სულისა ღმრთისათა წელთა 1799...“²⁹²

მაკარიოს ბერი. მაკარიოსის სახელს ვხვდებით რამდენიმე ხელნაწერში. იგი XVIII ს. მიწურულისა და XIX საუკუნის

²⁹¹ A ფონდის აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 186.

²⁹² II ფონდის აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 183.

დამდეგის მოღვაწეა. მაქარიოსი ახლო ურთიერთობაში ყოფილა ისაქ კანდელაკთან²⁹⁶.

1796 წელს მაქარიოსის გადაუწერია „საგალობლები“ A—1394. ამ ხელნაწერის ანდერძის მიხედვით მაქარიოსი უკვე მოხუცებული ყოფილა, — „მოხუცებულობის ჟამს მიჯღაბავს, უშუალო ჩემნო-“²⁹⁷.

XIX საუკუნის დამდეგს მაქარიოსის გადაუწერია „წინამძღვარი“ A—200. „აღიწერა წიგნი ესე, წინამძღვრად სახელდებული, უდაბნოსა ღირსისა მამისა დაჲთ გარესჯელისასა, უღირსისა მიერ ბერისა იერომონახისა მაქარისა...“ (119v).

შემოჩენილია მაქარის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის ფრაგმენტი A—1403 ა (სულ 3 ფურცელი), რომლის ქვირინიშანი იძლევა 1803 წელს²⁹⁸.

გ ე რ ო ნ ტ ი ს ო ლ ა ლ ა შ ე ი ლ ი

იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“ წერს: „მღვდელ-ნონა-ზონი ლეონტი სოლალაშვილი ეს იყო საფილოსოფოსოსა სწავლასა შინა გამოცდილი და მგალობლობასა შინა პირველი მგალობელი, რომელმან უწყადა ვიდრე ხუთასამდის „ქელი“ და სხვანი გალობანი“²⁹⁹.

გერონტის ცხოვრება და შემოქმედება შესწავლილი არ არის. იგი, ერთი ცნობის მიხედვით, ყოფილა მეფის — ერეკლე II-ის კარის წინამძღვარი. იგი მოიხსენიება როგორც არხიმანდრიტ ყოფილი³⁰⁰. XVIII საუკ. 80-იან წლებში გერონტი დამკვიდრებულა იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში. სადაც მას 1788 წელს გადაუწერია ორი ხელნაწერი: საგალობლების კრებული და ძლისპირნი საცისკრონი (A—1355 და Q—593). 1792 წელს გერონტის დაკვეთით და უშუალო მონაწილეობით პანტელეიმონს — ბეჟან მდივანბეგის ძეს გადაუწერია „ძლისპირ-გულანი“ (S—1360). ამ დროს გადაწერილ ხელნაწერებში გერონტი იხსენიება როგორც დიაკონ-მონაზონი, შემდეგ კი როგორც ხუტეს-მონაზონი. როგორც

²⁹⁶ იხ. ხელნაწერი A—1296-ის ანდერძი.

²⁹⁷ A ფონდის აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 491.

²⁹⁸ იქვე, გვ. 497.

²⁹⁹ კალმასობა, II, გვ. 198.

³⁰⁰ A—1394, 42r—43r; შდრ. საქართველოს საბ. მუხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა—A კოლექცია, ტ. IV, გვ. 421; S—1361, გვ. 69.. შდრ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა S კოლექცია, II, გვ. 173.

ჩანს, 1796 წელს გერონტი იოანე ნათლისმცემლის მონასტრიდან წასულა დავით გარეჯას, რაზედაც მეტყველებს შემდეგი ჩანაწერი: „მისი მღვდელ-ღირსება გერონტი, მეფის კარის წინამძღვარი, ნობთანა დავით გარეჯის მონასტერსა—ქს ჩლე (1796) აპრილსა კდ (24)“³⁰¹. ეს ცნობა არ გულისხმობს, რომ ამ წლიდან გერონტი დავით გარეჯის მონასტრის მკვიდრი გახდა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ უბრალო სტუმრობაზეა საუბარი, რადგანაც შემდგომ 1797 წელს გერონტი კვლავ ნათლისმცემელშია და წერს პეტრე მოგილას თხზულებას „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“. ანდერძში ვკითხულობთ: „ყოვლად უღირსი გერონტი მხილულთაგან შენდობას ვითხოვ უცბად წერისათჳს. წელთა 1797.4. 10. მრავალმთისა ნათლისმცემლისა მონასტერსა შინა აღიწერა წიგნი ესე საზნაწილედი“³⁰².

1800 წელს გერონტის გადაუწერია ბაუმეისტერის მეტაფიზიკა (S—1734), ლოლიკა (Q—597). 1801 წელს მას გადაუწერია „ნაცვალსიტყვაობა“ (S—151). გერონტი უნდა გაოცდებოდეს 1813 წელს, როგორც შემდეგი მინაწერიდან ჩანს: „არხიმანდრიტი გერონტი ზიიცვალა იანვრის იბ (12), წელთა ჩყიგ (1813), დღესა კვირიაკესა, პირველ განთიადისა“³⁰³.

გერონტი სოლალაშვილს დაუწერია თხზულება „ნაცვალსიტყვაობა“, რომელშიც კითხვა-მოგების ხერხით გადმოცემულია რელიგიური მრწამსი. თხზულებისათვის გერონტის დაჯრთავს მეტად საინტერესო წინასიტყვაობა, რომელშიც ახსნილია მთელი რიგი საკითხებისა, თუ რამ განაჩირობა თხზულების დაწერა; დავიმოწმებთ წინასიტყვაობას მთლიანად: „ვინათგან მრავალნი არიან ქუჲყანასა ჩუჲნსა ჩემებრ უვიცნი მღვდელნი სოფელსა შინა მყოფელნი, რომელთაცა არა უწყიან საღმრთოთა საიდუმლოთა ძალნი და საღმრთონი წიგნნი, ხოლო უკეთუ ვიეთთამე უწყიან წერილნი, არა უწუროთესთ და არცა მოცალე არიან მათთჳს, რათამცა საღმრთოთა წერილთა მიერ განინათლებდენ გონებასა, და ამას თანა არცა მოუსმენიესთ აზნაურებრნი ცნობანი, რომელ არს ფილოსოფია,

³⁰¹ A—1394, 42v—43r.

³⁰² A—1350, 114r შდრ. A კოლექციის აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 444.

³⁰³ S—1360, I v. შდრ. S კოლექციის აღწერილობა, ტ. II, გვ. 173.

შდრ. პ. კ ა რ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. ქართული საერო და სასულიერო კილოები, გვ. 82. გერონტი სოლალაშვილი თბილის 1757 წელს დაბადებულია. იხ. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კრები, ტ. I, ნაკვეთი პირველი, გვ. 316, შენ. 4.

ხოლო ესე ვუწყი, რამეთუ ჩემებრ უფიცისა და უღირსისა მიერ არა ჯერ არს ესწავითათა გელყოფად და შეკადრებად, არამედ ღირსთა და მეცნიერთა, ვინათგან მცირედი რაჲმე ტალანტი მრწამსნი დატევნისამებრ ჩემისა და უძლურებისა მეუფისაგან ჩემისა. ამისთვის ვშურებო, რათა არა მოიწიოს სასჯელი მონისა მის მსგავსად, დაფარვისათჳს ამის ტალანტისა მიწასა შინა უღებებისასა...“ (გვ. 1—7). (ზღრ. ქართ. ხელნ. აღწერილობა, S ფონდი, ტ. II, გვ. 317—318).

გერონტის აქტიური მონაწილეობა მიუღია მონასტრის წიგნადი ფონდის გამდიდრებაში. მას შეუწირავს რამდენიმე ხელნაწერი. ერთ-ერთის მინაწერი ამბობს: „ღირსო მანაო და სასოო ჩემო დავით, ნუ უღებ ჰყოფ ოხასა ჩემსა უღირსისა მონისა შენისა არხიმანდრიტისა გერონტი შემომწირველისადმი წიგნისა ამის დიალექტიკისა“ (A—185). ასევე შეუწირავს გერონტის მის მიერვე 1799 წელს გადაწერილი „ქავშირნი ღვთისმეტყულებისთნი“ (A—184).

ნეოფიტე. XVIII საუკუნის ბოლოს და XIX საუკ. დამდეგს იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში ჩანს მღვდელ-მონაზონი ნეოფიტე. მისი გადაწერილი ხელნაწერებიდან ძემორჩენილია ორი: A—1052 „გვირგვინი“, გადაწერილი 1795 წელს და მეორე, A—1050 საგალობელ-საკითხავთა კრებული, გადაწერილი 1801 წელს. ორივე ხელნაწერი მას სათანადო ანდერძ-მინაწერებით შეუმკვია³⁰¹.

ნიკოლოზ კიკნაძე. ნიკოლოზის გვარს ვხვდებით ხელნაწერ A—1046-ის მინაწერში. მას გადაუწერია ორი ხელნაწერი: გერონტი სოლოღაშვილის „ნაცვალსიტყვაობა“ 1801 წელს (H 296) და 1817 წელს დოგმატიკურ-კანონიკური კრებული (A—1046).

თეოფანე ხუცეს-მონაზონი მოღვაწეობს გარეჯაში XIX საუკუნის დასაწყისში. 1815 წელს მას ორი ხელნაწერი გადაუწერია: საეკლესიო კრებების დადგენილებანი A—476 და ბაგრატ ბატონიშვილის „მოთხრობაჲ სჯულთა უღმრთოთა ისპილიტთაჲ“ S—126. ამ უკანასკნელის ანდერძში იგი წერს: „აღიწერა წიგნი ესე უდაბნოს მრავალმთის დავით გარესჯისას კელით ყოვლად უღირსის ხუცეს-მონაზონისა თეოფანესით“...³⁰²

მიხაილ ხანდალოვი XIX საუკ. პირველი ნახევრის მოღვაწეა. 1830 წელს იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში მას გადა-

³⁰¹ A ფონდის აღწერილობა, ტ. IV გვ. 19—21, 22—23.

³⁰² S ფონდის აღწერილობა, ტ. I, გვ. 135.

უწერია სტეფანეს წამება A—1044. შრომა შეუსრულებია ბერი გაბრიელის დაკვეთით: „ლირსო მამაო გაბრიელ! ბრძანებაჲ თქვენი აღმასრულებიეს და აღვწერე ცხოვრება ესე... დიაჲოქმან მიხაილ ხანდალოვნან... წელსა ჩუღლ-ს, იანვრისა!...“³⁰⁶

სოფრონის ერისთვის შვილი XIX საუკუნის შუა წლების მოღვაწეა. იგი ყოფილა არაგვის ერისთავის მემკვიდრე. ყოლია ძმისშვილი კიაზოდ სახელდებული გიორგი, რომლისათვისაც მიუძღვნია ხელნაწერი H—215. ამავე პერიოდში გადაუწერია მას ტიმოთეს „მიმოსვლა“ H—221³⁰⁷. სოფრონს არხიმანდრიტის პატივი ჰქონია.

დავით ჯანდიერს 1814 წელს გადაუწერია „დასდებელი და ძლისპირნი აღდგომისანი“ S—179. მოღვაწეობს იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში³⁰⁸.

სოლომონ ბულუჯოვი XIX საუკუნის 40-იან წლებში მოღვაწეობს დავით გარეჯის მონასტერში. 1840 წელს გადაუწერია კრებული S—55³⁰⁹.

ქრისტეფორემ XVIII ს. შუაწლებში გადაწერა ტიმოთე გაბაშვილის „მარწუხი“ A—120.

³⁰⁶ A ფონდის აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 12.

³⁰⁷ სოფრონის მოღვაწეობასთან დაკავშირებით იხ. ქ. ცხადაძე, უცხო-ბი ავტორის „ნინოჲ ცხოვრება“ (საიუბილეო კრებული ჩიძელნილი ქ. კეკელიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი, გვ. 393—394).

³⁰⁸ S ფონდის აღწერილობა, ტ. I, გვ. 196.

³⁰⁹ იქვე, გვ. 64.

დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტრითა წინამძღვრები

ა. დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვრები

ონოფრე მაჭუტაძე¹⁰

დავით გარეჯის უდაბნოს მთელი ისტორია არ იცნობს ისეთ დიდ და ენერგიულ მოღვაწეს, როგორიც იყო ონოფრე მაჭუტაძე, რომელმაც XVII—XVIII საუკუნეების მიჯნაზე კლავ ააღორჩინა უდაბნოში სამონასტრო ცხოვრება. ონოფრე მაჭუტაძე იყო უდიდესი ორგანიზატორი, რომელმაც გვიანდელი რუსული ხანის დავით

¹⁰ თ. ქორდანიას გამოქვეყნებული აქვს 1711 წლია ახლო დროით დათარიღებული საბუთი, რომელშიც დამოწმებულია დავით გარეჯის წინამძღვარი პავლე (იხ. ქართლ-კახეთის... გვ. 45). სხვა დოკუმენტებში პავლე წინამძღვარი ჩვენ არ შეგვხვდარი, მით უმეტეს 1711 წლია ახლოს. ამ დრო, დავით გარეჯის წინამძღვარია ონოფრე მაჭუტაძე. ამიტომ გაუგებარია პავლეს წინამძღვრად მოსენიება. თუ საბუთის დათარიღება სწორობა, მაშინ შეიძლება ვივარაუდოთ: პავლე ასრულებდა წინამძღვრის მოვალეობას, როდესაც ონოფრე მონასტერში არ იყო.

დ. ფეოცელაძის ცნობით, პავლე მონასტრის წინამძღვრად იყო 1672 წელს. იგი წერს: „1672 Настоятель монастыря Павел купил для монастыря...“ იხ. მისი „Церковные гуджари...“, გვ. 68.

დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვრად 1639 წლის ერთი საბუთი ასახელებს მ ა უ კ ა ხ ს, რომელიც არ უნდა იყოს A — 1350-ში მოხატული მარკოზ ბერი, იგივე წინამძღვარი, რადგანაც ხელნაწერი XVII—XVIII საუკუნისაა, ხოლო საბუთში დამოწმებული მარკოზი კი XVII საუკუნის მოღვაწეა (იხ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლექცია. ტ. IV, გვ. 437).

აკად. კ. კეკელიძე პლატ. იოსელიანზე დაყრდნობით წერს: ანტონ I აღზრდა უკისრია მის ნათლიას დავით გარეჯის წინამძღვარს აოქიმანდრიტ სპირიდონს (იხ. ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, 1951, გვ. 345). ანტონი დაიბადა 1720 წ. და ბერად აღიკვეცა 1739 წელს. მაშასადამე, ამ პერიოდშია საკუთრებული სპირიდონი გარეჯაში. ამ ფაქტს ჩამდენიმე დამაბოკოლებელი გარემოება ახლავს. ჯერ ერთი, 1733 წლამდე ონოფრე გარეჯაში, ხოლო 1736 წელს, უკვე ფაქტია, გარეჯაში წინამძღვარია იოანე. და მეორეც, აოც ერთი დოკუმენტი არ ახსენებს სპირიდონს დავით გარეჯის წინამძღვრად.

გარეჯის უდაბნო გადააქცია კულტურულ კერად და საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაში დავით გარეჯას მიაწვდინა დიდი პოლიტიკური წონა.

სამწუხაროდ, ამ გამოჩენილი მამულიშვილის ბიოგრაფიის შესახებ, ბევრი არა ვიცით რა. ეს ფაქტი მით უფრო სამწუხაროა, რომ მთელი ორმოცი წლის მანძილზე ონოფრე მაჭუტაძე აქტიურად მონაწილეობდა ქართლ-კახეთის საეკლესიო და პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ონოფრე მაჭუტაძის ბიოგრაფიისა და მოღვაწეობის სრული სურათის აღდგენის ცდაც კი არ ყოფილა. თუ მხედველობაში არ ჰყვებით აკად. გ. ჩუბინაშვილის მონოგრაფიიდან რამდენიმე ზოგად ფრაზას¹¹¹. ჩვენ შევეცდებით შესაძლებლობის ფარგლებში წარმოვადგინოთ ონოფრეს ბიოგრაფიის ზოგიერთი მხარე, რომლის გარკვევის შესაძლებლობას წყაროები იძლევა.

ონოფრე მაჭუტაძის მშობლების სახელი უცნობია. ასევე უცნობია მისი დაბადების თარიღიც და ვერც ჩვენს მიერ იქნა ინიცელეული რაიმე დოკუმენტი, რომელიც დაახლოებით მაინც მიაწვდინებდა მას.

ცნობილი მოღვაწის პ. კარბელაშვილის სიტყვით, „ბატონიშვილმა ლევანმა, ვახტანგ VI მამამ, 1670—1673 წლებში შეირთო გურიელის ქალი თუთა (+1678 წ.), რომელსაც თან მოჰყვა მოძღვარი მღვდელ-მონაზონი მაქსიმე მაჭუტაძე და მისი ძმა ოთარი. მაქსიმეს უბოცეს შემდეგ ბოლნისის ეპარქია, ხოლო ოთარი ბერად შედგა ონოფრეს სახელით და მიეცა დავით გარეჯის წინამძღვრობა“¹¹². პ. კარბელაშვილის ეს მითითება შემდეგ გაიმეორეს აკად. გ. ჩუბინაშვილმა¹¹³, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატმა ივ. ლოლაშვილმა¹¹⁴ და სხვ. ჩვენ პ. კარბელაშვილის ცნობის, 1670—1673 წწ. მაჭუტაძეთა გურიიდან გადმოსვლის შესახებ, წყაროს ვერ მივაგენით, მაგრამ საფიქრებელია, იგი სიმართლესთან ახლო იყოს. ვახუშტის მიხედვით, გურიანი ყოფი-

¹¹¹ Пещерные монастыри..., стр. 97.

¹¹² პ. კარბელაშვილი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, 1900, თბილისი, გვ. 130, შენ. 1.

¹¹³ Пещерные монастыри..., стр. 97.

¹¹⁴ სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, 1959, გვ. 30.

ლან მაქუტაძეები. ერთ-ერთ მაქუტაძეს მოუკლავს ქაიხოსრო გურიელი, თუთა გურიელის მამა, ვახტანგ VI პაპა³¹⁵.

ერთი უეჭველი ფაქტია, რომ 1683 წელს ონოფრე მაქუტაძე ქართლშია და გარკვეული საზოგადოებრივი მდგომარეობაც უქირავს. ლევან ბატონიშვილი 1683 წელს მას აძლევს წყალობის სიგელს: „ესე წყალობისა წიგნი გიბოძეთ ჩვენ ბატონიშვილმან პატრონმან ლევან თქვენ ერთგულს ყმასა მაქუტაძეს ოთარისა, ასრე რომე სამწერისის მესთვლეობას დაგვეჯაჟე და ამასად სამწევრისის მესთვლეობა შენთვის გვიბოძებია“³¹⁶.

მესთვლეს სახელო თავისთავად არ მიუთითებს, რომ მაქუტაძე ამ დროს საერო კაცია (მესთვლე შეიძლება იყოს ერის კაციც და ბერიც), მაგრამ მაინც სავარაუდებელია, რომ მაქუტაძე ამ დროს ერის კაცი იყო.

აქ აუცილებელია შევჩერდეთ ერთ საკითხზე. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია და გავრცელებულია მაქუტაძის სახელად ონოფრე. მაგრამ გარდა ონოფრესა, საისტორიო და ლიტერატურულ წყაროებში იგი მოიხსენიება კიდევ ორი სახელით — ოთარ და ონისიფორე.

ლევან ბატონიშვილის 1683 წლის ზემოთ მოტანილ საბუთში მხოლოდ ოთარი გვხვდება. თხზულებაში „შესხმა და ცხოვრება შიოსი და ხუთთა მონაზონთა“, რომელიც „საქართველოს სამოთხეშია“ გამოქვეყნებული, ვკითხულობთ: „წარვედ გარერჯას საფლავსა წმიდისა დავითისასა, თავსა ყარაიისასა და მივედ და მოწაფე ექმენ მეორედ აღმაშენებელსა მის მონასტრისასა, წინამძღუარსა და მამასა გვარ-მოდგამობით მაქუტაძესა ოთარ-ყოფილსა ონოფრეს“³¹⁷. 1712 წლის ე. წ. დიდ გუჯარში, რომელიც თვით მაქუტაძეს ეკუთვნის, თავისთავს იგი უწოდებს: „მაქუტაძე [ონოფრე-ყოფილმან ონისიფორემ წინამძღვარ-

³¹⁵ საქართველოს ცხოვრება, ხ. კიკინაძის გამოცემა, გვ. 307. სავარაუდებელია, რომ ონოფრე მაქუტაძე ნათესაურად არ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული იმ მაქუტაძესთან, რომელმაც ლევან ბატონიშვილის სიმამარი, ქაიხოსრო გურიელი მოკლა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, წარმოუდგენელია ონოფრესა და მისი ძმის ისეთი აღხვეება, რომელსაც მათ მიაღწიეს ქართ-კახეთის მეფეთა წყალობით.

XVII ს. ხელნაწერების (A—1163 და Q—99) ცნობით, მაქუტაძეები ყოფილან ლიხთ-ნიმერეთის ერისთავების დისწულები.

³¹⁶ Ad—381. თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 8.

³¹⁷ A—1367, 4 v. შდრ. საქართველოს სამოთხე, გვ. 613.

მან³¹⁸. ე. ი. მაჭუტაძის სახელად ერთ წყება საბუთებში ჩანს ოთარი, მეორეში—ონისიფორე და მესამეში — ონოფრე³¹⁹.

რომელია ამ სამი სახელიდან მისი ერისკაცობის სახელი? ერთი შეხედვით ეს საკითხი თითქოს ნათელია. 1683 წ. საბუთში დასახელებულია ოთარი, ამ დროს კი სავარაუდებელია იგი ერისკაცი იყო, მაშასადამე. ეს სახელია მისი ერისკაცობის სახელი. მაგრამ ნაშინ რით აეხსნათ მომდევნო პერიოდში ორი სახელის ხმარება? იე. ლოლაშვილი წერს: „1712 წლის სიგელში ის თავისთავს იხსენიებს როგორც ონოფრე-ყოფილი ონისიფორე. აქედან ირკვევა, რომ ოთარ-ყოფილ ონოფრეს სქემა ჩაუცვამს და ანასთან დაკავშირებით ძველი სახელი შეუცვლია ონისიფორედ“³²⁰. ე. ი. იე. ლოლაშვილის აზრით, მაჭუტაძეს ერქვა: ოთარი (ერისკაცობაში), ონოფრე (ბერობაში) და ონისიფორე (სქემოსნობაში): ქვეტექსტიდან ივარაუდება, რომ ონოფრეს სქემა 1712 წლის მახლობლად უნდა ჩაეცვა, რადგანაც თუ ონისიფორე სქემოსნობის სახელია და იგი 1712 წ. დიდ გუჯარში უკვე იხსენიება, მაშასადამე გამოდის, რომ 1712 წლის ახლო დროს ჩაუცვამს მას სქემა.

იე. ლოლაშვილის ვარაუდა, ჩვენი აზრით, არ უნდა იყოს მართალი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მაჭუტაძის ქრისტიანული სახელი ერისკაცობაში იყო ონისიფორე, ხოლო ნართაულად, მას ეძახდნენ ოთარსაც (როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლმე). ხოლო ბერობაში კი მან დაირქვა ონოფრე. ასე რომ ონისიფორე და ოთარი ერისკაცობის სახელია და იხმარებოდა, როგორც ჩანს, პარალელურად.

იე. ლოლაშვილის მოსაზრება არც სხვა კუთხიდან მართლდება. კერძოდ არაა სწორი, რომ ონოფრემ თითქოს სქემა ჩაიცვა და ისიც დაახლოებით 1712 წლის ახლო დროს. საეკლესიო პრაქტიკაში არის ე. წ. „მცირე სქემის კურთხევა“ და „დიდი სქემის

³¹⁸ Аз—1028, т. 1 ო რ დ ა ნ ი ა. ქართლ-კახეთის..., გვ. 51. ამ საბუთში ერთ შემთხვევაში ისეა, როგორც ჩვენ დავიმოწმეთ. ხოლო მეორეგან გორდანიას წაკითხვით ხელის მოწერა: „წინამძღვარი ონისიფორე“. საბუთს ბეკელი უზის, რომლის ლეგენდა იკითხება: „დავით გარეჯის წინამძღვარი მაჭუტაძე ონოფრე“.

³¹⁹ სახელი ონოფრე უდაბნოში გავრცელებული ყოფილა: ა) ონოფრე, რომელიც დავით გარეჯელის ცხოვრებიდან ჩანს. ბ) ონოფრე წინამძღვარი, რომელიც ათონის ალაპებშია მოხსენებული. გ) ონოფრე-ონისიფორე გაბრიელ მცირის შრომიდან. დ) ონოფრე მაჩაბლისშვილი. А—220-ს ზინაწერი (175r).

³²⁰ იე. ლოლაშვილი, სელხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მთვლეწეობიდან, გვ. 30. შპრ. ლ. მენაბდე ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტომი I, ნაკვეთი I, გვ. 288. სქოლიო 3.

კურთხევა“. ეს ორი რიტუალი ერთიმეორისაგან პრინციპულად განსხვავდება. გაბრიელ მცირე, დავით გარეჯის მოღვაწი. ერთ-ერთ შრომაში წერს: „ქორწინებისა ნაცვლად მიიღეს წმიდათა მამათა... ქვემარტებისათა მცირე სქემის კურთხევა, რომელ არს მაზარისა“³²¹. იმავე შრომის მეორე ადგილას ვკითხულობთ: „მაზარის კურთხევა ქორწილი არს და ჯვარცმა ნებისთა თჳსითა, ხოლო დიდი სქემისა კურთხევა უეჭველი სიკუდილი არს სოფლისაგან“ (გვ. 73). მოტანილი ციტატებიდან აშკარაა, რომ მაზარის ჩაცმა ჩვეულებრივ ბერობას ნიშნავს, ხოლო დიდი სქემოსნობა, ე. ი. ერთხელ კურთხეული ბერის მეორედ კურთხევა გულისხმობს იმას, რომ დიდსქემოსანი ამ ქვეყნიური ამბებისათვის უკვე მკვდარია, იგი მთელ თავის სიცოცხლეს ლოცვა-ვედრებაში ატარებს განმარტობებით სენაკში³²². ონოფრე მაქუტაძე კი XVIII საუკუნის 30-იან წლებდე აქტიურად მოღვაწეობდა როგორც სამონასტრო ცხოვრებაში. ისე ქვეყნის პოლიტიკურ საქმიანობაში.

ზემოთქმულიდან ნათელია — მაქუტაძის ერისკაცობის სახელი იყო ონისიფორე II ოთარი და ბერობის კი ონოფრე.

რომ ეს დასკვნა სწორია, ეს იქიდან ჩანს, რომ შემდეგი დროის დოკუმენტებში, ე. ი. 1713—1730 წლების დოკუმენტებში, ჩვეულებრივია ონოფრეს ხმარება და თითქმის არ იხსენიება ონისიფორე.

ონოფრეს პირადი ცხოვრების შესახებ ფაქტიურად არაფერი ვიცით. ბერად ჯნდა კურთხებულიყო იგი 1683 წლის შემდგომ 1690 წლანდე. ეს დგინდება, ერთი მხრივ, ლევან ბატონიშივილის საბუთით, რომელშიც მაქუტაძეს ეწოდება ოთარი, და მეორეს მხრივ, 1690 წლის მარტის 12-ის საეკლესიო კრების დადგენილებით. ამ დროს იგი გარეჯის წინააღმდეგ იქნა დადგინებული. ჩვენ ღვთის მიერ კურთხეულჲან ქართლისა, კახეთისა მაკურთხე-

³²¹ ხელნაწერთა ინსტიტუტის Rt XVIII, გვ. 55.

³²² რომ ეს ასეა. ამაჲ ადასტურება იმავე გაბრიელ მცირის მეორე შრომა „ცხოვრება და მოქალაქეობა ონისიფორესი“: „ონოფრე [ქარუნიძე] ევედრა არქი-თანდროტ თეოდოსის „დიდსა სქემისა კურთხევისა“ და „უწოდა სახელი მისი ონისიფორე“... „და ჴევიდა სენაკად სქემოსანი იგი, ალალო სარეცელი თვისი და მხოლოდ ჴილსა ჴედა დასჯდა და წიგნები მიუთვალა იკონომოზსა და მხოლოდ ჴსალმუნსა იკითხვიდა დაუცხრომელად გულისჴმის ყოფით და ჯაკვი იგი ოქინისა, რომელ არს მონასტერსა მას შინა მოღვაწეთათჳ განზადებულთ, დაიდჳ მიშველთა ჴორცთა ჴედა თჳთა და დაიდუმნა ენაჲ თჳსი და არავის ეუბნებოან ყდე და უყეთ საპირო რაიმე არს ქარტითა ეხრადებოან“, გვ. 211.

ველმან კათოლიკოზმან დიასამიძე იოვანემ, ამბა ალავერდელმან ნიკოლოზ, ნინოწმიდის ეპისკოპოზმან არსენ და სრულ ერთობით მიტროპოლიტ-ეპისკოპოზთა გავარიგეთ უდაბნო დავით გარესჯისა, ასე რომე ჟამთა ვითარებისაგან მოოჭრებულყო და შენობა აღარ იყო. ბრძანებითა ღვთისათა ქართველთა მეფისა შანაოზის პირმშომან სასურველმან ძემან, კახთა მეფეთა დადგინებულმან არჩილ კვალად შენობა ჩააგდო, მღვდელ-მონაზონები და წინამძღვარი დაუდგინა, წლითი წლად გამოსაზრდელი საზრდო განუჩინა; პირველებრ გარიგებასა უპირობდა; აღარ დასცალდა. კიდევ შენობა არ მოიშალა. ის წმიდანი მღვდელ-მონაზონნი—ქორცთაგან განვიდეს. აწ ჩვენის 'მეწევნით უფლისათა და წმიდის მამის ჩვენის დავით გარეჯისათა და ბრძანებით ქართველთ მეფეთ მეფის ერეკლესითა ვიგულისმოდგინეთ, განვაწესეთ და განვარიგეთ და დავადგინეთ მამად და ვინც იქ მღვდია, მის უფროსად და წინამძღვრად მაქუტაცე ონოფრე, ასრე რომ ვინც იქ მღვდვი იყოს და ვინც დადგეს. მისის სიტყვის მორჩილნი და ჯელქვეითნი იყვნენ, მონასტერს ერთგულად მოუდგნენ და მსახურონ³²³.

ონოფრე მაქუტაცეს მაღალი საეკლესიო ჩინი არ უნდა ჰქონოდა. არც ერთ ლოკუმენტში იგი მოხსენიებული არაა მაღალი რანგის საეკლესიო წოდებით, ყველგან იხსენიება მხოლოდ როგორც წინამძღვარი. არქიმანდრიტობის პატივი მას არ უნდა ჰქონოდა. ამის თქმის საფუძველს იძლევა 1753 წლის 25 აპრილის საბუთი, რომელიც ერეკლე II და ანტონ პირველის მიერაა გაცემული. ან საბუთში ვკითხულობთ: „... ჩვენდა მიერ მოქენესა ამ წყალობისა სა თქვენ განკრძალულსა მღვდელთ-მთავარსა, ღირსსა ბოდბელ მიტროპოლიტს იოანეს, თხოვნისაებრ თქვენისა, გებოდა ჩვენ მიერ ბოდბელობაზედ მრავალმთის გარეჯის წმიდის დავითის მონასტერი საწინამძღვრო, ვინადგან ღირს იყო დიდებულობისათვის მონასტრისა, რათა არვეთ მთავარი მისი არქიმანდრიტად იკურთხებოდის. ჩვენცა ეგრეთ სათნო ვიჩინეთ და ილუმელობისა წილ არქიმანდრიტობის ხარისხი აღუმაღლეთ, რათა შემდგომნი თქვენნი არვეთ მთავარნი დავით გარეჯისანი მიტროპოლიტ არქიმანდრიტად ჯელდასხმულ იქმნებოდენ³²⁴.

³²³ თ. ჟორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 9—10. ეგვევ საბუთი დაცულია ორი ეგზემპლარის სახით — Ad—349 და Hd—349. შდრ. ო. მაქუტაძის ე. წ. დიდ გუჯარში, თ. ჟორდანია ს გამოცემა, გვ. 69.

³²⁴ საბუთი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში. Ad—557.

მაშასადამე, როგორც ამ საბუთიდან ჩანს 1753 წლამდე არქიმანდრიტობის პატივი დავით გარეჯის მონასტრების წინამძღვრებს არ ჰქონიათ და მხოლოდ ამ წლიდან იქნენ წინამძღვრები არქიმანდრიტის ხარისხში აყვანილნი.

ონოფრე მაჭუტაძეს უნდა ჰყოლოდა ძმები და დაჲ (შვიდღე-ბა დებიც), რომლებიც მასთან ერთად უნდა გადმოსულიყვნენ ქართლში. მისი ერთ-ერთი ძმა მაქსიმე ცნობილი საეკლესიო პირია, რომელიც მაღალ იერარქიულ საფეხურზეც კი ავიდა, იყო ბოლნისის ეპარქიის ეპისკოპოსი.

მაქსიმე მაჭუტაძე ჩვენი კულტურის ისტორიაში ცნობილია როგორც მწერლობით დაინტერესებული პიროვნება და როგორც მეცენატი, რომელიც ახლო ურთიერთობაშია და თანამშრომლობს კიდეც თავის დროის ბევრ გამოჩენილ მამულიშვილთან. ასევე, იგი ახლო დგას დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენლებთანაც. მისთვის დავით გარეჯის ბერები წერენ და კაზმავენ სხვადასხვა წიგნებს. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერის A—198—ანდერძში ვკითხულობთ: „ღო, მშვიდობასა ახმარე წმიდა ესე წიგნი... მთავარ ეპისკოპოზს უფალს მაქსიმეს, რომლისა სათნო ყოფითა განახლდა და შეიკაზმა ქელითა ფრიად გლახაკისა და უღირსის მღვდელ-მონაზონის ბესარიონისათა უდაბნოს გარესჯას, წმიდის იოანე ნათლის მცემლის მონასტერსა, რანეთუ დიდი სიყვარული აქენდა ღირსსა და წმიდასა მაქსიმე ბოვნელსა სულიერისა ძმის ბესარიონისა და მან მტკიცედ სიყვარულისა მისისათვის ესრეთ მშუშნიერად შეულამაზა წიგნი ესე“³²⁵.

თუ ვინ იყო ონოფრეს მეორე ძმა ან დაჲ, არ ჩანს. საბუთებიდან ირკვევა, რომ ონოფრეს თან წამოუყვანია აღსაზრდელად ძმისშვილი, რომელიც მონასტერში იზრდებოდა და მონასტერს ემსახურებოდა: „ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ მაჭუტაძემ წინამძღვრის ონოფრეს ძმისწულძან უსუფ ბეგ თქვენ, ბატონს ნინოწმიდელს, ასე რომე ბიძაჩემმა შვილად წამომიყვანა და მზრდიდა, ახლა ავის დროსაგან, რომე ალი ოსმალი მოვიდა და მე ბიძისჩემის სამსახურში დავიკარგე, მრავალი ქირი გადამჰდა და როდესაც ღმერთმან ქელი მომიზარა და მოველ“³²⁶... (ამ საბუთზე უფრო დაწე-

³²⁵ A—298, ფ. 148v. ეს ანდერძი გამოქვეყნებული აქვს თ. ქორდა-ნიას წიგნში: Описание рукописей и старопечатных книг Церковного Музея духовенства Грузинской епархии. I, стр. 223.

³²⁶ Ad—866.

რილებით ქვემოთ). ონოფრეს დისშვილიც მაჰმადიანური სახელითაა ცნობილი: „ესე წიგნი მოგეც მე, შენმა დისწულმა, მაჰმადბეგმა თქვენ — ბიძაჩემს წინამძღვარს ონოფრესა...“³²⁷ თუ რას საქმიანობდა ან ძმისშვილი ან დისშვილი, საბუთებიდან არ ჩანს. ერთი რამ კი აუცილებლად აღსანიშნავია, რომ ონოფრე და მაქსიმე მაქუტაბეების ძმისშვილი და დისშვილი ატარებენ მაჰმადიანურ სახელებს.

ონოფრე მაქუტაბის გარდაცვალების თარიღი ცნობილი არ არის. აკად. გ. ჩუბინაშვილის აზრით, „Настоятельство Опущения Дамаска без малого 40 лет“³²⁸. მეორე ადგილას გ. ჩუბინაშვილი ონოფრე მაქუტაბის წინამძღვრობის თარიღებად იცლევს 1690—1728/1735 წ.წ.³²⁹.

ონოფრე მაქუტაბე გარდაცვლილა 1733 წლის დამდეგს, ან 1732 წლის მიწურულს. ზემოთ ციტირებულ დოკუმენტში, რომელიც ონოფრეს ძმისწულს ეკუთვნის, ვკითხულობთ: „... მე ბიძის ჩემის სამსახურში დავიკარგე, მრავალი ჭირი გარდამეცდა, როდესაც ღმერთმან ჴელი მომირთა (?) და მოველ, ბიძაჩემი წინამძღვარი მომკედარიყო; ველარ მოუსწარ. იმის საქონელი მრავალი დაკარგულიყო და ჩემიც იყო, ახლა მოველ თქვენთან და როგორც სჯობდა, ისე მამაშვილურად გავრიგდით, რომე მე და თქვენში მამაშვილობის მეტი და ერთმანეთის სიყვარულის მეტი არა გვინდა რა. რაც შენი და ამ მონასტრის სამჯობინო იყოს, იმის მოქმედი ვიყო. არცა რა გრიგოლის შვილის საბასთან ჴელი მქონდეს. მე და შენ ერთმანეთში მამაშვილურად ვიყვნეთ... არის ამისი მოწამე ბატონი კათალიკოზ პატრიარქი ბესარიონ, ნეკრესელი იოვანე, ნათლისმცემლის კრებულისაგან ფერემ... დაიწერა თვესა მარტს 17, ქკს უკა (42+1312=1733). თუ მოინდომოთ მე ამ თქვენის მონასტრის და თქვენი ძმა ვიყო“³³⁰.

ეს მეტად საინტერესო დოკუმენტია, რომლითაც უეჭვე-

³²⁷ Ad — 481. თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის საეკლესიო საბუთები, გვ. 84.

³²⁸ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри..., стр. 98.

³²⁹ იქვე, გვ. 100.

³³⁰ Ad—866. აქვე გვინდა შევხერდეთ თ. ქორდანია ს მიერ გამოყენებულ ორ დოკუმენტზე, რომლებშიც ონოფრე წინამძღვარია მოხსენებული და რომლებსაც გამოცემული 1733 წლის ახლო დროით ათარიღებს, ესენია № 74 და 76 (გვ. 90—91), დედნები Ad—310 და Ad—421. ამ დოკუმენტებს თარიღები არ უხიბთ. თ. ქორდანია მათ 1733 წლით ათარიღებს, ჩვენ ვფიქრობთ რომ თ. ქორდანია ცდებო. კერძოდ ის დოკუმენტი, რომელშიც ჩამოთვლილია „ონოფრე წინამძღვარს ეს მიბარებია მემკვიდრე თვალზე და პატარძლეულზე“—ონოფ-

ლად დგინდება ონოფრეს გარდაცვალების თარიღი. უკვე ზუსტად შეიძლება ითქვას, რომ ონოფრე მაქუტაძის წინაწმედრობა გრძელდებოდა 42/43 წელიწადი, 1690 წლის 12 მარტიდან 1733 წლის დამდეგამდე.

საინტერესო ცნობები დაუცავს ახალი მოწაზის შიოს ცხოვრებას ონოფრეს პირადი თვისებების შესახებ. ჰაგიოგრაფიის ცნობით, ონოფრე ბერებისადმი იჩენდა დიდ გულისყურს, სიბოძს. შიოს, რომელმაც დიდი ოჯახური ტრაგედია განიცადა, მოძღვარი ურჩევს: „... იგი შეგიწყნარებს, ვითარცა ძმასა თჳსსა მაქსიმეს და კეთილად გიცმაშვილებს“. მართლაც, ონოფრემ დიდი გულისხმიერებით „განუშადა სენაკი სამყოფი სიახლესა მისსა“. ონოფრე დიდად არინციაულიც ყოფილა. იგი ამავე დროს მიჯარებელი და შეუპოვარი იყო, ერთხელ მიღებული გადაწყვეტილების შეცლა არ ყვარებია. ეს ჩანს ერთი საბუთიდან, რომლის დასაწყის ნაწილს ჩვენ ქვემოთ ვიმოწმებთ „... ანდენი წყალობა მქორდა თქვენგანა, ეშმაკი მოწერია, თქვენ წაგიველი, თქვენს მამულშიდ აღარ დავდეგ. რა თქვენ გაგეყარე, წაგზე, გავლარიბდი, ვალი ბევრი დამეკიდა. მასუკან შენ შემოგეხევეწ. გული აღარ წოიბრუნეთ, აღარ მინდომეთ“ (ΔΔ—466).

ონოფრე მაქუტაძის მოღვაწეობა ძირითადად პრაქტიკული საქმიანობით განისაზღვრება, მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ მისთვის უცხო იყო ლიტერატურულ-შემოქმედებითი საქმიანობა. მისი მოღვაწეობის განმსაზღვრელი და მიზართულების ნიშნეში შექმნილი პოლიტიკური ვითარება იყო. პროფ. ვ. გაბაშვილის სამართლიანი თქმით „ყიზილბაშების ან ოსმალთა საფრთხე, უპირველეს ყოვლისა, საეკლესიო სამონასტრო მფლობელობას ემუქრებოდა მოსპობით. სამცხე-საათაბაგოს მაგალითი, სადაც ეკლესია-მონასტრებმა მთლიანად დაკარგეს დიდძალი ყმა-მამულები და საქონელები, ეკლესიას უკარნახებდა გაეჩაღებინა ანტიმამაღდიანური პროპაგანდა. ანტიმამაღდიანური პროპაგანდა გულისხმობდა არამართო ქრისტიანობის განმტკიცებას, არამედ უპირველეს ყოვლისა, ქართული მიწისმფლობელობის

რეს ნიერ შემატებული ყმების სია, ეს სია მცირეოდენი. უმნიშვნელო განსხვავებით ემთხვევა 1712 წლის ე. წ. დიდ გუჯარში ჩამოთვლილ ყმების სიას. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ ეს დოკუმენტი 1712 წლამდეა დაწერილი. ასევე არ შეიძლება № 74 1733 წლის ახლოს იყოს დაწერილი, რადგანაც საბუთი იწამულოხანის მფლობელობა დაწერილი, იმამყულიხანი კი მეფობდა 1703—1722 წლებში.

დაცვას, რამდენადაც გამაჰმადიანებას უშუალოდ თან სდევდა არსებითი ხასიათის ცვლილებები საადგილმამულო ურთიერთობაში და მიწათსარგებლობის წესებში³³¹. შექმნილ პოლიტიკურ და ეკონომიურ ვითარებაში, როდესაც „წმიდის დავითის საფლავს (და ამავე დროს, მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს) ხან ლეკი ანჯღლევა და ხან თათარი“³³². ონოფრემ ენერგიულად მოკიდა ხელი დავით გარეჯის სამონასტრო ცხოვრების ნორმალიზაციის საქმეს.

ონოფრე მაქუთაძე აირველ რიგში ეკონომიური საფუძვლების გამაგრება დაიწყო. მან ქართლ-კახეთის მმართველთა განაახლებინა და ხელახლა დაამტკიცებინა ყველა ის პრივილეგიები, რომლებითაც ისტორიულად სარგებლობდა დავით გარეჯი. 1690 წელსვე, ონოფრეს წინამძღვრად დადგინებისთანავე, ნაზარალიხანი იცლევა განკარგულებას: „ჩვენი ბრძანება არის, მოხელეებო, ამ წინამძღვრის ონოფრეს ულუფა და საყდრის ულუფა ორივე გაგვიერთებია და ოცდაათი კოდი ქერი კიდევ მოგვიმატებია: ას კოდს მისცენდეთ ხოლმე. და კიდევ ორმოცდაათი ლიტრა ბრინჯი მოგვიმატებია: ას ლიტრას ბრინჯს მისცემდეთ და ათს ლიტრას ერბოს. ამაებს ყოველს წელიწადს გაუზჯელად მისცემდეთ ხოლმე. საყდრის ლიტრაზე ერთი ჩარეკი მიეცით. ათს საპალნეს ლენის მისცემდეთ. ამაებს ნუ მოუშლით, ყველას მისცემდეთ უკლებლივ“³³³. მოაგვარა რა მონასტერში არსებობისათვის საჭირო პირობები, ონოფრე შეუდგა სამონასტრო მიწების დაბრუნებას და მათზე სამონასტრო ყმების დასახელებას. ონოფრეს ზრუნვას ყმებისადმი შესანიშნავად წარმოაჩენს არა მარტო ე. წ. დიდ გუჯარში დაცული მასალა³³⁴, რომელიც თ. გორდანიას აქვს გამოქვეყნებული, აოამედ მრავალი დოკუმენტი, რომელთაგან დავიმოწმებთ ერთს: „ესე წიგნი მოგართვით ჩვენ ეატელმა პეტრია-მა თქვენ. ბატონს წინამძღვარს ონოფრეს, ასე რომ პატარა ობოლი დავრჩი, მამა და დედა რომ დამეხოცა, წაველ გავარდი. სახკარი, მამული სულა გამიოხრდა, დამეკცა, აღარაფერი აღარ დამრჩა, ჩემი კერძი სულ გაოხრდა. მეგრე თქვენ მომიძებნეთ, მომიყვანეთ, გამზარდეთ, მამულსა-დედულსა მომიკიდეთ, ცოლი შემრ-

³³¹ ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში. თბილისი, 1958, გვ. 346.

³³² თ. გორდანიას, ქართლ-კახეთის..., გვ. 12.

³³³ თ. გორდანიას, ქართლ-კახეთის..., გვ. 12—13.

³³⁴ ზემოთ სქოლიოში ჩვენ ვუჩვენეთ, რომ თ. გორდანიას მიერ გამოქვეყნებული № 77 და № 76 საბუთი 1733 წლისა არაა და რომ ისინიც სწო-

თეთ, დამასახლეთ, თოფი, ხმალი, იარაღი გვიბოძეთ, ცოლსა და ქმარსა ორსავე თქვენ გვაცმევდით და გვინახავდით...“³³⁵

ონოფრეს მზრუნველი ხელი მალე დაეტყო როგორც მონასტრის ეკონომიურ მდგომარეობას და მონასტრის გავლენის სფეროს, ისე თვით მონასტრის შინა ცხოვრების ორგანიზაციულ მხარესაც. პირველ რიგში აღსანიშნავია, რომ ონოფრეს მეცადინეობით გაიზარდა ბერ-მონაზვნების რიცხვი იმდენად, რომ აუცილებელი გახდა სამი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი მონასტრის ოთციციალური გაფორმება. მართლაც, 1702 წ. საეკლესიო კრებამ — „სახელთა... კათალიკოზმან ევდემოზ, ამაბა ალავერდელმან, პატრონმა ნიკოლოზ, მთავარ ეფისკოპოზმან ქრისტეფორემ, ნინოწმიდელმან იოსებ“... განაჩინა წესი სამივე მონასტრისათვის.

გადიდებულ და გაზრდილ მონასტერს სჭირდებოდა როგორც ძმათა სენაკები, ისე ახალი დაცვითი ნაგებობების აგება და ძველის გამაგრება; ამავე დროს სამეურნეო ინვენტარის შეძენა, დაგროვილი დოვლათისათვის შესაფერისი შენობების აშენება. მშენებლობათა მთელი ეს კომპლექსი მოითხოვდა დიდ ენერგიას, ორგანიზატორულ ნიჭსა და ეკონომიურ სახსრებს. ამ საქმეს სათავეში ჩაუდგა ონოფრე მაჭუტაძე. პირველ რიგში მან მონასტერს შემოავლო გალავანი, რომლის მშენებლობა გრძელდებოდა 7 წელს და დამთავრდა 1695 წელს³³⁶. შემდეგში კი, როგორც თვითვე წერს: „აღვაშენე უდაბნოსა შინა საყდარი იოვანე მახარებელისა და კვალად პალატები და სხვანი კვეთილნი კლდის სახლები, გალავანი, კოშკები და საყდრის კანკელი... ნადარბაზევზე საყდარი აღმიშენებია წმიდის პეტრესი და პავლეს სახელზე“³³⁷...

რედ ე. წ. დიდი გუჯრის დაწერის პერიოდისანი არიან და ამიტომ ისეთივე მნიშვნელობის მქონე, როგორც ონოფრეს დიდი გუჯრის ცნობები. აქვე გვინდა შევჩერდეთ დ. ფურცელაძის მიერ გამოქვეყნებული ერთი საბუთის დათარიღებაზე. დ. ფურცელაძე წიგნში „Церковные гуджары“ გადწოსცენს შენაარსს ერთი საბუთისას და მას 1696 წლით ათარიღებს. საბუთზე დაკვირვებამ ნათელი გახადა, რომ საქმე გვაქვს 1712 წ. ე. წ. დიდ გუჯართან. ამიტომ სავარაუდებელია მას თარიღი შეეშალა, მის მიერ მოთხოვნილი საბუთი, რომ დიდი გუჯარია, ეს იქიდან ჩანს, რომ მოიხსენიება პირველი ჰაგიოგრაფიული კრებული, რომელიც ონოფრეს დაკვეთით 1699 წ. შედგა „В чине последних упоминается... История Мухетской церкви и о жизнеписаниях“...

³³⁵ Ad—486.

³³⁶ Г. Н. Чубинашвили, стр. 99—100.

³³⁷ ეოო დანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 51—52; 68. ამ საკითხზე დაწვრილებით იბ. გ. ჩუბინაშვილის წიგნი.

ონოფრე მაჭუტაძე ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურად მონაწილეობდა. იგი დაუღალავად მხარში ედგა გამოჩენილ ქართველ მამულიშვილთა და განუხრელად იბრძოდა ქართველობის დასაცავად და მშობლიური კულტურის ასაღორძინებლად.

XVIII საუკუნის დასაწყისში მთელს საქართველოში ფართოდ გავრცელდა ტყვის სყიდვა. ეს საკითხი იმ დროისათვის მთელი თავისი სერიოზულობით იდგა გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწეების წინაშე. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით „ამაჲ ეჲმთა იბარვიდიან სილალითა მცველნი ციხის თათარნი ტფილისისა, გორისა და სურამისა ტყვეთა და ჰყიდიან. და შეერიათ ქართველთაჲ ყიდეჲ ტყვეთა და იკვალებოდაცა ქცევა-ზნენი ქართლისანი და იქცეოდნენ უმეტეს უიხილბაშთა ზნე-წყისითა და ყოვლითა უწყესობითა ქრისტიანულისათა“³³⁶. დავით გარეჯის მონასტერი ონოფრე მაჭუტაძის უშუალო ხელმძღვანელობით ჩაება ტყვის სყიდვის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ონოფრე მაჭუტაძემ მთელი რიგი ღონისძიება ჩაატარა ამ უმსგავსოების ასალაგმავად. ხშირად, შესაძლებლობის ფარგლებში, ონოფრე საკუთარი თანხებითაც კი იხსნის ტყვეებს³³⁷ და ასახლებს მონასტრის მიწებზე. ონოფრე მაჭუტაძის უაღუალო მითითებით დავით გარეჯის ბერი ბესარიონ ორბელიშვილი ელჩადაც კი გაიგზავნა გურიაში ამ საქმის ასალაგმავად. აემონაიშულია დოკუმენტი, რომელშიც ვკითხულობთ: „... ეს ფიცო, პიოი და წიგნი პოგეცი ჩუშნ, გურიელმან პატრონმან მამია, შენ გარეჯისა ნათლისმცემლისა უდაბნოთაგან ბრძანებითა ღმრთისათა მოსაქცეველად ჩუშნთჲ წარმოგზავნილაჲ, მამასა ჩუშნსა წმიდასა ბესარიონსა ამა პიოსა ზედან, რომე ჩუშნცა საბატონოშიდ მოხველით და ტყვის აღთქმისა დადება გვიქადაგეთ; ჩუშნცა შევისწავეთ და ჩუშნსა საბატონოს კაცმა ტყვე ველარ გასყიდოს, და ჩუშნც ეს აღთქმა დაგვც; დღეს ამას იქეთ ჩუენთჲს საქონლად და სასარგებლოდ რომ მოიხმარებოდეს და ან სასშელ საქმელში და ჩუშნ ტყვე აღარ გავსყიდოთ“³³⁸.

³³⁶ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, მეოთხე გამოცემა ზ. კიკინაძისაგან, თბილისი, 1913, გვ. 103.

³³⁷ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, V, გვ. 36

³³⁸ საქართველოს სსრ ცენტრარქივი, ფონდი 1448, საქმე № 245. ეგნატე საბუთი გამოქვეყნებულია АКТЫ. том I, стр. 72. შდრ. მ. ქაქეთარიძე. ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და შენობაშენება, ხელნ. ინტ. მთაბე, I, გვ. 83.

ონოფრე მაჭუტაძე აქტიური მონაწილე ჩანს ლეკიანობის წინააღმდეგ ჩატარებული ბრძოლების. ლეკიანობა XVII საუკ. მიწურულისა და XVIII საუკუნის ზოგი მანძილზე ქართლ-კახეთს მძიმე ზვირთად აწვა. დაღესტნელი მტაცებლების გუნდები ქარეულებთან ერთად ზუღამდღე არბევდნენ კახეთისა და ხშირად ქართლის სოფლებსაც.

განსაკუთრებით პრინციპულობით დადგა ლეკიანობის საკითხი XVIII საუკუნის 20-იან წლებში⁴¹. შემორჩენილია კახელის მეფის იმამყულიხანის წერილები ვახტანგ VI-სადმი, რომლებშიც მწვავედაა დასმული ლეკიანობის საკითხი⁴².

ონოფრე მაჭუტაძემ, სხვა ქართველ და კახელ ეპისკოპოზებთან ერთად, საკმაოდ დიდი როლი შეასრულა ქართლ-კახეთის მეფეთა მიერ შემზადებულ კომპანიაში. არსებობს დოკუმენტი, რომელიც ონოფრე მაჭუტაძეს წარმოაჩენს დიდ მამულიშვილად და პატრიოტად. ლეკიანობის საკითხში ონოფრე მაჭუტაძე იყო შუამავალი ერთი მხრივ ქართლის ზეფის ვახტანგ VI-ისა და მეორეს მხრივ იმამყულიხანის პოლიტიკის დამცველი კახეთის ეფისკოპოზთა შორის. საქმე ისაა, რომ გარკვეულ პერიოდში ქართლ-კახეთის მეფეთა შორის უნდობლობა ჩამოვარდა. მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად იმამყულიხანმა გაზოიყენა ეკლესია, ეფისკოპოზები, რომლებმაც თავის მხრივ ონოფრე მაჭუტაძე აიძოვეს ერთგულების ფიცის მოწმედ და თავუებად. ეს ფაქტი პირდაპირ მიუთითებს ონოფრე მაჭუტაძის დიდ ავტორიტეტზე და გავლენაზე. მართალია, სამწუხაროდ, ეს დიდი ეროვნული საქმე ბოლომდე ვერ იქნა ნიყვანილი, მაგრამ იგი მაინც იყო იმ მოცრაობის დასაწყისი, რომელიც შემდგომ ერეკლე II გააგრძელა.

ონოფრე მაჭუტაძის მოღვაწეობა უპირატესად საორგანიზაციო და სამეურნეო საკითხების მოგვარებით შემოიფარგლა. შესანიშნავად უწოდა მას ნიკოლოზ ჩაღალაშვილმა „მეორედ აღმშენებელი დავით გარეჯის უდაბნოსი“. მართალია, დავით გარეჯის უდაბნოში არასოდეს არ მოსპობილა სამონასტრო ცხოვრება, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, მაგრამ იგი იმდენად იყო დასუსტებული, მიფერფლილი და დანგრეული, რომ, მართლაც, ნამდვი-

⁴¹ ამ შემთხვევაში ჩვენ არ ვგულისხმობთ ერეკლე II მიერ ჩატარებულ ლონისძიებებს.

⁴² ეს წერილები გამოქვეყნებულია დ. მეგრელაძის მიერ წიგნში: მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 33. 1960, გვ. 145-175.

ლად მეორედ აშენება სჭირდებოდა. ამან განაპირობა სწორედ ის ამბავი, რომ ისეთი დიდი ენერგიისა და განათლების მქონე კაცი როგორც იყო ონოფრე მაქუტაძე, ლიტერატურულ-შემოქმედებით საქმიანობას არ ეწეოდა. ონოფრე მაქუტაძე მოამზადა ნიადაგი, შეამზადა პირობები ლიტერატურული საქმიანობისათვის და ამიტომ იგი აუცილებლად უნდა ჩაითვალოს დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის გეზის და მამართულების მიმცემად და მამამთავრად.

იოვანე ენისელთმოურავის ცეჯორჯაძე
1733—1751 წ.

იოვანეს მამობას აკად. გ. ჩუბინაშვილი იწყებს 1728 წლიდან³⁴³, მკვლევარი ალბათ ეყრდნობა დ. ფურცელაძის შემდეგ ცნობას: „1728 г. Царина-Периджанберум, при настоятеле монастыря Иоанне пожертвовала монастырю ...“³⁴⁴ და სხვ. დ. ფურცელაძეს. გარდა ციტირებული სტრიქონისა, სხვა თითქმის არაფერი აქვს გამოქვეყნებული, ამიტომ ჩისი შენოვნების შესაძლებლობას მოკლებული ვართ. A—186-ის წინაწერის მიხედვით, თარიღი—1728 წ. არ არის სწორი.

იოანე წინამძღვრად დადგინებულ იქნა 1736 წელს³⁴⁵. ფაქტია, იოანე ონოფრეს შემდეგ გახდა წინამძღვარი. ონოფრე კი, როგორც ზემოთ ითქვა, გაუდაიცვალა 1732 წლის მიწურულსა თუ 1733 წ. დამდეგს. მაშასადამე, დ. ფურცელაძის თარიღი 1728 წელი მიუღებლად გვეჩვენება. იოანეს წინამძღვრობას ჩვენ 1734 წლიდან ვიწყებთ, რადგანაც მან შეცვალა ონოფრე, რომელიც 1733 წ. დამდეგს უკვე გარდაცვლილია, თუმცა იოანე საბუთში 1736 წლიდან ჩანს.

1740 წელს კათალიკოზმა დომენტიმ იოანე აკურთხა მიტროპოლიტად ნეკრესის კათედრაზე³⁴⁶. ამიერიდან იოანე ატარებდა ტიტულს „ნეკრესის მიტროპოლიტი და დავით გარეჯის მამა“. 1751 წლიდან³⁴⁷ იოანე უკვე ბოდბელ მიტროპოლიტად ჩანს, სა-

³⁴³ Г. Чубинашвили, Пещерные... გვ. 107.

³⁴⁴ Д. Пурцеладзе, Церковные гужари..., გვ. 74.

³⁴⁵ თ. ქორდანია, Описание, I, გვ. 197; ბ. ჯანაშვილი, დიდი ხელნაწერი, მოამბე, VI, 1901, გვ. 59. ლ. ძენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, I, გვ. 323.

³⁴⁶ Д. П. Пурцеладзе, დასახელებული წიგნი, გვ. 39. შდრ. ლ. მენაბდე, დასახელებული წიგნი, გვ. 323.

³⁴⁷ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 103; A—414. დ. ფურცელაძის მიხედვით 1751 წ. იოანე ისევ ნეკრესელია, ბოდბელად 1752 წ. იხსენიება იხ. დასახელებული წიგნი, გვ. 75.

და: მოღვაწეობდა სიკვდილამდე—1764 წლის პირველ ნახევრამდე. ამ პერიოდში იგი იხსენიება როგორც „ბატონი ბოლბელი მიტროპოლიტი და წმინდის დავითის მონასტრის მამა იოანე“.

მართალია, იოანე ბოლბელობაშიც, თითქმის სიკვდილამდე, იწოდება დავით გარეჯის მამად, მაგრამ ფაქტიურად მისი მოღვაწეობა გარეჯაში წყდება 1751 წლიდან. ამ წელს გარეჯაში წინამძღვრად განაწესეს დავითი.

თ. ჟორდანია გასოქვეყნებული აქვს საბუთი, რომელსაც იგი 1703 წლით ათარიღებს³⁴⁸. საბუთში იოანე იხსენიება ნეკრესელად. მაშასადამე, საბუთი არ შეიძლება 1703 წლის ახლო პერიოდის იყოს.

იოანე მწიგნობრობის მოყვარული პიროვნება ჩანს. მას მრავალი წიგნი მოუპოვებია და შეუწირავს მის ზეურვეობაში მყოფ ეკლესია-მონასტრისათვის³⁴⁹.

დავით ვაჩნაძე. 1752—1763

იოანე ენისელთმოურავის ძის შემდეგ ერეკლე II და ანტონ I მიერ დავითის ლავრის წინამძღვრად დადგენილ იქნა დავით ვაჩნაძე, რომლის შესახებაც ჩვენ ზემოთ სპეციალურად გვქონდა საუბარი. დავით ვაჩნაძეს გარეჯის წინამძღვრად 11 წელი გაუტარებია, მაშასადამე, 1763 წლამდე. მართლაც, იოანე ჯორჯაძის გარდაცვალების შემდეგ (1764 წ. დამდეგი) იმავე ირაკლისა და ანტონს დავითი უკურობებიათ ბოლბის მიტროპოლიტად.

ქრისტეფორე ქარუმიძე. 1764—1768 წ.

ქრისტეფორე ორ დოკუმენტში იხსენიება შემდეგნაირად: „წინამძღვრობასა ქარუმიძის ძის ქრისტეფორეს, იკონომოსობას გარსევანის ძისა თეოდოსისა“ (Ad—351)³⁵⁰ და მეორე „ქარუმი-

³⁴⁸ თ. ჟორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 16; Ad—345.

³⁴⁹ პლატონ იოანელიანი დომენტი კათალიკოსის დროს დავით ჯაოჯის წინამძღვრად ააბეღებს იოანე სააკაძეს (იხ. Краткая история грузинской церкви, გვ. 122). დოკუმენტებით სააკაძე არ დასტურდება წინამძღვრის პოსტზე დომენტი კათალიკოსის დროს, ე. ი. 1705—1724 და 1739—1741 წწ.

³⁵⁰ ამ საბუთის პირი იხ. Ad—3022. იგივე დოკუმენტი თ. ჟორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 112.

ძის ძის ქრისტეფორესა, [იკონომოსობასა] გარსევანის ძისა თეოდოსისა“ (Ad—180)³⁵¹. ორივე საბუთი 1764 წლისაა. ამ საბუთებიდან გამომდინარე ქრისტეფორეს გვარია ქარუმისძე. უკანასკნელად, როგორც წინამძღვარი, იგი ჩანს 1768 წლის საბუთებში. „ეს ღთისია მონასტრის ყმათა მოსულიყო, ქრისტეფორეს წინამძღვარის იყო“ (Ad—406)³⁵². ქრისტეფორეს ზამობის ამავე თარიღს ადასტურებს A—415³⁵³.

გერმანე. 1769—1781

ქრისტეფორეს შემდეგ დავით გარეჯის წინამძღვრად დაუდგენიათ გერმანე, რომლის სახელი პირველად 1769 წლის 29 მაისის დოკუმენტში გვხვდება. იგი ამოწმებს საბუთს³⁵⁴.

დ. ფურცელაძე დავითის ლავრის წინამძღვრად ერთგან ასახელებს გერმანეს და მიუთითებს 1737 წელს. „1737 г. Настоятелю монастыря Герман купил для монастыря...“ და სხვ.³⁵⁵ დ. ფურცელაძის მიერ მოწოდებული თარიღი აშკარა შეცდომაა.

გერმანე აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა მონასტრის პრაქტიკულ საქმიანობაში, რაც მრავალი ათეული თარიღიანი თუ უთარიღო დოკუმენტით დასტურდება. უკანასკნელად იგი 1781 წლის მაის-ივნისის საბუთებში ჩანს (Ad—867; ცენტრარქივის ფ. 1448, № 2036 და Ad—439). 1781 წლის 21 სექტემბრის დოკუმენტში წინამძღვრის სახელი არ იხსენიება (Ad—461). ჩვენ არ ვიცით ეს შემთხვევითია თუ არა, მაგრამ ფაქტია ის, რომ ამავე წლის გიორგობის 15-დან უკვე მონასტრის სხვა წინამძღვარი განაგებს.

გაბრიელ მცირის ცნობით, გერმანე „აღყვანებულ იქმნა ხარისხსა მღვდელ-მთაფრობისასა“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, R¹ XVIII, 2, გვ. 222.—223), მას თბილისის ეპარქია ჩააბარეს.

თომა II თეოდოსი გარსევანიშვილი. 1781 წ. 15/XI — 1789. 1793 წ. 27/X—1800 წ.

დოკუმენტებში თომა და თეოდოსი (ხანდახან შეცდომით თეოდორი) ერთი მეორის პარალელურად გვხვდება. 1781—1785

³⁵¹ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 116.

³⁵² იქვე, გვ. 115, 116 (ამ გვერდზე გამოქვეყნებულია Ad—369).

³⁵³ თ. ქორდანია ისტანბულში შეცდომით 1753 წელია „გამოქვეყნებული, იხ. Описание. II, გვ. 9.

³⁵⁴ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 117.

³⁵⁵ დ. ფურცელაძე, დასახელებული წიგნი. გვ. 74.

წლებში უფრო თომა, ხოლო შემდეგ კი თეოდოსი. მასალებიდან ივარაუდება, რომ თომა და თეოდოსი ერთი პიროვნებაა. სანიმუშოდ მივიტანთ ორ ფაქტს: 1782 წლის ერთ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „პრაველმთის გარესჯის წმინდის დავითის მონასტრის წინამძღვარს თომას...“³⁵⁶, ამავე წლის მეორე დოკუმენტში კი წერია: „მე არხიმანდრიტს თეოდოსის მისმა სიმაღლემა და მისმა უწინდესობამა დავით გარესჯისა და დოდოს მონასტრის წინამძღვრობა რომ მიბოძეს...“³⁵⁷; Ad—440-ისა და Ad—443-ის მიხედვითაც თომა და თეოდოსი ერთი და იგივე პირია. საბუთში ვკითხულობთ: „დავით გარეჯის წინამძღვრისა თეოდოსის...“ ამავე საბუთს აქვს ერეკლე II რეზოლუცია: „უფალო, წინამძღვარო თომავ...“³⁵⁸

ერთი სიტყვით, თომა და თეოდოსი ერთი და იგივე პიროვნებაა, თუმცაღა მაინც აუხსნელი რჩება, რატომ იწერებოდა იგი ხან თომად და ხან თეოდოსად.

პირველად თომა დავით გარეჯის წინამძღვრად 1781 წლის 15 ნოემბრის დოკუმენტში დასტურდება (Ad—447). თომა და თეოდოსისათვის ეს პატივი გერმანეს შემდეგ ჩიუციათ. გაბრიელ მცირის ცნობით, შემდგომად გერმანესი „გამორჩეულ იქმნა მამად მონასტრისა ღირსი არხიმანდრიტი თეოდოსი“.

თომა II თეოდოსი აქტიურად შეუდგა სამონასტრო საქმეების მოგვარებას. განსაკუთრებით იგი დიდ მზრუნველობას იჩენს პრაქტიკულ-სამეურნეო საქმეებისადმი. მაგრამ რატომღაც 1789 წლის შემდგომ იგი ჩამოაცილეს მონასტრის ხელმძღვანელობას და ნხოლოდ შემცვლელი წინამძღვრის, იოაკიმეს შემდეგ 1793 წლის 24 ოქტომბრიდან კვლავ შეუდგა წინამძღვრობას. ამჯერად იგი 1800 წლამდე განაგებდა მონასტერს. ამ წლის 21 მაისის თარიღით გიორგი XIII სწერს თეოდოსის მისი საქმის გარიგების შესახებ. თეოდოსი უნდა გარდაცვლილიყო 1802 წელს³⁵⁹.

³⁵⁶ თ. ეორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 136.

³⁵⁷ იქვე, გვ. 146.

³⁵⁸ იქვე, გვ. 175; იგივე Ad—396.

³⁵⁹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XIII. ა. ჯაფარიას რედაქციით. 1936, გვ. 43. სქოლიო. თომა II თეოდოსისთან დაკავშირებით იხ. Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри..., გვ. 111; ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, I, ნაკვეთი I, გვ. 295; ივ. ლოლაშვილი, გაბრიელ მცირის მეთვარყული თხოვრებანი, გვ. 16.

თომა/თეოდოსის წინამძღვრობის შუალედში მონასტერს განაგებდა იოაკიმე. მისი სახელი პირველად ჩანს 1790 წლის 24 ივნისის დოკუმენტში³⁶⁰, ხოლო უკანასკნელ 1793 წლის 3 ივნისის საბუთში, რომელიც გამომცემელს შეცდომით 1781 წლით აქვს დათარიღებული³⁶¹.

დ. ფურცელაძესთან აღგილი აქვს ანალოგიურ შეცდომას. მისი ცნობით, „1774 г. Упоминается о настоятеле монастыря архимандрите Иоакиме“³⁶². 1774 წელი აშკარა შეცდომაა.

ილარიონ ვახინაძე. 1801—1816

ილარიონმა შეცვალა თომა თეოდოსი, რომლის წინამძღვრობის მეორე პერიოდი, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, 1793 წლის ოქტომბრიდან 1800 წლებზე მოდის.

1801 წლის 5 მაისის დოკუმენტში პირველად ვხვდებით ილარიონის სახელს³⁶³. ხოლო თ. ეორდანიას მიერ გამოქვეყნებულ დოკუმენტებში უკანასკნელად 1809 წლის 7 მარტს³⁶⁴. 1814 წლის ნათლისმცემლის მონასტრის საბუთში³⁶⁵ დასახელებულია არხიმანდრიტი დომენტი, რომელიც შეიძლება გარეჯის წინამძღვრად გვევარაუდებინა. საბუთიდან არ დგინდება, რომ დომენტი მაინც-დამაინც გარეჯის მონასტრის წინამძღვარია, მით უმეტეს, რომ 1816 წელს გარეჯაში წინამძღვრად კვლავ ილარიონია. ეს ჩანს მონასტრის ერთი წარწერიდან:

ღირსებათა მაგალითსა სიტყუერთა ცხოვართასა ათორთა უდაბნოთა მნათობსა დაეითს გიძლვენ აღშენება
ეკლესიათა გალავანთა, სავანეთა და მრავალ სახეთა სახმარებათა მონასტრისა ამის შენისა და სრულიად კავკასიის სასულიერო კომისიისა არხიმანდრიტ მანომანის (sic) ძემ

³⁶⁰ თ. ეორდანიას, ქართლ-კახეთის..., გვ. 159; იგივე Ad—444.

³⁶¹ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები. VI, გვ. 98.

³⁶² Д. П. Пурцеладзе. Церковные гужарии..., გვ. 84.

³⁶³ თ. ეორდანიას, დასახ. წიგნი. გვ. 176; იგივე. Ad—377.

³⁶⁴ იქვე, გვ. 187; იგივე Ad—378.

³⁶⁵ იქვე, გვ. 181.

ილარიონ მეორე ვაჩნაძემ საოხად სულისა ჩემისა.

ხოლო თქუნიცა, ღირსნო მამანო, ლოცვა ჰყავთ ჩემთვის*.

აკად. გ. ჩუბინაშვილს, რომელმაც ეს წარწერა გამოაქვეყნა, ილარიონის გვარად მიაჩნია ვაჩნაძე და შესაბამისად აკრიტიკებს პლ. იოსელიანის ცნობებს ილარიონ ბებურიშვილთან დაკავშირებით³⁶⁶.

ბ. იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრე-

ბი ონოფრე (ჩივაძე?). 1690—1702 წლამდე

ონოფრეს შესახებ ჩვენ სპეციალურად ვრცლად ვისაუბრეთ ზემოთ და ნათქვამს აქ აღარ გავიმეორებთ. დავუმატებთ მხოლოდ შემდეგს: ონოფრეს წინამძღვრობას ჩვენ ვვარაუდობთ 44—468-ის მიხედვით. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ჩვენ მდაბალნი და უქმარნი მონანი ქრისტესნი მამა ონოფრე დავით გარესჯისა და მამა ონოფრე მრავალმთის მონასტრისა და მამა მარკოზ დოდორქისა...“³⁶⁷. მამა ონოფრე დავით გარესჯისა, ცხადია, ონოფრე მაჭუტაძეა, ხოლო ნათლისმცემლის მამა ონოფრე კი სხვაა, რომლის გვარი ჩივაძე ჩვენ ავიღეთ ს. კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტიდან: „ნეტარქსენებულნი ბესარიონ, მისი ძმა სვიმონ და ჩივაძე ონოფრე მიიწინეს ხათლისმცემლის მონასტერში იწყეს შენებად“³⁶⁸.

ჩვენი აზრით, რომელიც ზემოთაც გამოვთქვით, 4—130-ის ანდერძის ონოფრეც უნდა იყოს ონოფრე ჩივაძე.

ერთი სიტყვით, უეჭველად დგინდება ერთი ფაქტი: 1702 წლამდე, ე. ი. ვიდრე ნათლისმცემელში წინამძღვრად დაადგენდნენ ხარიტონს, მონასტრის წინამძღვარი ან, როგორც საბუთშია, მამა იყო ონოფრე [ჩივაძე].

დ. ფურცელაძე ნათლისმცემლის დოკუმენტების მიხედვით მიიჩნევს რომ 1690 წელს წინამძღვრად იყო ონოფრე, რომელმაც მონასტრისათვის შეიძინა სოფელი ხაშში, იქვე ის შენიშნავს: „ონ

³⁶⁶ იხ. Г. Н. Чубинашвили. Пещерные..., გვ. 111—112. ზდრ. კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, კრებული შეადგინა და განმარტებები დაურთო თეიმურაზ ბარნაველმა, 1961, გვ. 47.

³⁶⁷ 4—466 თ. ეორდანიი, ქართლ-კახეთის... გვ. 80—81; ივ. ლოლაშვილი, სკლზან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან (1698—1713 წწ.), 1959, გვ. 97.

³⁶⁸ ისტორიული საბუთები, V, გვ. 77.

ნემ უპოინაქსაჲსა ი 1692 გ. დო იეგო იასთაქსაჲსა მონასტრისა
ხმალ იაჲჲმ³⁶⁹.

ჩვენ მაინცდამაინც ვერ დავიფინებთ, რომ დ. ფურცელაძის
მიერ დასახელებული ონოფრე არის ჩივაძე და არა მაჭუტაძე, მაგრამ
პირველის სასარგებლოდ რამდენადმე ლაპარაკობს ონოფრე მაჭუ-
ტაძის ე. წ. „დიდი გუჯარი“³⁷⁰. როგორც ცნობილია, ამ გუ-
ჯარი აღნუსხულია ონოფრე მაჭუტაძის მიერ მონასტრის სასარ-
გებლოდ ჩატარებული საქმიანობის ყოველი მხარე. არსად არაა
ნათქვამი, რომ ნათლისმცემლისათვის მან შეიძინა სოფ. ხაშში.
ცენტრარქივის დოკუმენტიდან, რომელიც ზემოთ დავიწინაშეთ,
ცხადია, ხაშში ეკუთვნოდა ნათლისმცემელს: „ნათლისმცემლის მო-
ნასტრისა არის: პირველი სოფელი ხაშში, სანატრელის მეფის
ირაკლის მოწყალებით და შეწევნით აშენებული“³⁷¹. მაშასადამე ის
ონოფრე, რომელმაც ხაშში შეუძინა ნათლისმცემელს, არის ამ
უკანასკნელის მოღვაწე.

თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, მაშინ ონოფრე ჩივაძის წინა-
მძღვრობის ხანად 1590—1702 წლები უნდა მივიჩნიოთ³⁷².

ხ ა რ ი ტ ო ნ ი. 1702—1718

ხარიტონი ერთი პირველთაგანი დამკვიდრებულა იოანე ნათ-
ლისმცემლის მონასტერში. მისი სახელი ნათლისმცემლის სხვა ბე-
რებთან ერთად გვხვდება ჯერ კიდევ 1692 წლის დოკუმენტში:
„შემოგწირეთ ჩვენ თავი... ნათლისმცემელს და დავიდევით ჩვენ
სამსახური ბატონის წმიდის ხარიტონის, ბესარიონისა, საბასა და
ერთობილად მოგართმევდეთ“...³⁷³

როგორც წინამძღვარი ხარიტონი 1702 წლიდან ჩანს ევდე-
მონ დიასამიძის მიერ ნათლისმცემელის მონასტრისადმი მიცემულ

³⁶⁹ Д. Пурцеладзе. Церковные гуджары..., გვ. 77. ნათლისმცემლის
ხმალ მასალების უკონოლობის გამო ვერაფერს ვიტყვით.

³⁷⁰ თ. ქო რ დ ა ნ ი ა, კართლ-კახეთის..., გვ. 47—70.

³⁷¹ ცენტრარქივი, ფონდი 1448, საქ. № 3118.

³⁷² 1703 წლის ნათლისმცემლის დოკუმენტში ვკითხულობთ: „თქვენ ბა-
ტონს წინამძღვარს ონოფრეს და ხარიტონს...“ (Ad—748). ჩვენ ეფიქრობთ, რომ
არც ამ ონოფრეში იგულისხმება ონოფრე მაჭუტაძე, აქაც ნათლისმცემელი
ონოფრე უნდა ივარაუდებოდეს.

³⁷³ თ. ქო რ დ ა ნ ი ა. კართლ-კახეთის..., გვ. 21. რა თქმა უნდა, საბუთში
მოხსენებული საბა სულხან-საბა არაა.

სარგოს გაჩენის წიგნში: „გაუჩინეთ ნათლისმცემელსა, ჩუენს მოძღვარს ხარიტონს და მას შიგან მყოფს მღვდელმონაზონებს“³⁷⁴.

ხარიტონი მეტად ენერგიული წინამძღვარი გამოდგა. მისი მოღვაწეობა უპირატესად პრაქტიკული საქმიანობით შემოიფარგლებოდა. უთუოდ მისი მეცადინეობის შედეგია, რომ ნათლისმცემელში შეიქმნა გარკვეული ლიტერატურული კერა. აქ ამ დროს მოღვაწეობდნენ ბესარიონ ორბელიშვილი, სულხან-საბა ორბელიანი, გაბრიელ საგინაშვილი, სვიმონი და სხვ.

დოკუმენტების მიხედვით 1718 წლის იენისი არის ხარიტონის წინამძღვრობის ბოლო წელი. უკანასკნელად იგი იხსენიება სამებელთან მამულზე დავის გამო სასამართლო გადაწყვეტილების წიგნში Ad—331.

1718 წლის შემდგომ თითქმის 1749 წლამდე სიგელ-გუჯრებში და ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერებში იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრის სახელი არ ჩანს. გვაქვს მხოლოდ რამდენიმე არაპირდაპირი მითითება: 1. ხელნაწერ A—1402 ში დაცულია ცნობა: „ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრის ილარიონის შვილმან მღვდელმან დიმიტრი დაწერე... ქკს 434 (1746 წ.)“;

2. 1761 წლის დოკუმენტიდან გამოდის, რომ 1744 წლამდე ნათლისმცემლის წინამძღვარი ყოფილა სერაპიონი³⁷⁵, რომლის მოღვაწეობის შესახებ მოგვითხრობს გაბრიელ მცირე თავის „ჯვართშემოსილში“³⁷⁶.

როდის მოღვაწეობდნენ ნათლისმცემლის წინამძღვრები ილარიონ და სერაპიონი?

მასალების უქონლობის გამო ილარიონის შესახებ არაფერი ითქმის გარდა იმისა, რომ ციტირებული სტრიქონებით მისი წინამძღვრობა ივარაუდება 1746 წ. უადრეს. ჩვენ ილარიონის წინამძღვრობას სერაპიონზე ადრეულად მივიჩნევთ, თუ რატომ, ამის შესახებ ცოტა ქვემოთ.

³⁷⁴ Ad—474.

³⁷⁵ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, V. გვ. 77; შდრ. იქვე, გვ. 92—93.

³⁷⁶ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, R¹, XVIII, 2; იოანე ბატონიშვილის ცნობით თიბქოს არაებობდა სერაპიონის ცხოვრება (იხ. კალმასობა, II, გვ. 209). იომ არ შეიძლებადა ეფიქრა კაცს, რომ იოანე ბატონიშვილი გულისხმობს გაბრიელ მცირის თხორობას სერაპიონზე და არა სერაპიონის დამოუკიდებელ ცხოვრებას.

სერაპიონის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სურათის აღდგენა არსებული მასალების გამოყენებით სცადა ივ. ლოლაშვილმა³⁷⁷. მისი აზრით, სერაპიონი ნათლისმცემლის მონასტერს სათავეში ჩაუდგა 1730 წელს და განაგებდა მას დაახლოებით 10—15 წლის განმავლობაში (გვ. 8—9).

ივ. ლოლაშვილის მსჯელობა, რომელიც თითქმის მთლიანად გაბრიელ მცირის თხრობანს ეყრდნობა და უპირატესად ვარაუდების სფეროშია, ლოგიკურია, მაგრამ რამდენად სანდოა, ამის შემოწმების შესაძლებლობა ცნობების უქონლობის გამო არ არის. მაგ., არსაიდან არ ჩანს, რომ სერაპიონი წინამძღვრობას 1730 წლიდან შეუდგა და მაინცდამაინც ბესარიონის კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ³⁷⁸.

ერთი კი უშეკველი ფაქტია, 1744 წლანდე სერაპიონი წინამძღვრად ნამყოფია. 1761 წლის დოკუმენტი მას 1744 წლისათვის სქემოსნად ასახელებს³⁷⁹. მისი წინამძღვრობის ზუსტი ქრონოლოგიური ჩარჩოები არ იფარგლება, მაგრამ დაახლოებით ზედა ზღვარი ასე დგინდება: გაბრიელ მცირის მიხედვით, სერაპიონმა ასაკის გამო „დაუტყევა სიმდაბლით წინამძღვრობა“, ხოლო წინამძღვრად აკურთხეს სვიმონი. დაახლოებით ამ პერიოდში დოდოშიც მოღვაწეობს წინამძღვარი სვიმონი, ჯერ დასადგენია ერთი და იგივე პირია ნათლისმცემლისა და დოდოს სვიმონი, თუ არა. ჩვენი აზრით, ნათლისმცემლის წინამძღვარი სვიმონი და დოდოს წინამძღვარი სვიმონი ერთი და იგივე პირია³⁸⁰. სვიმონი, როგორც ჩანს, ჯერ ყოფილა ნათლისმცემლის წინამძღვარი. ღვინის შეწირულების

³⁷⁷ ივ. ლოლაშვილი, გაბრიელ მცირის შეპყრული თხრობანი. ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, I. 1962, გვ. 5—32.

³⁷⁸ აქედან თითქოს გამოდის, რომ რადგანაც ბესარიონის კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ წინამძღვრად სერაპიონი დადგა, მაშასადამე, სერაპიონამდე ბესარიონი იყო წინამძღვარი, რაც არც ერთი დოკუმენტით არ ძარტლდება. არც ისაა მართალი, რომ ბესარიონი 1730 წელს გახდა კათალიკოსად. შეიძლება კითხვის შეზღუდვა. თუ ბესარიონის კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ წინამძღვრად გაიდა სერაპიონი, ხოლო ბესარიონი კი კათალიკოსობას იწყებს 1724 წლიდან, მაშასადამე, სერაპიონის წინამძღვრობა უნდა დაიწყოს 1724 წლიდან.

³⁷⁹ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, V, გვ. 76—77. ეს საბუთი უნდა იგულისხმებოდეს დ. ფურცელაძის წიგნში Церковные гужари.... გვ. 83. ს. კაკაბაძის მიერ გამოკვეთებული მეორე დოკუმენტით (გვ. 96—97) სერაპიონის წინამძღვრობა ხატიონის შემდეგ ივარაუდება.

³⁸⁰ ამავე აზრისაა აკად. გ. ჩუბინაშვილი, Пещерные монастыри.... გვ. 108.

1742 წლის წიგნში სვიმონი დასახელებულია ნათლისმცემლის წინამძღვრად: „ჩვენ ღთისა მიერ კურთხეულჲან აბელ მოურავის ძემან ბატონმან ალავერდელმან ნიკოლოზ ესე წყალობის წიგნი მოგართვი თქვენ ნათლისმცემელს მონასტრის წინამძღვარს სვიმონს და მის კარებულს. ქკს ჩღმბ (1742 წ.)“³⁸¹. სიმონი ნათლისმცემლის წინამძღვრად იხსენიება აგრეთვე 1745 წელს³⁸².

1746 წელს: „ნათლისმცემელს უდაბნოს მონასტერს და მის წინამძღვარს სანატრელს სვიმონს“³⁸³ ანდა მეორე ადგილას: „მართალია, შენი სამკუდრო ყმა იყო, მარა პირველ ეს რომ ოსმალობას არის ჩამოუღლა მაჲა აჲიხი. მეორეს რომ ქრისტეს აქეთ ჩღმვ ამ წელს გიდავნია და წიგნი მოგიცია ნასყიდობისა, რომ მოგიყიღია არქიმანდრიტის სვიმონისათვის...“³⁸⁴

მაშასადამე, არსებული ცნობებით 1742—1746 წლებში ნათლისმცემლის წინამძღვრად ჩანს სვიმონი. აქედან მეორე დასკვნა, სერაპიონს, რომელიც სვიმონზე წინ იყო წინამძღვრად ნათლისმცემელში, სქემა უკურთხებიდა და წინამძღვრობა დაუტოვებია! 1742 წლისათვის. ამ ზემოთქმულიდან გამოდის, რადგანაც 1741 წლის უადრეს წინამძღვრად იხსენიება ილარიონი და სერაპიონი, ხოლო 1742 წლიდან სვიმონი, რომელმაც შეცვალა სერაპიონი, მაშასადამე, ცხადი უნდა იყოს, რომ რადგანაც სვიმონის წინა წინამძღვარი სერაპიონია, ხარითონის მოძღვენო წინამძღვარი ყოფილა ილარიონი, ხოლო მისი მოძღვენო სერაპიონი, ხოლო ეს უკანასკნელი შეცვალა სვიმონმა.

სვიმონი. 1742—1749 და 1760—1772 წწ.

როგორც ზემოთ ითქვა, სვიმონი ნათლისმცემლის წინამძღვრად პირველად 1742 წლიდან ჩანს (Ad—272). თ. გორდანია ამ სვიმონს მიიჩნევს ბესარიონ ორბელიშვილის ძმად³⁸⁵. 1736 წლიდან 1742 წლამდე ეს სვიმონი, დოდოს მონასტრის წინამძღვარი იყო. თუ რატომ გადმოვიდა დოდოდან სვიმონი,

³⁸¹ Ad—272, შდრ. დ. ფურცელაძე, Церковные гужарии..., გვ. 82.

³⁸² დ. ფურცელაძე, იქვე.

³⁸³ ს. კაკაბაძე, გვ. 64.

³⁸⁴ იქვე, გვ. 96.

³⁸⁵ შდრ. ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, V, გვ. 77.

გაუგებარია (1742 წელს დოდოში ნიკოლოზ შალიკაშვილია წინამძღვრად).

სვიმონის წინამძღვრობის პირველ პერიოდს ნათლისმცემელში ჩვენ ვდებთ 1749 წლამდე. ამ პერიოდიდან წინამძღვრად უკვე აბრაამი ჩანს. ირკვევა, ნათლისმცემლიდან სვიმონი კვლავ დოდოში გადაუყვანიათ.

მეორე პერიოდი სვიმონის ნათლისმცემელში მოღვაწეობისა იწყება 1760 წლიდან. სათანადო დოკუმენტში ვკითხულობთ: „მეფის ირაკლის ბრძანებით ჩვენ ნინოწმინდელმა საბამ წარმოვიყვანე ნათლისმცემლის მონასტერში დოდოს წინამძღვარი სვიმეონ... და ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრად განვაწესეთ ღირსი მამა სვიმეონ“ (AI—144, იგივე, SI—323, გვ. 2017). ეს სვიმონი გარდაცვლილი ჩანს 1773 წლის 24 აპრილის დოკუმენტით: „წინამძღვარს სვიმონთან პირობა ჰქონდა, რადგანაც ჩემი ქმარიც ქვეითავენ წავიდა და წინამძღვარიც გარდაიცვალა“³⁸⁶.

ა ბ რ ა ა მ ი. 1749—1751

სვიმონის დოდოში გადასვლის შემდეგ ნათლისმცემელში წინამძღვრად აბრაამი დაუდგენიათ. ამ უკანასკნელის: შესახებ თითქმის არაფერია ცნობილი. მისი სახელი 1749 წლის 12 აპრილის დოკუმენტში გვხვდება პირველად. მას მონასტრისათვის შეუძენია სოფ. კეიროსი³⁸⁷. აბრაამის წინამძღვრობა ხანგრძლივი არ ყოფილა³⁸⁸, სულ რაღაც 3 წელიწადი გრძელდებოდა. აკად. გ. ჩუბინაშვილს აბრაამის წინამძღვრობის ხანგრძლივობა 1754 წლამდე მიაქვს³⁸⁹. დოკუმენტები ამის სასარგებლოდ; არ ლაპარაკობენ³⁹⁰.

³⁸⁶ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, ისტორიული საბუთები, V, გვ. 84. სვიმონის წინამძღვრობას 1760—1772 წლებით ათარილებს. ლ. მ ე ნ ა ზ ე დ ე, იხ. მისი ძველი ქართული მწერლობის კრები. I, ნაკვეთი პირველი. გვ. 295. რამდენადმე განსხვავებული პოზიცია უკირავს ივ. ლოლაშვილმა, გაბრიელ მცირის მემუარული თხრობანი, გვ. 12.

³⁸⁷ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, ისტორიული საბუთები, V, გვ. 25. 71; Д. П у р ц е - т а д з е, Церковные гуджарии..., გვ. 82.

³⁸⁸ აბრაამისათვის ამავე თარიღებს იძლევა ლ. მ ე ნ ა ბ დ ე, იხ. დასახელებული წიგნი, გვ. 295.

³⁸⁹ Г. Н. Ч у б и н а ш в и л и, Пещерные монастыри..., გვ. 108.

³⁹⁰ ივ. ლოლაშვილი არ იძლევა აბრაამის მოღვაწეობის მეორე თარიღს, ქვეტექსტით ივარაუდება 1754 წელი, იხ. დასახელებული შრომა, გვ. 11.

ზენონი 1752 წელს ცვლის აბრაამს. მისი დაკვეთით ამ წელს ანჩისხატის კანდელაკის ძე მიხეილი წერს წიგნს: „დიდება ღმერთსა ყოვლისა კეთილის სრულყოფელსა, რამეთუ მებრძანა წმიდისა ნათლისმცემლის მონასტრის მამისა და წინამძღვრისა, არხიმანდრიტის ზენონისაგან, აღწერა... აღიწერა თვესა დეკენბერსა კ(20) ქკსა ჩნბ. 1752“³⁰¹. ზენონის წინამძღვრობა 1754 წელს დადასტურებულია დოკუმენტით, რომელიც დ. ფურცელაძეს აქვს აღწერილი³⁰². ზენონის წინამძღვრობის ხანგრძლივობას ჩვენ 1759 წლამდე ვდებთ შემდეგი მოსაზრებით: 1778 წლის დოკუმენტით ვგებულობთ—„დოდოს მონასტერი ცოდუთა და ბრალთა ჩუშნთათჳს აღოვრდა და უმკვიდრი იქმნა, და წინამძღუარი მისი სვიმეონ და კრებულნიცა მისნი მისითა სამკაულითა და მამულითა და ყმითა დავით გარესჯის მონასტერში შეხუტდით. ზენონის შემდგომად ნათლისმცემლის მონასტრისა წინამძღვრობა სუმეონს მიეცა...“³⁰³ როგორც ზემოთ ვთქვით, სვიმონმა ნათლისმცემელი მეორედ ჩაიბარა 1760 წელს. მაშასადამე, ზენონის წინამძღვრობა 1759 წლამდე გრძელდებოდა.

1760 წლიდან ზენონისათვის მიუციათ ალავერდელის პატივი. გაბრიელ მცირე ზენონს ახასიათებს როგორც ბრძენსა და მეცნიერს, განსწავლულს საერო ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებაში. მას სპეციალური ქვეთავი აქვს თავის შრომაში „ზენონისათვის არხიმერისა, რომელი იყო კაცი ბრძენი და მეცნიერი, სამღთოსა და აზნაურებისა სჯულისა“. მართლაც, 1761 წლიდან 1784 წლამდე დოკუმენტებში ჩანს ალავერდელი ზენონი³⁰⁴.

გაბრიელ მცირის ცნობით, ზენონი დაუსაფლავებიათ ნათლისმცემელში: „ესე ყოვლად სანატრელი მღვდელმთავარი ზენონ დაასაფლავეს ამის მონასტერსა, ვინათგან პირველცა აქავე ყოფილი იყო და შემდგომად ათხუტნეტისა წლისა ჟამთა ოდენ“³⁰⁵. უნ-

³⁰¹ H—689. საქართველოს სახელმწიფო ნუხეზენის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, H კოლექცია. ტ. II, გვ. 120.

³⁰² დ. ფურცელაძე, Церковные гуджарии..., გვ. 82.

³⁰³ თ. ყორდანიძე, ქართლ-კახეთის..., გვ. 122—123. ეს საბუთია Ad—1197.

³⁰⁴ Ad—336; თ. ყორდანიძე, ქართლ-კახეთის..., გვ. 254; იგივე Ad—447; თ. ყორდანიძე, იქვე, გვ. 143 და სხვ.

³⁰⁵ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, R¹ XVIII. 2 გვ. 136.

და გარდაცვლილიყო ზენონი 1784 წელს, რადგანაც 1784 წლის 1 მარტს აღავერდელა უკვე ნიკოლოზი³⁹⁶.

ს ე მ ი ნ ი. 1760—1772

ამის შესახებ იხ. ზემოთ.

ნიკოლოზ ყიფიანი. 1773—1775 წლის პირველი ნახევარი

ნიკოლოზი მხოლოდ ორი წლის განმავლობაში განაგებდა მონასტერს. აკად. გ. ჩუბინაშვილი უკანასკნელ მიჯნად 1774 წლის ივნისს მიიჩნევს³⁹⁷. 1775 წლის მეორე ნახევრიდან ნიკოლოზი იმერეთშია, როგორც ეს H—882 ხელნაწერის მინაწერიდან ჩანს: „წმინდა ესე მარხვანი ზადიკი და ვნებად კვირის მეტაფრასი დარღვეული და სრულიად შემუშრად მიწევნული მეორედ განვაახლე და შევაკრევინე მე ფრიად უღირსმა საქართველოს უდაბნოს ნათლისმცემლის მონასტრის მამა ყოფილმან... ყიფიანმა ნიკოლოზ სეკდემბრის კგ (23), ქკს 463 (1775 წ.)“³⁹⁸.

ექვთიმე მკედელაშვილი. 1776—1798

ექვთიმე მკედელაშვილის წინამძღვრობას აკად. გ. ჩუბინაშვილი და ივ. ლოლაშვილი 1774 წლიდან იწყებენ. ლოლაშვილისავე სიტყვით, „27 წლის განმავლობაში ეწეოდა (იგი) წინამძღვრობის კაპანს“³⁹⁹. აკად. გ. ჩუბინაშვილი და ივ. ლოლაშვილი ეყრდნობიან, ალბათ, თ. ქორდანიას მიერ გამოქვეყნებულ ერთ საბუთს,

³⁹⁶ A—333; თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 258—259. 1745 წელი, ზენონის წინამძღვრობის დასაწყისის ლოლაშვილისეული თარიღი, რომელსაც გ. ჩუბინაშვილის წიგნიდან მომდინარეობს, შეცდომა უნდა იყოს. არც ისაა მართალი, თითქმის ზენონმა მოხუცებულობის გამო დაანება თავი წინამძღვრობას. იხ. დასახელებული წერილი, გვ. 11—12.

³⁹⁷ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные..., გვ. 109. ლ. მენაბდეც ნიკოლოზის მამობას 1773—1774 წლებით ათარიღებს. იხ. დასახ. წიგნი, გვ. 295; ივ. ლოლაშვილი, გაბრიელ მცირის..., გვ. 13.

³⁹⁸ H ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. II, გვ. გ. ჩუბინაშვილის დასახელებული წიგნი, გვ. 109.

³⁹⁹ ივ. ლოლაშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 13, 14.

რომელიც კორექტორული შეცდომის გამო 1774 წლითაა დათარიღებული¹⁰⁰.

ექვთიმე მჭედელაშვილი დოკუმენტებში 1776 წლიდან ჩანს ნათლისმცემლის წინამძღვრად¹⁰¹. თუმცაღა მოსალოდნელი იყო იგი 1775 წლიდან გამოჩენილიყო, რადგანაც მან შეცვალა ნიკოლოზი, რომელიც 1775 წ. I ნახევარამდე იყო წინამძღვარი. უკანასკნელად - ეფთვიმე მჭედელაშვილი 1798 წლის საბუთშია მოხსენებული წინამძღვრად: „ასოცი კოდი პური იყო. ამისი ნახევარი ხომ ნაპატივეი გაქვთ და ნახევარი სამოცი კოდი პური თავისი წილი წინამძღვარს ეფთვიმეს უნდა მიაბაროთ“¹⁰². 1798 წლიდან ეფთვიმე წინამძღვრად აღარ ჩანს, თუმცაღა იგი ცოცხალია XIX საუკუნის დასაწყისში. 1945 წლის საეკლესიო კალენდრის მიხედვით ეფთვიმე 1805 წელს გარდაიცვალა¹⁰³. დაუსაფლავებიათ ექვთიმე ნათლისმცემლის მონასტერში.

გ. დოდორქის მონასტრის წინამძღვრები მარკოზი—1704 წლამდე

მარკოზის მამობა ივარაუდება ზემოთ ნახსენები Ad—468-ის მიხედვით. ამ დოკუმენტში პირდაპირ წერია: „მამა მარკოზ დოდორქისა“. ეს მარკოზი მოიხსენება 1709 წლის საბუთშიც: „თქვენ საღვთონი და სულიერნი კაცნი... წინამძღვარი მარკოზ, ზაქარია და სხვანი მმანი... გამოხვედით სოფლით და შენებად იწყეთ მონასტრის მაგის ყოვლად წმიდისა...“¹⁰⁴

ჩვენი აზრით, A—1350-ში მოხსენებული მარკოზ ბერი, იგივე წინამძღვარი მარკოზი, უნდა იყოს დოდოს მონასტრის წინამძღვარი, ხელნაწერი XVII საუკუნის მიწურულისა¹⁰⁵ და XVIII საუკუნის დასაწყისისა (აღწერილობით ხელნაწერი XVIII, საუკუნითაა დათარიღებული, A კოლექციის აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 437).

ზაქარია. 1704—1714

ზაქარია, ონოფრე მაჭუტაძესა და ხარიტონთან ერთად, როგორც წინამძღვარი იხსენიება პირველად 1704 წ. დოკუმენტში¹⁰⁶.

¹⁰⁰ იქვე, გვ. 130—131.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 170.

¹⁰² გვ. 63.

¹⁰³ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 28.

¹⁰⁴ იქვე, გვ. 19.

¹⁰⁵ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 131.

მისი სახელი გვხვდება 1709, 1711 და 1712 წლების დოკუმენტებში. პ. კარბელაშვილი (ცხელოვლი) ზაქარაის ზამთრის ბანგრძლივობას 1714 წლამდე დებს⁴⁰⁶.

ს ე ი მ ო ნ ი. 1736—1742⁴⁰⁷, 1749—1760

დოდოს წინამძღვრად სეიმონი პირველად 1736 წელს ჩანს. იგი ამ წელს მაისში ადასტურებს ზიქის მირთმევის წიგნს⁴⁰⁸. ეს სეიმონი 1742 წელს უკვე ნათლისმცემლის მონასტერში გვევლინება წინამძღვრად (იხ. ზემოთ).

1749 წ. სეიმონი კვლავ დაბრუნებულია დოდოში. ამ უკანასკნელს 1755 წელს დიდი ტრაგედია დაატყდა თავს: ლეკების ამაოხრებელი შემოსევის შედეგად „წმიდის დოდოს ქართველის საფლავის ლავრა დაიცალა“. სეიმონ წინამძღვარი და მონასტრის ბერიონაზვნობა გარეჯის მონასტერში გაიხიზნა. ამ პერიოდის დოდოს სეიმონი დოდოს ნოინალურად წინამძღვარია. სეიმონი, როგორც დოდოს წინამძღვარი იხსენიება 1749, 1750, 1752, 1753 წლების დოკუმენტებში⁴⁰⁹.

ნ ი კ ო ლ ო ზ შ ა ლ ი კ ა შ ე ი ლ ი. 1742—1749

სეიმონის ნათლისმცემელში გადასვლის შემდეგ დოდოში დაუდგენიათ ნიკოლოზ შალიკაშვილი: „ბატონიშვილმან ბატონმან ჰერაქე, (!) ეამს მას, როდეს მოველ ჰინდოეთით თანახლებული ერანის ჯელმწიფის ნადირშასი და კახეთად მოსრული აღვიძარ სურვილითა და სურვიელ ვიქმენ მოხილვად წმიდათა ამათ ადგილთა უდაბნოსათა და მოვედ წმიდასა დოდოს...მას ეამსა გვევედრა წმიდნა არქიმანდრიტი ნიკოლოზ შალიკაშვილი“...⁴¹⁰.

ნიკოლოზი იხსენიება Ad—454-ში, რომელსაც თარიღი არა აქვს. რადგანაც სეიმონი დოდოში დაბრუნდა 1749 წელს, ამიტომ ჩვენ ნიკოლოზის წინამძღვრობის ხანგრძლივობას 1749 წლამდე ვდებთ.

⁴⁰⁶ ვახ. „ივერია“, 1893, № 91. შდრ. ვ. ჩუბინაშვილი. გვ. 102; ლ. შქენაძე. ძველი ქართული მწერლობის კვრები, I, გვ. 295.

⁴⁰⁷ 1736 წლამდე დოკუმენტებში დოდოს წინამძღვარი არ ჩანს.

⁴⁰⁸ ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, 1940, გვ. 395. ნ. ბერძენიშვილის პუბლიკაციაში 1722 წელს იხსენიება წინამძღვარი სეიმონ (გვ. 450). ვინაა, ან რომელი მონასტრის წინამძღვარია, ვერაფერს ვერ ვიტყვით.

⁴⁰⁹ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 99, 102 (იგივე, ნ. ბერძენიშვილი, სოციალური დოკუმენტები, I, გვ. 423); Ad—797 (პირი), გვ. 104, A—256 ხელნაწერის შინაწერი და სხვ.

⁴¹⁰ თ. ქორდანია, ქართლ-კახეთის..., გვ. 96.

და არცაღა ღვთისმეტყველებითნი და ანუ საღმრთო განგებულობითნი. ხოლო მიზეზი უნეტარებისა ამისა ესე არს: პირველად, უკანონობა და წეს-უდებლობა ქუშენის, ჩუშნისა, და მეორედ, მოიკრება მრავალგზის და წარტყუწნვა ქუშენისა ამის და სამეფოსა ქალაქისა ჩუშნისა სპარსთაგან და ლეკთა და დარღუწვა ჩუშნთა ეკლესიათა და დაწუვა არა ერთგზის გინა ორგზის, არამედ უმრავალჯერესსა, ვითარცა გვისწავნის და უწყებულ ვართ ქართლისა აღმწერელთა ზემატიანეთაგან, ხოლო რომელნიმე თჯალითაცა ჩუშნითა გვიხილავენ მრავალგზის, და ამათ ძლით უმეტარებასა წინა ვჰგვიტ დაწთომილნი არა მცირედთა ჟამთა, არამედ მიმყოფრებულთაცა.

ამისთჳს ვიცილევ ძმათა ჩემთა სიყუარულისაგან მე, ფრიად ცოდვილი და უნეტარი და არა ბრენი, არამედ გლახაკი გონებითა, და ესე არს კმა მიზეზი ჩემი, რათა ძალისამებრ ჩემისა სარგებელ ვექმნა მშობელსა ჩემსა ქუეყანასა და მათ წინ მყოფთა ჩინისა ეკლესიასა შვილთა და ძმათა ჩემთა მღუდელთა ჩემებრ უცდითა. ხოლო არა კადნიერ ვიქმნები მათდა მიმართ, რომელნიცა მღუდელთაგარნი მოსაყდრებენ ნაცულად წთა მოციქულთა, არცა მათდა, რომელნიცა მეცნიერნი და პატიოსანნი მღუდელნი ჰმოქალაქებენ სიბრძნის მოყუარებითა, ად მათდამი არს მოკსენება ჩემ გლახაკისა ამის, რომელთაცა არა უწყურთიესთ იესოლნი საღმრთონი წერილნი და არცა ახლისა ამის აღთქმისანი და არცა საღმრთოთა მოძღუართა ჩუენთა მამათანი, რომელ არიან გრიგორი ღთისმეტყუელისა, ანუ იოანე დამასკელისანი. გინა თუ ესე ვითართა სხუათა ჩთა მამათანი. და რომელთამე არცაღა თუ ჰსმენიესთ, არამედ მხოლოდ მსოფლიოთა ზრუნვათა არიან შექცეულა, — მათდა საოგებელად ჰელ-ვაყავ ამას აღწერად უნდონი ესე სიტყუანი უნდომან ამან მაორთივითა ლექსითა, წყობილებითა მცირედ შემოკლებით ღის მეტყუალებითა და განგებულებითა პირველად, და მერმე შემდგომად მათსა შვდთა მათთჳს საიდუმლოთა, რომელთაცა ზედა დამტკიცებულ არს წმიდა ეკლესია აღმოსავლეთისა...

ხოლო ვინათგან ჩემებრ ლიტონთა კაცთა მიმართ არს სრბა ესე სიტყუსა ჩემისა, ამისთჳს აღვსწერ მარტივითა და ლიტონითა სიტყვითა და ამისთჳს ლექსთ-წყობილებისა უნდოებისათჳს ნუ შეურაცხ-ჰყოფთ მცირედსა ამას შრომასა ჩემსა, არამედ აზრსამებრ მიხედეთ მცირედსა ამას ღუწასა და ნობარკებით სიყუარულსა ძმათათჳს ჩემთა და ტკივილთმოყუარებასა, ხოლო მე ვგონებ, ვითარმედ არა უჭმარ იყოს ღუწილი ესე ჩემი.

პირთა საძიებელი

- აპაშიძე გიორგი 98
 აპაშიძე ვახუშტი 24
 აპაშიძე თამარ გიორგის ასული 98
 აპელ მოურავი (ნიკოლოზ ალავერდელის მამა) 178
 აბელი (ბებლ. პერსონაჟი) 82
 აბიბოს ნეკრესელი 52, 60, 103, 107
 აბო თბილელი 53, 60, 103, 107
 აბრაამ 179, 180
 აბრაამ მღვდელი 96
 აბრაჰამი (ბიბლ. პერსონაჟი) 82
 აბრაჰამ კათალიკოსი (დიმიტრი თავ-
 დადებულის დროისა) 13
 აბულაძე ილია 7, 36, 87, 126, 131
 ახატ ხანი 26
 ათანასე (ალექსანდრე კახთა მეფის
 ბერობის სახელი) 16, 18
 აკაკი 84, 85, 86
 აკოფაშვილი გიორგი 38
 აკოფაშვილი ელისაბარა 38
 ალავერდელი ნიკოლოზ, 161, 166
 ალელიშვილი ლაზარე 38
 ალექსანდრე გიორგის ძე (მეფე 1464 წ.)
 17, 18
 ალექსანდრე (იმერეთის მეფე) 139
 ალექსანდრე ეპისკოპოსი 114
 ალი ოსმალი 162
 ამილახვარი ვახტანგ 140
 ამილახორი ნიკოლოზ (კათალიკოსი) 75
 ამირაჯიბი ზაზა მინბაში 27
 ანა (ალექსანდრე მეფის მეუღლე) 18
 ანა იოანეს ასული (რუსეთის იმპერატო-
 რი) 140, 141
 ანა (რომანოვ ერისთავის და) 139
 ანტონი პირველი (კათალიკოსი) 16, 19,
 40, 51, 56, 57, 59, 61, 63, 64, 65
 66, 67, 68, 71, 83, 84, 86, 87, 101,
 105, 109, 110, 113, 114, 120, 123,
 133, 134, 146, 156, 161, 170
 ანტონი (დავითგარეჯის მონასტრის წი-
 ნამძღვარი XIII ს.) 13
 ანტონი (დავითგარეჯის მონასტრის ბე-
 რი) 12
 ანტონი მონაზონი 82, 85
 ანტონი (იკორთის მონასტრის იეროღი-
 აკონი) 86
 ანტონი (იკორთის მონასტრის დეკა-
 ნოზი) 91
 ანტონი არქიმანდრიტი 97
 ანტონი მარტყოფელი 64, 104, 107.
 არსენი (ცენზორი) 95
 არსენი 85
 არსენი (მოწ.) 104
 არსენი ბერი 94
 არსენი კათალიკოსი 47
 არსენი ნინოწმიდელი 161
 არჩილ მეფე 21, 22, 65, 102, 161
 არჩილ მეფე (მოწ.) 52, 58, 60, 139,
 148, 107
 ალათონ 150
 ბაგრატიონი ბაგრატ 154
 ბაგრატიონი ვახუშტი 5, 23, 24, 30, 31,
 39, 67, 68, 120, 123, 131, 135, 157, 167
 ბაგრატიონი თეიმურაზ 64, 68
 ბაგრატიონი იოანე 64, 71, 91, 151, 176
 ბარათაშვილი ეფთვიმე ზაზა-ყოფილი
 24, 106, 107, 108, 109
 ბარათაშვილი ზაზა იხ. ბარათაშვილი
 ეფთვიმე
 ბარათაშვილი იესე 106
 ბარამიძე ალექსანდრე 30, 121

ბარნაველი თეიმურაზ 10, 11, 23, 76, 174
 ბასილი ასიკრატი 8
 ბასილი დიდი 80, 105
 ბატონიშვილი ბაგრატ იხ. ბაგრატიონი
 ბაგრატ
 ბატონიშვილი ვახუშტი იხ. ბაგრატიონი
 ვახუშტი
 ბატონიშვილი ბაქარ იხ. ბაქარ ვახტანგ
 VI ძე
 ბაქარ ვახტანგ VI-ის ძე 131, 139, 140,
 142
 ბაქრაძე ანა 72
 ბაქრაძე დიმიტრი 139
 ბეზურიშვილი ილარიონ იხ. ვახტანგ
 ილარიონ
 ბეჟან მდივანბეგი 149, 151
 ბერი ეგნატაშვილი 67, 68
 ბერიკაშვილი 38
 ბერიძე ვახტანგ 24, 72
 ბერძენიშვილი ნიკოლოზ 5, 13, 19, 26,
 31, 37, 73, 74, 183
 ბერძენიშვილი მამისა 41
 ბიძინა (1659 წ. კახეთის აჯანყების მე-
 თაურთაგანი, მოწამე) 57, 58, 60
 ბუბაქ ბარბაროზი (დავით გარეჯელის
 ცხოვრების პერსონაჟი) 9
 ბუზარიაშვილი 38
 ბულუჯოვი სოლომონ 155
 ბურჯანაძე შოთა 98, 130

გაბაშვილი ვალერიან 164, 165
 გაბაშვილი ტიმოთე 110, 116, 117, 118,
 155.

გაბრიელი (ახალმოწამე შიოსთან ერთად
 დაღუპული) 77

გაბრიელ ბერი 155

გაბრიელ 143

გაბრიელ მცირე 64, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 119,
 142, 143, 144, 145, 159, 160, 176,
 177, 179, 180, 181

გაიოზ ნათლისმცემელი 145, 146

გაიოზ რექტორი 145

გარსევანიშვილი თომა იხ. თეოდოსი
 წინამძღვარი

გაწერელია აკაკი : 72

გელასი 85

გერმანე წინამძღვარი 25, 26, 28, 82, 90,
 136, 137, 138, 139, 171

გერმანე მღვდელმონაზონი 136

გერმანე 136

გერმანე ცოდვილი ბერი 136

გიორგი არაგვის ერისთავი 139

გიორგი 37.

გიორგი (წმინდანი) 115

გიორგი (ალექსანდრე მეფის ძე) 18

გიორგი (ალექსანდრე მეფის მამა) 17

გიორგი (მეფეთ-მეფე 1513 წ.) 18

გიორგი ბატონიშვილი იხ. გიორგი XIII

გიორგი XIII 24, 25, 26, 29, 92, 96, 172

გიორგი ლაშა 12

გიორგი მთაწმიდელი 53, 101, 103, 104

გიორგი ქიზელი 105

გიენა 73

გრიგოლი (გადამწერი) 148

გრიგოლი დიდორჭელი იხ. ვახუშტი-
 ლი გრიგოლი

გრიგოლი (იმერეთა და აფხაზეთა კათალი-
 კოსი) 139, 140

გრიგოლი პართეველი 60

გრიგოლი რომელი 148

გრიგოლი ლეონტეველი 80, 83, 84,
 86, 134, 153

გრიგოლი ცქემოსანმონაზონი 148

გრიგოლი ხანთელი 103, 107

გრიგოლისწელი საბა 163

გრძელისშვილის სპირიდონ იოანეს ძე
 95

გუგლია 38

დადიანი 34, 98

დავით აღმაშენებელი 107

დავით გარეჯელი 67, 89, 43, 46, 47, 52,
 62, 74, 77, 104, 145, 147, 159

დავით ბერი 100

დავით კახთა მეფე 68, 135, 164, 168

დავით (მოძღვარი) 17

დავით (გარეჯის წინამძღვარი) 18

დავით მინაშა 27

დავით ხუცესმონაზონი 148

დავით (ახალმოწამე შიოსთან ერთად დაღუპული) 77

დავით (დავით და კონსტანტინე, მოწ.) 52, 60, 103, 105

დავით (დავით და ტარიკანი) 107

დანიელი (მოძღვარი) 84 .85

დარეჯან არჩილის ასული 139

დიასამიძე ევდემონ (კათალიკოსი) 175

დიასამიძე იოანე (კათალიკოსი) 71, 75, 76, 161

დიმიტრი (ალექსანდრე მეფის ძე) 18

დიმიტრი თავდადებული 12, 13

დიმიტრი ილარიონის ძე 176

დიმიტრი 85

დოდო 6, 57, 136

დომენტი 54

დომენტი არქიმანდრიტი 173

დომენტი კათალიკოსი 50, 51, 53, 56, 58, 59, 61, 100, 102, 103, 105, 106, 109, 132, 134, 135, 140, 141, 148, 170

დომნიკა 105

ევავრე 35

ევდემონ კათალიკოსი 22, 166

ევთიმე 54

ევთიმე არქიმანდრიტი 82, 85

ევსტატე მცხეთელი 52, 60, 107

ელიზბარი (მოწ. 1659 წ. კახეთის აჯანყების მონაწილე) 57, 58.

ემელანე აღმსარებელი 105

ეპიფანე (დოდოს კრებულის წევრი) 65

ერისთავი რომანოზ გიორგის ძე (მიტროპოლიტი) 139, 140, 141, 142

ერისთავი გიორგი 139

ერისთავი ვარლამ 32

ერისთავისშვილი სოფრონიოს 94, 155

ერეკლე I, ნაზარალიხანი 23, 24, 33, 34, 71, 74, 75, 161, 165

ერეკლე II, 24, 25, 26, 27, 31, 84, 133, 136, 151, 161, 168, 170, 183

ეფრემ ასური 150

ეფრემ (ნათლის მცემლის კრებულიდან) 163

ექვთიმე მთაწმიდელი 8, 28, 52, 62, 79, 103, 104, 107

ვახუშტისშვილი გრიგოლ 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70

ვახტანგ გორგასალი 94

ვახტანგ V 161

ვახტანგ VI 4, 30, 31, 39, 50, 125 129, 131, 134, 135, 136, 157, 158, 168

ვანანაძე გრიგოლ 145

ვანანაძე დავით 133, 134, 147, 170

ვანანაძე ევატერიანე 145

ვანანაძე ილარიონ 173, 174

ვანანაძე იოსებ 133

ვანანაძე ნიკოლოზ 144, 145

ვაზა უზბაში 26

ვაქარია 84, 85

ვაქარია (გადამწერი) 99

ვაქარია დიკონი 98

ვაქარია (დოდოს წინამძღვარი) 31, 55, 56, 65, 182, 183

ვაქარია მონაზონი 129, 130

ვენონი (ნათლისმცემელის წინამძღვარი) 146, 180, 181

ვენონი 85, 104

ზოსიმე 62

თამარ მეფე 11, 12

თამარ (ახალმოწამე შიოს დედა) 74

თამარაშვილი 8. 120, 122

თაყაიშვილი ე. 14, 133

თეიმურაზ I 12, 20, 21, 55, 65, 66, 136.

თეიმურაზ II 31, 37

თემურ ლენგი 15, 16

თეოდორა ალექსანდრიელი 104

თეოდოსი 105

თეოდოსი წინამძღვარი (იგივე თომა გარსევანიშვილი) 89, 90, 160, 171, 172

თეოფანე მღვდელმონაზონი, ნაიბი 97, 99

თეოფანე ხუცესმონაზონი 154

თეოფილაქთე 91

თეოფილე ხუცესმონაზონი 8

თინათინი (ალექსანდრე მეფის ცოლი) 18

თომა წინამძღვარი იხ. თეოდოსი წინამძღვარი

თუთა გურიელი 157, 158

ათორღშელნი შოთას ძენი 17
 იესე (ანტონ I მამა) 83
 იესე ოსეს ძე 106
 ილარიონ ქართველი 8, 9, 11, 28, 35, 53,
 62, 103, 107
 ილარიონ 176
 ილარიონ 85
 ილარიონ (იოანე ნათლისმცემლის მო-
 ნასტრის წინამძღვარი) 176, 177
 ილარიონ (დავით გარეჯის მონასტრის
 წინამძღვარი) 144
 ილარიონ 24
 იმამყულიხანი იხ. დავით კახთა მეფე
 იოაკიმ წინამძღვარი 172, 173
 იოაკიმ (შუამთის მონასტრის არქიმანდ-
 რიტი) 145
 იოაკიმ 89, 90
 იოანე ათონელი 52, 62, 107
 იოანე ბატონიშვილი იხ. ბაგრატიონი
 იოანე
 იოანე ბერი (გადამწერი) 149
 იოანე ბოდბელ მიტროპოლიტი 161
 იოანე გარეჩელი 11
 იოანე დამასკელი 153
 იოანე დიაკონ-მონაზონი 148
 იოანე დიაკონი 84, 85
 იოანე ენისელმოთურავის ძე 133
 იოანე ზედაზნელი 29, 47, 52, 104
 107
 იოანე კათალიკოსი 46
 იოანე კახმდინისშვილი 147, 148
 იოანე მანგლელი 85
 იოანე მინჩხი 47
 იოანე მოსხი 87
 იოანე მღვდელი 96
 იოანე ნათლისმცემელი 53, 142, 143
 იოანე ნეკრესელი 147, 163
 იოანე ნინოწმიდელი 25, 85, 143
 იოანე ოთარ ყოფილი 149
 იოანეა ოქროპირი 80
 იოანე სეფეწული 85
 იოანე სინელი 148
 იოანე ხუცესი 17
 იოზ ნათლისმცემელი 133
 იოსებ არაგვის ერისთავის ძე 119

იოსებ არაგვის ერისთავი 134, 135, 136
 იოსებ მონაზონი 47, 48
 იოსებ 60
 იოსებ 49
 იოსებ ნინოწმიდელი 22, 55, 166
 იოსებ სამეხელი 142
 იოსები იხ. საპაქი და იოსები
 იოსელიანი პლატონ 29, 30, 64, 101,
 117, 118, 156, 170, 172, 174
 იორდანიშვილი სოლომონ 138, 147
 ირაკლი I იხ. ერეკლე I
 ირაკლი II იხ. ერეკლე II
 ირემა 38
 ისაკი 29
 ისაკი 60
 ისე წილენელი 57, 58.

კავთელა 38
 კაკაბძე სარგის 37, 41, 55, 106, 167,
 173, 174, 176, 177, 178, 179
 კარბელაშვილი პოლიეექტოვ 20, 23, 27,
 114, 152, 157, 193
 კასრაძე ნ. 146
 კახა მეტეურტელეთხუცესი 13
 კეკელიძე კორნელი 6, 8, 29, 44, 50,
 57, 65, 79, 80, 90, 94, 98, 101, 113,
 116, 118, 121, 155, 156
 კიპოზი იგივე გიორგი (სოფრონ ერის-
 თავისშვილის ძმისშვილი) 155
 კენაძე ნიკოლოზ 154
 კოზმა 71
 კოსტანტი კახი 52, 60, 103, 107
 კოსტანტინე (დავით და კოსტანტინე) 52,
 60, 103, 105
 კოსტანტინე (მამისა და ძმის მკვლეელი)
 66, 67, 68
 კუდამახარა 38

ლასურაული თეოდორე 38
 ლასურაული იასე 38
 ლევანი (ვახტანგ VI მამა) 62, 135, 157,
 158, 160
 ლეონიძე გიორგი 121
 ლოლაშვილი ივანე 21, 23, 36, 54, 55,
 74, 75, 76, 79, 81, 88, 92, 116, 120,

121, 123, 125, 127, 128, 129, 132,
157, 159, 172, 174, 177, 179, 181

ლომეური თამარ 5

ლომინაძე ბაბულია 29, 36, 75

ლუარსაბ (მოწ.) 52, 57, 58, 60, 63, 67,
68, 107, 148

ლუკიანე (დავითის მოწაფე) 6, 7

ლუკიანე 108

მაკარი 85

მაკარიოს ბერი 150, 151

მაკარიოს მღვდელმონაზონი 149

მამია გურიელი 167

მარეხაშვილი 38

მარკიანე მეფე 102

მარკოზ ბერი 156

მარკოზ 54, 55, 56

მარკოზ წინამძღვარი 20, 156, 174, 182

მარკოზ 85

მაქსიმე აღმსარებელი 80

მაქსიმე ბოენელი (მაკუტაძე) 77, 157,
162, 163, 164

მაქსიმე მღვდელ-მონაზონი 85, 89, 90

მალალაშვილი ადამ 72

მალალაშვილი ელენე 72, 73

მალალაშვილი ზურაბ 72

მალალაშვილი მამუკა 72

მალალაშვილი ნიკოლოზ 64, 71, 72, 73,
74, 76, 77, 78, 79

მალალაშვილი პაატა 72

მალალაშვილი პაპუა 72, 73

მალალაშვილი რევაზ 72

მალალაშვილი ხორეშან 72

მაყაშვილი ეპიფანე 98

მაკუტაძე ოთარ იხ. მაკუტაძე ონოფრე

მაკუტაძე ონოფრე 22, 23, 31, 37, 38,
43, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55,
61, 62, 75, 76, 77, 78, 88, 96, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169, 174,
175, 182

მაკუტაძე უსუფ ბეგ 162

მაჩაბლისშვილი ონოფრე 159

მაჰმადბეგ (ონოფრე მაკუტაძის დისშვი-
ლი) 163

მაჰმადი||მეჰმედი 177

მეგრელაძე დარეჯან 168

მელიქსეთ-ბეგი ლეონ 8, 13, 15, 17, 30

მენაბდე ლევან 8, 29, 48, 90, 96, 129,
130, 133, 135, 136, 137, 152, 159,
169, 179, 181, 183

მესხიშვილი ალექსი 101, 105, 109

მესხიშვილი ტარასი 19, 28, 97

მეტრეველი ელენე 45, 51, 52, 53, 62,
116, 117, 131

მეძმაშვილი ებალა 38

მეძმაშვილი თეოდორე 38

მიქელ-გობრონი 52, 60, 103, 104

მიქელაშვილი მანუჩარა 38

მიხეილ ანჩისხატის კანდელაკი 146, 180

მიხეილ ნათლისმცემელი 146, 147

მკედელაშვილი ექვთიმე 64, 91, 92, 93,
94, 181, 182

მხითარ სევესტიელი 146

ნასყიდა 38

ნაუმ 175

ნალეგაშვილი 38

ნეოფიტე (გადაწერილი) 15;

ნეოფიტე (მოწ.) 60

ნესტან-დარეჯანი (ალექსანდრე მეფის
დედა) 18

ნიკიფორე 105

ნიკოლოზ 149

ნიკოლოზის 59

ნიკოლოზ 142

ნიკოლოზ ალავერდელი 22, 150, 178, 181

ნიკოლოზ ნინოწმიდელი 22

ნინო (მოწ.) 46, 47, 48, 53, 92, 93, 94,
103, 104, 107, 155

ოთარ მაკუტაძე იხ. მაკუტაძე ონოფრე
ონისიფორე მაკუტაძე იხ. მაკუტაძე
ონოფრე

ონოფრე ქარუმში იხ. ქარუმში ონი-
სიფორე

ონოფრე (წინამძღვარი) 43, 159

ონოფრე (ათონის მონასტრის აღაპებში
მოხსენებული) 159

ონოფრე მონაზონი 89

ორბელისშვილი ბესარიონ 24, 34, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 65, 67, 68, 73, 85, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 120, 130, 131, 132, 133, 135, 148, 149, 162, 163, 167, 174, 175, 176, 177, 178

ორბელიანი დიმიტრი 129

ორბელიანი ვახუშტი 130, 135

ორბელიანი ნიკოლოზ 120, 123, 129

ორბელიანი სულხან-საბა 14, 50, 65, 76, 84, 112, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 137, 138, 139, 145, 147, 157, 159, 174, 175

პავლე (წინამძღვარი) 156

პავლე (შოთაძის ერთად მოყვანილი მწიგნობარი) 74

პანტელეიმონ ბეჟან მდივანბეგ-ისე 149 151

პაპუნა (ახალმოწამე შიოს მამა) 77

Периджанбегум царна 169

პეტრე ქართველი 53, 103, 107

პეტრე სიმონოველი ავქიმანდრიტი 140

პეტრე და პავლე (წმინდანები) 166

პიმენ სალოსი 12

პორფირი 81, 82, 85, 87, 90, 119, 142, 143, 144

ეორდ ნია თედო 10, 13, 14, 16, 17, 18, 21, 23, 25, 31, 36, 38, 54, 55, 65, 73, 75, 79, 98, 110, 130, 132, 137, 138, 142, 145, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 182, 183

რაედენი (მოწამე) 53, 57, 58, 60, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

სააკაძე იოანე 170

საბა 85

საბა 175

საბა ნინოწმინდელი 92, 179

საბინინი მიხეილ 28, 71, 76, 88

საგინაშვილი გაბრიელ 51, 56, 119, 130, 131, 132, 176

საგინაშვილი ელისე 119

სადუნი 12, 13

საღლითო-შეგდრინი 73

საპაი იხ. საპაი და იოსები

საპაი და იოსები 103

სერაპიონი 84, 85

სერაპიონი (წინამძღვარი) 176, 177

სეიმონი 85

სეიმონ (ბესარიონის ძმა?) 55, 174, 176

სეიმონ წინამძღვარი 136, 177, 178, 179, 180, 181, 183

სოსო 87

სოზონი 108

სოლოლაშვილი გერონტი 100, 149, 151, 152, 154

სპირიდონი (წინამძღვარი) 156

სტეპროფორე 82, 87, 90

სტეფანე 110

სტეფანე (მოწ.) 155

ტარიგანი 107

უთრეთისშვილი იოსებ ნიკოლოზის ძე 150

უთრეთისშვილი ნიკოლოზ 150

ფეიქარი ზურაბა 30

ფეტუა 38

ფურცელაძე დავით 28, 55, 156, 169, 173, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180

ჭავთარია მიხეილი 39, 50, 58, 73, 112, 123, 126, 135, 167

ქაიხოსრო გურიელი 158

ქალბალი ხანი 46

ქარუმიძე ოთარი, ონოფრე იხ. ქარუმიძე ონისიფორე

ქარუმიძე ონისიფორე 81, 85, 87, 88, 89, 90, 159, 160

ქარუმიძე იოანე ონოფრეს ძე 90

ქრუშიძე ქრისტეფორე 170, 171
 ქეთევან დედოფალი 42, 52, 60, 65, 56,
 67, 68, 69, 70, 71, 103, 107
 ქეთევანი (ალექსანდრე მეფის და) 11
 ქრისტესია მონაზონი იხ. ქრისტეფორე
 მონაზონი
 ქრისტეფორე მონაზონი 94, 95
 ქრისტეფორე (გადამწერი) 155
 ქრისტეფორე (კანანახი) 100
 ქრისტეფორე მთავარეპისკოპოსი 22, 166
 ქუთათელაძე ლილი 126, 127, 134, 145,
 146
 ყაუხჩიშვილი სიმონი 13
 ყუბანეიშვილი სოლომონ 9
 ყიფიანი ნიკოლოზ (წინამძღვარი) 21,
 181, 182
 შალვა (1659 წ. კახეთის აჯანყების მოთა-
 ვე) 57, 58
 შალვა ახალციხელი 60
 შალიკაშვილი ნიკოლოზ 179, 193
 შარაშიძე ქრისტიანე 76, 106, 131, 136,
 144, 146
 შაჰ-აბაზი 19, 20, 68
 შიო (გადამწერი, ახალი მოწაქე) 46, 48,
 49, 71, 75, 76, 77, 149, 164
 შიო კათალიკოსი 17
 შიო მღვიმელი 35, 36, 46, 47, 52, 107
 შოშიაშვილი ნოდარ 15
 შუშანიკ დედოფალი 52, 60, 103, 105

ჩაჩიკაშვილი ნიკოლოზ 123, 124, 127
 ჩერქეზიშვილი ნიკოლოზ 64, 65
 ჩიკაძე ონოფრე 53, 54, 55, 56, 130,
 174, 175
 ჩუბინაშვილი გიორგი 7, 9, 10, 11, 12,
 23, 27, 43, 74, 76, 157, 163, 166, 169,
 172, 174, 177, 179, 181 183
 ცხადაძე ქეთევან 94, 155
 ქიქინაძე ზაქარია 20, 23, 64, 135, 158,
 167
 ხანდალოვი მიხაილ 154
 ხარიტონი 52, 53, 55, 56, 65, 130, 131,
 135, 174, 175, 176, 177, 178, 182
 ხელაევი მ. 130
 ხერხეულიძე ომან 83
 ჯავახიშვილი ივანე 13, 19, 119
 ჯანაშია სიმონ 13, 19
 ჯანაშვილი მოსე 29, 30, 169
 ჯანდიერი დავით 155
 ჯანოიძე იოსებ 33, 84, 85
 ჯორჯაძე დავით 150
 ჯორჯაძე იოანე ენისელთმოურავის ძე
 169, 170
 ჯორჯაძე ნიკოლოზ 150
 ჯორჯაძე მახია 150
 ჯორჯაძე მერაბი 150

შინაარსი

თავი I

დავით გარეჯის უდაბნოს მოკლე ისტორია 5

თავი II

დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა 41

ა. ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული კრებულების დამუშავება . . 45

გრძელ ვახუხიშვილი (64); ნიკოლოზ მაღალაშვილი (71);

გაბრიელ მცირე (79); ექვთიმე მჭედელაშვილი (91).

ბ. ლიტურგიკული და დოკმატიკურ-პოლემიკური მწერლობის გან-
ვითარება 100

თავი III

გადამწერლები 129

ზაქარია მონაზონი (129); გაბრიელ საგინაშვილი (130); იობი
(133); დავით ვაჩნაძე (133); იოსებ არაგვის ერისთავი (134);
გერმანე (136); რომანოზ გიორგის ძე ერისთავი (139); პორ-
ფირი (142); ნიკოლოზ ვაჩნაძე (144); გაიოზი (145); ბიხეილი
(146); იოანე კახუციანისშვილი (147); გერონტი სოლალა-
შვილი (151); ნეოფიტე (154); ნიკოლოზ კიკნაძე (154); თეო-
ფანე ხუცეს-მონაზონი (154); მიხაილ ხანდალავი (154); სო-
ფრონ ერისთავისშვილი (155); დავით ჯანდიერი (154); სო-
ლომონ ბელუჯავი (155).

თავი IV

დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტერსა წინამძღვრები . 156

ა. დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვრები . . . 156

ონოფრე მაკუტაძე (156); იოვანე ფრესლთმთურაიასძე ჯორ-
ჯაძე (169); დავით ვაჩნაძე (170); კრიატეფორე ქარუმძიძე
(170); გერმანე (171); თომა II თეოდოსი გარსევანიშვილი
(171); იოაკიმე (173); ილარიონ ვაჩნაძე (173).

ბ. იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრები . . . 174

ონოფრე (ჩუვაძე?) (174); ხარიტონი (175); სვიმონი (178);
აბრაამი (179); ზენონი (180); სვიმონი (181); ნიკოლოზ ყი-
ფიანი (181); ექვთიმე მჭედელაშვილი (181).

გ. დოდორკის მონასტრის წინამძღვრები 182

მარკოზი (182); ზაქარია (182); სვიმონი (183); ნიკოლოზ შა-
ლიკაშვილი (183).

პირთა საძიებელი 184